

—શ્રીમાન ઠાકોર, સાહેબ મહારાજા શ્રી લોલનચિંદુ ગદાહર શ્રી લીંગડી નરેશ

અર્પણ પત્ર.

અખંડ ત્રાઢ અતાપ, ગૌઆહાણુ પ્રતિપાલ
પરમકૃપાલુ નેકનામદાર મહારાણુ શ્રી
દોલનમંદલ જહાદૂર શ્રી લોંખડીના
ઠાકેર સાહેબ, એઓશ્રીની
હબુરમાં.

લીખચરિત્ર લાગ પહેલો નામનું મારા તરફથી ચોનયેલું
પુસ્તક, આપ નામદારશ્રીએ રસપૂર્વક, ઉંડા ઉતરી,
સંપૂર્ણ નિંચી, તેનો સંતોષ, દર્શાવવારૂપ જે
દિગ્દર્શન, મારા રૂબરૂમાં કર્યું તે પરથી, મારા
પુસ્તકની, ખરી કદર કરી સ્તેમ હું સમજ્યો.
અને રસના ખરા ગ્રાહકને અર્પણુ એજ
વસ્તુની, સફળતા સમજી, શ્રી લીખ
ચરિત્ર લાગ બીજો આપ નામદાર
શ્રીનેજ ચરણે નિવેદન કરું છું.

વૈદ્યશાસ્ત્રી દામોદર કુનળના આશીર્વાદ.
શ્રીમંત મહારાજ શ્રી ગાયકવાડસરકારની
હબુરમાં પ્રવચનકાર

પ્રસ્તાવના.

પણ વર્ષ આ પુસ્તકનો બીજો ભાગ બહાર પાડવાને મને નક મળે છે મને ગારીરિક વ્યાધિઓ ન નડી હોત તો કદાચ વહેલું ચાલુ તેમાં પણ હાથ ને વ્યાધી ભોગલું છું તે તો ઉલટી મદદ રૂપ થઈ પડી છે તે વ્યાધી એકે પણ લખ્યા જતાં મારો ઘૂંટણ ભાગનાં ધગનાંગ વસવાની મને ફજ્જ પડી હવે હાડકું અધાતા યગ્મા બેઠાં બેઠાં બધું કામ કરી શકું છું. હું આ વ્યાધીને ઉપકાગક એ માટે ગઈ છું કે સહેજે મુમાફરીના ઉપાધી છૂટી જેથી જે ભોગ પ્રતુ સેવા અને જગતની સેવા યથા શક્તી બનશે.

ભીષ્મપિતામહે જુદા જુદા વ્યાખ્યાનો કહી ધર્મગતને જે બોધ આપ્યો છે તે વ્યાખ્યાનોમાસહુને રસ પડે એવા રૂપમા ગોઠવ્યા એ બનતો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ પુસ્તક તૈયાર કરવા વખતે પણ મારું શ્રીમંત મહાગાનગ્રી ગાયકવાડ મહારાજના આમાર અગ્રય માનવો સ્નેહજે કાગલુ હવે તો તેઓશ્રીએ કૃપાવંત થઈ, પ્રવચનકાર (ધર્મોપદેશક) તરીકે પોતાની હજુરમાગ પાડી મારી નિમજ્જાક કરી છે અને તેથી દુરમદનો વાગ સહેજે મળતા આ પુસ્તક વખવાને હું બાગ્યશાળી બન્યો છું.

શ્રી ભીષ્મચરિત્ર ભાગ પહેલા ને મુખ્ય ઉત્તેજન તો શ્રીમત સરકાર મહારાજ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી મળેલ છે અને તે ઉપરાત નીચે જણાવેલા મદદગરોએ એ મને ધણી સારી મદદ કરી છે જેથી હું નેજોશ્રીનો અત્યંત આભારી છું. એ પુસ્તકમા જણાવ્યા પ્રમાણે તેની આવકનો ઉપયોગ ધર્મોદામાગ કર્યો છે.

ભીષ્મ ચરિત્ર ભાગ ૧ લાને ઉત્તેજન આપનારાનાં નામો.

શ્રીમાત લીમડીના દાક્ટર સાહેબ

ગો. મહાગાનગ્રી ૧૦૮ મધુસૂદન લાલજી. ગેડ પંમાણુદ જાલપજી મોદી

ગો. „ ૧૦૮ શ્રી ગોડુગનથજી બાવા શેઠ વિરનાસ બવાનીદામ

ગો. „ ૧૦૮ વસંતમ લાલજી બાવા શેઠ અમૃતનાથ અમરચંદ

ગો. સંર પી દી પટ્ટણી માહેજી ગેડ ચનચુગ બવાનીદાસ

ગો. મી. લ' નુભાઈ નામગદામ. ભાગ્કરગન વિરનાથ નગ વ્યાયાધીશ બાવનગર.

શેઠ છોટાવાન કાવાચંદ.

શેઠ મગજાસ ગિરધરદાસ

શેઠ ત્રીકમદામ દારકાદામ

જુનાગઢ મેદ

શેઠ વિશ્વદામ લીલાધર

શેઠ ક'વાણુદાસ કેશવદાસના પુત્રો તથા

માણુગ્રી અવેર બેન વક્તીદાસ ભીમજી

શેઠ દુગરીદાસ કેશવદાસના ધર્મપત્ની

બેનશ્રી નાનીબેન ગજર

શેઠ મનોરદામ ત્રિભુવનદામ વરજીવનદાસ

જે મોહનનાલ જુહા

શેડ ડરશનદાસ બાણુજી

જેડ કરશનનાસ વર્માશી

જેર દારકાદાસ મૂળી

બેનકી બેનકેરબેન

શેડ વનબદાસ જમનાદામ

જેર મણિનાન તાપીદાસ.

શેર રતનશી કુગરશી

જુજશત વર્તોકથુન સોસાળી એ શિયાલ નાની રકબોની મદદ આપનારા-
ઓનો પણ હું આભાર માનું છું અને મને ખાતરી છે - આ બીજા ભાગને
હિતેજન આપી ફનાર્થે ડરશે આ બીજા ભાગમાંથી નાણાની મગત થતા માટે
યાનુ ધર્મદા દનાખાતું છે તે વવાર સારા રૂપમાં પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવા મારી ધારણા
કે હવે તે બેઠા બેઠા લખવું અને જગ્યાથી આમત્રણ આવે ત્યાં જ્યાં વાચવી અને
દના આપવી એ શીવાન અપગ માણસથી બીજું શું બને ? માગ પગ ભાગવાને
નીધે મારે મંદિર પાટનાના વગેરે મારા બીજા મનેરથો માટે પણ હવે શ્રી
પ્રભુનોજ આધાર રહો કે અને મને પૂરે અનુમન થઈ ચૂક્યો છે કે
મનુષ્ય પ્રવચનને બદલે હથેરી ગ્રેણીથી અત્યંત મ થાય છે ન એટલે બીજા
ચિત્રને લીધે અનેક અજાણ્યા પ્રદેશમાંથી મારા મુખ્ય નર્તક્ય શ્રી ભાગવત
મખતાહ પારાયણ માટે મને આમત્રણ આવે છે અને આવશે અર્થાત્ તે દ્વારા
પ્રભુનું કામ પ્રભુજ કરશે હાન મ પ્રદાય પ્રમાણે સ્ત્રીઓ ગાંધ ગમે તેવી હબના રાસ
તથા સૌ ગાંધ શરૂ નેવા રાગેશા ગીત ગોરીદ અને બીજા રસમય પદો તૈયાર રહ
કે જેનો સમ્રહ બહાર પડશે અને પછી સ પ્રદાય પ્રમાણેજ શ્રીમદ્ભાગવતનું રસમય
પ્રવચન પ્રગટ કરવા ધારણા છે આ અથો માટે જે નાણા જોઈએ તે માટે પણ
શ્રી ભાગવત સખતાહમાંથી જે આવક થશે તેનોજ હિપયોગ કરવા ધારણા છે
શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ આરાધ્ય મહાશુદ્ધિ અને પ્રસિદ્ધ કરવા માટે દ્રવ્યની અનુકૂળતા
આપે એજ પ્રાર્થના

બી મ ચરિ । ભાગ ૧ ના ૧ પ્રમિદ્ધી કરવા માટે બ સૌ બેન શારદા કુમત
મહતા બી એ તથા અ મા બદેન વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ નિનકક બી એ
અને વડોદરા સેન લાદ કેરીના મહેળાન કડેદર માટેજ મોલીમાઈ વમિદમાઈ
અમીનનો અત પ્રણુથી આભાર માનું છું મુમેયધાવવામાં મારાબાણેજ વેણીનાલ
ગિરધરનાને મો મદદ કરી છે મારી ગાંધ બન રહી હોય ને દરગુજર કુશો

આ બીજા ભાગમાં સરસ્વતમાજી સીમાન લીખેડા । જેમ સારેબે મને નાઈ
કોતે ન આપ્યું કે માટે ન એજ શ્રીમા આભારી છું

રોવરા સ ૧૯૮૧ મદિયાળી

વૈવતાલી દામાદર કાનડ
સીમત મદારાજ ગાયકવાડ સરકારની
હજુરમાં પ્રવચનકાર

વિષયાનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
દિવસ ત્રીજો.		દિવસ છઠ્ઠો.	
૧ દંડ-નિતિ.	૧	૧૬ મહાશ્વેત્રની રીત	૧૩૧
૨ ચાર આશ્રમનું રહસ્ય	૭	૨૦ ઉપરામ	૧૩૩
૩ રાગ દેવો ગંગો તોષ્ટ્રમ?	૧૨	૨૧ તરતાં આશ્રમની ધર્મતા	૧૩૬
૪ સંપૂર્ણ કોણ ?	૧૭		
૫ ખરી વસ્તુ માન્ય કેને મળે ?	૨૮	૨૨ ધર્મનું સ્વરૂપ જાળવિ ચરિત્ર	૧૪૦
૪ સંપ્રમાદે શ્રીકૃષ્ણ નારદગવાક્	૩૮	૨૩ ચિત્રકારી પ્રાણિનું આખ્યાન	૧૪૭
દિવસ ચોથો.		૨૪ શુભાખ્યાન	૧૫૨
૫ કાશ્યપને અને ધર્મનો પ્રતાપ	૪૮	૨૫ સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ	૧૫૪
૬ પ્રબળ સત્યાધીશ તેજ રાગ	૫૬	૨૬ સંન્યાસ નિર્ણય મહામા-	
૭ અતે જાત ઉપર	૫૬	આખ્યાન.	૧૫૬
૮ મહાકવિના પુત્ર અવર્કનું આખ્યાન	૭૪	૨૭ શુકાખ્યાન	૧૭૦
૯ સુખ્ય ધર્મ શરૂઆત	૮૧	૨૮ શ્રી નારાયણીય નારદપંચરાત્ર	૧૭૭
૧૦ સાત સ્વરૂપ	૮૫	દિવસ સાતમો.	
૧૧ નિંદા સહન અને શીલક વૃત્ત	૮૬	૨૯ અનુશાસન	૧૮૪
૧૨ આશાનુરૂપ	૯૦	૩૦ અષ્ટા વક્ષાખ્યાન	૧૯૦
૧૩ મહા પાપ લોભ	૯૬	૩૧ ભાર્ગવ પ્રતાપ	૧૯૪
૧૪ દુર્ગુણો અને કૃતારી	૧૦૮	૩૨ મદાચાર	૧૯૮
દિવસ પાંચમો.		૩૩ સ્ત્રીઓ માટે સદાચાર	૨૦૦
૧૫ મોક્ષ ધર્મ પ્રકરણ	૧૧૩	૩૪ શંકર રહસ્ય અને કૃષ્ણ	
૧૬ મન બુદ્ધિ અને ચિત્તનું વર્ણન	૧૨૪	મટાલમ	૨૦૨
૧૭ તપસ્વી અને અમૃતબોજી	૧૨૬	૩૫ બ્રાહ્મણ સંકાર	૨૦૫
૧૮ પોતાના ઉત્પન્નાં સ્વરૂપો	૧૨૮	૩૬ બીજા સ્વર્ગારોહણ	૨૦૮
		૩૭ બીજામનુષ્ઠિ	૨૧૨

શ્રી ભીષ્મચરિત્ર.

માગ વીજો.

દિવસ ત્રીજો

દંડનીતિ.

તતઃ કલ્પં સમુત્થાય કૃતપૂર્વાન્હિકક્રિયા.

યયુસ્તે નગરાકારૈ રથૈ. પાંઢવયાદવાઃ ॥ ૧ ॥

પાંડવો, સવારમાં ઉઠી, પ્રાતઃકર્મ, સ્નાન સંધ્યા વગેરે નિત્ય-કર્મથી પરવારી, નગર જેવા વિશાળ રથમાં બેસી, યાદવ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ સાથે ભીષ્મ પિતામહ પાસે ગયા.

સર્વે ગ્રાહ્યભોજ અને પરદેશથી આવેલા રાજાઓએ તો ત્યાં નજીકમાંજ વસવાનું કરેલ તેથી તેઓ તો સર્વે પ્રાતઃકર્મથી પરવારી, તૈયાર થઈ, બેસી ગયેલા હતા.

શ્રીકૃષ્ણ સાથે પાંડવોએ ભીષ્મ પિતામહ પાસે આવી પ્રણામ કર્યો. આજ રાત્રી કેમ ગઈ ? બધા કેવીકે રહી ? વગેરે કુશળ અમાચાર પૂછ્યા. દાદાએ જવાબમાં જણાવ્યું કે, પ્રભુના હસ્ત-સ્પર્શથી જે પીડા શાંત થઈ છે તથા વહેતાં લોહી પણ અને દુર્ગંધ મટી ગયેલ છે, તે પછી જરાપણ દુઃખ થતું નથી. અને જેમ જેમ હું તમારી પાસે જાતવાતો કરું છું, તેમ તેમ મને નવું જીવન આવતું જાય છે. શરીરમાં પુષ્કળ બળ લરાતું બધ છે; પણ પહેલાં જે બળ હતું તે માનુષી બળ હતું અને હવે જે બળ આવેલ છે તે દેવી, પ્રકાશમય, જ્ઞાન આપવાને માટેનું શ્રી પ્રભુ પ્રેરીત બળ છે. માટે આને કહો છું પૂછવાનું છે ? તમો જેમ પૂછો છો તેમ મને આનંદ થતો જાય છે.

ધર્મરાજ બોલ્યા:—આજ માટે શરૂઆતમાં એ પૂછવાનું છે કે “ રાજ ” એ જે ગણદ, બોલવામાં આવે છે તે કેમ ઉત્પન્ન થયો ? સર્વ અન્ય મતુષ્યો અને રાજ એ મર્વેમાં હાથ, પગ, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો, મુખ, પીઠ, એ વગેરે તો સોનાં મરખાં છે, ત્યારે રાજમાં એવું શું વિશેષ છે કે જે બળશી મર્વ ઉપર એ અધિકાર ચલાવે છે ? રાજ મંત્રુષ્ટ હોય તો સર્વ મંત્રુષ્ટ રહે છે અને તેને ખેદ હોય ત્યારે સર્વ ખિન્ન થાય છે, માટે એ કારણ ધણ મોટું હોવું જોઈએ.

ભીષ્મ બોલ્યા:—ઠીક પૂછ્યું; હું તેનો ખુલાસો કરું છું. સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં પ્રથમ અસુક રાજ અને અસુક પ્રજા એવું કશું નહતું; મર્વે એક ખીલત પરસ્પર ન્યાય અને ધર્મપૂર્વક પોતાની વ્યવસ્થા કરતા હતા અને મદદ કરતા હતા, આમ પરસ્પર રક્ષણ થતું. પછી તેમાં મન ફેર થવા લાગ્યાં. એક ખીલત “હું કહું છું તે ખરું અને તમો કહો છો તે જરાખર નથી,” માટે મારું ધાર્યું સર્વ કરો, ત્યારે ખીલતોને તે રૂચે નહિ; જેથી અંદર અંદર કુમંપ વેર અને સ્વાત્માભિમાન વધવા લાગ્યું અને કોઈ કોઈનું ન કરતાં પોતાનું ધાર્યું કરવા માંડ્યા. જેથી પોતાનું ધાર્યું ન થતાં દ્રેષ, ઇર્ષ્યા અને કુમંપ વધતાં, પરસ્પર પોપણને બદલે ક્ષય થવા લાગ્યો. આથી સૃષ્ટિકર્તાને ત્રામ થયો. કારણ કોઈનો અંકુશ ન રહેતા મરણ પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા, જોતલે બોલવામાં, ચાલવામાં અને વર્તનમાં પણ મરણ મુજબ, જેમકે અભક્ષ્યા ભક્ષ્ય, ન કરવાનું કરવું, ન બોલવાનું બોલવું, પાત્રી સ્ત્રી પોતાની ગણવી, વગેરે અનેક દ્રવણો વધવા લાગ્યાં, અને મર્વે મોહ વશ થયા, જેથી સાચો ધર્મ ક્ષયજ થવા લાગ્યો, મહર્મો યજ્ઞ વગેરે પવિત્ર કર્મો પણ બંધ થવા લાગ્યાં.

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

અધર્મ બહુજ વધે ત્યારે તે અધર્મ રૂપ, મહાન અધિકારનો નાશ કરવા અતિ બળવાન પ્રભુનું તેજ, પ્રગટ થાય અને તેની દિવ્ય

મનુષ્યના રૂપની આકૃતિ જાને તોજ કર્તવ્ય સાધી શકાય. વિજળીનેા જાહેા ઉપયોગ, તાર, દોરડાં રૂપ આકૃતિથીજ જાની શકે છે. અગ્નિનેા નિયમિત ઉપયોગ, અને તે દ્વારા પોષણ તેને, એક માગમાં આકૃતિ રૂપે (ચૂલામાં) જોડવવાથીજ જાને છે. વગેરે આકૃતિ-આકાર-મૂર્તિ માટે અનેક દર્શાંતો છે. દંકામાં ધર્મનેા ઉદ્ધાર કરવા, 'અમૂર્ત' પ્રભુ, અવતાર ધરી મૂર્તિમાન જાને છે. એમ આપણું શાસ્ત્ર (સુખ્ય શ્રીગીતાજી) કહે છે.

તે વખતે સહાય વગરનાં મનુષ્યો યતાં, પ્રથમ શરૂઆતમાં તો, અવતાર વિના, દિવ્ય દેવો દ્વારા “દંડ” એ નામનું અવ્યક્ત, આજ્ઞા રૂપે દંકત શબ્દ અને પછી “દંડ નીતિ” એ નામનું, ઋષિઓના હૃદયમાં દેવોની સ્ફુરણાથી પુસ્તક પ્રગટ થયું. જેમાં જુદી જુદી જાતિની તે વ્યક્તિની વ્યવસ્થા, સ્ત્રી પુરૂષે કેમ વર્તવું, શું આચાર, કેતું નામ નીતિ, એ સર્વની એ દંડ નીતિમાં સમજણ પાડી. તેમાં પોષણ સાધન, ખેતી, વેપાર અને પ્રજા પાળન કેમ કરવું. તે સંજ ષે પણ સંપૂર્ણ વર્ણન કરેલું છે. એક ખીલા કલેશ (કણ્ઠજો) કરે તેની વચમાં ગડી અમાધાન કરનાર મનુષ્યો જોડવવા વગેરે રચના કરીને તેનું પુસ્તકમાં વર્ણન જો કે કર્યું, છતાં તે પુસ્તક પ્રમાણે વર્તન ન થવા માંડયું. કોઈએ માન્યું નહિં તેથી ઇશ્વરે ધાયું કે દંડ હોય અને તે દંડને ધારણ કરનાર ન હોય તો, એક બાજુએ પહેલો દંડ પોતાની મેજે “જડ” હોવાથી, કશું કરી શકતોં નથી, માટે તેને ધારણ કરનાર ચૈતન્યની જરૂર છે. અને તે દંડ અલ્પ (સાધારણ) જળવાન, કદી અમાય હોવાથી ધારણ કરી ન શકે; માટે તેને ધારણ કરવાને મહા જળવાન રાજા જોઈએ. એમ દેવે વિચાર કરી, તેવા મહા જળવાન તો પ્રભુજ છે માટે શરૂઆતમાં

ક્ષીણ થયેલ ધર્મની રક્ષા પ્રભુથીજ બને, તે ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા માટે, પ્રભુ પ્રગટ ન થાય તો જે હંડ “હંડનીતિ” પ્રગટ કરી તેનો શું હેતુ ? અને કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે કોઈ ન જાણી શકે માટે એ સર્વ જગતને સમજાવવા અને અધર્મમય થયેલ લોકોને ધર્મમાં પ્રેરવા; તથા ન પ્રેરાય તેને તે હંડદ્વારા પ્રવર્ત કરવા પ્રભુ પોતે મહા તેજ સ્વરૂપ ધારણ કરી; પ્રથમ પ્રગટ થયા. એ પ્રથમ મહાનસ્વરૂપે “રાજ” પ્રકાશરૂપે શોભવા લાગ્યા; તેથી ઋષિઓ અને મુનિઓએ તેનું પ્રથુરાજી, એ નામ પાડ્યું. (એટલે રાજ એટલે તેજસ્વી, મહાન બળવાન, શોભિતો અને સર્વેને શાસન (આજ્ઞા) કરી પોતાના તાબામાં રાખી શકે; એવો દિવ્ય પુરૂષ તે રાજ). આ પૃથ્વીનો પોષક પેહેલો પુરૂષ અને ઇશ્વરના અમાપ બળવાળો થયો. એ અમાપ બળવાળા ન થાય, તો તેનું કોઈ માને નહિ; હવે એમણે, એ હંડનીતિનો હેતુ પ્રથમ વિવેકથી સમજાવવા માંડ્યો. પછી ઉદ્ધત યજ્ઞ ન માને, તેને પોતાના અત્યંત બળથી તાંબે કરી હંડ આપી; સમજાવવા માંડ્યું. કોઈને દામ (લોભી હોય તેને પવિત્ર રીતે લોભ સ્વરૂપ સમજાવી) આપી સમજાવ્યું અને કોઈને શામ (શાંતિ) થી સમજે તેને તેમ સમજાવ્યા. કોઈ વળી ન સમજે તેને લેહ (બીજાનાં દાખલા દર્શાવતાં) થી સમજાવું પાડી સમજાવ્યા. આમ ઉપર જણાવેલ શામ, દામ, હંડ અને લેહ એ ચાર સાધનોદ્વારા સમજાવી; સર્વે પ્રજાને શિક્ષણ આપી; ધર્મના રસ્તા બતાવી, ધર્મ એને નીતિનું વલણ કરાવ્યું. અને પોતાની સત્તા સ્થાપિત કરી. જડ હતાં તેને ઉત્તમ ઝોધ, (કેળવણી) આપવા માટે ઠેક ઠેકાણે વ્યવસ્થા (શાળાઓ) સ્થાપી. સારા વિદ્વાનો દ્વારા, નૈતિક, વ્યવહારિક, ધાર્મિક અને ઔદ્યોગિક વગેરે સર્વ પ્રકારનું શિક્ષણ જેમાં સમાયેલ છે એવું “હંડનીતિ,” ન્યાય વગેરે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ શરૂ કરાવ્યો, જેથી પ્રજાનિયમમાં આવી. આત્મા, દેશ, કાળ, ઉપાય, કૃત્ય અને ત્રાહાય એ નીતિના છ વર્ગ છે. એટલે કે ૧ નિતીથી

આત્મા પ્રસન્ન રહે છે, ૨ દેશ આળાદ રહે છે, ૩ સમય અનુકૂલ બને છે, ૪ ઉપાય સારા સૂઝવા માંડે છે. ૫ મનુષ્યથી અને દેવથી (કુદરતી) મહાય આવી મળે છે, ૬ અને મારા કૃત્યો કરવા માટે જ મન પ્રેરાય છે. એ છ પ્રકારના શુભો નીતિથી બને છે. દંડનીતિમાં દુઃક્રામાં મર્લ જ્યવહાર, પવિત્રતા ધર્મ વગેરેનું સૂચન છે. અને તે આધારે તેજ રાજામાં રાજાપણું છે.

ધર્મરાજાએ વર્ણ અને આશ્રમ સંજોષે ખુલાસો પૂછ્યો, તેના જવાબમાં ભીષ્મચિતામહે તેજ વણ ન કરતાં જણાવ્યું કે—

હે ધર્મરાજા ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણો સુખ્ય છે; પરંતુ પાછળથી એની પેટા જાતિ અનેક થયેલી છે; તેમાં ઉપદેશ આપવો, અધ્યયન કરવું, જગતને પવિત્ર રસ્તે દોરવું અને પોતે તેવા શુદ્ધ આચરણથી રહેવું; એ ટકામાં બ્રાહ્મણ ધર્મ છે.

બળવાન બની તે બળથી બીજાનું રક્ષણ કરવું; દુષ્ટોનો સંહાર કરવો; સજ્જનને બચાવવો અને તેનું પાલણ કરવું; ગૌ બ્રાહ્મણનું સન્માન કરવું અને ઇશ્વર પરાયણ રહેવું. એ ક્ષત્રીઓનો ધર્મ; ગાયનું પાલણ કરવું; ન્યાયને રસ્તે રીતમર વ્યાપાર કરવો; ખેતી કરવી વગેરે વૈશ્યનું કર્તવ્ય; અને સર્વ વણની મેવાકરી પોતાનું પાલણ કરવું; એ શૂદ્રનું કર્તવ્ય છે. દરેકે પોતાના ધર્મ અને આચાર વિચારમાં રહેવું એ ઉત્તમ છે.

હવે આશ્રમનું દ્રુ વર્ણન કરી તે સર્વનો અંતરનો ભેદ મમગ્રીશ-જોમ વર્ણ ચાર સુખ્ય છે. તેમ આશ્રમ પણ ચાર છે. ૧ બ્રાહ્મચર્ય. ૨ ગૃહસ્થ. ૩ વાનપ્રસ્થ. અને ૪ મન્યાસ. દુકામાં એક વાત જણાવુ છું કે બ્રાહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ અને મન્યાસ એ ત્રણ આશ્રમવાળા પરાધીન બને છે; અને એને આશ્રમ ગૃહસ્થની અને એકને જંગલી લોકની રૂળ માટે (વાનપ્રસ્થીને જંગલમાં જ રહેવાનું

ને સ્વતંત્ર ફળ ન મળે જો કોઈની પાસે માગવાની ફરજ પડે) ગરજ કરવી પડે છે. એટલે કે તેઓ પરાધીન બને છે અને ગૃહસ્થ સ્વતંત્ર પોતાનેજ તાળે હોય છે. પોતે કમાઈને પોષણ કરે છે, બહે બીજા જે આશ્રમીઓનું પણ ગૃહસ્થો પોષણ કરે છે, ત્યારે તે આશ્રમીઓ પોતાનેજ માટે જ્યારે પરાધીન હોય છે ત્યારે બીજાનું પોષણ તો ક્યાંથીજ કરી શકે ? આમ જ્યાં વિચાર કરીએ છીએ તો ગૃહસ્થાશ્રમ ઓછો પરાધીન હોવાથી દુનિયાને વધારે ઉપયોગી છે એ તો નિર્વિવાદ છે, છતાં તે આશ્રમો પૂજ્ય હોવાથી આપણે તે તરફ મહત્ત્વ દ્રષ્ટિપાત કરીએ.

૧ બ્રહ્મચર્ય—એટલે ગુરુની આજ્ઞામાં રહી વેદાભ્યાસ કરે, સ્ત્રીથી દૂર રહે, પંચકેશ રાખે, શિક્ષા માગીને પોતાનું અને ગુરુનું પણ પોષણ કરે, એ બ્રહ્મચારી ગણાય.

૨ ગૃહસ્થાશ્રમ—ગુરુની રજા લઈ પવિત્ર સ્ત્રીને પરણે, વ્યવહાર ચલાવે, પોતાનો પવિત્ર ઉદ્યોગ કરી પોતાના કુટુંબનું, અભ્યાગત અતિથિ મત્ પુરૂષો વગેરેનું પોતાથી બને તેવી રીતે પૂજન પોષણ વગેરે મત્કાર કરે, ધર્મમાં વૃત્તિ રાખી મહાચરણ પાળે, ને દ્રવ્ય (કમાઈને) પવિત્ર માટે ઉપયોગ કરી પ્રભુ પરાયણ રહે; એ ગૃહસ્થનાં દૈકામા ધર્મ કહ્યા.

૩ વાનપ્રસ્થાશ્રમ—જંગલમાં સ્ત્રી સાથે જવું, અગર એકાંત વાનમાં કોઈ સ્થળે વસવું, સ્ત્રી છતાં સમાર વ્યવહારથી અલગ રહી બ્રહ્મચર્ય પાળવું, અગ્નિપકવ હવિષ્યાન્ન (જડુ ખાટા, તીખા પહેરે પદાર્થો ન ખાવા) ભોજન કરવું. અને વન પ્રસ્થ દુષ્ટોપરજ રહેવાય એ વિશેષ ત્રાડ અને આખો દિવસ કેવળ પરોપકાર માટે વૃત્તિ રાખી પ્રભુ ભજનમાંજ વખત ગાળવો; આનું નામ વાનપ્રસ્થાશ્રમ.

૪ સન્યાસાશ્રમ—હાં હોય તો તે અને કુટુંબ વગેરે સર્વને ત્યાગ કરવો; શ્વેત વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી લગવાં લાલ (ગેરવાળાં) કપડાંપહેરવાં, કેશ જનોઈ અને શિખાનો ત્યાગ કરવો. સર્વ સ્વાદનો ત્યાગ કરવો; વૃત્તિ માત્ર વિરક્ત કરવી અને પાંચ સ્થાને ભિક્ષા માગી ને આવે તે એકત્ર કરી ખાવું. કોઈનો સંગ ન કરવો અને કેવળ પ્રભુ પરાયણ રહેવું; આતું નામ સન્યાસ.

ચાર આશ્રમનું સહસ્ય.

હાઈ, જગતમાં સન્યાસી વાનપ્રસ્થાશ્રમી અને બ્રહ્મચારીઓને જો વધી જાય તો સૃષ્ટિ આગળ વધે નહિ; કારણ તેને સ્ત્રી વચ્ચે છે. અને સૃષ્ટિ ન વધે એટલું જ નહિ, પણ પોપણ બ્રહ્મસાશ્રમી શિવાય કોણ કરે ? તેથી એટલું જ સમજવાનું છે કે તિવ્ર વૈરાગ્ય વાન, કદી જો તે આશ્રમો સ્વીકારે તે ભલે યોગ્ય ગણાય; પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમ જેવું મોક્ષનું અને મતકર્મનું ઠાર છે તેવો ખીલે આશ્રમ તો નથી, એવો સર્વ કોઈ કમુલ કરશે એવું બ્રહ્મસ્થને આધીન છે, પરોપકાર તેનાથી જ થાય છે, અને રાજાઓને માટે તો એક બ્રહ્મસાશ્રમમાં જ સર્વે આશ્રમનો પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોએ સમાવેશ કર્યો છે અને તે રાજાને જ ઉપયોગી છે એમ નથી. પણ તમામ ગૃહસ્થોને ઉપયોગી હોવાથી તેનું પણ ન કરે છું.

૧ પ્રથમ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ માટે જણાવવાનું કે જે રાજા અથવા ગૃહસ્થ હોય તે ન્યાયપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ વર્ગીને હૃમ્શા વેદ, પુરાણ, ન્યાય, ધર્મશાસ્ત્ર, અને નૈતિક શંકોનું અધ્યયન કરે, વાચે, તેનો હેતુ ધ્યાનમાં લઈ તેમાંથી મદ્વર્તન મેળવે કરે, તે પ્રમાણે ખીલે તેનું વર્તન કરવા માટે પ્રેરણા કરે, દામ્ય રાખે, શાંતી રાખે, પોતાને ઉચ્ચ વિચારો આપી સારે માર્ગે દોરે એવા શુદ્ધ કરી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે અને તેની એવા કરે તેમ પૂજન પણ કરે

૧ તે શુદ્ધ જે શ્વિત્ર ઝળે બનાવે તે પ્રમાણે આવે અને વચન પાળે એવું ખરી મેલ; તેમ જ ખીલુ અગ મેલવા પણ ખરી.

અને શુદ્ધી બતાવેલ માર્ગ પ્રમાણે શ્રી પ્રભુપરાયણ રહી મત્ય ને પવિત્ર આશ્વરણ પાળું, તો તે ગૃહસ્થાશ્રમી છતાં બ્રહ્મચારીજ ગણાય છે. અને બ્રહ્મચર્ય મત પાળવાનું ફળ પણ તેને મળે છે અને તે ઉપરાંત ગૃહસ્થાશ્રમનું તેની પવિત્રતાથી ફળ મળે તે જીલ્ડું.

આ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યનું રહસ્ય અને હેતુ ઠાણાવ્યા પછી ગૃહસ્થા-શ્રમીના કર્તવ્યોનું દિગ્દર્શન કરૂ છું.

ગૃહસ્થાશ્રમીએ મુખ્ય કર્તવ્યમાં નિત્ય યજ્ઞ કરવા (વૈશ્વદેવ) કરવાનું છે તો તે જો કે ભલે કરવું.

પણ યજ્ઞ માટે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે-

દ્રવ્યયજ્ઞા સ્તપોયજ્ઞા યોગયજ્ઞા સ્તથાપરં
સ્વાધ્યાયજ્ઞાન યજ્ઞાશ્ચયતયઃ સંશિતવૃતાઃ ॥

(૧) દ્રવ્યયજ્ઞ (૨) તપયજ્ઞ (૩) યોગયજ્ઞ (૪) સ્વાધ્યાયયજ્ઞ, જ્ઞાનયજ્ઞ. આમ ચાર પ્રકારના યજ્ઞો ગણાય છે, તેમાં પ્રથમ દ્રવ્યયજ્ઞ એટલે દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરવો, આરે ઠેકાણે વાપરવું, પવિત્ર મનુષ્ય કે જેને ખરી જરૂર હોય જે દયાપાત્ર હોય તેને મદદ કરવી તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ દ્રવ્ય યજ્ઞ છે.

૨ તપોયજ્ઞ- તપ માટે પણ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કેશરીર, વાણી અને મનનાં તપો જીદાં જીદાં હોય છે, માથું અને કોઈને ખોદું ન લાગે તેવું હિતકર બોલવું એ વાણીનું તપ; મનને પ્રમદ્ધ રાખવું એ માનસિક તપ; શારીરિક દુઃખ મટાડ કરવાં એ શારીરિક તપ, એ તપરૂપ યજ્ઞ.

૩ યોગયજ્ઞ —કર્મમાં કુશળ (પોતાના કર્મમાં પ્રવિણ રહેવું) એ યોગ યજ્ઞ.

યોગઃ કર્મમુકૌશલ.

અધુરું રહેલું મદાન કદા ઉપયોગમાં આવતું નથી પણ ખર-
ચેલા પૈસા નકામા જાય છે; તેમ અધુરું જ્ઞાન પણ ઉપયોગી નથી
અતું માટેજ જ્ઞાનમાં અને આરંભેલ કતવ્યમાં પૂરે પૂરે થાય તેજ
યોગી મમજવો; અર્થાત્ અભ્યાસ મંપૂર્ણ કરી પૂરે વિદ્યાન ધાનનાર
યોગયજ પૂરે કરનાર કહેવાય છે.

૪ સ્વાધ્યાય ધાનયજ. કેળવણી (અભ્યાસ પૂરે કરી) જેવી
અને વ્યવહારિક વિદ્યા મંપાદન કરવી અને તેનો નિત્ય અભ્યાસ
પાછો આહુ રાખવો; એ સ્વાધ્યાય ધાનયજ કહે છે.

આવી ગતે હુમેશાં જ્ઞાન અને શુદ્ધિ કુશળતા માટે નિત્ય ધ્યાન
આહુ રાખવું. એ ધન અર્થાત્ ઉપર જળાવેલ ધનના ચાર પ્રકાર ન
હોડવા અને તે ન હોડનાર ગૃહસ્થી મહા મન્યામી જ છે.

૨. ઘન પવિત્ર તથા દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરે તે દાન.

૩ તપ—એનો લાભાર્થ હેતુ આવી ગયેલ છે માટે પુનરાવર્તનની
જરૂર નથી હુ કામા આવી રીતે યજ્ઞદાન અને તપ એ તથા મનુષ્યોને
મંપૂર્ણ રીતે પવિત્ર કરનાર છે.

॥ યજ્ઞદાન તપઃકર્મ ધ્યાનતો મનોવિનામ્ ॥ ગીતા૯

આવી જાતનું કર્મવ્ય કરનાર ગૃહસ્થીજ ખરે લ્યાગી (સન્યામી)
મમજવાનો છે; અર્થાત્ નિત્ય પ્રાદક્ષિણ, અતિથિ વગેરેનો સત્કાર
કરનાર અને શ્રી પ્રભુની સેવામાં પરાયણ અને સદાય પવિત્ર સ્વભા-
વના ગૃહસ્થાશ્રમીને, ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમ વૃત્ત પાળવાનું ફળ મળે છે;
અને તે ઉપરાંત મન્યસ્ત (લ્યાગ) નું પણ ફળ મળે છે. આમ
ધાન ફળ લાગી ધાય છે.

ગૃહસ્થોના ધર્મ માટે બીજું ખાસ જણાવવાનું કે, આપત્તિમાં
આવેલ મનુષ્યને ધ્યાનપનાર, ધ્યાનકાર કે કોઈ અન્ય પ્રકારે સપડાયેલ

કષ્ટમાં આવી પડેલ કોઈ પણ સ્ત્રી હોય તેનો જાળવ કરનાર, અને તેના પવિત્ર ધર્મનું રક્ષણ કરનાર, પોતાના સગા સંબંધીઓને ઉત્તમ રીતે પાળનાર, પવિત્ર સંપદારણકરનાર, જેઓ ખરા પવિત્ર ગણાતા હોય એવા સત્પુરુષોને ખાસ ઘેર પધરાવી પૂજનકરનાર, અને તેને તૃપ્ત કરી મહાર કરનાર મનુષ્ય ગૃહસ્થાશ્રમી છતાં દુકામાં જે મનુષ્ય ઉત્તમ સ્થાન અને કુળને માન આપે છે અને ધર્મ પાળનારા સત્પુરુષોનું જે મહા પોષણ કરે છે, તે મનુષ્ય કે રાજા ઉત્તમ પદનોજ અધિકારી છે; એમ સમજવું.

વાનપ્રસ્થનું રહસ્ય--પોતાનાં જ્ઞાતિના હિતમાં તત્પર રહે, સંબંધીઓ અને મિત્રોનાં સંકટ નિવારણ કરવામાં આમક્રમ રહે, હરેક જાતના પદોપકારનાજ કર્તવ્યમાં વ્યવસાયી બને તે (શિક્ષાશ્રમી) વાનપ્રસ્થાશ્રમીજ ગણાય; અર્થાત્ પોતાની મોટી ઉમ્મર થતાં ધરનો વ્યવહાર પુત્રાદિકને સોંપી સ્વાર્થનું કામ તદ્દન છોડી દઈ ધરમાંજ રહીને પરમાર્થમાં તત્પર રહેનાર અને પ્રભુભક્તિ પરાયણ મનુષ્ય વાનપ્રસ્થાશ્રમી ગણાય છે, અને તેવાઓનો સન્કાર કરનાર; પણ વાનપ્રસ્થાશ્રમી ગણાય છે.

જે મનુષ્ય હંમેશાં સંધ્યાવંદન, વેદ્યદેવ, પિતૃતપંચ, દેવપૂજન, અતિથિ પૂજન, બ્રહ્મચર્ય (હંમેશાં પવિત્ર શાસનનું અને લોકોપ-યોગી વિષયોનું વાંચન) કરે અને જૂતચર્ય (પ્રાણીઓના હિત કરવામાં તત્પર અને મનુષ્યચર્ય મનુષ્યોનો ઉપકાર કરવાને માટે ઉત્પાક) વગેરે કર્તવ્યમાં પરાયણ હોય તે ગૃહસ્થી વાનપ્રસ્થજ ગણાય છે; સત્પુરુષોને કોઈ પીડા કરતું હોય, નડતું હોય તેને શિક્ષા કરનાર અને સત્પુરુષને કષ્ટમાંથી જાળવનાર વાનપ્રસ્થી ગણાય છે. પોતાના દેશનું, પોતાના ગામનું, પોતાની જાતનું, મગાનું, કુટુંબનું અને દુકામાં સર્વેનું, શ્રેય કરવામાંજ પોતાની છંદગી ગાળનાર વાનપ્રસ્થાશ્રમી છે અને તેવા પદોપકારીનો પવિત્ર લોકમાં વાચ સાચ છે. રાજા

પોતાના દેશનું ન્યાયથી પાલન કરી પ્રભને સુખી કરે તો તે સદા
વાનપ્રસ્થાશ્રમીજ છે.

૪ સન્યાસનું રહસ્ય—અહસ્થાશ્રમના વિષયમાં સન્યાસનું કાંઈક
એટલે ખરે ત્યાગ (સન્યાસ) નું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે; છતાં સન્યાસ
માટે વિશેષ જણાવવાનું એ કે પ્રાણી માનવર અમાન દહી રાખવી
(અમુક શત્રુ ને અલેક મિત્ર એમ ન રાખવું) અર્થાત્ દ્વેષ બુદ્ધિજ
ન રાખવી; એ સન્યાસ ગણાય. જે સત્ય સ્વરૂપ ઇશ્વરને જાણે છે,
પાપથી ડરે છે, કપડાં તજવાને જાહેર, પોતાનો ખરાબ સ્વભાવ,
ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, કલેશ, નિંદા, ક્રોધ, માઈ લગાડવાની ટેવ, પરનિંદા
વગેરે અપલક્ષણોનો ત્યાગ કરે એ ખરે સન્યાસી છે તેવાને ભગવાં
પેહરવાની જરૂર રહેતી નથી. કોઈપણ ઇન્દ્રિયને આધીન ન થતાં
પોતે ઇન્દ્રિયને તાણે રાખે એજ ખરે અહસ્થી છતાં સન્યાસી છે;
અને તેવા સ્વભાવવાળાને પાસે રાખી તેવાની સેવા કરનાર પણ
સન્યાસી છે.

હવે સાધારણ સર્વ આશ્રમનું કૃણ કોણ મેળવી શકે છે તે
જણાવું છું.

જે પોતાનો સનાતન ધર્મ (પરંપરાનો પવિત્ર ધર્મ) યાળે,
ધર્મનું રક્ષણ કરે, જે ધર્મ કરતો હોય તેને ઉદ્દેવન આપે, ધર્મરૂપ
સમુદ્રમાં સત્યગુણના મુકાનવાળી, શાસ્ત્રરૂપ શઢના દોરડાંવાળી, ત્યાગ
(પરમાર્થ) રૂપ અનુકૂળ વાયુથી ઘણા વેગથી ચાલનારી, ધર્મરાજ
રૂપ નૌકા (વહાણ) ખરી રીતે રાખને પાર ઉતારનાર છે (તારનાર છે).
એકલા સ્વાર્થવાળી આપણા મનની ભાવના મટે અને સ્વાર્થનું
વિશાળ ક્ષેત્ર કરાય (એટલે દુનિયા સગળી આપણી છે અને
દુનિયાનું દિન એજ આપણે સ્વાર્થ) તો સર્વોશ્રમનું પવિત્ર કૃણ
મળે છે. ટુંકામાં હવે એ કે જુદા જુદા આશ્રમોમાં નિવાસ કરવાને
જાહેરે તે સર્વ આશ્રમવાળીઓનું કાયિક વાયિક, અને માનસિક, એ

મર્વ રીતે રક્ષણ કરવું, તેથી તે સર્વ આશ્રયો પામનાવી અધિક
રૂળ (લાભ) મેળવે છે માટે હે યુધિષ્ઠિર ! તમ કે તો તેમ કુનાવું છે
અને તેવું વર્તન કરી, પવિત્ર વોકો તેવું અનુકૂળ કરી તેવું વર્તન
કરતા રીએ, એ કરવાની જરૂર છે

આ આને આશ્રયોનું રહસ્ય અને એક જુઠાંધા મમમા તેનો
સમાવેશ કેવી રીતે બને છે તે જણાવું

રાજા કેવો હોવો જોઈએ ?

ધર્મરાજાએ ખુલ્લું કે દદા ! દહનીતિ એ એક પ્રણય મત્તા
છે એમ આપે આગળ જણાવ્યું અને તે મહાન બળવાન દિવ્ય
પગલમી, અને બને સત્તાધીન હેય તેજ મનનો ઉપરી “ રાજા ”
બની તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે એમ કહ્યું તો તે માટે માન આપને
પૂછનાવું કે એ મત્તા કયા પ્રકારની છે ? અને તેનું બળ તથા કેના
શુભ ભોધએ ? તે કૃપા કરીને કહો

ભીષ્મપિતામહે જવાબ આપ્યો કે, નિચે જણાવું છું તે ૩૬
છરીસ શુભ મપૂર્ણ જેનામા હોય તેજ દહનીતિનો ઉપયોગ કરી
શકે છે મત્તા વગરના આધારણ મનુષ્યથી એ તરફ દૃષ્ટિ પાડી
વતી નથી અર્થાત્ દહ એ વસ્તુ આધારણ નથી પણ અમાધારણ
દેવી મત્તા ૩૫ મંગલતત્વ છે, તો તેને આધારણ કરવા માટે પ્રથમ
ગૃહણ કરના ભોધતા રહો ૩૬ જણાવું છું —

(૧) રાગ—“ પ્રીતિ ” મર્વોત્ત્તરેયનો યાગ મર્વ ધર્મો અને
મદગુણોનું આચરણ કરવું, સર્વપર ભેમ રાખવો આખમા
અમી ન ૧૨ પામવી

(૨) જાસ્તિક્રતા—એવે મર્વ પ્રાપ્તિ માનવક શુદ્ધ લાવથી
સ્નેહ કરવો, પગલું આથ દુષ્ટિથી નહિ અને જેવો મર્વ જગતમા
લાવ તેવો ૧૫ ભુમા ભાવ (૧૫થા) રાખવી અર્થાત્ જાત અને
પ્રવૃત્તિ બન્ને મર્મ ન ગામ

(૩) દ્રવ્યોપાર્જન—ત્રીજો શુદ્ધ દ્રવ્ય પેદા કરવાનો છે, પણ તેમાં ખામ લેવાનું એ છે કે અન્યાયથી, ચોરીથી, કોઈના હક્કને તુકશાન કરીને કોઈને દુષ્ણ આપી ને કે કોઈનું જગાડીને પેદા ન કરવું.

(૪) ઇન્દ્રિયવૃત્તિ—ઇન્દ્રિયોને તૃપ્ત ગણવી, પણ તે ન્યાયને વસ્તે તેમાં ધર્મ અને અર્થની હાની થાય, પુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય અને જગનુમા નિહા થાય એવા કૃત્ય કરીને ઇન્દ્રિયો તૃપ્ત ન કરવી.

(૫) ત્રિષદાણી—અર્ધાત્ત મીઠું ખોલવું, પણ ખોટી રીતે કોઈની મિથ્યા સ્તુતિ કરવી કે પોતાની ગરીબાઈ (દીનતા) ગણાવ તેવી રીતે નહિ.

(૬) કૌર્ય—શૌર્ય ગણવું, પણ પોતાના ઔર્યનો કોઈને કષ્ટ આપના કે જે ગેરઉપયોગ ન કરવો અને પોતાના વખાણ (સ્તુતિ) ન કરવા.

(૭) દાનુન્ન—દાનાર થવું, પણ વેળ્યને દાન આપવું, કુપાત્રને નહિ.

(૮) દૃઢતા—પે ત નો વિચાર દૃઢ કરવો, પણ સમજીને વિચાર ગૃહણ કરીને તેમાં નહ થવું પણ એક અન્યાયી કે અયોગ્ય કે કોઈ વિરુદ્ધ વિચારને વાળી રહી ખોટી હડ કગી હડીલામાં ન ખપવું અર્થાત્, પવિત્ર મર્મમાન્ય વિચારમાં દૃઢતા ગણે તે મત્ય અને દેવમાં ગણાય છે પણ અયોગ્ય, કોઈ વિરુદ્ધ વિચારને ન ધોડે તે હડીલા ને દેખી ગણાય તે તમા તે નિર્દયમાં ખપે છે.

(૯) સખી—એક બીજા ને પગપગ વિરોધ દોષ કે મન કે જે હોય તો તેનું પરસ્પર મળી સમાધાન કરવું પણ તેમાં એક એ લેવાનું છે જેની મને આપણે સમાધાન કરીએ તે મરજન છે કે દુર્જન છે કદાચ દુર્જન હશે તો સમાધાનનો ઉલ્લેખ અર્થ કરશે અને આપણને નમ આ ગાજી અને વિરોધ તો બારી મેળે.

दुर्जनः परिहर्तव्यो विषया लंकृतोऽपि सन् ॥

દુર્જન કદી મહાન વિદ્વાન હોય તો પણ તેનાથી તો દૂરજ રહેવું એમાં સાડું છે. તેની સાથે સમાધાન કરવામાં પણ ખરાબી છે.

(૧૦) પ્રિયહ—જેનો લડવું જોવો અર્થ છે. યનતાં મુખી કેઇ સાથે વેર ન કરવું, અને લડવું નહિ. તેમાં ણાંધવો ગ્રાં સાથે તો કદી ન કરવું. પરંતુ સામા વેર રાખે તો; અને આપણે ગમે તેટલું સમજવી એ (દુર્યોધન જેવાને) પણ સમજેજ નહિં તો પછી નિરૂપાયે તેને હણવો, એ શિવાય રસ્તો નથી. આનું નામ વિગ્રહ.

(૧૧) ચાર—આપણું શુભ કામ સાધનાર (છૂપી પોલીસ) આ માણુમ જોવો રાખવો જોઇએ કે ખરી હકીકત કહે, ક્ષમા ન કરે; પરંતુ તેને કદી ભૂખ્યો ન રાખવો, તેનું મન નારાજ ન કરવું.

(૧૨) કાર્યકુશલતા—પોતાનું કાર્ય સાધવામાં કુશળતા રાખવી. પણ ખીજને નુકશાન કરીને કરવું નહિ.

(૧૩) રહસ્ય—(શુભ વાત) કોઇને પોતાની શુભ વાત કરવાની ફરજ પડે તો પેહેલાં તેની સજ્જનતા જોવી, કે જોથી પરિણામ ઉધું ન આવે; અર્થાત્ એ વાતને સાંભળીને (દુર્જન હોય તો) ઉલટું સામું નુકશાન કરે.

(૧૪) ગુણગાન—શુભગાન હમેશાં ખીજનું કરવું. પણ પોતાનું શુભગાન કદી ન કરવું.

(૧૫) મૃદ્ધ કરવું—કોઇ પાસેથી કાંઇ લેવું હોય તો તે જોની અપેક્ષી, આપણે લેવું સ્વામીને તો આપણી ને. લેવા વાચક છે કે નહિ, એ પ્રથમ જોવું, અને પછી તે આપી શકે તેમ છે કે નહિ, તે જોવું; અર્થાત્ સરળતાથી આપી શકે અને લેવા લાયક હોય તોજ મુજેથી લેવું.

(૧૬) કુસંગ ત્યાગ—આ ખાત્ર દુનીયામાં જોવાનું છે. દુર્ગંધી પામે જઈએ તો જરૂર આપણને ત્રાસ થશે, કીચડમાં પડશું તો વસો ખગડશે, તેમ દુર્જનની સગતીથી શુદ્ધિ ખગડતા અનીતિને રસ્તે દોરાવાનો જ પ્રસંગ આવે તો ન જરૂર.

(૧૭) રહ—કેઈને ઝાંઝ શિક્ષા કરી હોય, તો તેનો અપરાધ એ કે નહિ તેની ખાત્રી થાય તોજ તેમ જીવે.

(૧૮) મત્ર—(શુભ વિચાર) તેરમાં ઉપદેશમાં શુભ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ થયું પણ આ તો શુભ વિચાર છે વાત અને વિચારમાં ફેર છે શુભવાત હજી કોઈને ઠીકી શકાય, પણ વિચારો અને મત્રો એ તો એક હૃદય જેની સાથે હોય, તેને પણ જાણુ વિચારીને કહેવા. જેમ શુદ્ધિ આપેલ મન મનમાંજ રખાય એ તેમ કેટલાક વિચારો મનમાંજ નાખી પોતેજ તેનો નિર્ણય કરવો છે.

(૧૯) લાવાળ ન જાણુ—આ ઓગણીસમો ઉપદેશ એ આગળ જણાવેલું છે કે એક ખાળમાં ભગઈ રહેલ જળમાં મરજી થઈ ખગાડ અને રોગ ડરે, તેમ જ પૈસો ન વાપરે તેને આપવાથી તે પૈસો ગદા જળ માફક ઉપયોગી નથી થતો.

(૨૦) છલ્લ—દગો ઢરનાર કે બૂટ ઢરનાર પર વિશ્વાસ ન રાખવો.

(૨૧) સ્ત્રી રક્ષણ—આ ઉપદેશમાં પોતાની સ્ત્રી કે કોઈપણ સ્ત્રી એમ નથી જણાવ્યું ત્યારે આપણે એટલું જ જોવાનું કે કોઈપણ સ્ત્રી તું આપણાથી જનતે પ્રચારે કામમાંથી રક્ષણ કરવું, પરંતુ તેમાં કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થી આવથી નહિ એજ અર્થ સ્ત્રી રક્ષણ ગણાય.

(૨૨) શુદ્ધિ—હમેશા નિર્મળ અભાન ગળવો કોઈ પણ આપણી નિદા ન કરે તેવાજ કામ કરવા અને કોઈની નિદા ન કરી તેનું નામ શુદ્ધિ છે.

(૨૩) સ્ત્રી વગલા—કોઈ પણ સ્ત્રીની ખુશામત હજી જાણી ન કરવી અને ખરાબ વર્તન ન ગળવું.

(૨૪) મોટ મોજન—મધુરા ગળ્યા અને સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ ખાવા ખરા, પણ તે પદાર્થ જોવા ન હોવા ભેદજો કે જે શરીરમાં રોગ વધારે, અગર નીતિશ્રદ્ધ કે આચારશ્રદ્ધ કરે તેવા પણ ન હોવા ભેદજો; જોજ મિષ્ટભોજન.

(૨૫) સેવા—આપણે જેને પૂજ્ય તરીકે ગણના હોયજો તેવા પુરૂષો, જેવા કે શુદ્ધ માતાપિતા, વડીલ, રાજા, મત્સ્યકૃષ્ણ, અતિથિ, વિદ્વાન વગેરેની પૂરી રીતે વિવેક પૂર્વક જેને જેવા રૂપમાં ઘટે તેવા રૂપમાં સેવા કરવી, એનું નામ સેવા.

(૨૬) નિષ્કપટ સુસ્તેયન—ઉપર જે સેવા કરતા જાણાંયું તેવા પુરૂષોની કે શુદ્ધ જનની સેવા કરતાં ખામ જો ધ્યાન રાખવાનું કે આપણો શુદ્ધ ભાવ અને આસ્તા હોય તો જ તે સેવા મફત ગણાય; માટે નિષ્કપટ ભાવથીજ સેવા કરવી.

(૨૭) દમત્યાગ—ભૌતિક મનુષ્યોની સેવા જેમ નિષ્કપટ ભાવથી કરવાની છે, તેમ ઇશ્વર પ્રભુની સેવા પણ તેવા ભાવથી કરવી, પણ દંભ (ખોટો ડોળ) કે દુનીયાને ખતાવવા ખાતર કરવી એમ ન કરવું. એનું નામ દંભ ત્યાગ કહે છે.

(૨૮) શુદ્ધ લક્ષ્મી—એટલે અનિતિને રસ્તે દ્રવ્યો પેદા કરવાની ઇચ્છા રાખવી નહિં પણ ન્યાયને રસ્તે દ્રવ્યો-પાત્રન કરવું.

(૨૯) નમ્રતાપૂર્વક મેગ—કોઈ મનુષ્ય કે શુદ્ધ વગેરેની જે સેવા કરવી, તેમાં નમ્રતા જો મુખ્ય શુભ ભેદજો તે વિના નકારું છે.

(૩૦) ચાતુર્ય—ગરબર વખતને જોજાળી વિચારીને ચાલવું અને કામ કરવું; એ ચાતુર્ય.

(૩૧) શાંત કાન્ધો—કેમ ઉદ્દેશ્યહું રોય તો તે આ કારણથી ઉદ્દેશ્યો છે તે અમજી નેને ભેદની વસ્તુ (જે કારણથી ઉદ્દેશ્યો રોય તે વસ્તુ) જની શકે તેમ હોય તો પુરી પાડવી, અને શાંત કરવાનું છે.

(૩૨) કૃપા—કોઈની પર કૃપા મહેરબાની કરી હોય તો પછી તેની ભુલ માટે કપકો ન આપવો, પણ તે ક્ષમાજ કરવી.

(૩૩) મહાર—સમજ્યા વિના કે વિચાર્યા વિના કોઈને મારવું નહિ.

(૩૪) શત્રુનાં શોક ન કરવો—શત્રુને મારી (હણી) ને શોક ન કરવો, પણ તેનાં કુટુંબીઓના મનનું જો તે આપણને અતુકુલ હોય તો સમાધાન કરવું.

(૩૫) મિચ્છા ક્રોધ—નિષ્કારણ વારંવાર ખીલ્યા કરવું નહિ. આમ કરવાથી તેનું પરિમાણ રહેતું નથી અને પત રહેતી નથી અને આ ભાધને તો ખીલવાની ટેવ પડી છે, જ્યેષ્ઠ લોકો માની જોએ તેથી આપણું ઉલટું વળન ઘટે, તેથી તેમ ન કરવું.

(૩૬) જયકાર ક્ષમા—જે મનુષ્ય વારંવાર આપણું ખરાબજ કર્યા કરે છે અને ખૂડ જોડ્યા કરે છે, તેની ઉપર ક્ષમા દૃષ્ટી કરવી. પણ તેમ કરવાથી ઉલટા જેઓ આપણને નમાલા ન ગણે એ સંભાળ રાખવી. જે મનુષ્યો ઉપર જણાવેલ (૩૬) શુભો ધર્મો કે નિયમોને ધરાવે તેજ દંડ ધારણ કરી શકે, અર્થાત્ તેમાંજ દેવી સત્તા આવે છે. માટે મહાન પ્રતાપી રાજા થવામાં અગર ઉત્તમ સત્તા ધારી થવામાં અર્થાત્ જગતને તાબે કરવામાં એવા મહાન શુભોત્ત્વ આત્મભળ જોઈએ છીએ. હે રાજા ! તે સર્વે શુભો તમારે ધારણ કરવાની જરૂર છે. આ શુભો દુનિયાદારીમાં (વ્યવહારમાં) જ ઉપયોગી છે એટલુંજ નથી; પરંતુ વ્યવહાર કુશળતાની સાથે દેવી સુખ-પરલોકમાં પણ કલ્યાણકારી બને છે. માટે અવશ્ય ધારણ કરવા.

સર્વજીત કોણ ?

‘ધર્મરાજ’ને પૂછ્યું કે આપશ્રીનાં વચનો કે જે વ્યવહાર કુશળતાપૂર્વક અપૂર્વ છે, તે માંજળી મને બહુ આનંદ થાય છે. મારે હવે એ ખુલાસો પૂછવાનો કે સર્વત્ર વિજય કઈ રીતે મળે ? અને વિજય માથો કોનું નામ કહેવાય ? ચક્રવર્તી રાજ્ય મળ્યું; સહુ રાજાઓ તાબે થયા, એટલે તે રાજા સાવ ભોમ (ચક્રવર્તી) વિજયી થયો ગણાય કે કેમ ?

ધર્મરાજનેા અશ્વ સાંભળી લીખપિતામહે જવાળ આપ્યો કે એક રાત્રીએ સર્વત્ર વિજય કરવા માંડ્યો અને મર્વ રાત્રીએને છતિ લીધા. પરંતુ એવો વિચિત્ર તેનો સ્વભાવ હતો, કે જરા પણ શાંતી રાખે નહિ. બહુ અપળ મગજ હોવાથી, જે કાંઈ કામ કરે અથવા કાંઈ તકરાર પોતાની પામે આવે તો જે મગજમાં આવે તે લાભ ગેર લાભનો વિચાર કયાં વિના તત્ત્વ નિકાલ કરી નાખે. નિરાતે ખેસે નહિ. કાંઈ મળવા આવે તો કહે, કે લાભ મને કુરમ્મદ નથી, ખોલો, જે કહેલું હોય તે ઝટ કહો, મારે પછી ખીજું અમુક કામ છે. આમ કહી તે દરેક નોકર આકર, કારભારી વિગેરેમાં શંકાશીલ બની મીથ્યા પ્રવૃત્તિ કયાં કરે. તે રાત્રી પાસે લાખ્ય થોજે પૂર્વના પુન્યે એક મારા વિદ્વાન વસીષ્ઠ ગુરૂ જેવા મ્હગુરૂ સાલાહકાર હતા. જો કે તેમનું પોતાના તિવ્ર સ્વભાવથી અંબુષું માને તો નહિજ; છતાં તે તરફ પૂજ્યભાવ બહુ રાખે અને જે પોતે વિજય કરી આવેલ હોય અગર કાંઈ મારૂ કામ કરેલ હોય તેની પોતાની અરમાઈ જતાવવા ખાતર વાત કરે, અને પૂછે કે, હવે હું સર્વજીત. “વિજીતી” ગણાઉં કે નહિ. ત્યારે હરવખત તે મ્હગુરૂ એકજ જવાળ આપે કે હજી વાર છે. મર્વજીત થવું મહેલું નથી. દુનીયાં તરવારથી જીતતાં મર્વજીત થવાતુંજ નથી પણ શાંત ગુણથીજ જીતાય છે. એટલી વાત કહે અને કહે કે મર્વજીત થવું હોય તો જરાવાર મારી પામે જેમ અને હું કહું તે રસ્તો ગૃહજ કર, તો સર્વજીત થવાગે. ત્યારે રાત્રી જવાળ આપે કે, આપ ગુરૂ છો, પૂજ્ય છો, બધું માયું. પણ મને જેમવાનું કહેશે તો તે નહિ બને દારણ કે મને કુરમ્મદ જરા પણ નથી. કામો ઘણાં છે. અને ન કરું તો અને જેમી રહું તો બધું બગડી જાય. ગુરૂ કહે કે જો તારી બગડી જાય જો ખોટી શંકા છે.

રાત્રીને એ વાત ગળે ન ઉતરે અને કહે કે આપ ભલે કહો. પણ એ મારા ધ્યાનમાં નથી આવતું. આમ કહી તેનું પુરૂ અભજ્યા વિના આદ્યો જાય. "

રાત્રી શુદ્ધ પર પૂજ્યભાવ રાખે અને વિદ્વાન છે અને આપણે ઉપયોગી છે એ બધું બાંહેધર પણ, વ્યવહારની યાગ્યતામાં અને રાજ્ય ચલાવવાની યાગ્યતામાં હું વધારે સમજું છું. તે તો બોધ કરી બાંહેધર, બીજી શીખણર હોય ! એમ મનમાં રાત્રીને કચી જતાં તેની પોતાની બુદ્ધિ અને ડાહ્યાપણ પર શ્રદ્ધા હોવાથી તેમજ પોતાનું નાહું પકડી રાખવાની ખોટી દેવધી શુદ્ધ પણ બીજું કશું માને નહિ અને શુદ્ધ મને હજી સર્વજ્ઞતા નથી કહેતા, એટલી શુદ્ધતામાં પણ ખોટી હુજ્જત છે, એમ પોતાની તિલ અને રત્નેશુભી બુદ્ધિથી મનમાં ધારવા લાગ્યો.

पश्यतिचित्तं पद्मः शशिमुखं शंखमपि पीतम् ॥ १ ॥

જેની આખમાં કમળો હોય તે સર્વ પીતુંજ દેખે છે. અર્થાત્ પોતાનો રત્નેશુભી શંકા શીલ ખોટી હુજ્જતવાળો મક્કીન સ્વભાવ હોવાથી શુદ્ધમાં પણ તેજ સ્વભાવ ખોટી હુજ્જત જોવા લાગ્યો.

શુદ્ધ પણ ખોટી હુજ્જત કરે છે, હાં પકડે છે, અને માટે માટે હજી તેમના આરા વિચારે નથી. અને વારંવાર હું ગમે તેવાં ણહાદરી ભરેલાં કામ કરી મારા હૃદયમાં શુદ્ધ તરફ પૂજ્ય હોવાથી તેને જણાવું છું. 'હું આરું કરું છું. હવે હું સર્વથી અધિક થયો' એવા શબ્દો મારા કારભારીઓ વગેરે સર્વ કહે છે પણ શુદ્ધ કહેતા નથી. માટે હું સંપૂર્ણ તે તરફ મન રાખું છું. પૂજ્ય ભાવરાખી નમું છું છતાં તેને મારા તરફ મારી પ્રસાદ માટે ઉચ્ચ વિચાર નથી, એ તેના અંતરમાં ખોટું કાલુજાલો સા જાણથી જોઈ જાયું છે અને જે પાસંપદ માટે માટે મારા શબ્દો પણ ન કહે અને મને હંમેશાં પાછો જ હાલ્યા કરે. હું કામાં મારે માટે જેને લેશ માત્ર ઉચ્ચ વિચાર નહિ, તેવા શુદ્ધ પત્રી મારે સા કામના ! હું જાણું છું તે જાણી છે, દયાળુ છે, પવિત્ર છે; અનેક વિન્ના કુશળ છે અને કોઈ જાતનું તેનામાં દ્રવણ નથી

લોકોનો પણ તે માટે સફલાવ છે એમ બધી રીતે આરા છે પણ મારે માટે જે તેના હજી ઉચ્ચ વિચારો નથી માટે મારે તો તે ગુરુ કશા કામનાં નથી.

રાજાના મનમાં વારંવાર ગુરુ માટે આવા વિચારો આવવા માંડયાં. પરંતુ બીજી રીતે રાજાની ભાવના આવી હતી માટે પ્રત્યક્ષ પોતાની સત્તાથી ગુરુનો તિરસ્કાર કરવાની વૃત્તિ ન થતાં મનમાં તિરસ્કાર પ્રગટ થયો. અને તે તિરસ્કાર ક્રમવાર વધવા લાગ્યો. આ રાજાની આપણે હવે એક બીજી પ્રજા તરફના તેના વલણ તરફ દૃષ્ટિ કરીએ. રાજાનું પૃથ્વી સમગ્ર જીત્યા પછી પ્રજાને સુધારવી, ઉચ્ચ દરજે ચડાવવી, ધનવાન ઉદ્યોગી અને કેળવણીથી બનાવવી વગેરે પ્રજાના લલા માટે પણ તેનું સાફ વલણ રહેવા લાગ્યું અને પ્રજાને રૂચે તેવાં કર્તવ્યો અને ધારાઓ બહાર પાડવા માંડ્યા. અને આમ કરવાથી લાલ છે એમ બહારમાં બ્યાખ્યાન કરી કહેવા માંડ્યું, અને પોતાની પ્રવૃત્તિ પ્રજા સુધારણા તરફ વધી; પરંતુ આવા પવિત્ર કામ માટે પ્રથમ તે રાજા પોતાના એક માગી, જે વિચારો પોતાના મનમાં ઠસ્યા તે જ ખરા છે. આવી ભાવના જે પોતાનો સ્વભાવ, અને એકદમ ઝડપથી વગર વિચાર્યો જે વિચારનો નિશ્ચય કરવાના, અને કોઈ માટે વિચારો બાંધી લેવા, એ જે ઉતાવળીઓ સ્વભાવ હોતો તેને લીધે પ્રજામાં માનને બદલે કડવો થઈ પડ્યો. ફક્ત મનમાં કડવો થઈ પડ્યો એટલું જ નહિ પણ પ્રજા આતંત્ર ઉઠેરાઈ ગઈ. આમ થવાનું કારણ એ કે જુદા જુદા પોતાના મગજમાં આવે એવા નવા નવા રીવાજો દાખલ કરવા માટે પ્રજાને ફરજ પાડી અને આમ કરી હું પ્રજાનું લહું કરું છું એમ પોતે માનવા માંડ્યું. પ્રજાના આગેવાન મદ્યપ્રસૂયો સમજાવીને જણાવે કે આ બાબત કરવા જેવી નથી છોડીદો. તો તેને પણ જવાબ એ આપે કે તમે કોઈ સમજતા નથી. હું જે કરું છું તે ખરું છે. તેમાં તમારો આગળ જતા ઘણો લાભ છે. આમ કહી કોઈનું પોતે ન માને, તેથી પ્રજા એટલી હદ બહાર ઉઠેરાઈ ગઈ કે રાજા વિરૂધ્ધ

પતી' ઉધારી રીતે રાજના હુકમનો નિરુકાર કરવા લાગી. અને જે કાયદાઓ પ્રજાને ગેરવ્યાજબી લાગે તેનો અમલ પણ પ્રજાએ ન કરવો એમ સર્વેએ મળીને નિશ્ચય કર્યો.

ત્યારે આમ ઉત્તરી પ્રજા ઉપ્પેરાઈ એટલે રાજાએ વિચાર કર્યો કે હું અનેક રીતે પ્રજાના હિતમાંજ કાળજી રાખી કામ કરું છું. તેના ભલા માટેજ અનેક પ્રયાસો કરું છું. છતાં હું જે કરું છું તે નથી ગમતું તેનું કારણ શું ? આમ રાજા ઘણા વિચારમાં પડ્યો. કારભારીઓની સલાહ લેવા લાગ્યો ત્યારે કોઈએ શું કારણથી આ થાય છે એ કહ્યું નહિ. સર્વે જાણતા હતા, પણ રાજાની ભૂલ તેને કહેવાથી ખોટું લાગશે એવા હરથી જે ભૂલ હતી તે કોઈ કહી શકતા ન હતા. છેવટ રાજા અકળાયો અને અમુક કામ તો પડતું મુકવાની ફરજ ન પડી; કારણ તેથી પ્રજા વધારે ઉપ્પેરાઈ જઈ વળતે આમી થશે એમ ધારતી લાગી. અને સારી જુદી સકુળ પ્રમટ થતાં ગુરૂ પાસે ગયો, પ્રજામ કયાં અને જોડો. ગુરૂએ આદર સન્કાર સારો કર્યો અને જણાવ્યું કે (પૂછ્યું) આજ પુરસદ છે ? કે કામ છે ? રાજાએ જવાબ આપ્યો પ્રજા અનેક કામોમાં રાત્રી દિવસ મારા શરિરની કે કશાની હરકાર રાખ્યા વગર હું જે જનહિત માટે પ્રયાસ કરતો હતો તે મારા પ્રયાસ વિરૂદ્ધ કળપદ થયો જેથી હવે તો નિરાશ થઈ થાકી બધું છોડી શાંત થઈ આપની પાસે જીલાસો પૂછવા આવ્યો છું કે આમ થવાનું કારણ શું. હું શું ખોટું કરું છું કે લોક મારા કૃત્ય માટે ઉપ્પેરાય છે તેઓને ગેરલાભ શું છે ?

રાજાની સર્વ હકીકત સાંભળી લઈ ગુરૂએ જવાબ આપવાની શરૂઆત કરી અને બોલ્યા—

आत्मैवह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः

अनात्मनस्तु दातृत्वे वर्ततात्मैव शत्रुवत् ॥

આપણે આત્માજ આપણે બંધુ એવરકર બને છે. અને આત્માજ શત્રુ બને છે અર્થાત્ પોતાનો આત્માજ અનદિમા (શત્રુ)

બેફરકારી અજ્ઞાનનાથી બરેલો છતાં હું ડાહ્યો છું જોરા જોડા ગર્વથી બરેલ હોય તો તે આત્મા ગત્રુપ થઈ ડોહો ગ્હે છે.

બાપું ! હું તને વ્યાજ તુ મારાં ફર્માન કરવા આવતો ત્યાં વાર-વાર કહેતો કે જરા માનજો ને બેનો. હું તમને અમનજી પાદુ અને હું કહું તેમ કરો, પણ તે વળતે મને પુરસ્ક નથી એમ કહી જતા રહેતા હતા. પણ હું ધાડું છું કે હવે તમે આજ પુરસ્ક લઈ આવ્યા છો અને બેનીને માન્યો તો તમારો મિથ્યા વ્યવમાય કરવાનો શ્વસાવ મરી જતાં માર્યા કાર્યાવગ થયો અને હવે મર્વણત ગણાયો.

હું તમને અનેક વચનો કહી જણાવવાનો છું તેમાં સૌથી પહેલું તો જોજ જાણવું છું કે પહેલા આપણામાં શુ ખામી છે એ જોવાની હમેશાં બાહુ દેવ રાખવી જોઈએ છે. પોતાના મોઢાપર ડાઘ હશે તે પોતાનાથી દેખાશે નહિ, પણ અરીમામાં જોઈએ ત્યારે તે ડાઘ જણાયો તો જગત એ અરિનો છે પરી ખીન્ને અરિનો શુરૂ છે, પણ પહેલા જગતને શુરૂ કરી પછી એકાતિક શુરૂ મોઢવા અને તેની મલાહ પ્રમાણે કરવું.

એકાદ મનુષ્ય માટે કદાપી તમને એમ થાય કે એ માને શત્રુ છે માટે જગણ જોલે છે. પણ હુનીયા બધી તો શત્રુ નજ હોય અને, મારા મિદાત પ્રમાણે તો આપણે જ આપણા શત્રુ ધીએ ખીન્ન કોઈ છેજ નહિ આપણે મર્વપર અતૃત દષ્ટિ ઢરીએ, મરજતા રાખીએ, અનુકુળ થઈએ તો શત્રુ પણ શત્રુભાવ દોડી દે છે અને મિત્ર બને જ છે પણ હું કહું તે ખરૂં અને ખીન્ન જોડા એમ મનમા ધાય છે, તેથીજ શત્રુ વધે છે. તેનું કાળુ કે એક પોતાનું કરેલ કોઈને કહે અને કોઈને ન કહે, આમ (પોતાનું ધાર્યું કરવાને બદલે) જગતનું ધાર્યું કરવું. અર્થાત્ એક કામ કરવાનો વિચાર થયો તેમા લોક શુ કહે છે તેનો પહેલો નિર્ણય કરવો અને જણાય કે એ સર્વને અનુકુલ છે અને પછી આપણે તે અમલમા મૂકીએ તો કોઈને પ્રતિકુળ નહિ થાય અને લોક અનુકુળ થાય, તેવાં કામ કરવાથી જ જગતમાં

કીર્તિ થશે માટે આમ વારંવાર પોતાની ભલ સુધરે તોજ મર્વ અનુકુળ છે તે મેં તમને જણાવ્યું.

કેવળ અજ્ઞાની અને મુર્ખ મનુષ્ય તો એમ કહેશે કે મારામાં શી ખામી છે ? ભૂલ કાઢનારા જ મૂર્ખ છે ! આવી રીતે બીજાને મૂર્ખ બનાવનાર કદી સુધરતોજ નથી અને ઉવટ તેનો નાશ જ થાય છે તમારી પણ એજ દગ્ગા હતી.

આખા ધર્મમાં વાળીચોળીને માફ કરેલ હોય પણ ઘરના ખૂણામાં ક્યાંક પણ દુર્ગંધી ગ્રહી હશે તો તેથી જરૂર તે ગંધ આપણી પાને આઘ્યા વિના નહિ રહે માટે ભુલથી જે આપણા શરીરરૂપ ધર્મમાં માફ કરવાનું ક્યાંક ગ્રહી જાય તો તે ભુલને ગોપવા માટે દિવ્ય અશ્ત્રુ જોઈએ છીએ અને એ અશ્ત્રુ પોતાની મેળે હું ડાઘો છું. અને જે કંઈ છું તે બતાવનાર છે એમ મિથ્યાભિમાનીને નથી મળતા પણ તે તો વધારે આધજો થઈ જાય છે અર્થાત્ અભિમાન કેવળ અધકારથી તેની બુદ્ધિ વધારે શુન્ય જ થાય છે, પરંતુ કોઈ પવિત્ર દયાળુ બુદ્ધિકૃશળ શુદ્ધ પાસે જવાય અને તેને ચરણે નમન થાય, ત્યારે જ બુદ્ધિ ઉઘટે અનવાળું થાય (અર્થાત્ જ્ઞાનઅશ્ત્રુ મળ્યાથી બધી સમસ્યા પડે).

सर्वकर्माणि लवार्थं ज्ञानेपरिममाप्यते
तद्विद्धि षणिपातेन परिप्रश्नेनसेवया
उपदेक्ष्यतितेज्ज्ञानं ज्ञानिनस्तन्मदर्शिन

મર્વ કર્મની પૂર્ણતા જ્ઞાનથીજ હોય છે અર્થાત્ જ્ઞાનદ્વારા મમ-ભને વિચારીને હું ડાઘો છું એવું અભિમાન છોડી પોતાનું ધાયું કરવાને બદલે સર્વની સમતી લઈને જે કામ થાય તે જ્ઞાનપૂર્વક થયું ગણાય અને મર્વ માન્ય થાય.

દેવક માણુએ સર્વજ્ઞ હોતો નથી અને પોતાની ભૂલ પોતાનાથી એકદમ અપ્રાપ્તીજ નથી જેમ મોઢાનો દાઘ જોવા માટે અરિયાની જરૂર પડે છે તેમ આપણામાં ગમે તેવું ડાઘાપણ વિદ્યા અને હુશી

ચારી હોય તોપણ ભૂલ શોધવા માટે તો અરિનો (ગુરૂની) જરૂર છે. માટે ગુરૂ પાસે ગયા વિના છુટકોઈ નથી. અને ગુરૂ પાસે જતાં પણ હું મોટો ગણાઉં માટે શાનો નમું, એમ અભિમાન થતાં પણ કાંઈ મળતું નથી.

અરી વસ્તુ (જ્ઞાન) કેને મળે !

આને માટે એક દૃષ્ટાંત—એક મારામાં મારો કોઈ વિદ્વાન શોધક હતો તેણે એવી જાતની શોધ કરીને એક વસ્તુ મેળવી કે તે વસ્તુદ્વારા લાખો રૂપેયા પેદા થાય.

જે ગામમાં આ શોધક રહેતો તે ગામનો રાજા પણ શોધક અને વિદ્વાન હતો તેને ખજાનો પડી કે અમુક માણને ઉત્તમ શોધ કરી છે. એટલે રાજાએ તેને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યો, ખૂબ મત્કાર કર્યો અને પોતાને એ શોખ હોવાથી તે શોધને જાણવાની ઇચ્છાથી અને તે વસ્તુ કે જેનાથી લાભ મળે છે તે વસ્તુ આપી દેવા રાજાએ જણાવ્યું. ત્યારે શોધકે જણાવ્યું કે અરૂપણુદિવાળો હું શું જાણું, મારામાં કશું નથી. આમ પોતાની નમ્રતા બતાવી વિવેક કર્યો. પરંતુ રાજામાં રહેલો કુદરતી રસેશુલ અને તમેશુલનું જોર વધવા લાગ્યું અને જણાવ્યું કે તમારે તે આપવું જોશે હું હુકમ કરું છું તેને માન આપવું એ તમારો ધર્મ છે.

શોધકે વધારે દબ ધની જણાવ્યું કે મારામાં કશું નથી જેથી શું આપું ?

રાજાએ ત્રીજી વખત જણાવ્યું કે નહિ આપો તો હેરાન થજો. છતાં તેજ કહ્યું. રાજાએ કેદખાનામાં લઈ જવાનો અને કાંઈ પણ તે ન બતાવે ત્યાં સુધી ખાવાનું ન આપવાનો હુકમ કર્યો, જેથી તેને કેદખાનામાં લઈ ગયા અને એક ઝોટડીમાં પૂર્યો, ખાવાપીવાડું બંધ કર્યું.

મૂળ ખરૂં જોતા રજો ગુણ અને તમો ગુણ ગળતના અગમથી
ખસી બંધ ત્યારે તે દયાળુ હતો અને પોતાની ભુવ માટે વિચાર
કરનાર હતો, તેવી જેદમા મોકલ્યા પછી ગળતને વિચાર થયો કે
આ રસ્તો મેં જોયો લીધો આને બદલે પ્રભિપાત કરો હતો તો મા
હતું પણ હવે દુક્રમ થયા પછી પ્રભિપાત કરો એ નબળનીતિ
ને પદ્ધતિના વ્યવહારને અંગે ખાતરી આવે કે માટે જોઈ જીને તો
તેમ ખતી ગઈ તેમ નથી જેથી ગુપ્ત રીતે નેમ કરૂં આપ વિદ્યા ગ્રી
ન જોળખી શકાય તેવો દુઃખિત વેશ લઈ જેદખાનામા
તેની પાને જ્યાં લાગ્યો અને ચરણમા નમી આખમા આશુ-
લાવી રાજની (પોતે પોતાની) નિદા કરવા લાગ્યો જુઓ
આ રાજ કેવળ અણસમણ અને અવિવેકી છે આપ જેવા બુદ્ધિ
કુશળ વિદ્વાનને ઉચ્ચપદ આપવું તો એક બાજુ પર રહ્યું પણ
તમારી બુદ્ધિ કુશળતાનો ખ્યાલ ન રાખી પોતાની હુજતથી તેણે
આ અવિચારી કામ લીધું છે તમને બુખ્યા રાખી મારી નાખવા
વિચાર કરે છે આમ વસ્વાથી તેના હૃદયમા કશું નથી આવવાનું
અને આપના મૃત્યુથી જે આપે શોધ કરી મેળવેલ છે તે બંધ થતા
મોટો ગેર લાભ છે આમ મારા મનમા આવતા રાજની મુખર્તાને
અંગે આપની ખરાબ હાલતથી માડે હૃદય ભરાઈ આવતા આ
જેલમા વગમગ લગાડી હમેશા આપશીની મેવા કરવા માટે આવવા
મેં નિશ્ચય કર્યો છે આપ આ પદાર્થ હું લાવ્યો છું તેનું જોજન
કરો અને શીતાળ જળ મુગધીયુક્ત લઈ આવેલ છું તે પીઓ
આમ કહી પ્રિય અને પવિત્ર જોજન કરાવ્યું અને જળ પાશુ તથા
પૂજ્ય કે ખીજુ કાંઈ જોઈએ છીએ ? આ જેદખાનાનો ઉપરી મારો
મિત્ર હોવાથી હું તેને ખાનગી કહી બહિષ્કૃત થી રાજથી છાની
રીતે આપને સર્વ પ્રકારનો સુવા જોસનાનો બદોષસ્ત કરશે આમ કહી
ચોડી વાર તેના ચરણ દાખી અને ખીજુ મેવા કરી રજ લઈ ગયા

૧ પોતાની બલ સમજી પોતાની નિદા કરે તે પાખો આત કરે છે
અને પોતાની પ્રસન્ન કરે છે તે પુખ્તો નાસ કરે છે

આમ થવાથી કેદખાતું તો નામ માત્ર રહ્યું અને સર્વ વસ્તુ આવી મળવા લાગી. પરંતુ પાછું જે ત્રણ દિવસ થયા એટલે રાજાના રૂપમાં હુકમ કરી પૂછાવ્યું કે હવે તે શોધેલ વસ્તુ આપવી છે કે કેમ ? તેના જવાબમાં પાછું એજ જણાવ્યું. ત્યારે હુકમ કર્યો કે આઠ દિવસની રાહ જોઈ પછી રાજાનો હુકમ માન્ય નહિ થાય તો દેહાંત હંડની શિક્ષા થશે.

આ હુકમ જોઈને કહી સંભળાવ્યો. અને ખાનગીમાં આવી તેજ રાજા રાજ સેવા કરે છે. આમ કરતાં સાત દિવસ પૂરા થયા ત્યારે ખાનગીમાં આવી હમેશની રીત પ્રમાણે ખાવાનું, આપી જળથી તૃપ્ત કરી ચરણ દાળતાં આંખમાંથી આસુ પાડી છાતી ફાટ રોતાં રોતાં કહેવા માંડ્યું કે આજનો દિવસજ આપની સેવા કરવાનું છે કાલે તો રાજા આપનો વધ કરશેજ. તે જોઈને દુરાગ્રહી રાજા છે કે પોતાના મનમાં એક વાત ઠસી પછી ડાહ્યા મનુષ્યો ગમે તે કહે પણ તેનું માનતોજ નથી અને પોતાનું ધારુંજ કરે છે. આમાં મને તો ખેદ જ થાય છે અને હૃદય જો માટે ભરાય છે કે આપની શોધ કોઈને કહી નથી અને શોધેલ વસ્તુ કોઈને આપી નથી તેથી જે વસ્તુ શોધવા માટે આપશ્રીની છાંડગી ભરની મહેનત નાશ પામે છે. તે વસ્તુ કોઈને આપી હવ તો હુનિયા તો તેના ઉપયોગ કરત જેથી કોઈનું પણ લાભ થાત.

પંદર દિવસની ચરણ સેવાની સંપૂર્ણ ભક્તિ અને તેના હૃદયનો સંપૂર્ણ પ્રેમ અને લાવ જોઈ તે વિદ્વાન શોધકે વિચાર કર્યો કે આ સેવક કહે છે તે ખરું છે. મારા મરણ સાથે મારી વિદ્યા અને આ વસ્તુ નષ્ટ થાય છે. જોશક તે શોધેલી વસ્તુ મરણ પછી કોઈ પણ લઈ લેશે પણ તેને કેમ વાપરવી કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે જાણતું ન હોય તો તે નિરર્થકજ છે. એક તીજેરી ખાતી મઝાની છે, તેમાં લાખો રૂપૈયા ભરાય છે. પણ ચાવી નથી અને છે તો કેમ ઉધડે, શું ગુપ્ત કારિગીરી છે, તે જાણતો ન હોય તો પાત્રે ચાવી હોય તો પણ નકામી છે, જાટે સર્વ જાણવાની જરૂર છે. આમ વિચાર કરી તે

પોતાની શોધ નષ્ટ ન થઈ જવા દેવાનો પોતાનો પણ વિચાર થયો. અને પાત્રું કે જેલમાં આવી અથાગ મહેનતે આ બિચારે હૃદ ઉપરાંત મારી મેવા કરી છે. માટે તેનેજ હું આ ચીજ આપું અને તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો તે જાતાવું. એટલે જોનું સહુ થશે અને એ દ્વારા કોઈનું પણ સહુ થશે. આમ કહી તે ચીજ એવક રૂપે રહેલા તે રાજાને આપી અને તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો તે જાતાવ્યું. રાજા એ વસ્તુ લઈ અને ગયો. બીજો દિવસ થયો એટલે તે શોધકને કેદખાનામાંથી સભામાં બોલાવ્યો. મોટા આસન ઉપર બેઠેલો રાજા કહેવા લાગ્યો કે, કેમ તમારે વસ્તુ આપવી છે કે હુકમને તાબે થઈ મરણ સુવિકારવું છે ? શોધકે જોઈ જવાળ આપ્યો કે મારામાં કશું નથી. બીજી ત્રીજી વખત આમ ત્રણ વખત પૂછ્યું. અને જોઈ જવાળ મળ્યો. ત્યારે એવકરૂપ બની રાજા જે વસ્તુ લાવ્યો હતો તે વસ્તુ સભા વચ્ચે રાજાએ બતાવી કહ્યું કે કહો આ વસ્તુ કોની અને કયાંથી ? શોધક સમજી ગયો કે દામ બની સેવા કરનાર પણ આ રાજાજ હોતો તેથી જવાળ આપ્યો કે હે રાજા ! આ વસ્તુ હુકમ કરનાર રત્નેશુભી અને અભિમાનથી ભરેલ રાજાને નથી મળી પણ અભિમાન છોડી, પ્રજિપાત કરનાર ચરણની મેવા કરનાર પવિત્ર ભોજન અને સુંગમી જળ પાનાર દામ બની રહેલ આંખમા આંસુ લાવી શુદ્ધ સકિત લાવ જેને જાગૃત થયો હોય તેવા એવકને મળી છે.

મારી પામે કાંઈ નથી એમ જે આજ મુઠી કહ્યું તેનો અર્થ એ કે જે શુદ્ધ પવિત્ર અને નિર્મળ વસ્તુ હોય તે રત્નેશુભી અને અભિમાનીને લાયક ન હોવાથી તેને માટે લાયક નજ મણાય. માટે મેં નવી એમ જે કહ્યું એ જુદું નવી બોલ્યો એટલે એ વસ્તુ અજાની (તેને વગર મમજ્યે વાપરી ગેરઉપયોગ કરે) માટે નથી એમ કહેવાની જરૂર છે અને સમજો તેને માટે છે એ ખરી વસ્તુ શુદ્ધને પ્રજિપાત કરી નગ્ર થવાથીજ જોળખાય છે, જ્ઞાની થવાય છે અને એ અત્યવસ્તુ મેળવી શકાય છે. માટે તે વસ્તુ તેવા વિનયીનેજ મળી છે. રાજા પ્રમન થયો. કેદમાંથી તે શોધકને છુટો કર્યો અને પોતેજ

તે સેવા કરીહુતી તેમ જણાવી તેને મોઢું માન આપ્યું, અને તેને શંકા રૂપ ગણી તેવા પ્રકારની શોધ માટે તેને સમવડ કરી આપી પોતાની પાસેજ રાખીને રાજ્ય તેની આરા પ્રમાણેજ પછી વર્તવા લાગ્યો.

મારે જણાવવાનું એજ છે કે પ્રણામ સેવા અને નમ્રતાથી ખરી વસ્તુ મળે છે તો તારે તેવું બની હું ડાહ્યો છું એવું સ્વાત્માભિમાન મટાડવાનું છે અને સર્વને મગી અનુકુલ થઇ કામ કરવાનું છે.

મણિના ચલયં ચલયેન મણિર્મણિના ચલયેન વિભાતિકરઃ

દશિનાચ નિશા નિશયાચ શશિ દશિના નિશયાચ વિભાતિનમઃ

મજયાચ વિમુર્ધિમુનાચ પ્રજા મજયા વિમુનાચ વિભાતિ જગત્

હીરા માણેક વગેરે મણિથી કંકણ શોભે છે. તેમ કંકણથી મણિ શોભે છે. અને તે મણિવાળા (હીરાથી જડેલ) કંકણથી હાથ શોભે છે માટે એ ત્રણની પરસ્પર જરૂર છે. અર્થાત્ હીરાની જેવી જરૂર છે તેવીજ કંકણની જરૂર છે, અને મણિથી જડેલ કંકણ હોય પણ હાથ અર્થાત્ પહેરનાર ન હોય તો પણ તે શા કામનું ? તેમ ચંદ્રથી રાત્રી શોભે છે એટલે દિવસે તે જરા પણ આરા નથી લાગતો, પણ રાત્રીએજ તેની કીમત છે, જેથી તેને માટે તો રાત્રીનીજ જરૂર છે અને ચંદ્ર, તથા રાત્રી એ બન્નેથી આકાશ શોભે છે તેવીજ રીતે રાજાથી પ્રજા શોભે છે અને પ્રજાથી રાજા શોભે છે ગણ અને પ્રજા બન્નેની એકતાથી પરસ્પર મગીને આલવાથી જગત શોભે છે. મારે 'એટલુંજ' કહેવાનું કે આત્મસ્વાધ્યા રૂપ હું ડાહ્યો છું એવું સ્વાત્માભિમાન હોદી જે કામ નવાડપૂર્વક વિચારીને કરશે તેમાં ફળિભૂત થશે જ અને કર્તવ્યપરાયણ ખર્ચે કૌનું નામ કહેવાય કે જે મારે આ કામ છે એમ મનમાં રાખી વ્યગ્ર ન બને પણ શાંત રીતથી ધીરે ધીરે વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ કરે. આમ એક કામ કરી અને પાછું 'સ્વસ્થ થવું' અમુક વિશ્રાંતિ લેવી. ધીરથી કાંઈ પણ કહે તે સાંભળવું.

અને તે માણવામાં જ્યાંખેનો નિર્ણય કરવો પડે તે માટે મારા મવાહકારો વિદ્વાન પુરૂષો ગાંધવા ધર્મ જોટલે પવિત્ર વિધયોમાં તે નડી કરવા માટે સાચકાને કહે છે કે.

વિદ્વદ્વિસ્સેવિતસ્સદ્વિ મિત્યમદ્વેપતમિમિ
હર્યેનામ્યનુ જ્ઞાતા ઝમ્મ શ્વમિધોવતે ॥૧॥

મારા વિદ્વાન પુરૂષો જે મહર્મ કરતા હોય તે ધર્મને અનુસરીને કરે જેમ સમજી તે કરે તેમ કરવું પરંતુ તેમાં પણ જો જોવાનું છે કે તે ધર્મ કરનાર વિદ્વાન હોય પણ મનજન અને પવિત્ર સ્વભાવનો હોવો જોઈએ (રાવણ વિદ્વાન થયો હતો પણ લ પટ હતો) માટે દૂષણ ન હોય તેમજ તે પક્ષપાતી પણ ન હોવો જોઈએ, અને સ્વાર્થી ન હોવો જોઈએ કાંઈ સ્વાર્થી હોય તે પોતાને અનુકૂળ હોય તે કહે તેથી તેનું કામ પણ ઉત્તમ કર્તવ્ય ન મનજવું. જેથી જેમ જણાવવાનું કે વ્યસન કે સ્વાર્થ અને લોભ વગરનો દ્વેષવગરનો નિપક્ષપાતી અને પૂણ્ણુદિગાળી એવો જે વિદ્વાન જે કર્તવ્ય કરે અગર જેને કહે તે પવિત્ર કર્તવ્ય (ધર્મમય) કંઈ જેવું છે જેમ સમજવું. માટે ઉપર જણાવ્યું તેવા સ્વભાવવાળા મવાહકારો ગાંધવાની રાજા અને મહાગુરુઓને ખામ જરૂર છે જો મવાહકાર ઓછામાં ઓછા આઠ રાખવાની જરૂર છે તેમાં ત્રણ બ્રાહ્મણ, બે ક્ષત્રી, બે વૈશ્ય અને બે ક શૂદ્ર

૧ ત્રણ બ્રાહ્મણ પૈકી—૧ પ્રાચીન શાસ્ત્ર કુશળ (પૌરાણિક)
૨ ન્યાય અને તર્કશાસ્ત્ર કુશળ ૩ અન્ય ધર્મશાસ્ત્ર અને કર્મ શાસ્ત્ર કુશળ જો ત્રણે બ્રાહ્મણોમાં પેહેલો પ્રાચીન શાસ્ત્ર કુશળ બ્રાહ્મણ એવો હોવો જોઈએ કે, તર્ક કરવામાં કુશળ, મામાના દ્વંદ્વમાં જોડ પવિત્ર વાત ઠસાવવામાં કુશળ અને મન સમાધાન કરી શકે, શાસ્ત્રમાં (પુરાણોમાં) મદહુવાળી વાત કે જર્મ લોકની ઉધી સમજણ હોય તેવી બાબતને બરાબર યોગ્ય રીતે સમજાવી લોકોને ચત્તા ઉત્પન્ન કરી શકે, અનેક બીજા શાસ્ત્રોના અનુભવવાળો અને તે બીજા

શાસ્ત્રોનાં દૃષ્ટાંતો પણ આપી સત્યમાર્ગને બતાવી શકે તેવો, અને પોતાની બુદ્ધિથી પણ સામાના મનને સચોટ અસર કરે એવો વક્તા નિષ્પક્ષપાતી અને સ્વતંત્ર વિચારનો એટલો ખોટી ખુશામતવાળો નહિ, કે જેથી હાજી હા કહી મોટા ચેઠ કે રાજા જે કહે કે કરે, તે યોગ્ય ન હોય તો તેમાં તેને અટકાવી 'જોડું' કેમ લગાડાય ? એવા વિચારનો ન હોવો જોઈએ. પરંતુ વિનયપૂર્વક સત્ય વચનજ કહેનાર અને સત્ય માર્ગે દેશનારજ હોવો જોઈએ. પ્રાચીન શાસ્ત્ર કુશળજ મુખ્ય પ્રધાન સલાહકાર બની શકે છે. શ્રી રામચંદ્રને તેના પિતા દશરથ રાજા અને તે શિવાચના સૂર્યવંશી રાજાઓ પાસે વસિષ્ઠ શુદ્ધ મુખ્ય સલાહકાર સર્વ પ્રધાન મંડળના પ્રમુખ હતા. વગેરે અનેક દૃષ્ટાંતો છે.

આ પ્રાચીન શાસ્ત્ર કુશળ (પૌરાણિક) જ વિશેષ ઉપયોગી હોવાથી તેની કુશળતા કેવી હોવી જોઈએ તે વિશેષ શાસ્ત્રકારોએ વિશેષ સૂચવેલ છે. તેમાં આ પ્રમાણે આઠ ગુણ જોઈએ.

૧ સેવા, ૨ શ્રવણ, ૩ ગ્રહણ, ૪ ધારણ, ૫ ઉહન, ૬ અપોહન, ૭ વિજ્ઞાન, ૮ તત્વજ્ઞાન.

૧. સેવા — મુખ્ય સેવા ગુણ જોઈએ. એટલે દેવી અને લૌકિક (વ્યવહારિક) રીત રીવાજની કુશળતા. જેમકે ઇશ્વર લક્ષિતનો શુભકાર, તેમાં શું શું જોઈએ. કઈ રીતે આરાધન પૂજન વગેરે કરવું અને લૌકિકમાં રાજા ને ગૃહસ્થો પાસે કઈ રીતે જવું, બાલવું, બેસવું, અર્ધાત્ કોઈ વાત પૂછવી હોય કે કાંઈ કહેવું હોય તો તે કયે વખતે કેવી રીતે કરવી એ જાણી લેવું. અને કેવી દબથી વાત કરવી કે જેથી હૃદયમાં તર્ક ઉતરે અને તે કળુલ કરે, કયે વખતે તેની પાસે જવું. ગુપ્તવાત કોઈ સાથે થવી હોય ત્યાં ઉભું ન રહેવું. સ્ત્રીઓ પાસે બેઠા હોય તો તેમના કહેવા શિવાય ન ઉભું રહેવું. સમયને અનુસરીનેજ અમુક કામ સાધવું. વગેરે વ્યવહાર કુશળતાને સેવા કહે છે.

૨. શ્રવણ- જોમાં પણ દેવી અને લૌકિક બે લેહ છે, તેમાં દેવી શ્રવણ એટલે પાર્થિક વ્યાખ્યાનનું શ્રવણ કરાવવું. તથા પોતે બીજાનું સંભળવું. આમાં પોતાની વાક્ય આતુરતા (બોલવાની પદ્ધતિ) જોવી હોવી જોઈએ કે મર્વે સમજી શકે અને હૃદયમાં ઉતારી શકે; તેમજ સર્વના હૃદયમાં પોતાને માટે અને જે પુસ્તકનું વર્ણન કરતો હોય તે પુસ્તક માટે લોકોની શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ સંપૂર્ણ બેસે અને પૂજ્યભાવ થાય તેવા પ્રકારનું શ્રવણ હોવું જોઈએ. તેમાં પણ દેવી છતાં વ્યવહારને અનુકુલજ હોવું જોઈએ; તેમજ લૌકિક શ્રવણ એટલે કોઈને વ્યવહાર મર્મથી અનેક રીતેના બોધ આપવો હોય અગર સલાહ આપવી હોય. તો તેને માટે ધર્મ અને ન્યાયને હરકત ન આવે એવું વારંવાર મર્મેને કહેવું (સંભળાવવું) અને માટે દરેક બાતીના ઉદ્યોગના અને ઘરના વ્યવહારની માહિતી હોવી જોઈએ કે જેથી તેના ઉદ્યોગ અને વ્યવહાર માટે પણ યોગ્ય મલાહ ધર્મને બાધ ન આવે તેથી રીતે આપી શકે. આ પ્રાચીન ગામના અનુભવી અને બાલુનારના બીજા ગુણ શ્રવણનું દૂકામાં વર્ણન કર્યું.

૩. ગ્રહણ-તેનો ત્રીજો ગુણ ગ્રહણ એવો છે. તેનો હેતુ મુખ્ય એ કે કોઈ પણ કાંઈ આપણને પૂછે, કહે અગર ઈપકાના રૂપમાં કે તિરસ્કારના રૂપમાં પણ સંભળાવે તો તે ગ્રહણ કરવું (એટલે સાંભળી લેવું) પણ તાપી ન જવું; કોઈ ન કરવો, કડવો જવાબ સામે ન આપવો. પરંતુ કહેનાર માણસ કાંઈ સમજી શકે તેવો હોય તો તેને પાસે બેસાડી તેને તેની બુદ્ધિ ધતી હોય તો તેને જોડું ન લાગે તેવી ચીતે ખીરે ખીરે સમજાવવી અને ન મચ્છે તો આપણે ગ્રહણ કરવું (સાંભળી લેવું) તેમજ કાંઈ વ્યવહારમાં સગાં વહાલાં વગેરે કાંઈ અજ્ઞાનતાથી બોલે તો તે પણ ગ્રહણ કરવું (સાંભળી લેવું) અને તે તરફ સમાની નજરથી જોવાની દેવ રાખવી. આનો જવાબ દેતાં કલેશ વધે, સળગત

અગ્નિમાં કાપ્ટ કે ધી નાંખીએ તો લડકો વધારે થાય. પણ આપણે શાંતી રાખીએ તો પોતાની મેળેજ મામે શાંત થાય જ. માટે વિદ્વાન મનુષ્યે તેમજ કરવું એ ચોચ્ય છે. આ ગ્રહણ ગુણ કહ્યો.

૪. ધારણ—ચોથો ધારણ ગુણ કહ્યો. સામાન્ય રીતે ગ્રહણ અને ધારણમાં એ ફેર છે કે કેટલાક માંખી લે, અને શાંત રહે પણ મનમાં બગવા કરે કે મને અમુકે આમ કહ્યું, તો અંતરમાં પણ કશો ખેદ ન કરતાં હૃદયમાં ઉતારી જવું એ એક ધારણ નામનો દેવી ગુણ છે. તે શિવાય ધારણનો ખીલે અર્થ એ કે કોઈ શાસ્ત્ર કે શિખામણની વાત કહે અગર પવિત્ર યોગ કયાંઈથી અપાતો હોય તો તે ગ્રહણ કરી અંતરમાં ધારણ કરવો એટલે પાછો થાદ રહે તેમ કરવું; અર્થાત્ જુદી ન જતાં કોઈના પવિત્ર વચ્ચનો ધારણ કરીને તે પ્રમાણે આપણામાં પાછી કાંઈ ખામી હોય તો તેમાં મુધારો કરવો એ પણ ધારણનો હેતુ છે.

૫. રહન—પાંચમો ગુણ ઉઠન, એટલે તર્ક કરવો એ છે, તર્ક એ બુદ્ધિ કુશળતાનો વિષય છે; કારણ બુદ્ધિની નવિન શોધથી જ નવા તર્કો (વિચારો) સૂઝી આવે છે. પોતાના મનથી નવા વિચારો પ્રગટ કરવા એ સાધારણ બુદ્ધિનું કામ નથી અને તે વિચાર વાળોજ, સર્વત્ર રાજા અને ગ્રહસ્થાશ્રમમાં વિજય મેળવી શકે છે. કારણ તે પોતાની તર્ક બુદ્ધિથી ખીલને મલાહ આપી શકે છે, સામાની મનની ગુચવણીનું સમાધાન પોતાની બુદ્ધિથી કરી શકે છે, અને જ્યાં ધર્મ વ્યવહાર કે એવી કોઈ પણ બાબતમાં બ્યારે એવું વખતે ધર્મ સંકટ આવે કેજેમાં રસ્તો નજ સુજે; તે વખતે આવા બુદ્ધિ કુશળ વિદ્વાન પોતાની તર્ક શક્તિથી સામા મનુષ્યને રસ્તો કાઢી આપશે અને સર્વ રીતે સમાધાન કરી શકે છે, પરંતુ આમાં એ ભ્રમ એ કે તર્ક કરનાર મનુષ્યનો સ્વભાવ ઉતાવળીયો ન હોવો જોઈએ, કારણ તેને તર્ક કરવાની બહુ ટેવ પડી જવાથી તેમાં ખાસ ચપળતાનો ગુણ આવી જઈ ઝટ નિકાલ કરવા તક ને દૂર જેમ ચપળતાનો ગુણ આવી જઈ ઝટ નિકાલ કરવા તક ને દૂર જેમ આવ્યું તેમ ગોઠવી ખુલાસો કરી નાખે, કે જેથી ઉતાવળને લીધે

વગર વિચારે કરતાં એ તર્ક પ્રમાણે કરવા જતાં હંધુ પરિણામ આવી જાય માટે બહુ વિચારપૂર્વક તર્ક કરનાર ચારે તરફનો વિચાર કરી પોતાના બુદ્ધિબળથી ખુલાસો આપનારજ ઉત્તમ ગણાય. આ દુકામાં દુકું તર્ક મંળધી વર્ણન કરું.

૬. અપોહન—છઠો ગુણ, અપોહન નામનો છે. કેટલાંક શાસ્ત્રો એવાં હોય છે કે, તે માહેનો અમુક અર્થ અમુક સ્વભાવના કે જાતીના મનુષ્ય પાસે તે પરિપુર્ણ રીતે વર્ણન કરીએ અને આપણે ગમે તેવી ચમત્કણ આપીને કહીએ તોપણ પોતાના કુદરતી અને જાતિ સ્વભાવથી અર્થનો અનર્થજ કરે, માટે અનર્થ કરી અવળે માર્ગે ન ચડવા દેવાની ખાતર તેવાઓ પાસે જે અનર્થ લેશ જેવી ઘાણત હોય, તેટલી પરતીજ મુકીને જેમાંથી સારો માર્ગ મહુણ કરે તેવું વર્ણન કરવું એવી દેવ રાખવી. એટલે મનુષ્યનો સ્વભાવ જોઈને અને અમાનો રંગ જોઈને મમય અને પ્રમંગ જોઈ, તેને મળતીજ વાત કરવાની દેવ રાખવી અને બીજી પરતી મુકવી. આવી રીતે લોકોનાં અંતર જોળખવાની શક્તિ ધરાવી કામ કરવું. એ અપોહન નામનો ગુણ છે.

૭. વિજ્ઞાન—માત્રો વિજ્ઞાન એટલે સર્વ જાણી શકે તે વિજ્ઞાન કહેવાય. એટલે કે શાસ્ત્રોમાં તમામ શાસ્ત્રોની માહિતી હોવી જોઈએ; તેમ તમામ દેશના રીત રિવાજ, દેશ દેશના ધર્મ, વ્યવહાર એ વગેરે સર્વ માહિતી હોવી જોઈએ કે જેથી પરદેશમાં કોઈ રાજા કે ગ્રહસ્થ માથે જાય તો ત્યાંનો રિવાજ અને વ્યવહાર શું છે, તે જાણવાથી તેને અગવડ ન પડે અને સર્વ જાતના ધર્મ જાણવાથી બીજાના ધર્મમાં આપણાથી શુ વધારે છે તે જાણી શકાય. તેમજ રાજા કે ગ્રહસ્થ જેને ત્યાં આપણે રહેતા હોઈએ તેના ઘર કામની રાજ્યની અને સર્વ પ્રકારની માહિતી હોવી જોઈએ, એટલુંજ નહીં પણ રાજ્યમાં વચનનાં કારભારીથી માંડી નાના નોકર સુધી તમામના સ્વભાવની અને રાજ્યના કે ગ્રહસ્થના ઘરમાં સ્ત્રી પુત્રો વગેરેના સ્વભાવની પણ પૂર્ણ માહિતી હોવી જોઈએ. કમણ તેનું જ્ઞાન

હોય તોજ તેઓને કઇ રીતે સ્વચ્છ કરવાં, કેને કેમ મમજણ પાડવી, કેની પાસે કેવી રીતે વાત કરવી કે જેથી તેને ઠીક પડે અને સર્વે સુધરી ધર્મને રસ્તે પ્રવર્તે; એ વિગેરેની માહિતી જામ રાખવાની જરૂર છે. અને એ માહિતી પણ જ્ઞાનમાં ગણાય છે અને ઇશ્વરના મંળધર્મમાં તો પૂર્ણ જ્ઞાની હોવોજ જોઇએ એટલે તે મંળધી લાંબા વિવેચનની જરૂર નથી. કારણ તે જ્ઞાનનો વિષયતો ઘણો મહાન છે.

૮ તત્ત્વજ્ઞાન—આઠમો ગુણ તત્ત્વજ્ઞાન (ઇંગ્લેન્ડમાં જેને ફિલોસોફી કહે છે) આ વિષય ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતરતાં તે સ્વરૂપને પામી શકાય છે. આ વિષય પણ ઘણો મહાન છે, છતાં દૂકામાં એકજ વાક્યથી એ જણાવવાનું કે દરેક કૃત્ય (દેખાતા) પદાર્થોમાં ઝીણી નજર કરી ઉંડા ઉતરી તર્કશક્તિથી ઇશ્વરને ઓળખાવવા માટે, શોધ કરવી એ દૂકામાં તત્ત્વજ્ઞાન છે. શાસ્ત્રો, મંત્રો, પૃથ્વી, જળ, આકાશ, વાયુ, એ તમામના અંદરના ભેદમાંથી પ્રભુનો પ્રકાશ શોધવો અને તમામ શાસ્ત્રો પુરાણોની કથા વાર્તા વગેરેમાંના ઉપરના શબ્દાર્થને બદલે ઉંડા ઉતરી એનો ખરો ભેદ શું છે તે જ્ઞાનમય વાતજ હૃદયમાં ઉતારવી અને પોતે મમજી બીજાને ઉડા ભેદ મમજાવવા એનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન; અર્થાત્ જે પ્રથમ તમામ શાસ્ત્રો ભણી-પૂર્ણ જ્ઞાની બને છે તેમજ પછી તેમાં અનેક અનુભવો અને તર્કોથી પોતે ઉડો ઉતરી મમજી ખરું જ્ઞાનમય સ્વસ્થ અદરથી જે શોધી કાઢે તે સ્વસ્થનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન અને એવો તત્ત્વજ્ઞાનીજ ખરો શાસ્ત્ર જાણનાર મમજવો પણ ઉપરથી શબ્દનાજ અર્થ કરે તે ખરો શાસ્ત્રકુશળ નજ મમજવો.

ઉપર જણાવેલા આઠ મહાન ગુણવાળો બુદ્ધિ કુશળ બુક્તિ શોધક અને વિદ્વાન એટલે તમામ ગ્રામીન શાસ્ત્રો (વેદ પુરાણ ઇતિહાસ, નિતિના ઋષિ, ધર્મશાસ્ત્રના ઋષિ વગેરે) માં કુશળ અને ધર્મ તથા વ્યવહાર તેમજ રીતજિવાજમા અનુભવી શ્રાદ્ધાળુ, રાજાના

હારભારી તરીકે તેમજ ન્યાય આપવાનું વગેરે અનેક જાતનું કામ તે સર્વ વિષયમા પ્રવીણ હોવાથી કરી શકે છે જેથી તેવા વિદ્વાનને પ્રથમ પકિતએ માન આપવું.

૨ ચીજો ગ્રાહણ ન્યાય અને તર્ક શાસ્ત્રકુશળ રાખવાનું જણાવ્યું છે પ્રાચીન શાસ્ત્રકુશળ બ્રાહ્મણ કૃતા ન્યાય કુશળ ને તર્કકુશળ પાસે જુદા પ્રકારનું કામ લેવાતું છે એટલે પ્રથમના બ્રાહ્મણ પાસે શાસ્ત્રોને આધારે દરેક કાર્યો કરાવવાના છે, એટલે તેને પ્રજાને ધર્મ અને ન્યાયના રસ્તા બતાવવાની વ્યવસ્થા કરાવવાની છે, ત્યારે ન્યાયકુશળ પાસે નવા નવા ધારાઓ જે પ્રજાને લાભકર્તા હોય તેવા જોડવાનું કામ કરાવવાનું છે એટલે તેણે પેહેલા નખરના બ્રાહ્મણ માથે મળી મક્કાહૂપૂર્વક લોકોને શુ અનુકુળ છે અને તેથી કેવો લાભ થશે તે સમજાવવા કોઈને અગવડડપ તે નહિ થાય તેનો પુરતો તપાસ ધર્મ બાબતનો અને વ્યવહારમા પણ અગવડ ન થાય તેનો વિચાર કરીને તેમજ સાથે ક્ષત્રીઓ અને વૈશ્યોને પણ જોડવાનું લખેલ છે. તેનો હેતુ એ કે ધારાની યોજના કરવામાં રાજ્યની અગવડ બાબત ક્ષત્રીઓને પૂછવાનું અને વેપાર રોજગાર કે પ્રજાના દ્રવ્ય કે પશુઓને સુકશાન તો નથી થતું તેના તપાસ માટે તેની સલાહ લેવાની તેમજ કોઈ ગરીબને સુકશાન નથી થતું તે માટે એક શુદ્રની પણ મક્કાહૂ લેવા માટે તેને રાખવાનું કહેલ છે તેનું નામ એ કે આકરી કરનાર મજૂર વગેરેને શુ હરકત છે તે બાબત તેને અનુભવ હોય માટે તેની પણ ધોરણ બાધવામા સલાહ લેવાનું જણાવે છે તો તે તર્ક અને ન્યાયકુશળ પુરૂષે પોતાની તર્કબુદ્ધિથી ન્યાયશાસ્ત્રને આધારે એક ધારાની વાત રચી કરવી, એ તેનું કામ છે પરંતુ કોઈને અગવડડપ ન થાય તે માટે આવી રીતે મર્વે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શુદ્રનું બનાવેલું જે સઘ્ય જનોનું મહત્ત્વ હોય તેની સલાહ લઈ પછી તે ધારો પ્રજામા બહાર પાડવો પછી પોતાના પ્રાતના મુખ્ય અધિકારીઓને તેનો અમલ કરવા માટે સૂચવવું. જે રાજ્ય માટે આ ધારા જોડવા માટે

જણાવ્યું, તેજ રીતી એક નબળા અહસ્થની પણ ચમત્કવી. એટલે જેમ રાજા પોતાના ગાંધ્યમાં ધાગજો બાવી વ્યવસ્થા કરે તેમ ગૃહસ્થ પોતાના ઘરમાં ધારા એટલે એક નાગ ન્યાયી અને પ્રાચીનશાસ્ત્ર-વેદાની મક્કાહ પ્રમાણે ઘરનો વ્યવહાર પવિત્ર ચલાવે જેથી, એ યોજના રાજા અને પ્રજાને બન્નેને ઉપયોગી છે દેશમાં એકજ વાત કે રાજાએ રાજ્ય વ્યવસ્થા કરવાની છે ને મોગા અહસ્થે પોતાના રાજ્યરૂપ અહવ્યવસ્થા કરવાની છે અને આધારણુ વર્ગ હોય તેણે પોતાના આધારણુ ધરની પણ આવા વિદ્વાન બ્રાહ્મણ (પવિત્ર પુર પોની) ની મક્કાહ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાની છે જેથી, આ વિષય સર્વને ઉપયોગી છે

૩ ત્રીજા વ્રાજ્ઞાણ —અન્ય ધર્મશાસ્ત્ર એટલે કર્મકાંડ કુશળ રાખવાનું જણાવેલ છે આ બ્રાહ્મણ ધાગ બાધવામાં પણ ઉપયોગી એ રીતે છે કે જે ધારા બાધે તેમાં પ્રાચીન કર્મકાંડની કે ધર્મશાસ્ત્રનીતો બાધી નથી તે તપાસનાનું કામ તેને કરવાનું છે એટલું જ નહિ પરંતુ તેને તો ઘણું કરવાનું છે આધ્યાત્મિકના વિચારનો મ પુર્ણ અભ્યાસ કરી શ્રાદ્ધ કરવાનો શુ હેતુ છે તે મર્વેના હૃદયમાં ઉતાવવાનું છે શિવાય દેવ પૂજન ગાંધ્યમાં સર્વ મદિરે બરાબર વિધિપૂર્વક થાય તેની વ્યવસ્થા તેણે કરવાની રાજાના ઘરમાં તે મળે છે ભાવ પ્રકટ કરવાનું ને વધારવાનું તેને છે તેમ હોમ, હવન, યજ્ઞ વગેરે દરવર્ષે કરવા તેમાં શુ નગતતું હિત મમાયેલ છે તે નમજવી તે ધોળુ આલુ રખાયવું આ દેવી કર્તવ્ય શિવાય વ્યવહાર પૈકી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય અને વૈશ્યને યજ્ઞોપવિત મસ્કાર બરાબર થાય છે તેનો તપાસ લખવિધિ પુ મનવિધિ, વગેરે રાજાના ઘરમાં અને પ્રજા વર્ગમાં બગબગ થાય છે કે કેમ, અને ચવાની જરૂર છે, વગેરે મર્મજવવું અને તેનો મુખ્ય હેતુ શુ છે એ પ્રશ્ન સા જણાવવો તેમજ અન્યોની મરણ પત્રી ઉત્તરાર્થ શા માટે કરવું ? તે ખર્ચ કરવું કે ન કરવું કરવું તો કેટલું કરવું ? મળના પાછળ રહવા કૂટવાનો શો હેતુ છે ? શા માટે તેમ કરવું ? તે ન કરે તો આલે કે કેમ ? તેને રાજામાં શુ શુલાસો છે ? તે પોતાની બુદ્ધિથી રાજા

અને પ્રજાને સમજાવવો અને પછી સર્વ માન્ય થતાં તે બાબત ધારા ધોરણમાં પ્રજાની સલાહ પ્રમાણે ફેરફાર કરાવવો. આપું ઘણું વ્યવહારિક મોટું કર્તવ્ય કર્મકાંડ અને ધર્મશાસ્ત્ર કુશલનું છે. છતાં તે બાબતના જે ધારાઓ ગોઠવવા તેમાં પણ લોકલાગણી માટે સત્રીય વેશ્ય (વેપારી) અને શુદ્રની મજેદારી મલાને (ખાનગી મલાને મત) લીધા પછી પણ પ્રજામતની જરૂર છે, માટે તે મત લઈ પછી તેની ઘણી વ્યવસ્થાની જરૂર છે કારણ કેટલુંક નિરર્થક દ્રવ્ય ગળ ઉપરાંત લોકસ્વાજથી કેટલાકને ખરચવું પડે છે તેથી હેરાન થાય છે. અને શેષા કૃતવાથી શેષ થાય છે માટે કોઈને ખરાબ ન લાગે તેવાં તેને માટે વચ્ચે રસ્તો લઈ સર્વનું સમાધાન પૂર્વક રસ્તો કરવો. તે આ કર્મકાંડ ને ધર્મશાસ્ત્ર કુશળ પ્રાણીની યોજના પૂર્વક સમામ-હોએ નિર્ણય કરવાની જરૂર છે.

૨ જે સ્ત્રીઓ—આઠ સલાસદો પૈકી જે સત્રીઓ જણાવ્યા છે તેનું કર્તવ્ય એ કે રાજ્યમાંના ચોર, લૂટારા વિગેરેથી પ્રજાના રક્ષણ માટે સેનિકો, નિપાઈઓ વગેરે લડવૈયાની ગોઠવણ કરવી. તેમાં કેવાં મનુષ્યો રાખવાં, કેવાં હુધિયારની જરૂર, તેની તપાસ તથા પ્રજાનું રક્ષણ ખરાબર થાય છે કે કેમ ? અને તેમાં મુદારા કરવા હોય તો કેવા ઉપાય લેવા.

આમાં હુધિયારથી કામ લેવાની યોજનાની બાબતમાં જોવાનું છે, કે કેટલીક વખતે હુધિયારથી કોઈને ફળાવવા જતાં કામ ઉલટું પાડે છે. અને પછી બાજી હાથમાં આવતાં બહુવાર લાગે છે માટે તેવા ગંભીર પ્રયત્નમાં સત્રીઓને પણ બુદ્ધિકુશળ વિદ્વાન અને સુકિત કે તકથી રસ્તો કાઢી આપી સ્વયં માર્ગ કરી સમાધાન કરી આપે તેવા ઉત્તમ પુરૂષની સલાહની બહુ જરૂર પડે છે. આમ કલેશ, કલ્યાણના સમાધાનની જેમ રાજાને ગાંધના લૂટારા અને સામ્યનાર માટે જરૂર છે તેમ પ્રજાને પણ પોતાના ઘરના કલેશ, કલ્યાણ, કંદામમાં તેવા સમાધાનની જરૂર છે. કારણ ઘરમાં મળાં મંબોલીઓમાં કાંઈ હુધિયારનો ઉપયોગ થાયજ નહિ. અને

કલેશ મટાડવો તેને માટે શું કરવું ? આ સંબંધમાં હું તમને કૃષ્ણ પ્રભુએ નારદજીને પૂછેલ એક પ્રાચીન દૃષ્ટાંત આપું છું.

સંપ માટે શ્રી કૃષ્ણ નારદ સંવાદ.

શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ પુરૂષોત્તમજી છે તેને કલેશ, કંકામ શાનો હોય ? તોપણ લોકોને મમજી પાડવા અને કલેશ વખતે કેમ મમાધાન કરવું ? એ નારદના વચનદ્વારા જગતને જોધ આપવા ખાતરજ આ પ્રશ્ન કરેલ છે. પ્રભુએ નારદને એક વખતે પોતાને શ્રી દ્વારકામાં તે મળવા આવેલ ત્યારે સ્ફાર કરી બેસાડીને પૂછ્યું કે તમે સર્વત્ર વિચરનારા છો, દુનિયાના મર્મ મનુષ્યોનો સ્વભાવ જાણો છો એટલુંજ નહિ પણ ઋષિમુની વગેરે પૃથ્વીનાદેવો તેમજ કિન્નર, ગંધર્વો, યક્ષો, ગુણકો, દેવો, ઇન્દ્ર વગેરે તમામ દેવ લોકોના સ્વભાવને પણ આપ જાણો છો એથી મારે તમને મારા અંતરની એક વાત કરવી છે, એ વાતનો ખરો હેતુ ન મમજો તેને કે મુખને કહેવા જેવી તે વાત નથી, તેમ મમજ્યા પછી પણ જાણી બુઝીને તેનો ગેર-ઉપયોગ કરે તેને પણ કહેવા જેવી નથી. પણ તેનો ખરો અર્થ મમજી હૃદયમાં ઉતારી બુદ્ધિક્ષણતાથી ખુલાસો આપે તેનેજ કહેવાની છે અને તેવા સ્વભાવના તમે છો તેથી તમને જણાવી ખુલાસો મારું છું તે એ કે મારાં સગાં સંબંધી, જ્ઞાતિજનો, સ્ત્રી, પુત્રો સર્વમાટે મને એક વિચાર આવે છે તે એ કે હું તેઓ પામે ઇશ્વર તરીકે પૂજવા બિલકુલ ઇચ્છા રાખતો નથી, અને મને જે કાંઈ મળે છે તેમાથી અરધો અરધ તે મર્મને આપીને તેનો દાસ બનવા ધારું છું અને ખીજી રીતે તનથી ને મનથી પણ જ્ઞાતિ અને કુટુંબની એવા બળવવા માટે મંપૂર્ણ લાગણી ગણું છું આમ કરું છું છતાં મારું મારું ન કહેતા કોઈ મને કડવાં વચનો કહે છે છતાં તેની જરા પણ દરકાર ન કરતાં ઇમા કડું છું અને તે કડવું કહેનારનું પણ લલું કરવા

૧ ગામ્વકાકોએ નારદ એટલે મન એમ જણાવેવ છે અને મન સર્વ જ્ઞાતિ કરી શકે છે.

માટે યોજના કડ છુ, તો પણ જોતિ બધુઓને મારા માટે મતોષ
 ન થતા માત્ર ખગળ જોતી અને ખરાબ કરીને વાગવાર મારા
 કામમા આડા આવી અને અગવડરૂપ થઈ વૃથા અરણીના કાદમાથી
 ઉત્પન્ન થયેલ અગ્નિ જેમ તે કાદને બાળે તેમ જ્ઞાતિરૂપ અરણીના
 કાદમાથી ઉત્પન્ન થયેલ કલેશ, કકામ અને મિથ્યા દેષરૂપ
 અગ્નિ મને અને મર્વને બાળે છે આ અગ્નિ આપણે શાન
 અભાવ છતાં કેમ થાય એમ તમારા મનમા થાય તે પહેલાં
 હું જુલાવો આપું છું. જો કે મારે કોઈ પર વધારે ઓછો
 પ્રેમ ન જ હોય ને મર્વ પર સમાન ભાવ જ હોય, છતાં દૃષ્ટાત
 તરીકે, અકૂર મારા સેવક મારી પાને આવે બેઝે, અને રોહ કશાંચે
 એટલે અકૂરના જે દષિ હોય તેના મનમા એમ ઠને કે અકૂર કૃષ્ણ
 પાસે (તે મારા શત્રુ છે માટે) મારી નિહા કળી હરો અને તે ઈની આથે
 વ્યવહાર રાખે છે માટે આપણા પણ હવે દેખી જ છે એમ શત્રુના
 મીત્ર માટે મારા દેખી એમ મિથ્યામાની બેને. હું જોઈના દેખની
 વાત ન ચાલતું, અકૂરને પણ દેષ ન રાખવા મલાહ આપું, છતાં તેના
 પરિચયથી તેના શત્રુઓ મારીપર વગર વિચાર્યું, અતુમાનથી દેખી
 છુ એવી કલ્પના કરી દેષ રાખી માત્ર ખૂર બાસે બેશક ખૂર બાસે
 તેમા કાઈ હરકત નથી પણ જગતહિતના કે પ્રજાહિતના અગર
 જ્ઞાતિહિતના કાઈ કામો હું કરવાને ઈચ્છા કરૂ તેમા આડા આવી
 તે કરતા અટકાવે અને ધરાવે જોડી તકરાવ લઈ અવળા થઈનેજ
 બેને ધારો કે તેવા કામમા આડા પડતા હોય તો આપણે કાઈ પણ
 ન કરવું. અને જ્ઞાત બેઝતુ આમ કહો તો તેમ કરતા પણ પાછા
 ચલાવે અને પરાણે લોકાપવાદ કરે એટલુંજ નહિ પણ મને જાહેર
 રીતે આવીને જણાવે કે તમે સમર્થ છો, મતાધારી છો, મર્વ કરી
 શકો તેવા છો; છતાં અમારૂં કાઈ કરતા નથી આમ બેના એ કલેશ
 કરનાર સામા થનાર પાછા કાઈ કરતા નથી એમ ચોખ્ખું આવીને
 કહે હું કહું કે મારૂં ધાર્યું તમને કયું ગમે છે, ત્યાં તેનો જવાબ
 એજ આપે કે તે તમારે નથી કરવું તેનો જવાબ છે જે માણસને

કરવું હોય તે તો સર્વતું સમાધાન કરીને કરે. હવે જ્યારે એક મારો દ્વેષીજ પક્ષ મને આમ કરે ત્યારે ખીજો મને અનુકુલ પક્ષ હોય તે પણ મને જણાવે કે જ્ઞાતિના કલેશનું સમાધાન થવુંજ મુશ્કેલ છે. 'તમેજ નથી કરતા, ખેસી રહ્યા છો.' જોમ કહેનાર પુરૂષોજ જ્યારે તેને અનુકુલ થાય તેમ કરશે તો પણ તેમના મનમાં અવગાપરમાણુઓ ઠસેલા હોવાથી તેમને ઉધુંજ લાગશે. જેમ દુર્યોધનને ગમે તેમ તમે સમજાવ્યો; વ્યાસ, ભીષ્મ, પરશુરામ સર્વેજ સમજાવ્યું; છતાં તેના પરમાણુઓજ ઉંધા હતા તો તેને જરા 'પણ અમર ન થઈ. છેવટ પાયમાલી થઈ. એજ આપણી જ્ઞાતિની હશા છે. જેમ સમજાવવા જશો તેમ ઉંધુંજ સમજાવવું છે અને છેવટ આપણી દષ્ટિ સમક્ષ તે સર્વનો દુર્યોધન અને તેના ઘંધુઓ માફક નાશજ નિર્માણ થયેલ છે. જ્યાં પરમાણુઓ ઉંધા ઘંધાય ત્યાં નાશ સિવાય ખીજો રસ્તોજ નથી. આમ મારો પક્ષકારો કહે છે. છતાં સર્વતું કાપ્યાણુ (શ્રેય) કરવાની મારી ધારણા સંપૂર્ણ છે. કારણ ગમે તેવા સ્વભાવનાં તોય મારાં છે જોમ મેં ગણ્યાં છે; તો મારે શું કરવું? તે આંપ કહો. શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુનાં વચનો 'સાંભળી નારદ હવે ખુલાસો આપવા લાગ્યા.

નારદ બોલ્યા કે આપત્તિના બે પ્રકાર છે એક બહારની અને એક અંતરની. તેમાં બહારની આપત્તિઓમાં પણ કેટલીક દેવયોગથી અકસ્માત (અધિદેવ) (એટલે કેાઈ સગાનું મરણ કે મખત વર-માફથી નુકશાન કે અગ્નિથી સળગી જાય તે) અને ખીજી પ્રાણિજન્ય (અધિભૂત) મિંહ કે જેરીસખ વગેરેથી અને મનુષ્યો પોતાના ખરાબ સ્વભાવથી નડે અને શરિરને નુકશાન કરે તે, અને ત્રીજી (અધ્યાત્મ) દેહમાં રોગ થાય, અગર સંતાપ ક્રોધાદિક વિકાર વગેરેથી દુઃખ થાય તે; અગર પોતાની ભુલથી પણ આ વ્યાધી થાય છે. એટલે આપણાથી કાંઈ જોદું કામ થઈ ગયું હોય તે અગર બોલાઈ ગયું હોય તે વારંવાર છેવટ સુધી નર્યા કરે છે.

ગુણવદગુણવ દ્વાકુર્વતાકાર્યમાદૌ.
 પરિણતિરવધાર્યા યત્નતઃપંડિતેન.
 અતિરમસંકૃતાનાં કર્મણામાવિપત્તૌ.
 મયતિહૃદયદાહી શલ્યતુલ્યોવિષાકઃ

અમુક કામ કરવા યોગ્ય છે કે કેમ ? તેના તે કામ કયા પહેલાં સંપૂર્ણ વિચાર કરવો. અને પોતાને સમજણ ન પડે તો પોતાથી વધારે બુદ્ધિવાન હોય તેની સલાહ લઈ પછી કરવું. તેમજ પાછું પોતાની બુદ્ધિ પણ કાંઈ ચલાવી તેના પરિણામનો ચોતે પણ વિચાર કરવો અને ઠીક લાગે તોજ આરંભ કરવો; પરંતુ વગર પૂછયે કે વગર વિચારે એકદમ આરંભ કરતાં જગર કાંઈ શબ્દ કોઈને કહેતાં પરિણામ ખરાબ આવી માથે ન્યારે કષ્ટ આવી પડે ત્યારે અંતરમાં ત્રાસ અને કલેશજ થાય છે, અને તે જન્મપર્યંત શુદ્ધરૂપ (સાક્ષે છે) થાય છે. માટે વિચારીનેજ ઓલવાની કે કામ કરવાની ટેવ નથી હોતી, તો તે પણ વારંવાર આપણને નડે છે. જેમ પોતાની ભૂલ આપણને નડે છે તેમ બીજાની ભૂલ પણ નડે છે ખરી; એટલે આપણા સગામાં કે જ્ઞાતિ પૈકીમાં બીજા કોઈએ કાંઈ ભૂલ કરી હોય તો તેમાં આપણે સહેવાઈએ છીએ અને તે વળી પોતાની ભૂલ કરતાં બેશક વધારે સાક્ષે છે. કેટલીક વખતે આપણા સ્વાર્થ ત્યાગી, આપણે બીજાને કાંઈ આપીએ તેમાં ઉલટું ખરાબ પરિણામ આવે છે. જો કે, સ્વાર્થ ત્યાગરૂપ બીજાને માટે કાંઈ કરવું તે યોગ્ય છે; પણ અયોગ્ય સ્થળે સ્વાર્થ ત્યાગ કયો હોય તો પરિણામ બિધું આવે છે. આપણી માટે તેવું બન્યું છે. આપે લોક લગ્નગથી કે કોઈ કંઈ સંલગ્નાવશે કે “પારકું પચાવી પાક્યું.” એવા લોકાપવાદના ભયથી જગર લોજ વંશના પુરૂષો (માતૃલ પક્ષ) ના વચનને આધિન થઈને કે ગમે તે કારણથી જે રાજ્ય અને સમૃદ્ધિ તમારા બાહુબળ અને બુદ્ધિબળથી તમને મળેલ, તે સમૃદ્ધિ તમે સ્વાર્થ ત્યાગરૂપ પવિત્ર ગણી તેના વંશજ ઉચ્ચેનાદિકને આપી અને તેને વશ થયા. તેનુંજ આ પરિ-

જામ છે. આપશ્રીએ ભૂત કરી એ કહેવું નેકે યોગ્ય નથી; પરંતુ એક ઠેકાણે સ્વાર્થ ત્યાગ કરવાનું ભયંકર પરિણામ આવીને ઉભું રહ્યું છે. અને તેથીજ તમે તેના પક્ષના છે (મામાના પક્ષમાં ભળ્યા છો) એમ મમલ તમારા ત્રાજા તમારી સામા થયા છે. અર્થાત્ એક વખત મામાને (કંસને) મારી ને કુલને વેરી કચું તેનાજ પિતાને તમે ગાદી સોંપી બેસક તેવું રાજ્ય હતું જેથી હું કહું છું કે તે હકદાર હતા, પરંતુ

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંમવામિયુગે યુગે.

એટલે ધર્મને સ્થાપન કરવો એવો જે પૂર્ણ પ્રભુ રૂપે આપશ્રીનો સિદ્ધાંત છે તે સિદ્ધાંત માટે આ ઠેકાણે તમારા હાથમાં (આપજ ધર્મસ્વરૂપ પુરણ પ્રભુ હોવાથી) રાજ્યની મત્તા રાજો તો મોમાલ પક્ષનું છીનવી લીધું એમ લોકાપવાદ નડ્યો; અને સ્વાર્થી ગણાઓ એમ સમજાયાથી ઉગ્રસેનને રાજા (મત્તાપારી) કરી આપ વ્યવસ્થાપક બન્યા. હવે તે ને કે કોઈ રીતે સત્તાવાન નથી અને આપજ સર્વ કરો છો. રાજ્ય ધરા ચલાવો છો શત્રુઓનો સંહાર કરો છો. રાજ્યમાં આવતી અગવડોનો નિકાલ પણ આપજ કરો છો છતાં તમારા સગાંઓના મનમાં તો આ બધું ઉગ્રસેનની વતી કરો છો એમ ઠસી ગયું. હવે તેમાં કશો મુધારો થાય તેમ તો છેજ નહિં. કારણ તેનાં મૂળ બહુ ઉંડાં ગયાં છે અને એક કામ ને પોતાને હાથે બન્યું હોય તેના પોતાથી હુથિયારથી કદી નાશ થાયજ નહિં. તેમ કરવા બાથ તો બહુજ ખરાબ પરિણામ આવે અને તે ઉધો રસ્તો લેવા જતાં ફાવી જાઓ તો પણ વધારે કલેશ અને ક્ષય શિવાય તેનું કશું શુભ પરિણામ—હુથિયાર દ્વારા તો છેજ નહિં માટે હવે તે કલેશ અને કુસંધ તથા અરાજકતા અને અન્યાય દૂર કરવાને માટે વગર લોહાનું કે અન્ય જાતીનું હુથિયાર કે શસ્ત્ર વાપરવાની જરૂર છે કે ને હુથિયાર બહુ ક્રોમળ હોય છતાં મામાના હૃદયને ચીરે (કાપે) તેવું હોય અને મામાને રીમ ચઢવાને બદલે ઠંડોજ થઈ જઈ.

નમતો આવે, તેવી રીતે કની તેની છત્ર આવી પવિત્ર શુક્રિતથી ખેંચી કાઢે અર્થાત્ તમારી વિરુદ્ધ જોડતા બંધ કરે.

કૃપ્ત લંગવાને પૂછ્યું—એ વગર લોહાનું કોમળ અને આમાનું મોડું બંધ કરે એવા હથિયારને કેવી રીતે વાપરવું ? કેમ ધનાવણ ? કેમ જોગબણ ? વગેરે વિસ્તારથી તેનું વર્ણન કરે.

નારદે જવાબ આપ્યો. બળતા અગ્નિને શાંત કરવા માટે જેમ પાણી ફેંસવાની જરૂર પડે છે તેમ આમા માણુઓ આપણે માટે બળતી ઈન્દ્રિયોને (માનસિક ચિકારથી ઉત્કેષણથી ઈન્દ્રિયોને) શાંત કરવા માટે વિવિધ પ્રકારનાં જા (માધનો) હોય છે. તેમાં જીવ નામની ઈન્દ્રિયે શાંત કરવા માટે (એટલે નિંદા જોરને નિંદા કરતો અજમાવવા માટે) તેને શાંત કરવા માટે એકજ આરામાં સાદા ઉપાય છે કે, તેને ઘેર આપણે માનાપમાનનો વિચાર કર્યા શિવાય જવું. અને તેને પ્રેમપૂર્વક જામડવા માટે આમરુ કરવો અને સ્વિનય જોગન કરાવવું. અને પૂર્વ નમ્રતા વાપરવી.

કામયાતિવશાલોકે મુષેપદિનપૂરિતે.

સદ્ગોમુખલેપેન કરોતિમધુરખર્તિ ॥

મોહામાં કોળીયો (જોગન) મૂકવાથી કોણ વશ નથી થતું ? મૂઠંગમાં પણ જે નર (બાંધું) હશે નામથી જોગખાય છે) તેને લોહને પીંડ લગાડવાથીજ મધુર અવાજ કરે છે “ હુંકામાં કોળી-યાનું માથું સા નીચું તુએ ” માટે આપણું ભુલું જોડનારનું મુખ બંધ કરવા માટે જોગન અને તે તરફ આપણું પવિત્ર વર્તન, એટલે કે જોગનનો અર્થ ફક્ત જમાડવું એજ નથી થવાનો; પરંતુ તેનાં કામો કરી તેને સકાયક બની અનેક ઉપકારોથી તૃપ્ત કરી દબાવવો આમ કરવા જ્યાં પણ તે મારાથી દબાઈને કરે છે એવો ઉપો અર્થ લઈ તે વખતે કાંઈ જોલે તો તે સહન કરવું પણ આમ ઉત્કેષણ નહિ. કેટલાક જોગ પણ હોય કે ઘેર જમવા આવે અગર અન્ય રીતે ત્યાં આધે ને વાંકા જોગવા મડે અને વખતે (એને ત્યાં કોણ જમવા જાય) એમ કહી ના પણ પાડે તો તેવાને સહન-

શીલ થઈ તાજે કરવા (અર્થાત્ સામે જવાળ ન આપવો) અને સરલતા રાખવી; જોડે સામાની સગવડ જોવી. અને તે જેમ કહે તેમ યોગ્યથોગ્યનો વિચાર કરીને અનુકુળ થવું. આપણો સ્વભાવ કોમળ રાખવો, કોઈનું મન દુભાય એવા શબ્દોજ ન કહેવા, અને, જેની જેવી યોગ્યતા તે પ્રમાણે તેનો આદરઅદાર કરવો અને આપણે દેખણિદિ ન રાખવી એ વગરલોઢાનું સામાને વશ કરવાનું ઉત્તમ હુથિયાર છે. સામા સગાં કે જાતિલોકમાં તેમ છતાં કોઈ હુલકાં કે કરવાં વચનો પાછળથી જોડે કે રૂબરૂમાં જોડે; તે આપણને ખબર પડે તો પણ આપણે સવિનય તેની પાસે જઈ તેને મીઠા શબ્દોજ સંભળાવવા; કારણ તેના દુષ્ટ ઉલ્લાસે શાંત કરવા માટે આપણાં મીઠાં વચનો રૂપજ જળ ઉત્તમ છે. જે સહન કરે છે તેજ મહાપુરૂષ છે. જે વિનયથી બીજાને વશ કરે છે, જેની આંખમાં અમૃત છે, જેને શત્રુ કે મિત્ર જોવો ભેદભાવ નથી; પરંતુ સર્વજ્ઞ અમૃતમય દંષ્ટિ છે અને તેવું જ સર્વ તરફ જેનું વર્તન છે અર્થાત્ અમુક મારે શત્રુ છે, વાકાં જોડે છે તેને ઘેર હું નહિં જાઉં, એવા હુકમ વિચારેને નજી તેનેજ પ્રથમ જે નમે છે, જે અનુકુળ બને છે, તે વગર હુથિ-આરે મર્મને છતે છે. જોડે કે જે પોતાનું મન છતે છે તે આખી દુનિયાને છતે છે. આવી જ્ઞાતનું વર્તન કરનાર જગતનો ભાર ધૂંસરી ઉપાડી સહેલાઈથી વહન કરી શકે છે. માટે દુનિયામાં આવા ભાર વહન કરવા માટે નમ્રજ થવાની જરૂર છે આપ તે વહન કરવાની હે કૃષ્ણ ! પૂર્ણ મત્તા વાળા છે. અર્થાત્ ક્ષમાગુણ ધારણ આપ કરેજા છે. વિવશ રસ્તા, કે રેતી ને વેળુ વાળી નદી અગર પાણીના પૂરવાળી નદી અથવા કીચડવાળા માર્ગમાં ગાડાને વહન કરી સ્વજ રસ્તે લાવવું; જો મહાન બળવાન બળદનું કામ છે, ત્યારે આપની જ્ઞાતિના કલેશ, કોધ, અવિવેક અને કુસંપરૂપ કીચડ અને વેળુવાળા રસ્તામાંથી સહન કરવા રૂપ, મહાન બળ જે આપમાં છે તેનોજ ઉપયોગ કરવો અને નમ્રતા અને ધીરજથી સર્વને તાજે કરવા શિવાય બીજો કોઈ પણ રસ્તો નથી.

મોટામાં મોટો ક્ષમાશુભ, રૂપ તરવાર સર્વ ત્રિવિધ કરનાર છે.

ક્ષમાબલ્લભકરંયસ્ય દુર્જનઃક્રિકરિવ્યતિ.

અનુષ્ઠેપતિતોવન્દિઃ સ્વયમેવોપશામ્યતિ.

ક્ષમારૂપ તરવાર જેના હાથમાં છે તેને દુર્જનો કાંઈ કરી શકે તેમ નથી; જેમકે ઘાસ વગરની જગ્યાએ પડેલા અગ્નિ, પોતાની મેળે જ બાળવાનું સાધન ન મળતાં શાંત થાય છે. જોડેલા સામાના અપરાધને સાંખીને તેને ક્ષમા કરવી એ આપણી ઘણી મોટાઈ છે. ધનનાં ખર્ચ કરવા કરતાં પણ શુભની મીઠાશ ચડી જાય છે અને ગમે તેટલું ખર્ચ કરી આપણે સામાનો સત્કાર કરીએ પણ ખોટી બગાડીએ તો સર્વ ઉંધું વળે છે તે બહુ ધ્યાનમાં રાખવું. અને જે રીતે કોઈનું જીવન ન થાય અને શત્રુપણું રાજતા હોય તે પણ મિત્ર થાય તેને માટે ઉપર જણાવેલ રસ્તાએ આપ અહણુ કરી જ્ઞાતિનો વિનાશ આણવાવો. હે પ્રભુ! આપનાથી કાંઈ અભ્યર્ચનું નથી, સર્વ આપ જાણો છો. જગત તમારે આધિન છે, તો જ્ઞાતિ શા હિસાબમાં? હે પ્રભુ! રૂપિ મુનિ અને દેવો આપની ઉપાસના કરે છે. આપ સર્વને કાણ માત્રમાં વધ કરી શકો તેમ છો.

ત્વગુરુ સર્વભૂતાનાં જાનીયેત્યંગતાગત.

તશમાશ્રિત્યયદુ શ્રેષ્ઠમેષંતેવાદયાઃસુખં

તમે સર્વ પ્રાણી માત્રના શુદ્ધ છો, તમે સવાનું શું છે અને શું થયું તે સર્વ જાણો છો. હે પ્રભુ! યાદવો તમારો આશ્રમ કરીને પરમ સુખ પામે છે. જોવું મર્વ પ્રદારનું અલૌકિક તત્ત્વ અને બળ આપણીમાં છે. છતાં વિવેકની ખાતર અને લોક સુધારણાની ખાતર મને મોટો કરવાને આપણીએ અને પૂછ્યું; તો તેના બુદ્ધિસે યથા-બુદ્ધિ મેં આપ્યો. આમ નારદના કહેવા પ્રમાણે વર્તન કરી પ્રભુએ કુસંપ મટાડ્યો. આવી રીતે ક્ષત્રીઓએ પ્રજ્વરણુ માટે બદોળસ્ત કરવા માટે ઉપાયો શોધવા અને તેને માટે સેના સિપાઈ (પોલીસ) ન્યાયખાતું વગેરેની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ કરવું અને તે સાથે હથિયારને બહુ આવી રીતે વગર હથિયારે જે કામ બનવા જેવું

હોય તેવા કામની સત્રીઓને ખાત્ર નરૂર છે. માટે કયાં કેવો ઉપ-
યોગ કરવો ? તે બાબતનાર ઝોવા સત્રીઓમાં બુદ્ધિશીલ મમામદો
જે રાખવા.

૩. વેશ્ય સમાસદો—જે રાખવા. હવે વેશ્યની વાત આવી. તેને
માટે જાણવવાનું કે પૈસાનો અને પશુઓની મંભાળનો જદોખરત
જાળવવાની પહેલી જરૂર છે. કારણ દ્રવ્ય વિના કશું બને નહિ.
અંગબળ માટે જેમ સત્રીઓની યોજના કરવાનું જાણવું તેમ
દ્રવ્યની વ્યવસ્થા કરવાને માટે જે વેશ્ય વેપારીને પણ મમામદો
તરીકે રાખવાની જરૂર છે. રાખ્યમાં શું આવક છે, તેની કયા
ખાતામાં કેવો ઉપયોગ કરીએ તો પ્રજા મુખી થાય, પગારદારોને
અમતોષ ન થાય. નોકરો ખુશી રહે તેવા પગારની વ્યવસ્થા કરવી.
ઘરખર્ચ બરાબર સંભાળવું. દુકાળ કે અકસ્માત કારણ વખતે દ્રવ્ય
વિના મુજબલ ન થાય, તિલ્લેરી તરતી રહે એવી વ્યવસ્થા કરવી. છતાં
લોભ ન કરવો. પડે અને ઝોછો ખર્ચ કરતાં બીજાને કપ્ડ વેંડવું ન
પડે તેવી વ્યવસ્થા અર્થાત્ મનની ઉપયોગી વ્યવસ્થા રાખવા માટે
જે વેપારી મક્કાહકારની જરૂર છે અને જે રાખ્યમાં દ્રવ્યનો હિસાબ
કરનાર બુદ્ધિશીળી વેપારી હશે તે રાખ્યને કે ઘરને અગર કોઈ
ઉદ્યોગને નુકશાન કે કરજમાં દુખવાનો સંભવ નહિ રહે, કારણ કોઈ
વેપારી હમેશા વિચારીનેજ એક પગલું ભરશે માટે મક્કાહકારમાં
તેની પણ જરૂર છે.

૪. મુદ્ર—હવે મલ્લોની કમીટીમાં એક મુદ્ર રાખવાનું જાણ-
વેલ છે કારણ કે રાખના ઘરના અને રાખ્યના જે દામ વગેરે
નોકરો હોય, મજૂરી કરનારા હોય, તેની વ્યવસ્થા કેમ કરવી, તેની
પાસેથી મેવાનું કામ કેવી રીતે કરાવવું; તેની વ્યવસ્થાનું કામ તેને
સાંપવાનું છે. ખરી રીતે આપણા હાથપગ તેજ છે. મોટા નોકરો વિના
ઘડીભર એકની બદલીએ બીજો ચાલશે પણ નાના નોકર પતાવાળા
કે સેવા ઉઘાવનાર નોકર વિના જરા પણ નહિ ચાલે ઘરને આફ
કરવું, વસ્તું લાવી આપવી, કપડાં આફ કરવાં વગેરે તમામ ખાત-
ના.

તમાં જે નોકરો જોઈએ તેની વ્યવસ્થા કરવા માટે જોકે શુદ્ધ સંભાસક રાખવો કે જેથી તે લાયક નોકરનો બદોબસ્ત કરે. નહિ તો નોકરોમાં ચોરી કરનાર હોય, અગર અનિતિમય હોય, તો તે સર્વને બગાડે. દાસીઓ ખરાબ હોય, હલકા વિચારની અને અનિતિમય હોય તો રાણીઓને ધીમે ધીમે અનિતિમય બનાવે. નોકરો (બવાસો) હલકા વિચારના ને ખરાબ હોય તો રાજાને અને તેના પુત્રાદિક પરિવાર વગેરેને અવળે રસ્તે દોરે છે, માટે સર્વ કરતાં વધારે ખરાબી કરનાર હલકાલોકોજ છે અને જો વિના સેવા કોઈ કરે નહિ તેથી તેમને રાખવાની પણ જરૂર છે. જોકે કેળવાયેલ શુદ્ધને મોટો સંભાસક બનાવી તે દ્વારાજ સારા સારા નોકરો ખાનગીમાં અને રાજ્ય માટે મેળવવાને માટે તેની જરૂર છે.

આવી રીતે ત્રણ ગ્રાહણ. જે ક્ષત્રી. જે વૈશ્યો અને જોકે શુદ્ધ મળી આઠની મુખ્ય કમીટી (સભા) બનાવી તે દ્વારા તેવાજ વિચારો વાળાની મોટી સંસ્થા કરવી હોય તો તેવા આરા ૧૫ ગ્રાહણો, આઠ ક્ષત્રીઓ, આઠ વૈશ્યો અને આર શુદ્ધોની મોટી સભા પણ બની શકે. અર્થાત્ રાજા અને પ્રજાની સંમતિથી જે કરવું હોય તે બંને પરંતુ આવી આરે વહોંની સભા બનાવી તેની સંમતિ લઈ જે કામ થાય છે તે સર્વ માન્ય બને છે. પરંતુ પોતાની બુદ્ધિથી કોઈને પૂછ્યા વિના કરવા જઈએ તો તે પ્રજાને અનુકુળ આપણે કરવા જતા હોઈએ પણ તે અનુકુળ છે કે નહિ તેનો આપણને ખ્યાલ ન હોય ને કરીએ એટલે પ્રજાને ઉલટું ઉધું પડે અને વિરૂદ્ધ પડે જેથી પ્રજાની સામા આપણે થયા તો આપણે રાજા શા કામના ? કોને માટે રાજ્ય કરવું છે ? કોના આરા માટે રાજ્ય છે ? તેમ ચાંડી મર્દ છત્યા છતાં આપણે કશું છત્યા નથી. માટે હે રાજા ! આમ કરવાથી જ અર્થાત્ આવી વ્યવસ્થા કરી પ્રજાને તાજે રહી અનુકુળ થવાથીજ રાજા થવાય છે. આવા વિવેકથી જે પોતાના મનને છૂતી સ્થિત રાખી બીજાનું હિત કરવાને પ્રેરાય તેજ અર્થજીત ગણાય.

હોય તેવા કામની ક્ષત્રીઓને ખાસ જરૂર છે. માટે કયાં કેવો ઉપ-
યોગ કરવો ? તે જાણનારા એવા ક્ષત્રીઓમાં બુદ્ધિદુશળ સમાસદો
જે રાખવા.

૩. વૈદ્ય સમાસદો—જે રાખવા. હવે વૈદ્યની વાત, આવી. તેને
માટે જાણવવાનું કે પૈસાનો અને પશુઓની સંભાળનો જાદોખસ્ત
જાળવવાની પહેલી જરૂર છે. કારણ દ્રવ્ય વિના કશું અને નહિ.
અંગબળ માટે જેમ ક્ષત્રીઓની યોજના કરવાનું જણાવ્યું તેમ
દ્રવ્યની વ્યવસ્થા કરવાને માટે જે વૈદ્ય વેપારીને પણ સલાસદો
તરીકે રાખવાની જરૂર છે. રાજ્યમાં શું આવક છે, તેની કયા
ખાતામાં કેવો ઉપયોગ કરીએ તો પ્રજા સુખી થાય, પગારદારોને
અસંતોષ ન થાય, નોકરો ખુશી રહે તેવા પગારની વ્યવસ્થા કરવી.
ઘરખર્ચ બરાબર સંભાળવું. દુકાણ કે અકસ્માત કારણ વખતે દ્રવ્ય
વિના મુશ્કેલી ન થાય, તિબ્બેરી તરતી રહે એવી વ્યવસ્થા કરવી. છતાં
દોલ ન કરવો પડે અને ઓછો ખર્ચ કરતાં બીજાને કષ્ટ વેઠવું ન
પડે તેવી વ્યવસ્થા અર્થાત્ પતનની ઉપયોગી વ્યવસ્થા રાખવા માટે
જે વેપારી સલાહકારની જરૂર છે અને જે રાજ્યમાં દ્રવ્યનો હિસાબ
કરનાર બુદ્ધિશાળી વેપારી હશે તે રાજ્યને કે ઘરને અગર કોઈ
ઉદ્યોગને નુકસાન કે કરજમાં દુખવાનો સંભવ નહિ રહે; કારણ હાલો
વેપારી હંમેશાં વિચારીનેજ એક પગલું ભરશે માટે સલાહકારમાં
તેની પણ જરૂર છે.

૪. મુદ્ર—હવે સહયોની કમીટીમાં એક મુદ્ર રાખવાનું જણા-
વેલ છે કારણ કે રાજના ઘરના અને રાજ્યના જે દાસ વગેરે
નોકરો હોય, મનુસી કરનારા હોય, તેની વ્યવસ્થા કેમ કરવી, તેની
પાસેથી સેવાનું કામ કેવી રીતે કરાવવું; તેની વ્યવસ્થાનું કામ તેને
સોંપવાનું છે. ખરી રીતે આપણા હાથપગ તેજ છે. મોટા નોકરો વિના
ઘડીભર એકની બદલીએ બીજો ચાલશે. પણ નાના નોકર પટાવાળા
કે સેવા ઉઠાવનાર નોકર વિના જરા પણ નહિ ચાલે. ઘરને સાફ
કરવું; વસ્તુ લાવી આપવી, કપડાં આફ કરવાં વગેરે તમામ ખાળા-

રાગ ધનાશ્રી કે લીમપલાસી (તાલ દાદરો).

દિવ્ય મર્તિ શ્યામની, શી દષ્ટિયે તરી રહી. દિ૦ ટે.
ગગન માંડી શ્યામરૂપ, વાયુમાંડી વાયુરૂપ,
મુગ્ધ સમીપ જો હસતી, અંતરે વિલસી રહી. દિ૦
સૂર્યમાં પ્રકાશરૂપ, અનલ મહિં અગ્નિરૂપ.
પૃથ્વી મહિં ભિન્નભિન્ન, આકૃતિ મહિં રહી. દિ૦
જોજ સદા નંદ શ્યામ, જોજ મારું દિવ્ય ધામ,
જોજ મહિં સદા મારી, વૃત્તિઓ રમી રહી. દિ૦
જોજ બંસી નાડ કરી, ઉર્મિઓ સતેજ કરી,
જોજ રાસના વિહારી, સન્મુખ નાચી રહી. દિ૦

સર્વત્ર આનંદ પ્રસર્યો. સર્વે રૂપિમુનિઓએ અને ધર્મરાજ
વગેરે રાજાઓએ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુનું જોટલા વળતમાં માનસિક પૂજન
કરી પ્રણામ કરી લીધા. ૫૩ી શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ સાથે લીધમદાદાની રજા
લઈ રથમાં બેસી પાંચે પાંડવો હસ્તિનાપુર ગયા.

દિવસ ચોથો.

બ્રમ્મ તેજ અને ધર્મનો પ્રતાપ.

રૂપિ, મુનીઓ અને રાજાઓ સવારમાં નિત્યકર્મથી પરવારી
લીધમપિતામહને પ્રણામ કરી બેસવા લાગ્યા. જોટલામાં પાંચે પાંડવો
શ્રી પુરુષોત્તમ કૃષ્ણ પ્રભુ સાથે ત્યાં આવ્યા અને દાદાને પ્રણામ કરી
કુશળ પ્રશ્ન પૂછી બેઠા. જોટલે દાદાં બોલ્યા, બેટા અર્જુન ? તારા ગર્હ
કાલના કિર્તનનો અવાજ હજી મારા મનને રમાડી રહ્યો છે. મને
અત્યંત આનંદ આવ્યો; મારે હું જે દિવસ ન બોલ્યો તે ભુલ કરી,
હવે મારે જણાવવાનું કે, હમેશાં મંગળાચરણરૂપે એક કિર્તન સવારે
કરવું કે જેથી શ્રી બ્રહ્મા પ્રભુ કૃષ્ણનું સ્વરૂપ, સર્વેના હૃદયમાં
પ્રકાશિત થાય, અને તેનો હૃદયમાં પ્રકાશ વિશેષ થતાં અપૂર્વ જ્ઞાન
માર્ગ વધારે ખુલે થાય. દાદાની આજ્ઞાથી અર્જુને લજન શરૂ કર્યું.

ગુરુ મહારાજનો મુદ્દોષ તે રાજાને જરાજર લાગ્યો અને પછી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રબલ માટે સમાસદોની વ્યવસ્થા કરી; જેથી પોતાનો ભાર પણ ઓછો થયો. કામ ઓછું થયું તેથી પોતે સ્વસ્થ રહેવા લાગ્યો અને સત્તામહોદ્ધારા પ્રબલને અનુકુળ થતાં પ્રબલ ખુશી રહેવા લાગી અને સર્વને આનંદ થયો. રાજા નમ્ર જની મનને સ્થિર કરી પછી હમેશાં ગુરુ પાસે શિક્ષણ લેવા (મુદ્દોષ) લેવા આવવા લાગ્યા; જેથી સુખી થયા અને ભક્તિભાં ગુરુએ ચિત્ત લગાડ્યું જેથી ગુરુ ભક્ત બન્યો. પ્રભુને ઓળખ્યા અને સુખી થયો. એક દિવસ નમ્ર થઈ રાજા ગુરુને દર્શન આપ્યો. ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે હે સર્વ-જીત રાજા પધારો, જોસો.

રાજાએ તર્તીજ પૂછ્યું. મહારાજ ! આજ સુખી આ વિશેષજી મને આપ્યું ન હવું જે હવે કેમ આપ્યું ?

ગુરુ જા'યા. જોડા તે' દેશ જીત્યો. પણ તારૂં મન અને પ્રજાનાં મન આજ સુખી જીવાં ન હતાં જેથી સર્વજીત નોકરો કહેતો. હવે તે' તારૂં મન નમ્રતાથી અને શાંતસ્વભાવથી અને હોકેપકારથી જીત્યું છે. અને તેજ કારણથી પ્રજાનાં મન પણ તે' તેમને અનુસરી વર્તવાથી, તેમ ઉત્તમ ગુણથી, ઉત્તમ રાજ્ય વ્યવસ્થા કરી જીતેલ છે. માટે હે રાજા ! હવે તું ખરો મર્વ માન્ય અને મર્વ સદ્ગુણ મ'પન્ન થયેલ હોવાથી મર્વજીત રાજા થયો માટે તારૂં નામ

સર્વજીત પાડ્યું.

દિવસ અસ્ત થવા આવ્યો એટલે આટલું વર્ણન કરી ભીષ્મ પિતામહુ વિરામ પામતા પહેલાં પાસે જોડેલા પવિત્રાત્મા અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે હવે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનું ગુણ જ્ઞાન જેમાં હોય તેવું સુંદર મંગીતમય કિર્તન કરી આનંદ આપો; હવે આવતી કાલે વ્યાખ્યાન થશે; દાદાની આજ્ઞા માન્ય કરી અમા જ બિરાજેલ શ્રી પુર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રભુ તરફ દૃષ્ટિ કરી પ્રણામ કરી મંગીતમય કિર્તનને આરંભ કર્યો.

રાગ ધનાશ્રી કે ભીમપલાશી (તાલ દાદરો).

દિવ્ય મૂર્તિ શ્યામની, શી દષ્ટિયે તરી રહી. દિ૦ ટે.
ગગન માંહી શ્યામરૂપ, વાયુમાંહી વાયુરૂપ,
મુગ્ધ સમીપ જો હસતી, અંતરે વિલસી રહી. દિ૦
સૂર્યમાં પ્રકાશરૂપ, અનલ મહિં અગ્નિરૂપ,
પૃથ્વી મહિં લિન્નલિન્ન, આકૃતિ મહિં રહી. દિ૦
જેજ સદા નંદ શ્યામ, જેજ મારું દિવ્ય ધામ,
જેજ મહિં સદા મારી, વૃત્તિઓ રમી રહી. દિ૦
જેજ બંસી નાદ કરી, ઉર્મિઓ સતેજ કરી,
જેજ રાસના વિહારી, સન્મુખ નાચી રહી. દિ૦

સર્વત્ર આનંદ પ્રસર્યો. સર્વે રૂપિમુનિઓએ અને ધર્મરાજા
પગેરે રાજાઓએ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુનું જોટલા વખતમાં માનસિક પૂજન
કરી પ્રણામ કરી લીધા. પછી શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ સાથે ભીષ્મદાદાની રજા
લઈ રથમાં બેસી પાંચે પાંડવો હસ્તિનાપુર ગયા.

દિવસ ચોથો.

બ્રમ્હ તેજ અને ધર્મનો પ્રતાપ.

રૂપિ, મુનીઓ અને રાજાઓ સવારમાં નિત્યકર્મથી પરવારી
ભીષ્મપિતામહને પ્રણામ કરી બેસવા લાગ્યા. જોટલામાં પાંચે પાંડવો
શ્રી પુરુષોત્તમ કૃષ્ણ પ્રભુ સાથે ત્યાં આવ્યા અને દાદાને પ્રણામ કરી
કુશળ પ્રશ્ન પૂછી બેઠા. જોટલે દાદા બોલ્યા, બેટા અર્જુન ? તારા ગઈ
કાલના કિર્તનનો અવાજ હજી મારા મનને રમ્યાઈ રહ્યો છે. મને
અત્યંત આનંદ આવ્યો; મારે હું જે દિવસ ન બોલ્યો તે ભુલ કરી,
હવે મારે જણાવવાનું કે, હમેશાં મંગળાચરણરૂપે જોકે કિર્તન સવારે
કરવું કે જેથી શ્રી બ્રહ્મા પ્રભુ કૃષ્ણનું સ્વરૂપ, સર્વેના હૃદયમાં
પ્રકાશિત થાય, અને તેનો હૃદયમાં પ્રકાશ વિશેષ થતાં અપૂર્વ જ્ઞાન
માર્ગ વધારે ખુલેો થાય. દાદાની આજ્ઞાથી અર્જુને સજન શરૂ કર્યું.

ખિલાસ (તાલ દાદરો.)

જાગો જાગો સ્વામ સુંદર રાધાપતિ પ્યારા, વિકસિત હૃદયમળ કરો, જગત ઉજ્યારા.	જાગો. ૧
દીપ તેજ હીન થયો, અરુણનો વિકાસ થયો, પંખી નાહ છાઈ રહ્યો, નેત્ર ખુલ્યાં મારાં.	જાગો. ૨
તારા તણી ચમક ગઈ, ચંદ્રકલા ઝાંખી થઈ, સૂર્ય તેજ છાઈ રહ્યું, નંદના હુલારા.	જાગો. ૩
બંદીજન ગાન ગાય, વિકસિત મુખ કમલ થાય, ભકતજન થાહે પ્રભુ, દર્શન તમારાં	જાગો. ૪
અંતરે ઉજાસ કરો, મોડું અંધકાર હરો, કોટિ સૂર્ય તેજ, હૃદયમાં પચારો પ્યારા.	જાગો. ૫
એ અમારી એક આશ, સફળ કરો શ્રીનિવાસ, દામોદર દીન દાસ, ચરણમાં તમારા.	જાગો. ૬

સંગીત સંપૂર્ણ થતાં સર્વેએ ઉભા થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કર્યા અને સર્વે શાંત થઈ શ્રવણોત્સુક થઈ બેઠા. બીજામહાદાના આંખમાં પ્રભુનું વર્ણન માંબળી પ્રેમના આંખું આવ્યાં અને હાથ જોડી મમત્ર (દાદામી દ્રષ્ટિ રહે એવી રીતે ઉંચા આમનપર ઘિરાજેલ) પ્રભુને પ્રણામ કર્યા, અને ધર્મરાજને જણાવ્યું; ભાઈ ! હવે તારે જે પૂછવું હોય તે બોલ.

ભીષ્મ દાદાને ધર્મરાજએ પૂછ્યું. દાદા ! પ્રજા અને રાજાનું એક મન થાય, પરસ્પર એક બીજાને જોઈ આનંદ ઉપજે અને રાજા એમ કહે કે, એવીજ પ્રજા મને મળે અને પ્રજાના મનમાં એમ થાય કે, આજ અમારો સર્વદા સ્થિર રાજા રહેલો, એમ એક બીજાનાં અંતર હમે, તેવાં આવરણો મારે જે કરવાનાં હોય તે હજી મને સંભળાયો. તમે ગઈ કાલે જે શુદ્ધ અને રાજાનું દર્શન આપી વાંત કહી તેથી બહુજ આનંદ થયો અને તે પ્રમાણે મેં રાજ્ય

વ્યવસ્થા કરવાની યોજના પણ કરી. હવે વિશેષ તેમાં જે સુધારણા કરવી હોય તે કહો. સીખમદ્દાદા બોલ્યા. બહુ ઠીક કયું. હું તારા ઉત્તમ ગુણથી ખુશી છું.

હવે તુર્ત જોક જણાવવાનું કે ખાનગી મનુષ્યો દ્વારા (જૂપી પોલીસ) દ્વારા જેમ રાજ્યખટપટ કે અહિત સંબંધી માહિતી મેળવવાની હોય છે, તેમ બુદ્ધિશાળી અને વિદ્વાન સારા ખાનગી પુરૂષો રાજી ધર્મનો ઉપદેશ અને નીતિ તથા લોક સુધારણાના બોધદ્વારા લોકોને વ્યવહારની અને સ્વકર્મની માહિતી કરાવવી; અર્થાત્ પ્રજામાં પરસ્પર કોઈ કોઈને છેતરીને અવળે રસ્તે ન દોરે. સીએ નીતિમય બને. પુરૂષો પોતાના કામમાં (જેનો જે પથો હોય તેમાં) કુશળ બને એવો પવિત્ર બોધ આપે અને તે સાથે ફરીને કયે ઠેકાણે કયા સારા વિદ્યાસ કરવા લાયક રાજ્યસક્ત પુરૂષો છે, તેનો ગુપ્ત રીતે તપાસ કરે અને તટસ્થ રીતે તે જોનાર ઉપદેશક તેવા સારા સત્પુરૂષ યુદ્ધી કાઠી તે સર્વની હકીકત રાજાને (મુખ્ય પુરૂષને) કહે. પછી તેવાઓને ખાસ પ્રસંગોપાત મોટી સમા હોય ત્યારે આમંત્રણ કરી, તેમનું સન્માન કરાવવું અને તેઓને અમુક પદવી આપી રાજ કરવા. આમ કરવાથી પ્રજામાં ઉત્સાહ વધશે, સર્વે રાજ્યમાનની અભિલાશાવાળા થશે, તેથી આધીન બનશે અને ઉપદેશકોથી જે પ્રજા અણસમજી હશે તે મુદરશે અને પોતાના ધરની પવિત્ર વ્યવસ્થા પોતે ફરી શકવાથી પ્રજા મુખી થઈ તમારીજ થઈને રહેશે. માટે તેના ઉપદેશકોની જરૂર છે. તેમજ રાજાએ કે શ્રેષ્ઠ ગ્રહસ્થે ખીજો પોતાના વર્તનમાં ગું સુધારે કરવો તે સંબંધે માંધાતા રાજાએ ઉત્તમ નામના રૂપિને પૂછેલ ત્યારે તેણે જે બોધ આપ્યો તે હું તને જણાવું છું, જેમાંથી ઘણું ગમજવાનું છે.

માંધાતા નામનો મહાન પ્રતાપી ચક્રવર્તી રાજા જોક વખત પોતાની મેનાભાથે ફરવા નીકળેલ તેવામાં જોક નહિને કિનારે રૂપિનો આશ્રમ જોયો. એટલે આંડી કોઈ મહાત્મા રૂપિ રહેતા હશે તેમ સમજી તે રાજા રથમાંથી ઉતરી પોતાના સેવકો સાથે પર્ણકુટીમાં

ગયા અને ઋષિનાં દર્શન કરી અરણ્યપૂજન કરી નમ્રતાપૂર્વક તે ઋષિ પાસે બેઠા. આ આશ્રમ અંગીરા ઋષિના મોટા પુત્ર, ઉત્તમ ઋષિનો હતો. તે બૃહસ્પતિના મોટાભાઈ થાય. તેની વિદ્યાળ બુદ્ધિ માટે શું શંકા હોય ? લબ્ય મૂર્તિનાં દર્શન કરવાથીજ કૃતાર્થ થયેલ માંધાતા રાજાને ઋષિવર્યે આગમન અને આતિથ્ય સત્કાર વિધિપૂર્વક^૧ કર્યો. રાજાને આશીર્વાદ આપી કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. પછી આગમન કારણ પૂછ્યું, ત્યારે માંધાતા રાજાએ કહ્યું કે, રાજાનું શું કર્તવ્ય છે અને કયે આધારે રાજ્ય ચલાવવું તે સાંભળવા માટે આવ્યો છું. તેના જવાબમાં ઋષિએ જણાવ્યું કે રાજાની ઉત્પત્તિ અથવા દરેક મનુષ્યનો જન્મ (અવતાર) ઐશ્વર્યારામ કે પ્રજાના પૈસાથી કેવળ સુખ લોગવવા માટેજ નથી.

આદ્યાર નિદ્રામય મૈથુનંચ સામાન્યમેત્તપશુમિનં રાણાં

ધર્મોદિપકોધિકપવનાન્યો ધર્મેણહીનાઃ પશુમિઃસમાનાઃ ॥ ૧ ॥

ખાવું, સુવું (નિદ્રા લેવી) ડરવું અને સ્ત્રી વ્યવહાર કરવો. એટલી વસ્તુઓ તો પશુને અને મનુષ્યને સમાનજ છે; અર્થાત્ પશુ પણ ખાય છે, સુવે છે, ને સ્ત્રી સેવે છે. તેમ મનુષ્યને પણ હોય છે. પરંતુ મનુષ્યમાં પશુ કરતાં એક ધર્મનું સ્વરૂપ (વિવેક પૂર્વક સમજી મારે ખરું સર્વહિતકર પવિત્ર વર્તન કરવાનું છે) તે જાણવું જોઈ વિશેષ છે (તો જો તે ન જાણ્યું તો તે મનુષ્ય પશુજ છે) માટે પ્રથમ ધર્મ, (પોતાની ફરજ) સમજવાની ખાત્ર જરૂર છે. જે રાજા લક્ષ્મીવાન બની અને ધર્મને પાળતો હોય તે ધર્મરાજા જ ગણાય. ધર્મને લીધે સર્વ વસ્તુ આવી મળે છે. ધર્મ ન હોય તો કોઈ કોઈને નમે નહિ, જોળજો નહિ, સત્કાર કરે નહિ, માન આપે નહિ તેથી પરસ્પર કુસંપ વધે અને છેવટે ક્ષય થાય. પરંતુ ધર્મને અંગે સરળતા, નીતિ, વિવેક, સત્યરૂપને માન, દયા, દાન, અને દીનતા વધે. અધર્મથી ચોર, લુચ્ચા, પાપી, અનીતિને આચરનાર તથા વ્યભિચાર વધે

૧ આજણુ દત્તીઓનો સત્કાર કરે તેને માટે શાસ્ત્ર ઉક્તિએ દોષ તે પ્રમાણે મત્કાર કર્યો.

છે. ધર્મથી નીતિ અને સત્કર્મ વધે છે. રાજાના આચરણ પ્રમાણે પ્રજા આચરણ કરે છે. ઋષિઓએ પૂર્વે ચત્કર્મોમાં અગવડ આવતી હતી માટે યજ્ઞ વગેરે પવિત્ર કર્મના રક્ષણ માટે ધર્મરૂપ રાજા એક યજ્ઞવાન દ્વારીને ધનાવી તેને ધર્મ પાળના રૂપ પવિત્ર કામ સોંપ્યું. જેથી એ ધર્મચુકત જે હોય તેજ રાજા. (ધર્મેશ્વરરાજાને અસૌરાજા અથવા ધર્મથી શોભે તે રાજા) એમ નિશ્ચય કર્યો. જે રાજા ધર્મને યજ્ઞગર સમજી અનુસરે, તે ધર્મરાજાજ ગણાય છે. રાજ્યના પૈસાનું જે તેજ હોય છે તેના કરતાં સત્કર્મ ચુકત ધર્મનું તેજ વધારે જગકે છે. ધર્મિકતા મુખની કાંતિ દિવ્ય તેજમય હોય છે. વિશ્વામિત્ર અને વસિષ્ઠના સમાગમની વાતથી તે સમજાયે. જંગલમાં વસિષ્ઠનો આશ્રમ હતો. સાધારણ પર્ણકુટી હતી છતાં તે ઝેઠેલા ઋષિનું તેજ અદ્ભુત હતું. વિશ્વામિત્ર એક રાજા હતા. મોટી સેના સાથે આ જંગલમાં ઋષિ પાસે આવ્યા ને તેનું લવ્ય તેજ જોઈનેજ ચમક્યા. પણ વસિષ્ઠે તે રાજાની તમામ સેના સાથે એવી આગતા સ્વાગતા કરી અને ખાવા વગેરેની વસ્તુઓ અને સાધનો એવાં આપ્યાં કે વિશ્વામિત્રના મનમાં યશું કે આવી અદ્ભુત વસ્તુઓ ટુંપડીમાં ક્યાંથી ? કે જે મારા રાજ્યમાં પણ નથી. ખુલાસો કરવા માટે ઋષિને પૂછ્યું. તેણે ખુલાસો આપ્યો કે, આ કામધેનુ^૧ ? અને ધર્મરૂપ (તેના વત્સ) નો પ્રતાપ છે. તમને ઇચ્છત વસ્તુ જો કાંઈ મળી હોય તો તેને અર્થાત્ ધર્મચુકત કામધેનુ ગાયને માન છે. વિશ્વામિત્ર રાજા રજેસુણી હતા જેથી આ સત્વશુ-ષ્ણના પવિત્ર સ્વરૂપને ન સમજ્યા, ને સ્વાર્થ પરાયણ બન્યા. મારે આવી વસ્તુ રાજ્યમાં રાખવી માટે આ ઋષિ પાસેથી આ વસ્તુ પડાવી લઉં, તે ગરીબ લોકોની શું સત્તા છે ? આમ વિચાર કરી તે

૧ કામધેનુ એટલે ઇચ્છિત વસ્તુ આપનાર પ્રભુની અઘૌકિક શક્તિ (બક્તી) ને તેનો વત્સ “ વાછડો ” અર્થાત્ ધર્મ. શાસ્ત્ર ક્ષમિતે વત્સ વૃષભ એવું નામ આપે છે. તેથી ગંડને વૃષભ (પોતીઓ અર્થાત્ ધર્મ) વાહન એટલે દેવનાર નેમ જાણી છે.

કામધેનુને પરાણે પકડી લઈ જવા લાગ્યા. ઋષિને પોતાનું જીવન અને સર્વસ્વ બચ છે હુરાય છે. એમ સમજી મનમાં તે ખિન્ન થયા કે તર્તજ ઋષિ પ્રતાપ અને ગૌ (કામધેનુનો) પ્રતાપરૂપ તેજ ઝળક્યું. જેથી રાજાને ગાયની પાસે પોતાની સેનાથી મોટી સેનાનો આભાસ જોવામાં આવ્યો. વિકરાળ મુખવાળા ભયંકર પુરૂષોને જોઈ અભરાયો જે વત્સ સહિત કામધેનુ કે જેને જોર જીલમથી હણતોતો, ને લઈ જતો હતો. અર્થાત્ (વત્સ=ધર્મ અને કામધેનુ—ધર્મરની ભકંતીને હણવું=નિંદા કરવી) તેને આ ભાસરૂપ કાળપુરૂષ જેવા (ધર્મને ભકિતને નિંદક કાળનું રૂપ આદે તરફ જુએ છે ને પોતે તેનાથી ઘેરાયો છે તેવું ભાન થાય છે) નજરે પડતાં ઊંડી દેવાની ફરજ પડી. (નિંદા પડતી મૂકી). પંડી રાજાના મનમાં થયું કે મારા બળ (લશ્કર) કરતાં મેં મોટું જોરાવર સંહારક બળ આ ઋષિનું જોયું. મારા કરતાં અધિક સમૃદ્ધિ જોઈ. મારા કરતાં અધિક પ્રતાપ અને તેજ જોયું. આ બધું શાને લીધે ! રાજા કરતાં પર્ણકુટિમાં વમતાર અત્યંત વધે ! ! ! કેવું આ દુર્ઘ ! આમ મનમાં થતાં પોતાનો ગર્વ ઓછો થતાં તે ઋષિપાસે નમ્ર બનીને ગયા અને કહ્યું કે રાન્ય કરતાં આપનું ગ્વં બળ અધિક જોવામાં આવ્યું. છતાં તેમાં પ્રત્યક્ષ હથિયારથી મ્હારો કે મ્હારા સૈન્યનો સંહાર થયો જોવું કશું ન બન્યું અને સર્વ સેવકો સ્વયે મને અધિક બળ દેખાયું. હું બળવાન છતાં મને હૃદયમાં ગભરાટ થયો અને હું તહન નમાલા જેવો બન્યો. આ કયા પ્રકારનું સૈન્ય ? કયા પ્રકારનું બળ અને તેજ કે જે હૃદયજ ગુન્ય બનાવે ? અને આંખોનાં કંઠે છતાં હથિયાર ખીલકુલ નથી. પ્રત્યક્ષ પુન કોઈનું નથી થતું. પરંતુ અંતરના અમારા અભિમાન ક્રોધ અવિવેક એ ગર્વ વિકારરૂપ સૈન્યનો તો નાશ તર્તજ થયો. વસિષ્ઠે પુનઃ જવાબ આપ્યો. આનું નામ શ્રદ્ધાતેજ કહેવાય અને એ તેજ તારા રાજા તેજ કરતાં હજારો ગણ વિશેષ હોય છે. તેની માથે કોઈ થઈ શકતું નથી, ને નવર હથિયાર આખી દુનિયાને તાણે કરી

શકે છે. આવા પ્રકારના તેજવાળા, લૌકિક રાજ્યનેજની પરવાજ રાખતો નથી. જેને આ તેજ પામે છે તેને ખીણું તેજ હુદ્ તુચ્છ લાગે છે. પૈસાનું કે રાજ્યનું તેજ નાશવંત છે ! અર્થાત્ પૈસા કે રાજ્ય અમલ હોય ત્યારે આધારણ જાહેર અને નાશ થતાં તદ્દન નિર્માન્ય થાય છે. એક અમલદાર પોતાની નોકરી પર હશે, ત્યારે તેનાથી અર્થ હરશે પણ નોકરીપરથી ઉતર્યા પછી તેજ અમલદાર જે ગામમાં હુકમ કરતો હોય તે ગામમાં બીજા ત્યારે તેની કોઈ દરકાર નહિ કરે, માટે એ રાજ અમલ બનાવવી છે, પરંતુ બ્રહ્મ તેજ રૂપ અમલ સદાય અવિચળ છે. તે આંખો થતો નથી અને તેના આંધનને માટે આ કામધેનુ-અને તેનો વસ્ત્ર છે. અર્થાત્ તે બ્રહ્મતેજ પ્રભુની અવિચળ ભક્તિ અને ધર્મથીજ દેહિયમાન થાય છે તે શિવાય મારગ કશું નથી ગળત વિશ્વામિત્રને આથી અત્યંત જ્ઞાન થયું, જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે રાજ તેજ કરતા બ્રહ્મ તેજ બહુ બળવાન છે એમ સંપૂર્ણ મનમાં થતા રાજ્યને તેણે છોડી દીધું અને જંગલમાં વસવા માંડ્યું જંગલમાં અત્યંત ઉગ્ર તપ કરી તે બ્રહ્મ તેજ મેળવી રાજર્ષીને બદલે બ્રહ્મર્ષી બનવાની પોતાની તિમ્મ અભિલાશ થઈ, જેને લીધે તમામ દેવો અને ઋષિઓને પોતે તાણે કયાં અને આગર બ્રહ્મર્ષી બન્યા.

ધર્મના પ્રતાપ માટે મેં તમને આ દ્રષ્ટાંત આપ્યું. માટે રાજાને ખામ એ આવવવાનું છે કે રાજ્યદાગ રાજ્ય લક્ષ્મી (પૈસા) મળે તેથી તેના મોહમાં ક્યાં આયું તેજ જેમાં છે તે ધર્મ અને ઇશ્વરની ભક્તિ એ જે તો કરી છોડવાં નહિ

આટલી બાબતથી એ તો મમલયુ હશે કે રાજ તેજ કરતાં બ્રહ્મ તેજ અધિક બળવાન અને અવિનાશી છે જે એક પર્ણકુટીમાં વસે તો હોય, તેની પાસે દેખીની અમૃતિમાં ભભુતીજ હોય, વસ્ત્રો માદાં હોય, તોપણ તે પોતાના અતરના બ્રહ્મ તેજના અવિનાશી ચળકાટથી રાજાના અલંકાર (હીરા મોતીનાં) બહારના

ચળકાટથી વધારે ગ્રોભે છે, માટે તે ખડું તેજ જેનાથી આવે, એ ધર્મ અને ઇશ્વર લલિત કદી છોડવાની નથી.

પ્રખળ સત્તાધીશ તેજ રાજા.

હે માંધાતા ! ધર્મનું પવિત્ર વાતાવરણ રાજાના કે મહાન પુરુષના ઘરમાંથી પ્રગટ થઈ ચોતરફ પસરતાં સર્વ વસ્તુ, સર્વ મનુષ્યો (સ્ત્રી ને પુરુષો) અને પ્રાણિઓ પણ ચોતાના નૈતિક નિયમમાં કુદરતે પ્રેરાય છે, તેને દોરવાં પડતાં નથી. સ્ત્રીઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજે, બ્રાહ્મણ વગેરે ચોતાની પ્રવૃત્તિમય બને એટલે અનિતિ છોડે અને આળસ છોડે. જેને ક્ષીષે દેશ પવિત્ર, પ્રવૃત્તિ મય બનતાં ધર્મો, રોજગાર, દ્રવ્ય, અન્ન સર્વ વધે અને ફળદ્રુપ બને. હવે આમી બાળું જોઈએ. તેમાં એવું છે કે જે મનુષ્ય ધર્મને ધર્મો તરફે કે બેઠરકાર રહે, તો તેની લક્ષ્મીને અધર્મની સંજનીથી એક ગર્વનામનો બ્યભિચારજન્ય પુત્ર થાય છે, જેથી લક્ષ્મી બ્રહ્મ થાય છે. જેને ભોગવનાર રાજા અને પ્રજા સર્વ બ્રાટ થાય છે અને એ ગર્વને ક્ષીષે અભિમાન અને તેને પરિણામે હું સારો છું એમ થતાં સામાને તુચ્છ ગણતાં તેઓ સાથે દેશ થાય પત્રી ઇશ્યાં થાય. આનું પરિણામ શું આવે ? તે મહત્ત્વ મમળાય છે, એટલે કે તેને ઇશ્યાં દેવમાંજ વખત જતાં બીજી કામ સજો નહિ. જેથી આળસુ બને તેથી ધર્મો રોજગાર ઘટે. દેવ અને હુલકી બુદ્ધિથી બ્યભિચાર, તુલું, એક બીજા ચોરી કરે વગેરે અનીતિ કરવાને મર્જે પ્રેરાય. એટલે આળસુ દ્રવ્ય અને ઉદ્યોગ દુકામાં એ મર્વની એક અધર્મ પુત્ર ગર્વ અને દેવથી પાયમાલી થાય અને ધર્મથી મર્વનો ઉદય થાય છે. આ સ્પષ્ટ મમળાયું.

કોઈ એમ કહે કે ભાઈ ! યુગ બદલાયો માટે લોકો આવાં બન્યાં. માટે તેના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે હે માંધાતા ! યુગ એ કાંઈ વસ્તુ જ નથી. રાજાકાલક્ય વારણમ્.

સમયનું કારણ એક રાજા છે. રાજા શબ્દનો હું તને ખીજો અર્થ કહું તે એ કે રાજા એટલે સર્વને દોરનાર એક ગત્તાવાન પુરૂષ. એટલુંજ ખાલમાં રાજો એટલે ઠીક પડશે. કારણ કેટલીક વખત એવું બને છે કે પ્રજામાંનો કોઈ મહાપુરૂષ કે જેની પામે રાજસત્તા ન હોય પરંતુ તેનું આત્મબળ અને દેવીબળ સંયમ, બુદ્ધિ અને સ્વાર્થત્યાગનું બળ એવું હોય કે તે લોકોનો એવક બનવાથી લોકો તમામ તેનાં હાસ બની રાજાના કરતાં તેને વધારે માને છે. આવો સત્તાધારી પુરૂષ પણ સુગટ વગરનો રાજા જ ગણાય છે.

એટલે રાજા અગર સત્તાધારી પુરૂષ કે જે સર્વને દોરનાર છે તેનું જે વર્તન, તેજ સુગધર્મ સમજવો. અર્થાત્ તેઓ સત્તાવાન પુરૂષ પોતાના બુદ્ધિબળથી જેમ દોરે તેમ લોકો દોરાય છે. સત્યયુગ અને દ્વાપરયુગ જેવા કે જે યુગને આપણે ધર્મમય ગણીએ છીએ તે યુગમાં પણ હીરણ્યકશિપુ જેવાની અમુક વખત સુધીની સત્તાથીજ સર્વ દુનિયા આધીન બની હતી. અને યજ્ઞ (સત્કર્મ) અને ધર્મ છોડી દેવાની ફરજ પડી હતી. કારણ સત્તા આગળ શાણપણ શું કામનું ? પરંતુ તે વખતે સર્વે જ્યારે આધીન થયા ત્યારે તેના પુત્રને આધિન કરવા માટે ગમે તેટલો જુલમ કર્યો છતાં સત્ય, ધર્મ, ઇશ્વરપરાયણતા તેણે છોડી ન હતી જેથી તેને પરિણામે સત્ય-યુગમાં પ્રવર્તેલ અધર્મનો વિકરાળ કાળરૂપ (નૃસિંહ પ્રભુએ) નાશ કરી સત્ય યુગની સ્થાપના કરી. તેમજ ત્રેતામાં રાવણ અને દ્વાપરમાં કંસ, જરાસંધ, શિશુપાળ વગેરે અનેક અધર્મ પ્રવર્તક થયા, જે સર્વેનો કૃષ્ણરૂપ સત્યયુગના (સત્ય ધર્મના) સ્થાપકે સંહાર કર્યો ને ધર્મની સ્થાપના કરી. અર્થાત્ સર્વે યુગમાં જ્યારે કળીયુગ જેટલો બલકે તેથી વધુ અધિક અધર્મપ્રવર્તક રાજા થઈ ધર્મની હાની કરે છે. ત્યારે પછી યુગ એ વસ્તુજ રહી ક્યાં ? ત્યારે તે માટેજ કહું છું કે ॥ રાજા બલસ્ય કારણ ॥ એટલે કાળ એટલે યુગપ્રવર્તક હોયેશાં રાજા (સત્તાધારી પુરૂષ) જ હોય છે ત્યારે જે સત્તાધારી પુરૂષ પોતેજ અધર્મપ્રવર્તન કરી દુનિયાને તેમ કરવા

પ્રેરે ત્યારે તેના કરતાં વધારે દિવ્ય અલૌકિક અને ળળવાન સત્તાવાળો જ્યારે કોઈ પ્રગટ થાય ત્યારે અધર્મી સત્તાધારી પાછો હઠે. અધર્મને પાછો હડાવવા, તેની સત્તાનો નાશ કરવા અને ધર્મની સત્તાને ળળવાન કરવા માટે જે પ્રગટ થાય કે જેની સત્તા એવી મહાન હોય કે જેને કોઈ ક્ષુદ્ર અને નિર્બળ હલકા વિચારનો એટલે રાક્ષસ સંહન ન કરી શકે એવો અદ્ભુત સત્તાવાન પુરૂષને પુરૂષોત્તમ કહે છે. તેજ ઇશ્વર. અર્થાત્ તેની સત્તા આગળ ખીજ ક્ષીણ તેજ-વાળા અને તો તેને સાકાર થવાનું કારણજ એટલું કે એક પ્રબળ પુરૂષ કે રાજા પોતાના અધર્મથી જગતને દુષ્ટાવે અને જગત બધાને તે માર્ગ પર દોરે તે ન દોરવાની અને સત્યને માર્ગે દોરવાની પ્રભુની ઇચ્છા હોવાથી તે તેમ કરે છે.

परित्राणाय साधूनां विनाशायच दुष्कृतां

धर्म संस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे

गीता ૭

સત્પુરૂષો (ધર્મમાંજ આસક્ત અને ભક્ત પુરૂષો) ના રક્ષણ માટે અને દુષ્ટ અધર્મપ્રવર્તકનો નાશ કરવા, તથા ધર્મને પ્રવર્તીવવા હું પ્રગટ થાઉં છું આમ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે.

હે રાજા ! મારે હવે છેવટ એટલુંજ કહેવાનું છે કે, અધર્મને લીધે માણસ પોતાનું કર્તવ્ય જુલે છે. એટલે મારે શું કરવાનું છે ને મેં શું કર્યું, તેનું પોતાનેજ જ્ઞાન રહેતું નથી; જેથી પોતાને ન કરવાનું કરવા મંડી જાય અને કરવાનું જૂઠ્ઠી જાય, અને પોતાનું કર્તવ્ય છોડી ખીજું જ્યાં કરવા જાય ત્યાં તેમાં તો તેને મમજળ હોય નહિં, એટલે આવડે નહિં અને ખરાબી થાય. એટલે જાને ચુકે અને પછી નાસીપામ થઈ મત્તાહીન થઈ દુઃખી થાય. આ એક અધર્મ (અવળો માર્ગ) જવાનું કેટલું વિચિત્ર પરિણામ આવે છે તે જુઓ. માટે સત્ય માર્ગે પ્રવર્તવા માટે ધર્મરૂપ મહાન સત્તા ધારણ કરી-નેજ રાજાએ ખરા મત્તાવાન ગણાવું.

સત્તાનો ઉપયોગ બીજાના પાલન માટે છે, પણ દબાવવાને માટે નથી એ પણ ધ્યાન રાખવાનું છે. ગરીબની, અનાથની સત્તા રાજાને આધીન છે. અર્થોત્ તેવાનું રક્ષણ અને પોષણ રાજાએ જ કરવાનું છે. ગરીબનાં આંધુ લુપ્તાં એ મૂખ્ય કામ છે. માટે સર્વનું રક્ષણ કરી સત્યનું પાલન કરી આંખમાં અમી વરસાવી સત્પુરુષોને સત્કાર કરી ક્ષમા દેવ અને વિવેકપૂર્વક પોતાનું ધર્મતત્વ સિદ્ધ કરવું. આમ કરવાથી પ્રજા સંતુષ્ટ રહે અને સર્વ દેવ તથા દેવના દેવ હિન્દુ પણ તારીખર સંતુષ્ટ રહેશે. ઉત્તમ ઋષિ પાસે આ પવિત્ર સદ્ગોષ્ઠ સાંભળી માંધાતા રાજા ખુશી થયા અને જણાવ્યું કે આપની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કરીશ. આમ કહી તેમની રજા લઈ નમન કરી માંધાતા રાજા પોતાને સ્થળે ગયા અને ઋષિની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્મચરણ કરી ઉત્તમપદ પામ્યા.

મવાનપિતથાસમ્યગ્ માંધાતેવમહીપતે.

ધર્મકૃતધામહીરક્ષ સ્વર્ગે સ્થાનમવાપ્સ્યસિ.

હે ધર્મરાજા જેમ માંધાતા રાજાએ ઋષિના કહેલા પ્રમાણે ધર્મચરણ કર્યું તેમ તમે પણ તેવું જ ધર્મચરણ કરો કે જેથી પરમપદ મેળવશો.

અંતે જાત ઉપર.

ધર્મરાજાએ પૂછ્યું કે દાદા ! ધર્મનું બીજાને જેનામાં ન હોય તેને માટે શું ? તેના જવાબમાં બીજાપિતામહે જણાવ્યું કે, જેના હૃદયમાં ધર્મનું કુદરતી બીજ નથી તે કોઈ દિવસ ગમે તેટલો સદ્ગોષ્ઠરૂપ જળા ઓરે પણ બીજ વિના વૃક્ષ જેમ થાયજ નહિ; તેમ તે ધર્મતમા બનેજ નહિ. અને આવી રીતે બીજ વગરનો નીચ અને સ્વ-હૃદયનો પ્રરૂપ હોય તેને ઉત્તમપદ આપવાથી તો ઉશ્કેટી પાયમાલીજ થાય. કારણ તે પોતે કોઈ દિવસ મુખરે નહિ. અને બીજાને સુધારી શકેજ નહિ.

આને માટે એક માદું દ્રવ્ય છે તે એકે આપણે આપણી ઉત્તમતાને લીધે હલકાને જાણીએ પણ તે જગતાં આપણો ધાત કરવાજ તૈયાર થાય છે.

શાર્દૂલધિકીદિતઃ

આરયુ પંકનિમગ્ન પીયરતનું હંસેન દદવા તદાઃ
 શીનક્લિષ્ઠ કૃદં પ્રમદ્યતરસાગંગામસિક્ષાલિતઃ
 શીતાર્તઃ પુનરંય પદમવિદ્રુત્તો તત્પશ્મતંદોદ્યતં ॥
 પ્રદય્યાનીચજનૈઃ સમનમિલનં કુર્વતિ વિદ્વજ્જનઃ ॥ ૧ ॥

એક ઉંદર કીચડમાં પડી ગયો હતો ને તેમાંથી બહાર નીકળી શકતો ન હતો અને ફૂલી જઈ મરણ સ્થિતિએ પહોંચેલ, તેવામાં દયાળુ પક્ષી હમિ તેને તરફડતો અને મરણની તૈયારીની સ્થિતિએ પહોંચેલ જોઈ તે માણી પર તેને દયા આવી અને તેની પાસે જઈ, તપાસ કરતાં છેલ્લા આસ લેતો હોય તેવો આભાસ યતાં; પવિત્રાત્મા હરે, વિચાર કર્યો કે હવે છેલ્લી સ્થિતિ છે. બચે કે ન બચે પરંતુ તેને આ કીચડમાંથી કાઢી; પવિત્ર ગંગાજીમાં કીચડવાળો મટાડવાને નિમિત્તે નવરાવીશ તો મરવાથી પણ તે પવિત્ર જળમાં સ્નાનને પરિણામે તેની ઉત્તમ ગતિ થશે. આમ વિચારી; કીચડમાંથી મૃત્યુવશ થયેલ તે ઉંદરને આસ્તેથી લઈ જો જીવના કન્યાણુ શિવાય કર્યો સ્વાર્થ નથી જોવા તે પરમાર્થપરાયણ હતો, તેને ગંગાજી લઈ જઈ; તેમાં નવરાવી તેને મેલ (કીચડ) ધોયો અને સ્વચ્છ કર્યો; જોઈ તે ઉંદર જરા સચેત થયો અને ઠંડીને લીધે ધૂજ્યા લાગ્યો; જોઈ હમ ખુશી થયો કે પ્રભુજી તેને જાણ્યો, પણ ધૂજ છે માટે તેને મારી પાંખ બોઢાડું. આમ વિચાર કરી દયાળુ હરે, તેની ધૂજારી મટાડવા માટે પાંખ બોઢાડી. તેની ફૂંક (ગરમી) થી ટાઢ (ઠંડી) ફર થઈ અને તે ઉંદર વધારે હુશીયાર થયો. આવી રીતે મરણથી ઉગારી કીચડમાંથી કાઢી અને મહાન શ્રમ ઉઠાવી પવિત્ર ગંગાજીમાં સ્નાન કરાવી જેણે અત્યંત શ્રમ વેઠી પરોપકારજ કેવળકર્યો અને છેવટ ઠંડીથી રક્ષા કરવા

માટે પોતાની પાંખ ઓઢાડી તે ઉંદરને પાંખમાં રાખી તેનું જીવિતજ્ઞાન આપી જે હિત કર્યું તેના બદલામાં ઉંદરે જે ઉપકારને બદલે દુષ્ટતાજ કરી; અર્થાત્ તેની પાંખ કાપવા માંડી, જોટલે હંસને તેને છોડી દેવાની ફરજ પડી. જેથી પાછો ઠંડીમાં હેરાન થતો પોતાના દુષ્ટકૃત્ય જે કૃતમ્મપણું જોટલે જે ઉપકાર કરે તેનું પણ બગાડવાનું મહાપાપી કર્તવ્યને પરિણામે આખર નાશજ પામ્યો. આ દૃષ્ટાંતથી વિદ્વાન અને બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો દુષ્ટથી દૂરજ રહે છે.

ધાર્મિકોર્થ્યોનસંપ્રાપ્ય રાજામાતૃ પ્રવાધિતઃ

ચ્યુતઃકાશાચ્ચદષાચ્ચ સુલમિચ્છન્કયંચરંતુ

ધર્મરાજાએ પૂછ્યું કે રાજા પોતે ધર્માત્મા અને બહોલ હોય છતાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દુષ્ટ પ્રધાનને આધિન થતાં બેહરકાર રહેવાને પરિણામે તે રાજાની સ્થિતિ પાચમાલ થઈ હોય તો તે બગડ્યા પછી સુધારવા માટે કયો રસ્તો હોયો ? એ આપને પૂછું છું.

એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ભીષ્મદાદા બોલ્યા—પૂર્વે કૌશલ દેશના હેમદર્શી રાજાના પુત્રનું રાજ્ય, લક્ષ્મી, અને સર્વસ્વ મિથિળા દેશના રાજા જનક વિદેહીએ તેને હરાવીને લઈ લીધું. તમને એ વાત સાંભળીને બહુ નવાઈ લાગશે. કારણ જનક વિદેહી રાજા અત્યંત ધર્માત્મા જ્ઞાનનિષ્ઠ અને પવિત્ર હતા. તે તો સર્વે કોઈ જાણે છે, છતાં જોને ચારકું રાજ્ય પડાવી લેવાનો કેમલોલ થયો ? એ સહજ શંકા થશે. પરંતુ આગળ જતાં તેનો ખુલાસો થશે. જોમાં શું હેતુ હતો તે સમજાશે. આ દૃષ્ટાંત બહુ વિવેક અને બોધથી ભરપૂર છે. જનક વિદેહી રાજાએ સર્વસ્વ લઈ લેવાથી નિર્ધન અને દુઃખી થયેલ તે રાજા કાંઈ આશ્રય ન મળવાથી જંગલમાં ગયા. ત્યાં નદીને કિનારે જોકે પર્ણકુટીમાં ભવ્ય મુર્તી પવિત્રાત્મા એક ઋષીનાં દર્શન થયાં તેની પાસે જઈ રાજા ચરણમાં પડ્યો, આંખમાં આંસુ આવ્યાં, ઋષિએ આશ્વાસન આપ્યું અને ધીરજ આપી પૂછ્યું. રાજા ! જલરાજો છો શા માટે ? શું કલેશ છે ? જણાવો. પ્રભુ સાફ કરશે.

તેના જવાબમાં રાજાએ જણાવ્યું કે હું રાજા છતાં આ વખતે દરિદ્રી બન્યો છું. મારું તમામ ધન, રાજ્ય, અને મર્વ મુખ જનક વિદેહી રાજાએ લઇ લીધું. અને તેને લીધે હું અતિ દુઃખી છું. જેથી મુખનો માર્ગ પૂછવાને આવ્યો છું. જેમાં કોઇ પાસે નીનતા કરવી ન પડે, કોઇનું વૃક્ષાન ન થાય અને હલકાં આચરણ કર્યા શિવાય મુખનો માર્ગ પ્રાપ્ત થાય. અને રાજ્ય તથા લક્ષ્મી મળે તેવો ઉપાય આપ બતાવો. હું તે પૂછવા માટે આપને શરણે આવ્યો છું. હે ધર્મને જાણનાર ઋષિવર્ય ! હું મારા રાજ્ય અને નારા પામેલ સમૃદ્ધિને શોક કરું છું અને તેમા કોઇ ફર કે દુષ્ટ પુરુષ કે નિર્દય પુરુષ, મારું સર્વ હરી લીધું હતા, તો જોમ જાણત કે તેના દુષ્ટ સ્વભાવને લીધે તેણે મારી ખુવારી કરી. પરંતુ આતો મારી ખુવારી કરનાર, સર્વે દુનિયાની દૃષ્ટિએ મહાન ધર્મોત્તમા છે, તૃપ્તિ વગરનો છે, કોઇનું બગાડે નહિ તેવો છે અને કોઇનું લલુ કરીને રાજ થાય તેવો જનક વિદેહી રાજા છે. તેણે જ મારી જીવગી ધુળ કરી. મને પાયમાલ કર્યો જોજ આશ્ચર્ય છે ! આ મારા સંતાપને તમે મટાડશો તો જ મટશે અને તમે મુખનો રસ્તો બતાવશો તોજ હું તે ગયેલ મુખ મેળવી શકીશ.

જે ઋષિની પાસે આ રાજા ગયેલ છે. તે ઋષિનું નામ કાલક-વૃક્ષીય મુનિ હતું. તે મુનિ જાણ્યા, આમાં તને હૃદયમા શૂળરૂપ તો જોજ અક્ષર છે. જેમકે શૂળની એક ઝીણી આળીજ હૃદયમાં ખૂચે એટલે હૃદય વીંધાઈ જાય તેમ મનુષ્યને અંહકારને લીધે તેના અંતરમાં “ હુ ” નામની શૂળરૂપ તિક્ષ્ણ આળી ઊંડી ખૂચી જાય છે કે જે કોઇ રીતે બહાર નીકળતી નથી અને અંદર અત્યંત ગભરાટ મચાવ્યા કરે છે. જે આળી કાઢવાને માટે બહુજ બુદ્ધિ કુશળ વેદ્ય જોઈએ છીએ. જે વસ્તુને, રાજ્યને, લક્ષ્મીને. ઝીને, ધનને અને પુત્ર વગેરેને “ મારું ” અર્થાત્ મારા હતાં ને મેં જોયા, કોઈએ પડાવી લીધાં, મૃત્યુ પામ્યા જોમ સમજીને રાવા

એસે છે. તે પહેલાં તારાં હોવાની ખાત્રી માટે કાંઈક પૂરાવો જોઈએ
તો તું જરા બતાવ પછી હું તારી જે વસ્તુ છે તે તમામ અપાવું.

મુખ્ય તો એજ છે કે જો પોતાનીજ વસ્તુ હોય તે પોતાથી
અલગ થતીજ નથી. એ દેવી ન્યાય છે. તું તો દ્રવ્યાદિક રાજ્ય
વિગેરેની વાત કરે છે; પરંતુ હું તો આંખ, હાથ, પગ વગેરે
ઇન્દ્રિયોયુક્ત આ શરીર કે જેને તું માઈં શરિર કહીને જણાવે છે
તે પણ જો તાઈં હોય તો તારા પિતા વગેરેનાંજ દૃષ્ટાંતોથી
જો કે શરીરમાંથી હું અને માઈં એ અભિમાની હવ છૂટો થઈ
શરીરને પૃથ્વીપર રાખી કેમ આલ્યો ગયો ? (મરણ પામ્યા ?)
જે વસ્તુ નજરે દેખાય છે, તે તમામમાં રૂપાંતર (ફેરફાર) થાય છે.
એટલે આપણે તેને, નાશવંત છે તેમ માનીએ છીએ, પરંતુ તેમ
નથી. માત્ર અમુક સમયે તેના રૂપનો ફેરફાર થાય છે જેમકે હવ
ગયા પછી શરીરને બાળે છે. એટલે એ શરીરનું રૂપાંતર રાખ
અર્થાત્ પૃથ્વીનું તત્વજ તેનું ઉત્પાદક હતું માટે એ દેહ રાખરૂપે
પૃથ્વીમય બન્યો. એટલે કે પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ અન્તાદિક-
થીજ માતાના ઉદરમાંથી જન્મ અને તેનુંજ પોષણ પામી બાળકને
ધ્રુવાન, વૃદ્ધત્વ વગેરે પ્રાપ્ત થયું અને આખર તેજ વસ્તુમાં સમાવેશ
થયો. એટલે જેનો દેહ હતો તેમાં લીન થયો. એટલે એ રાખ થઈ.
વગેરે નજરે દેખાય છે. કારણ પૃથ્વી તત્વ દેખી શકાય માટે તેમાંથી
થયેલ દેહની રાખ વગેરે નજરે દેખાય છે તે શિવાય શરીરમાં જળ-
તત્વ, તેજતત્વ, આકાશ ને વાયુ એ તત્વો પૈકી જલતત્વ અગ્નિથી
બળી અદ્રશ્ય થયું. અને તેજ આકાશ ને વાયુનો આકાર નથી
જેથી તે શરીરમાંથી કેમ છૂટાં થયાં તે નજરે ન જોવાયું.
તેમજ એ સર્વ તત્વોથી અલગ હવ જે ગયો તે પણ દેખાયો નહિં.

પરંતુ જે નથી દેખાતાં એવાં તત્વો અને હવ અનેક રીતે
એ છે અને ગયો એ જોતું અંગવેદ્યાથી લાન કરાવે છે. અર્થાત્
હવની હાજરીમાં હાથ, પગ, આંખ વગેરે તમામ ઇન્દ્રીયો આલવું,

કામ કરવું; જોવું; ખાવું વગેરે કામ કરે છે. અને તેની ગેરહાજરીમાં તમામ જડ બને છે અને જીવ ગયા પછી જે દિવસ થાય તો છેવટ શરીર કોહી જાય છે. સહે છે. જીવને લીધે પચાસ વર્ષ, સો વર્ષ સુધી ટકી રહેલ શરીર જે જીવ ગયા પછી ચોવીસ કલાક પણ ટકી શકતું નથી. જે કેટલું આશ્ચર્ય છે ? જેનાથી જોનો ટકાવ છે જે વસ્તુ “ જીવ ” જાય છે જે દૃષ્ટિથી તો ખબર પડતી જ નથી ત્યારે જો ક અદૃશ્ય વસ્તુ કેટલું કામ કરી રહેલ છે ? જે વિચારે અને સમજે જોજ આપણને શ્રીપુરુષોત્તમ પ્રભુનું જ્ઞાન કરાવે છે. જેમ જીવ દેખાતો નથી. છતાં આખા દેહના તમામ અવયવોને ચલાવી અને પ્રેરી રહ્યો છે. તેવીજ રીતે જગતનો નાથ ઇશ્વર આ વિરાટ દેહરૂપ આખા જગતને દોરી રહ્યો છે. તો તારે તે પ્રભુની સાથે સરખાઈ કરવાની છે અને રાજ્ય, પુત્ર, લક્ષ્મી અને શરીરાદિકને બહલે જે ઇશ્વરને માફ. “ મારો ” જે શબ્દ વાપરવાનો છે. તેં તેમ નથી કયું” માટે જે તારું નહતું તે ગયું.

તમોને દેખાતી વસ્તુ અને નથી દેખાતી જોવી જે વસ્તુનું મુખ્ય સ્વરૂપ પ્રથમ કહું છું. જેમકે પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશ અને વાયુ તેમાં પૃથ્વી અને જળ દેખાય છે. તથા તેજ, આકાશ અને વાયુ જે દેખાતાં નથી. છતાં અજવાળાથી, ખાલી જગ્યાથી, અને પવનની લહરીથી જોક વસ્તુ ચલાયમાન થતાં પવન વગેરે પવન આળ્યો જે વિગેરે જ્ઞાન થાય છે, પણ તેનો આકાર કયો છે જે તપાસતાં પત્તો નહિં લાગે, કાંઈક વસ્તુ છે જેમ જ્ઞાન માત્ર થાય છે. આમ દેખાતી અને ન દેખાતી વસ્તુમાં પણ આપણા શરીરમાંની વસ્તુઓ અને શરીર શિવાયની જોવા જે પ્રકારમાં દેવી કૃત્યથી (અકસ્માત) કારણને અંગે આપણી બહુજ પ્રિય વસ્તુ હોય તેવાં સ્ત્રી, પુત્ર, વગેરેનું રૂપાંતર (મૃત્યુ) થાય છે. તેને જેમ શકી શકાતું નથી તેમ સૂચવ વસ્તુ ધન અને લક્ષ્મી, રાજ્ય વગેરે પણ દેવ યોગેજ આલી જાય છે અને દેવ યોગેજ આવે તેને માટે જે માત્ર નિમિત્તરૂપ બનેલ હોય અર્થાત્

અમુક લઈ ગયો એમ આપણને લાગે તેથી તેને તો વૃથા આરોપજ આપીએ છીએ અને મેળવવા માટે અમુકે મેળવ્યું એમ તેને મેળવનાર ગણીએ છીએ પણ લઈ જનાર અને મેળવનાર બન્ને ખરી રીતે નિમિત્તરૂપજ છે. પરંતુ એ તમામ દેવી મયોગ પરજ આધાર રાખે છે; અર્થાત્ આ સર્વ તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં એમજ સિદ્ધ થાય છે કે જેમ દેહના અવયવો આપણા નથી, પુત્રાદિક આપણાં નથી, તેમ વૈભવો અને વસ્તુઓ આપણા નથી. માટેજ જાય છે. માત્ર આપણી પાસે જેની સ્થિતિ હોય તે સ્થિતિ પર્યંત “આપણી” એમ માની લઈએ છીએ. એક વસ્તુ કે જે ચાલી જાય છે અને જડ છે તેને જેમ આપણી પાસે હોવાથી આપણી માની લઈએ છીએ, તેવીજ રીતે જે ચેતન્ય, પરમપ્રકાશમાન, કોટી સૂર્યસરખી કાંતિવાન પરમપુરૂષ પુરૂષોત્તમ તો મહાય આનંદ આપે. જે પ્રભુ પણ વસ્તુની માફક આપણી પાસેજ હૃદયમાં પ્રકાશરૂપે છે; તેને “આપણા” એમ જો માની દેવાય તો એ ચાલી જવાના સ્વભાવવાળી વસ્તુ ગયાથી તને જરા પણ ખેદ નહિ થાય. જોશક તારા પક્ષમાં મારે એક કહેવાનું છે કે, એ ચાલી જનારી વસ્તુ ધનાદિક વ્યવહારમાં સાધન છે. અને શરીર હોય ત્યાં મુખી તેને યોગણની તો જરૂર હોયજ ત્યારે યોગણ માટે તે વસ્તુની પણ જોશક અત્યંત જરૂર છે. હું તે તારી વાતને પહેલી માન્ય કરું છું કે, રાજાના દેહથી કાયાંતર એટલે રાજાના દેહના યોગણ માટે તે રાજા મજૂરી કરવા ન જઈ શકે એ પણ ખરું છે તો તે માટે એટલોજ જવાબ કે નાશ પામેલ કે ચાલી ગયેલ વસ્તુનો ખેદ ન કરવો. ઇશ્વર જે આપણા ખરા સહાયક છે તેને યોતાનો ગણવો એમ જે તને કહ્યું તે પરથીજ જણાવવાનું કે તેને પરિણામે તારામાં યોટી વસ્તુનો મોહ જતાં અને ખરી વસ્તુનું ભાન યતા તારા શરિરનું યોગણ, જેવી તારી યોગ્યતા છે તેવાજ રૂપમાં તને જોશક મળશે. તારે તો મારું હૃદય ને ગયું એવો કલેશજ કાઢવાનો છે અર્થાત્ મારું કશું હૃદય નહીં અને કશું ગયું નથી એમ માત્ર હૃદયમાં ધારણ કરવાનું છે. પછી એમ ભાન

થતાં તારા હૃદયમાં સત્ય વસ્તુ પ્રકાશશેજ, અને એ મહાન પ્રભુનો પ્રકાશ થતાં અને મત્ત્ય માર્ગે વતન ઉદ્યોગ અને પ્રયાસ કરતાં સર્વ વસ્તુ મળશેજ. પ્રભુનો પ્રકાશ કોઈ નજરે જોઈ શકતું નથી પણ આપણું વર્તન આપણનેજ પ્રથમ જ્ઞાન કરાવે છે. જોઈએ કે કુદરતેજ આપણું પવિત્ર વસ્તુ તરફ મન પ્રેરાય. અને જરા પણ અન્ય અધર્મને રસ્તે દોરવાને માટે કોઈ ગમે તેવો પ્રયાસ કરે છતાં દોરાઈએ નહિ. વૃત્તિજ તે તરફ ન થાય ત્યારે સમજવું કે શરિરમાં પ્રભુનો પ્રકાશ થયો છે. અને સત્યનો ઉદય થયો છે. આવી અત્યંત પવિત્ર વૃત્તિ થતાં આપણું મન સંત એવા, જગત સેવા, અને પવિત્ર કામ કરવા પ્રેરાશે અને તેવી પ્રેરણા થતાં જગતનાં લોકો દાસ બનશે. જ્યારે જગનાં લોકો દાસ બને ત્યારે પછી શું બાકી રહ્યું ? જોજન-દ્રવ્ય અને તમામ સમૃદ્ધિને આપણે નહિ ઇચ્છીએ તોપણ પરાણે આવશે. જેથી આપણા એકજ શરિરનું તો શું ? પણ આપણે તેવા વર્તનને, અંગે હુબરો શરિરના ચોષક બનશું. માટે સત્ય સ્વરૂપ શ્રી પ્રભુમય બની પવિત્ર વર્તન રાખતાં સારી વસ્તુ અને સત્યરૂપ પવિત્ર ધર્મ સાચવી ઉદ્યોગપરાયણ થતાં ઇશ્વરે આપણને જે સ્થિતિ હેઠ મુકે તે માટે આપેલ છે તેજ સ્થિતિ મળ્યા વગર રહેતી નથી.

અર્થાત્ આ સર્વમાંથી સાર એ કે તમારું રાજ્ય જતાં તમારી વ્યવહાર સ્થિતિ જે આવી બની તેમાં દોષ, રાજ્ય હેનાર જનક વિદેહી રાજાનો નથી; પણ મમતા અને મોહમય તમારો સ્વભાવજ છે, એક વસ્તુ આપણી પાસેથી ખસી જાય તે માટે વિવેક બુદ્ધિથી આપણે વિચાર કરવાનો છે, કે તે ગા કારણથી ખસી ?

આમાં બે કારણો છે તે એ કે એક આપણી બુદ્ધિથી વસ્તુ ખસે છે અને બીજી રીતે આપણી બુદ્ધિ ન હોય તો દેવી કારણથી (અકસ્માતથી, અગ્નિ કે જળથી બળી જાય કે તણાઈ જાય વિગેરેથી) વસ્તુ (સમૃદ્ધિ) ખસે છે. આ બન્ને કારણમાં મારે તો એકજ તારે માટે તો જવાબ આપવાનો છે. જોઈએ મૂર્ખ કે અપવિત્ર માણસની બુદ્ધિથી જે સમૃદ્ધિ આવી જાય તે તો તેનું ખરાબ ફળજ

લોગને; પરંતુ તારા જેવા કાદ્યા છતાં અકસ્માત્ કોઈ કારણસર અવિવેકી બની જ્યારે ભુલ ખાઈ મમતા અને મોહરૂપ અવિવેક વાપરે અને તેને લીધે જો કે તે ભૂલને પરિણામે સમૃદ્ધિ નાશ પામે છતાં તેમાં પણ કાંઈ દેવી શુભ હેતુજ હોવો જોઈએ. માટે તારી સમૃદ્ધિ રાજ્ય જે જનક વિદેહી જેવા પવિત્ર ધર્માત્મા અને મોહ વગરના પુરૂષે લઈ લીધેલ છે તો તેમાં ઘણો સારો શુભ હેતુ હશે કે જે તારા ખ્યાલમાંજ નથી.

માટે તને પ્રથમ તો મારે જોજ કહેવાનું કે મારું હૃદય તે જતું રહ્યું. મારાં ભાગ્ય પ્રુટયાં, જોમ કહી અમુક માણમે મારું ખગાડ્યું. હુટ્યું. ખૂવાર કયો વગેરે નબળા વિચારો કરી કોઈને દોષ ન આપવો. તેમ ભાવનો દોષ પણ ન ગણવો. જે તેમ કરે છે તે દુષ્ટ અને અતિ નબળા મનનો, કે ખાચરો છે તેમ સમજવું. તેમ કેટલાક જોવા હલકા વિચારના પણ થઈને હલકા વિચારો કરે છે કે અમુક માણસ નીચ છે, દુષ્ટ છે છતાં તેને ખુબ ધન ને સંતાન ને સુખ છે ને મને કશું નથી, અને અમા ધર્મ પાળીએ છીએ, નીતિને રસ્તે ચાલીએ છીએ, પ્રભુ સેવા કરીએ છીએ, છતાં અમારી પાપમાફી થઈ ? આવા વિચારો પણ કેવળ મુખર્તા ભરેલાજ છે.

આપણા વિચારો પવિત્ર હોય છતાં દેવી આપત્તિથી (અગ્નિ જળ વિગેરેથી) જે સર્વ નાશ પામે તેમાં અગર આપણી કોઈ કારણસર ભૂલ થતાં દ્રવ્ય નાશ પામે ત્યારે તારા જેવા પવિત્ર મનવાળાએ જોમ વિચારવાનું છે કે શરિરમાં અમુક જાતનો ન મટી શકે તેવો રોગ કોઈ રીતે જ્યારે નીકળે નહિં ત્યારે તે રોગને કાઢવાની ખાતર વિદ્વાન વેદ જીવાળ આપી અને નસોમાંથી ખરાબ લોહીને પણ કાઢી નાખી એક વખત શરિરને તદ્દન દુર્ગંધ કરી નાખશે, પણ જ્યારે શરીરમાંથી તે રોગ ગયા બાદ શક્તિના ઉપચારો કરી નવું લોહી અને સર્વ નવું દાખલ કરશે. તેમ તમારા અંતરમાંથી રજ અને તમ રૂપ રોગ કાઢવા માટેજ અને અહંકાર

અને મમતા કાઢવા માટે, તમારી અમૃદ્ધિ લઈ લેવા રૂપ દેવ સકેતથી જનકે રાજા નિમિત્તે બન્યા અને અમૃદ્ધી ગઈ. હવે તેને પરિણામે જે ભૂલ રૂપ, અહંકાર ને મમતારૂપ રોગ હોય તે તમારો ગયો. એટલે તમને નવી પાંચટક ઔષધીરૂપ નવી અમૃદ્ધિ તેજ જગનિ-યંતારૂપ વૈદ્ય તેનેજ શરણે જતાં આપશે અને તમો જેવા હતા તેથી સવાયા થશોજ. માટે પરિતાપને છોડી પવિત્ર બનો. તમને હવે સમજાયું હશે કે તમારી લક્ષ્મી આત્મી ગઈ એ તમારા ખુરા માટે નહિ પણ તમારા લલા માટેજ. એટલે કે તમારી આંખ ઉઘડી, સત્યનું જ્ઞાન તમને થયું, જેથી લકત બનશે ને ધર્મવાન બનશે. તેથી પરદોષ તમારો સુધરશે અને આ લોકમા સમૃદ્ધિ તો પાછી આગળ જણાવેલ ઉપાય યોજવાથી મળશેજ. માટે સમૃદ્ધિની ખાતર માફ જીવતર છે એ વિચારને બદલે પ્રભુ મંવાની ખાતર માફ જીવતર છે અને સમૃદ્ધિ તો પ્રભુ સેવાને ઉપયોગી મારા શરીરના પોષણનું માત્ર સાધન છે. એટલીજ ભાવના ગળશે તો સંતાપ મટશે.

अथचेत्पौरुषंकिंचिन्नत्रियात्मनि पश्यति
प्रवामितांतुतेनीतिराज्यस्य प्रतिपत्तये ॥ १ ॥

તે ઋષિ બોલ્યા—જો તારે તારૂં રાજ્ય મેળવવા માટે કાંઈ પુરૂષાર્થ કરવા તારામા સત્તા હોય તો હું તને રાજ્ય પ્રાપ્તી માટે રાજનિતિનો ઉપાય બતાવું રાજ્યએ કંઈ મને નિતિ બતાવે! મારા-માં સત્તા છે પરંતુ એકલી સત્તા કામની નથી પણ નાથે બુદ્ધિબળ જોઈએ છીએ “ यस्य बुद्धिर्बल तस्य ”

જે પોતે શરીરે જોછો બળવાન હોય પણ બુદ્ધિરૂપ બળજેનામા હોય તે મહાન બળવાન સમજવો. તો જો બુદ્ધિબળ માફ હું અને લીધે આપું ગયું છે. અને આપ તો દેવી સત્તાવાન છે. એટલે આપમા અમારા કરતા અધિક (બુદ્ધિ) વિશેષ હોયજ માટે ઠહો.

‘ઋષિઓ’ કહ્યું—જો તારે તારું રાજ્ય અને પરમ સંખ મેળવવું હોય તો રાજાઓએ પોતાનો હેતુ સાધવા માટે, કેટલીક સુકિત સાથે જેની પાસેથી કામલેવું હોય તેની પાસેજ રહી; ‘હું તમારોજ છું’ એમ ઉપરનો દેખાવ કરી, તેને વિશ્વાસમાં રાખી કામ સાધવાનું છે. માટે દંભ ક્રોધ અને ભયને છોડી તારે શત્રુની પાસે જવું અને તેને નમવું અને તેને આધીન સંપૂર્ણ રીતે રહેવું. તે કહે તેમ કરવું. આમ કરવાથી તે શત્રુ તારી લાગણી જોઈ તને મિત્ર ગણી પાસે રાખશે અને તર્તજ પ્રથમ તારા પાંચણ માટે સારી સગવડ કરી આપશે અને તારી ખુદ્દિ અને સુકિતપ્રયુક્તિથી અનેક રીતે તેનો તું, વિશ્વાસપાત્ર બનીશ. અને તેનો લાભકર્તા અને ન્યાયપૂર્વક કાર્યકર્તા થઈશ. એટલે તેજ રાજા તારી પ્રતિષ્ઠા સારી વધારશે અને તું તેના પ્રધાનમંડળમાં અને સર્વ સેવકોમાં રાજાના માનને લીધે માનીતો થઈશ. જેથી સર્વ નોકરો અને પ્રજા, તારી ખુશામત કરશે, જેથી તે તમામને પણ તારા મહુણુથી તે રાજાને વશ કરેલ હોવાથી તેની પાસે તેઓનાં કામ કરી આપવાથી તેને તું વશ કરી શકીશ. આસ્તે આસ્તે સર્વ વશ થયા પછી રાજાને તારે દ્રવ્યમાં અને સ્ત્રીઓમાં અને ખાવા પીવાના પદાર્થોમાં મોહ ઉત્પન્ન કરાવી તેને વશ કરવો. જેથી તે રાજા લોભી, કામી અને બેચેની થશે એટલે તેની ખુદ્દિ મંદ થશે. પછી તે મંદખુદ્દિ થતા તે નિર્ભળ થશે તે સાથે તેના ખજાનાને પણ નિર્ભળ (ખાલી) કરવાની જરૂર છે તો તેને માટે પણ તારે સુકિતપ્રયુક્તિ વાપરી, દ્રવ્ય ખુટે તેમ કરવું. જેમાં મોટું ખર્ચ થાય એવા મહેલો, બગીચાઓ અલંકારો વગેરે જે પ્રિય લાગે અને રાજાને ખર્ચવા માટે ગ્રોભ વધે તેવા કામમાં પ્રયત્ન ખુબ ખર્ચ કરાવવું. અને પછી ગ્રાહણોની પ્રસંશા કરીને ઠાન પણ અપાવવું કે જેથી તે ગ્રાહણો દેશદેશાવરમાં તારી પ્રસંશા કરે અને તે સાથે મોટા યજ્ઞ પણ કરાવવા કે જેથી દ્રવ્ય, મારી રીતે

૧ આ પ્રસંગથી જાણી રાજાની પરિક્ષા લે છે કે મારા બોધથી મોદ ગયો કે કેમ ? અને તે પરિક્ષા માટે કપલ દંબની સુકિત બતાવે છે.

વપરાય અને લોકો આરૂં જોઈ અને દેવો પણ પ્રસન્ન થાય છેવટ વિન્ધ્યજીત યજ્ઞ કે જેમા તમામ દ્રવ્ય દાગીતા વેલવ અને પહેરેલા વસ્ત્ર શિનાય તમામ વસ્તુઓ પ્રાદ્યષ્ટોને મત્પાત્રોને આપી દેવાનીજ હોય છે, ઘરમા કાંઈ ગ્ધાતુજ નથી તે યજ્ઞ કરાવી તદ્દન ખાલી તારા શત્રુને કર

જ્યારે દ્રવ્યહીન મનુષ્ય થાય છે ત્યારે શરીરથી નિર્બળ થયેલ હોય તેના કરતા પણ વધારે નિર્બળ “ક્ષીણ” થાય એ એટલે તદ્દન પરાધીન થાય છે જ્યારે આમ એક બાજુ શત્રુને પરાધીન કરવો અને બીજી બાજુ તેના કાગ્ધારી ને નોકરવર્ગને આપણે યુક્તિથી દ્રવ્ય અપાવો કામ કરી આપી તાજે જ કરેલા હોય એટલે તે સૌ આપણાજ પક્ષમા રહેલ એટલે ક્ષીણ થયેલ શત્રુને જીતતા જરા પણ વાર ન લાગે આ યુક્તિમા લડાઈ કરવી પડતી નથી જેથી હિંમા થતી નથી અને ગતુ જલની તાજે થાય કે

પછી જો પરાધીન થયો ત્યારે હવે મારે શુ કરવું એમ કહી આપણીજ સલાહ લેવા માડે ત્યાર હવે ભજન કરે, કા ધનમા બેસી ગ્દો, કા વનમા જાઓ, હું તમાન વતી બધું કરીશ ’ આમ કહેવાથી સહજે મર્વ સોપવાની ગરજ પડશે ને તનેજ સોપશે બીજાઓ તો તાજે થયા છે માટે તાડજ રાજ્ય થયું શત્રુ તાજે થયેલ આમ કરવાથી અપડીર્તિ થતી નથી અને મર્વ તાજે બને છે અને રાજ્ય મળે છે માટે આવો દલ (આડબર) સખી તારે કામ કરવાતું છે

॥ एतेनान्येच उहयाद्रभयागा सुचिन्तिता
दाक्याग्रिद्विसताकर्तुं पुरुषेणकृतामना ॥ १ ॥

આ જે યુક્તિ બતાવી તેવા અનેક દલ (ખોટા આડબર) ના ઉપાયો છે તો તે નહુનપણ વાપરના તાજેદારી સ્વીકારીને કરવાના છે માટે તને થોડું લાગે તો કંઈ મધિવર્ચના તે વચનો માનવીને રાજ્યને તેને . પિવેકપૂર્વક જણાવ્યું કે આપ પવિત્રાત્મા છે અને

તેને માટે જે કહે તે યોગ્ય જ હોય, એમ એક વખત માની લઉં છું અને આપશ્રીએ જે રસ્તો બતાવ્યો તે બેશક મહેલો અને ગફય છે; પરંતુ તે આશુરી ઉપાય છે. જેમાં અન્યાય માથે અધર્મનું મીથ્ર છે.

न निवृत्त्या नदंभेन ब्रह्मनिष्ठमिजोयितुम्
ना धर्मयुक्ता निच्छेद्य मर्धान सुमहो व्यगम् ॥ १ ॥

જેમાં શુભ રીતે અંદર કપટ હોય એ દંભવાળાં ધર્મનાં કાર્યો પણ અધર્મમય જ ગણાય. જેથી હે શુઃ ! હું તેવા કામને અંગે બંદે ધણી લાભ થતો હોય તો પણ તે લાભ અપવિત્ર હોવાથી લેવાની ઇચ્છા નથી રાખતો, જેમાં કેઈને ઠગવાનું ન હોય, સર્વનું હિત મચવાય અને મને રાજ્ય અને સુખ મળે એ રસ્તોજ મારે લેવાની ઇચ્છા છે. ન્યાયમય જીવનને હું જીવન ગણું છું અને અન્યાયથી ગમે તેવું ધુખી જીવન હોય તો પણ તે અપવિત્ર જીવન મૃત્યુરૂપ જ છે. જોઈએ કે જગતમાં જેને માટે આજ્ઞ કહેવાય એમ વર્તન કરી પોતે પવિત્રપણે વર્તી જીવન ગાળે તે જ જીવે છે અને જેને માટે જગતમાં પોતાનાં હલકા કૃત્યથી નિંદા થાય છે તે જીવતા છતાં મરણ પામેલ જ છે એમ હું જાણું છું. (આખરૂં ગઈ તે મરી ગયો) તો આપ તે પવિત્ર રસ્તે મને જે લાભ થાય તે બતાવો એ મારી વિનંતિ છે. રાજાનું વચન સાંભળી ઋષિએ જણાવ્યું કે બાઈ તારી પરિક્ષા થઈ ચૂકી. મેં તને જે આવો રસ્તો બતાવ્યો તે તારી પરિક્ષા લીધી છે. તે જો કે જે દુઃખી હોય છે દીન બનેલો હોય છે તે હુમેશાં પોતાની કંદોડી સ્થિતિમાં નિરૂપાયે કાંઈ રસ્તો ન સૂઝતાં પોતે મારો હોય છતાં તેને આમ કરવાની ફરજ પડે છે. રાજાએ કહ્યું શુરૂવર્થ ! આપ યોગ્ય કહો છો, પરંતુ

मृदोल्बकनख प्रपात विगलत्पद्मा अपिस्वाश्रयम्
येनोज्झति पुगीपद्म वपुष स्तेकश्चिदन्येहिजा
ये तु स्वग तर्हिगिर्जिकिसलवत्तोयेन सर्वाधिना.
तायगांग मचित्यजति कलुशं ते राजहसावयम्

કોષેલા ધ્વડના નળના પ્રહારથી પાંખો પણ જેની કપાયેલ છે. અને તેજ કારણથી પોતાનો આશ્રય પણ જે છોડીદે છે તે વિષ્ટા ખાઈને પુષ્ટ બનેલા પક્ષીઓ (કાગડા) અમે નથી. અમે તો સ્વર્ગમાં વસનારી અને પ્રભુ ચરણરજથી પવિત્ર થયેલી તેમજ નિર્મલ જગવાળી ગંગાજીમાં પણ મલિનતા (મેલું પાણી) જોઈએ તો તેનો પણ ત્યાગ કરીએ એવા રાજહંસ છીએ. અથાત્ શુદ્ધર્ષ! આપનિર્મલ ગંગાના જળ જેવા પવિત્ર સ્નાનરૂપ જળથી પરિપૂર્ણ છે છતાં એ પવિત્ર જળમાં પણ આ કંલચુકત રાજ્યનીતિ વાપરવાના બોધ રૂપ આપશ્રીની મલિનતાથી ભરેલી વાણી ભલે ગંગાજળ જેવા પવિત્ર ધર્મકાર્ય સાથે યુક્ત હોય તો પણ તે રાજહંસરૂપ મને ગમતી નથી.

ઋષિએ જણાવ્યું હતું તારી પર ઘણું પ્રસન્ન છું અને તેથી હવે હું તને તમામ રહસ્ય સમજાવ, એમ જણાવું છું. તારો શત્રુ વિદેહ રાજા છે. તેજ તું વિચારી જો કે તું ભાવ્યવાન છે. અર્થાત્ જગતની દૃષ્ટિએ અને તારી માયામય દૃષ્ટીજ એ તારો શત્રુ તને ભાસે છે. કારણ બાહ્યદૃષ્ટિથી તેણે તારું મર્શસ્વ લીધું છે. પણ તે મર્શસ્વ લઈ તને મર્શસ્વ તેણે આપેલ છે. તું નિર્ધન હતો તને તેણે ધનવાન બનાવેલ છે. હવે તે ધન સમજવા માટે હું તને સમજાવું પાડું તેના કરતાં તે રાજા જનક વિદેહીજ તને વધારે સમજાવું પાઠશે. તે મારે ત્યાં આવનાર છે, જેમ તું સજ્જન છો, તેમ તે રાજાનો મહાન સજ્જન ધર્માત્મા અને આત્મતત્વને જાણનાર અનેક સત્કર્મો કરનાર અને પ્રહ્લ મયજ છે. હું તેને બોલાવું છું, આમ કહી તે ઋષિએ જનક રાજાને બોલાવવાને પોતાના શિષ્યને મોકલ્યો. જેથી તર્તજ જનકરાજ આબ્યા અને ઋષિને પ્રણામ કરી પૂજન કરી તેની પાસે બેઠા. પાસે બેઠેલા રાજાને જોઈ તેની આગતા-સ્વાગતા કરી અને પોતાના શુદ્ધ ભાવથી આ શત્રુ છે. એને બદલે પરમમિત્ર છે એવુંજ વર્તન કર્યું. અને શરૂઆતમાં તે વિવેકથીજ રાજાને સંતોષ આપ્યો. પછી મુનીએ કહ્યું આ પુરૂષને તમે સારી રીતે જાણો છો.

મેં એની સર્વ રીતે તપાસ કરી છે, તેમાં જાણ્યું છે કે તેનું અંતઃકરણ અંદ્રમા સમાન અતિ નિર્મળ છે, રાજકુળમાં તેનો જન્મ છે, જેથી બો વિદેહ રાજા ? જેવો તમે મારીપર વિશ્વાસ કરો છો તેવાજ તેની પર વિશ્વાસ કરવો, એણે પવિત્ર માર્ગ સ્વીકાર્યો છે, નિષ્કપટ બનેલ છે. માટે આ ધર્માત્માજ છે એમ સમજી તમારે એને તમારી સમાન જ ગણવાનો છે. હમેંશા જય અને પરાજય બેય સમાન છે તેમાં એની કાંઈ ભૂલથી એનો પરાજય થયો અને તમારો જય થયો પણ તેથી જ તેની ભૂલ હતી તે તેમની તેમ રહેલ છે તેમ ન સમજવું. મનુષ્યની એક વખત ભૂલ થયા પછી જો એની માઠી દશા થાય છે ત્યાર પછી તેને ખ્યાલ આવે છે અને પછી તેની ભૂલ સુધારે છે. તેમજ આ રાજાનું બનેલ છે તેણે હવે ભૂલ સુધારી છે જેથી દુષિત મટેલ છે. નિર્મળ થયેલ છે. માટે તે ઉત્તમ પવિત્ર પદ (રાજ્યાસન) ને યોગ્ય બનેલ છે. જેમ એક પવિત્ર સાથે બોજન કરવા માટે તેવી પવિત્રતા ધરાવતો હોય તેજ બેસી શકે તેવી રીતે આપની પવિત્રતા પ્રમાણેજ તેની પવિત્રતા હવે તેમાં છે જેથી તમારી સાથે બોજન (જ્ઞાનામૃત મોજનમ્-જ્ઞાન રૂપ બોજન) કરવાને તે લાયક છે. જ્ઞાન, ધર્મ, નીતિ પવિત્રતા અને સત્યતા બે સર્વેમાં તમારી સમાન હોવાથી તમારી સાથેજ બેસવાને અને તમારી પ્રમાણે દેવી અને બ્યવહારી આનંદ લેવાને તે લાયક છે.

જનક વિદેહી બ્રાહ્મણ:—હું શુરવર્ધ ! આપશ્રીનું વચન હું માથે ચડાવું છું. અને જેને માટે આપશ્રીએ પ્રમાણ આપ્યું તે અંતર દૃષ્ટિથી પણ તપાસ કરીનેજ આપ્યું હોય અને બહાર દૃષ્ટિ તો સહુ કોઈ કરી શકે એટલે હવે મારે પણ તે રાજા વંદનીય છે. ધર્માત્મા પુરુષનો હું દાસ છું, અને તને હું સર્વસ્વ આપું છું અને અધર્મપરાયણનો હું પરાજય ફરું છું. આમ કહી પછી જનક વિદેહ રાજાએ તે કોશલ રાજાને જણાવ્યું કે, મેં તમારું રાજ્ય હરી લીધું તેથી તમે મને શત્રુ ગણ્યો હશે પણ ખરું જોતાં હું તમારો શત્રુ નહીં તો.

આને માટે અલક્ષ રાજ કે જે શુરૂ દર્યાત્રયના મુખ્ય સેવક હતા તેની તમને ખબર હશે, તેની કથાપરથી તમારું રાજ્ય હરી લીધું; તે શા કારણથી તે મમજળ પડશે. કેમકે રાજ્યને પ્રાપ્ત્ય મને જણાયો, તે બ્યાખ્યાન માંબળવું છે. -

મહાલસા પુત્ર અલક્ષનું બ્યાખ્યાન.

મહાલસા નામે મહાપતિવ્રતા સ્ત્રી હતી, તે ગંધર્વરાજની પુત્રી હતી અને વિશ્વજીત નામના રાજાના પુત્ર રુદ્રધ્વજને તે પરણેલી હતી. મહાન વિદ્વાન અને જ્ઞાન કુશળ હતી, તેની પર અનેક સંકટો આવેલાં હતાં, છેવટ તેનો પુનર્જન્મ થયા પછી રાજાની રાણી તરીકે સ્વસ્થ મનથી રહ્યા પછી તેને ચાર પુત્રો થયેલા. તેમાં માતાના ઉપદેશને પરિણામે મુખાહુ વગેરે ત્રણ પુત્રો બાળક અવસ્થાથીજ વૈરાગ્યવાન થઈ મન્યાસી બનેલા આવી રીતે ત્રણ પુત્રોને ઉપદેશ આપી વૈરાગ્યવાન બનાવ્યા પછી અલક્ષ નામના ચોથા પુત્રને પતિની આજ્ઞાથી આચાર્યસ્થાથીજ ધર્માચરણ રાજ્યનીતિ અને ગૃહસ્થાશ્રમનો ઉત્તમ યોગ આપ્યો જેથી તે અલક્ષ મહાન બુદ્ધિશાળી થયો. પછી રુદ્રધ્વજની વૃદ્ધાવસ્થા થતાં પુત્ર અલક્ષને રાજ્ય સોંપી મહાલસા સાથે તપ કરવા જંગલમાં જવા નીકળતાં છેવટનો યોગ આપતાં મહાલસાએ પુત્રને જણાવ્યું કે આ એક સુવર્ણ પદક (માળીયું) તને આપું છું તે તને અત્યંત કષ્ટ પડે તે વખતે ઉઘાડી જોજે એટલે મમજળ પડશે, પરંતુ બહુ કષ્ટ વિના માધારણ કષ્ટમાં તે ખેલવાનું નથી. આમ કહી તે માળીયું આપી બંને વિદાય થયાં પછી અલક્ષે રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું કેટલેક સમયે રાજ્ય મદથી ક્ષોભ ઉત્પન્ન થયો. પછી નવી નવી વાસનાઓ (ઇચ્છા તૃષ્ણા) ધીમે ધીમે વધવા લાગી. જેમ શરીરમાં સકુલ રોગ લાગુ પડતાં તેની જિહ્વાકારીથી નેત્ર ત્રીમે ખીજા નવા નવા રોગો લગે અને પછી મૂળ રોગ જડ થાણે જેથી આખરે તે મટે નહિ તેવો (અસાધ્ય) બને છે જેથી શરીર ક્ષીણ થઈ છેવટ નાશ પામે છે.

અલક્ષ રાજાનું તેમ બન્યું. માનસિક રાગો લોભ, ક્રોધ, મોહ, તૃષ્ણા વગેરે વધવા માંડ્યા જેથી રાજ્યની બેદરકારી રાખી અને મોજ શોખમા પડ્યો ખુશામતીઆ વધ્યા, અધેજ આલવા લાગ્યું, રાજ્યની અવ્યવસ્થા ને ધરની અવ્યવસ્થા થવા માડી દુકામા એક સાધા રણ માણુમ બાદે તો તેનો જેને આધાર હોય તેનીજ ખુવારી થાય, પણ રાજાની બુદ્ધિ જગડતા અને તે વિષયાધ જનતા તેનો તો આખા દેશનો આધાર હોવાથી તેની ખરાખી થાય છે. સૌ બેદરકાર જનતા અન્યાય ને અધર્મ વધે, ચોરી વધે, બેલિચાર વધે, કોઈ કોઈનું માને નહિ, ન્યાય ખરાખર અપાય નહિ તેથી નિર્જાન કુટાઈ જાય અને ખળવાન ફાવી જાય આવી ખરાખી રાજાની બેદરકારીથી થાય છે. અલક્ષ રાજાનું આખર તેમ બન્યું.

અલક્ષના મોટા ભાઈ સુખાહુ કે જે મન્યામી થઈ ગયેલ છે તેને ખબર પડી કે મારા ભાઈ નિષયાધને મોહાધ બન્યો છે જેથી રાજ્યની પાયમાલી થાય છે એટલે તેણે વિચાર કયો કે જેનો પિતા ઋતુધનજ હોય અને જેની માતા મદાલમા હોય તેના પુત્ર આવી રીતે મોહમા ફમાય, એ જોના માના પિતા અને કુટુંબને પણ લાઇન છે મારે માટે તે સુધાગણા કન્ધી ભેંઈએ પણ હું મન્યામી છું અને આ ઉપમા જોને બોધ ગાખી સુધાન્વા જઈશ તો તે માનશેજ નહિ બલકે માડ મામગમેજ નહિ મારે મક્કા મોહુરૂપ રાક્ષસને માળવા મારે તો ભય ગામ વગેરે મક્કાન ગિરણ ભેંઈએ આમ વિચારી કાશી રાજાને મળીને જણાવ્યું કે મારે ભાઈ ઉદ્ધત થઈ ગયો છે તેથી પ્રજા હેરાન છે જેથી પ્રજાને મુખી કરના ખાતર તે રાજ્ય મારે લઈ લેવું છે કાણુ મોટો પુત્ર (પુત્ર) હકદાર કહેવાય તો ખરી રીતે ઋતુધનજનો મોટો પુત્ર હું હોવાથી રાજ્યનો હકદાર છું પણ મેં મન્યાસ લીધેલ છે જેથી મારા ભાઈ રાજા થયો; પરંતુ પ્રજા બહુ ડીખાય છે જેથી તેના કન્યાણુ ખાતર મારે મન્યાસ તણ રાજ્ય માનવવાની ફરજ પડે છે અને હું હવે તેની પાને જઈને તેમ કહેવા જઈશ તો ને અત્યારે મોહાન્ધ બનેલ હોવાથી અભિમાની બનેલ છે

માટે મારું માનશે નહિ. જેથી તમે સહાય કરો તો યુદ્ધ કરીએ અને યુદ્ધમાં તેને જીતવાની દેશના લલાની ખાતર જરૂર છે.

કાશી રાજાએ તે કબૂલ કર્યું અને મોટા સૈન્ય સાથે તૈયારી કરી. અલકને જીતવાને આજ્ઞા. સુખાદુએ અલકને કહેવડાવ્યું કે હું તારો મોટો ભાઈ છું ને રાજ્યનો હું અધિકારી છું માટે મને રાજ્ય તું આપી દે અગર યુદ્ધ કર. અલકને અભિમાન હતું. મોટા ભાઈના આ શબ્દો તેને રૂચ્યા નહિ. સન્યાસીને માન આપવાની ઇચ્છા ન થઈ અને યુદ્ધમાં તેને હરાવી મારવાની ઇચ્છા કરી અને બોલ્યો, “ભોગી બની ભોગી થવા ઇચ્છનાર તમે મને કશું કરી શકનાર નથી.”

માણસને મોહ શિવાય અભિમાન અને ગર્વ પણ પાપમાલ કરે છે, બુદ્ધિઃ કર્માત્સારિણી બુદ્ધિ હમેશાં ભાગ્યને અનુસરે છે. ખરું જોતાં આમાં સુખાદુનો શું હેતુ છે એ સમજાઈ ગયું હશે. પરંતુ આજળ ખુલાસો કરવામાં આવશે. અલક પણ મોટી સેના સાથે મોટાભાઈ સામે લડવાને આવ્યો. આપણે જાણીએ છીએ કે અલક પાસે ફક્ત સેનાનું એક જ બળ છે જ્યારે સુખાદુ પાસે કાશીરાજની સેનાનું તથા બ્રહ્મચર્યના તેજનું ને યોગનું તથા શ્રી પ્રભુની સેવાનું બળ ભેટલાં બળ છે. તેને તે કેમ જીતી શકે? આખર લડાઈ લયંકર ચાત્રી ને ટુંકામાં અલક હાર્યો, શરમાયો, ગભરાયો, અને સૈન્ય છોડી પકડાઈ જવાના લયથી વધારે ગભરાઈ ઘરને બદલે જંગલ તરફ ઘોડાપર ચડી ભાગ્યો ને ઘોર જંગલમાં આવ્યો. ઘર ગયું, વૈભવ ગયો, રાજ્ય ગયું અને આખર પણ ગઈ. આથી એકાંતમાં ખૂબ રાયો, અત્યંત સુંઝાવાથી કાંઈ રસ્તો ન સૂઝયો. ભુખ્યો થયેલ, હબરો નોકરો જેને હાજરી આપે તે એકલો જ વનમાં એક ઝાડ નીચે બેસી આંસુ સારે છે. આખર એક વસ્તુ યાદ આવી. માતાએ જે સુવર્ણ પદક (મહરડી) આપેલ તે યાદ આવી. હાથેજ બાંધેલ હતી તે છોટી ઉઘાડી અને જોયું તો તેમાંથી એક પત્ર નીકળ્યો તેમાં લખેલ હતું કે,

મહાવ્યાધિ સમુપગ્ને કર્તવ્ય રસાધુસગમઃ ॥ ૧ ॥

મહાન વ્યાધિ (દુઃખ) માં આવી પડનાં તે દુઃખમાંથી છુટવા માટે સાધુનો મંત્ર કરવો. અર્થાત્ મહાન દુઃખમાંથી સાધુ છોડાવશે. રાત્ર વિચારમાં પડ્યો. માતાનો આ અતિમ બોધ છે; કે સાધુ સમાગમ કરવાથી કષ્ટમાંથી છુટાય છે. પણ કષ્ટના પણ ભેદ છે. આ કષ્ટમાં મારામારી ચાલે છે તેમાં સાધુ શું કરે ? આમાં જ્ઞાન શું કામ લાગે ? અસ્તુ. માતાનું વાક્ય માથે ચડાવવું. અને બક્ષા આ વખતનું મારું દુઃખ તેમ કરવાથી કેવી રીતે ટળે છે. પણ અહીં તે ક્યાંથી મળે ? આમ વિચાર કરે છે ત્યાં જોઈ જંગલમાં ફેવી પ્રેરણાથી ગુરુ હતાત્રયનાં દર્શન થયાં તેનું દિવ્ય તેજ, અદ્ભુત આદૃતિ, વિરાગ્યમય સ્વરૂપ અને શાત મુખાકૃતિથી જોકદમ પ્રેમ વધ્યો. અંતર પ્રમનન થયું. રાત્ર ઉત્તેજ થયો ને ચરણમાં નમ્યો. આંખમાંથી આસુ પાડી, તે અશ્રુજળથી ખુબ ચરણ ધોયા. ગુરુજીએ બેઠો કયો. બાઈ ' જનત માટે શોક શાનો કરે છે ? શોકના સ્થાનો હબરો છે અને આનંદનું સ્થાન શ્રી પ્રભુ છે. સૂર્ય જોઈ છતા અંધકાર નાશ કરે છે. તે દિવ્યપ્રકાશ હબરો ભયરૂપ અંધકારનો નાશ કરે છે માટે તેનું નામ શ્રે. ચરણે જ. બોલ શા માટે રહે છે ? આમ કહી પ્રભુ શ્રી ગુરુદત્તાત્રેયે માથે અત્યંત સ્નેહથી હાથ મુક્યો. તેથી સૂર્ય જેમ આકળનો નાશ કરે તેમ તેના કલેશનો તેજ વખતે નાશ થયો. જેમ સીવો આવતાંજ અંધકાર નાશ પામે તેમ નતના તેજરૂપ દીવાથી તતજ અંતરમાં પ્રકાશ અજ્ઞાન થાય છે. તિથો અને દેવ મુર્તિ તો ચણેલાં પાષા નાશ કરે છે પરંતુ પાપનાં મૂળરૂપ જે કામ ક્રોધ, મોહ, તૃષ્ણા વગેરે અતરના વિકારો હોય છે તે નાશ કરવાની તેની મત્તા નથી. જો તો અતજ પોતાના સદ્બોધ રૂપ જળથી અંતરનું મોહાદિકથી મલિન થયેલ દૃઢ્યને વીંછળી ઘસીને સાફ કરે છે જેથી મતો સર્વથી અધિક છે અને આવા મહાત્માનું તો જોડન વચન બમ છે. આમ પોતાનો ઉપદેશ મય શુદ્ધિથી જે બીજને સુધારે; કલેશ ટાળે; સ્વતો બતાવે અને ખરે સ્વતો દોરે. તેજ અપ્પ.

શુદ્ધ હતાત્રીએ માથે હાથ મૂક્યા પછી આમ પ્રેમમય દષ્ટિ કરી જેથી અંતરમાં અમીરમ રેડાયો. તેમનાં નિર્મળ ચક્રુમાંથી અરતા અમીથી અને સુંદર હાસ્યમય શબ્દોથી અપૂર્વ આનંદ અને ઉત્સાહ વધ્યો. અને રાજ ગયું; ઘર ગયું; સ્ત્રી ગઈ એ વિગેરે જે ખેદ થયો હતો તે ભુલાઈ ગયો અને કક્ષા દર્શન માત્રથીજ નવી દુનિયાનો અનુભવ થયો. અદ્ભુત આનંદમાં લીન થયેલા સ્ત્રી પ્રભુએ કહ્યું; ભાઈ હિંમત ધર બોલ શું દુઃખ છે. ત્યારે અલકરાજા અંત્રમ નમી બોલ્યો અને ભાઈ સાથે યુદ્ધ થયું વગેરે મને હકિકત જણાવી ત્યારે શુદ્ધીએ જણાવ્યું.

આત્મૈષ્વર્યાત્માત્મનાં ઝનુરાત્મૈનગ્નિપુરાત્મત

અનાત્મનસ્તુશત્રુઘ્ને ચતૈતાત્મિપ્રશસ્ત્રવન્ ॥ ૧ ॥

તું જોમ મમજો છે કે મારો ભાઈ મારો શત્રુ છે. ત્યારે હું જોમ કહું છું કે તુજ તારો શત્રુ છે, અર્થાત્ પોતેજ પોતાનો શત્રુ અને મિત્ર બની શકે છે. જે આત્મ સ્વરૂપને નથી જોળખતે, મથને નથી જાણતો, જે ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે. તે પોતે પોતાનો શત્રુ થાય છે. જ્યારે પોતેજ શત્રુ પોતાનો થયો ત્યારે પાંડી આપું જગતજ શત્રુ-મય થયું. કારણ આંખની પીળાશથી બધું પીળું દેખાય અને પોતે પવિત્ર હોય અને ઇશ્વર સ્વરૂપને બોલે તો આપું જગત પ્રભુ મય દેખે અને તેથી મર્વ તેને મિત્રજ ગણે.

ભાઈ ! પગ નીચે તો અગ્નિ જોવાની ટેવ રાખવાની જરૂર છે. હૃદયમાંના અધકાર તરફ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે. તમે તમારું હૃદય જુઓ. તમારી માતા કોણ ? પિતા કોણ ? તેનો સ્વભાવ શું હતો ને તમારો સ્વભાવ શું થયો. તેઓએ પવિત્ર જીવન ગાળ્યું. પ્રજાને સુખી કરી ત્યારે તમે મોહ અને તૃષ્ણા તથા મોજ ગોળથી અપવિત્ર જીવન ગાળ્યું. અને પ્રજાની કન્યાદા ન માંબળી ન્યાયનું લક્ષ ન આપી પાયમાલી કરી જેથી તે તમામ પ્રજા શત્રુ ઘઈ એ પ્રજાના કલેશ સહુન ન થવાથી પ્રજાનું બહું કસ્વાની ઇચ્છાથીજ તમારા ભાઈએ એ કર્તવ્ય આદર્યું છે. અર્થાત્ તમારો

અંધકાર મટાડવા તમારી આંખ ઉઘાડવા અને તમને ધર્મને રસ્તેથી બ્રહ્મ થયા છે. માટે તે પવિત્ર રસ્તે દોરવા ખાતર જો કર્તવ્ય કરે છે. તે તમારા રાજ્યની ખાતર કે મન્યાય નહીં મંત્રારાનંદ લેવા ખાતર નથી કરતા; પરંતુ મોહથી અંધ બનેલ તમે હોવાથી જોમના જો પવિત્ર હેતુને સમન્યા નહિ માટે તેને તમે શત્રુ માની લીધા હવે તમારે જોઈ કરવાનું છે કે જોમ નાસીને આ ગામ્ભીર આવ્યા તેમ તેની પામે જાઓ અને તે મારો શત્રુ છે. માટે હું શત્રી થઈ શત્રુને શરણે કેમ જાઉં ! જોવા નબળા વિચારો કરો તેને શત્રુ ન ગણતાં મોટા ભાઈ છે, પૂજ્ય છે જોમ ગણો.

આચાર્યો બ્રહ્મણો મૂર્તિઃ પિતા મૂર્તિઃ પ્રજાપતે-

પ્રાતા મરમ્પતે મૃતિમાતા સાક્ષાત્તિ તે સ્તુતુ. ॥ ૧ ॥

શ્રી ભાગવત ૫૫૨ અંક.

આચાર્ય (૨૭૩) એ પા પ્રમુખ શાસ્ત્ર પ્રબુની મૂર્તિ છે. પિતા પ્રજાપતિ (૫૬૨) ની મૂર્તિ છે. ભાઈ વાયુની મૂર્તિ છે. અને માતા એ પૃથ્વીની (૫૦૪૬) મૂર્તિ છે. અર્થાત્ પૃથ્વી અન્ન પેદા કરી આપણું પોષણ કરે છે ત્યારે માતા દૂધ દ્વારા પ્રથમ પોષણ કરે છે અને જન્મ આપી પોષે છે અને ભાઈ એ વાયુ અર્થાત્ આપણો પ્રાણ છે જોમ શાસ્ત્ર કહે છે ત્યારે કોઈ પાતાના પ્રાણનું જીવન ન કરે તે ન્યાયે ભાઈ આપણું જીવન કરે નહિ પણ આપણી કુબુદ્ધિ થતાં આપણેજ આપણા પ્રાણનું જીવન વગર મમન્યે કરીએ એટલે પ્રાણરૂપ ભાઈજ જીવ કરે છે. તેમ આપણે મિથ્યા કલ્પના કરીએ છીએ તો ત્રીમ્યા કલ્પનાથી ભાઈને બદલે આપણો સ્વભાવ સુધારી પવિત્ર આચરણ કરીને તે શત્રુ માનેલ છે તેને મિત્ર અને મોટા ભાઈ પિતા સમાન છે તેમ ગણી શરણે જઈ દયા માગો. એટલે તમારી બાહ્ય સુધારી જશે અને પછી મારી પાસે વિશેષ જ્ઞાન લેવા આવજો અગર હું તમારી પામે આવીશ જાઓ હાલ ભાઈની હાથ માગો. કારણ તમારો અપરાધ છે. આમ કહી શરૂઆત આલતા થયા કયા પધાર્થો તે બબર ન પડી.

. ૧ ગુરુશ્રી દત્તાત્રેયના બોધથી મતોષ થયો. હૃદયમાં વૃત્તિનો
 ફેરફાર થયો. અને લાઇ પાસે આવ્યો. આખમાંથી આંસુ વહ્યાં.
 ચરણમાં પડયો, ક્ષમા માગી નમ્ર બન્યો. મોંટા લાઇ તો દયાળુજ
 હતા, પવિત્ર હતા. તેને રાજ્ય લઇ તેનો નાગ કરવાને બદલે તેના
 અવશ્યે નાશ કરવાનીજ ઇચ્છા હતી. તેતો ગુરુકૃપાથી થયું જેથી
 ક્ષમા આપી. કાશીરાજ સાથે ગામમાં આવ્યા મર્વે ખુશી થયા.
 સત્કાર કર્યો અલકા રાજા મુખથી બોલ્યો. આપતું રાજ્ય છે. કારણ
 મોટાલાઇ છો તેથી હકદાર આપ છો માટે આપનો અભિશેક કરી
 હું એવક થઇ રહું. પ્રેમાશુપૂર્વક મુખાહુએ કહ્યું લાઇ તને મારવો ન
 હતો પણ તારા વિકારે મારવા હતા. તારું રાજ્ય મારે ભેઇતું ન
 હતું પણ તારે પવિત્ર સ્વભાવ મારે ભેઇતો હતો. તું મારે શત્રુ
 નથી. પરંતુ જે શત્રુ હતા તે આપણને પરસ્પર શત્રુ બનાવતા હતા.
 હવે કૌધાદિક શત્રુ તારા નાશ પામ્યા. જોટલે શત્રુ વિનાનો તું
 થતાં આપણે તો પરસ્પર લાઇ ઉપેજ હતા તે તેવા જણાયા. વાહજા
 ખમતોં સૂચનો પ્રકાશ થોજો દેખાય છે તમ તારું અજ્ઞાનરૂપ
 વાહજા બસ્યું. અને તે બનેડવાનોજ મારો પ્રયાસ હતો તારા અંત-
 રના અંધકારને વીધે આખા રાજ્યમાં અંધકાર ફેલાયો છે. હવે તું
 અજ્ઞવાણમાં આવ્યો, તારો આત્મા શુદ્ધ બન્યો, માટે તે તારું અજ્ઞ-
 વાણું જગતમાં પડતા તેમાં પ્રકાશ થશે, તેથી પ્રજા મતુદ્ર થશે. માટે
 હું તો મન્યામીજ છું અને હવે જે ગુરુ પામેથી પ્રકાશ અજ્ઞવાણુ
 મેળવેલ હોય તેનો મંગ કાયમ રાખજે અને નિર્મલ થઇ જગતનું
 (પ્રજાનું) હિત કરજે. આમ કહી કાશીરાજાનું મન્માન કરાવી
 મુખાહુ ગયા.

હે કૌષલાધિપતી જેમ તે મુખાહુ રાજા કે જે અલકાનો લાઇ
 થાય તે જેમ તેનો શત્રુ હતો નહીં છતાં અજ્ઞાનતાથી મારો શત્રુ છે,
 રાજ પચાવે છે તેમ પોતાની ભુલથી માનતો હતો તેમ તું પણ એ
 મોહ, લોભ અને તુષ્ટ્યરૂપ વિકારથી અંધ બનેલ હતો, તેથી મેં તારું
 અજ્ઞાન ટાળીવા માટેજ તારું વિવેકરૂપ રાજ્ય મેં વીધેલ. હવે તે

મોહ ટળી જતાં તારૂં તને સકુળ પ્રાપ્ત થયું તેમ તું બોલ. જેમ
અલકને હસ્તાગ્રેય મહારાજ ગુરૂ મળ્યા તેમ તમને આ પવિત્રાત્મા
મુનીવર્ય ગુરૂ મળ્યા અને તેના ચરણ પ્રતાપથી તમારા જ્ઞાનરૂપ
ચંદ્રનો ઉદય થયો એટલે તમને વિવેકમય રાજ્ય સકુળ પ્રાપ્ત થયું છે
તેમ તમે જાણો અને તે સાથે મારી પુત્રી હું તમને આપું છું તે મારી
પુત્રી શુદ્ધ વૃત્તિરૂપ છે તેમ સમજજો. તેના સમાગમથી તમારૂં જીવન
નિર્ભળ અને યશમય બનશે. આમ કહી તેને લઈ પોતાના રાજ્યમાં
આવી પોતાની પુત્રી તથા રાજ્ય પણ આપી સંતુષ્ટ થયાં.

બીષ્મ પિતામહુ બોલ્યા લાઈ ધર્મરાજ ! આ દૃષ્ટાંત પરથી તો
ઘણું સમજવાતું છે. રાજા પોતાનું રાજ્ય, વૈભવ, આ લોકનું સુખ
અને પરલોકનું સુખ; જો સર્વ પોતાના નૈતિક સ્વભાવથી મેળવે છે,
અને અનીતિથી જોવે છે. જોયા પછી પાછું મેળવવાનો રસ્તો પણ
એજ કે પેહેલું પોતે સુધરવું. એ આ દૃષ્ટાંતનો સાર છે.

મુખ્યધર્મ ગુરૂસેવા.

ધર્મરાજએ જણાવ્યું (પૂછ્યું) કે ધર્મના ભેદ અને શાખાનો
પાર નથી માટે તે ધર્મમાં મુખ્ય જે આધાર ભૂત હોય તે કહો કે
જે એકમાં મર્વનો સમાવેશ થાય. બીષ્મ પિતામહે જણાવ્યું કે ગુરૂ,
માતા, અને પિતા, એ ત્રિમુર્તિની સેવા જો મુખ્ય ધર્મ છે. તેને
આધારે સર્વ છે, તે ત્રણ આપણને જે આજ્ઞા કરે તે ધર્મ શાસ્ત્ર છે.
ત્રણેય આપણા ગુરૂ છે, તેમા માતા જો જન્મ આપનાર
પોષક અને મુખ્ય શિક્ષક છે. પિતા જો બીજપ્રદ અને બીજ
શિક્ષક છે, અને ગુરૂ જો બુદ્ધિરૂપ કમળને ખીલવનાર, જીવગી સફળ
કરનાર, ધર્મ અને ન્યાયને રસ્તે દોરનાર ત્રીજા શિક્ષક છે. ત્રણેમાં
જુદાં જુદાં તત્વો છે અને જો ત્રણેયની જરૂર છે. તેમાં એકેય વિના
આલે તેમ નથી. અર્થાત્ એક બાધ્યાવસ્થામાં દૂધથી પોષણની જરૂર
છે અને જાલતાં ન આવડતું હોય તે વખતે તે ઉચ્ચાર શીખવાની
જરૂર છે એ વખતે જે જે ધર્મનાં તત્વો રાખવા ધારે
તે રાખી શકે છે. અર્થાત્ માતા બાધ્યાવસ્થામાં જે શીખવે તેવું.

બાલક બને છે. જે બાધ્યાવસ્થામાં પવિત્ર બીજ રોપાય છે તે પછી નથી રોપી શકાતાં માટે તેની જરૂર છે. અને તે રોપેલા ધર્મનાં પવિત્ર અંતરનાં બીજનું વૃક્ષ થતાં વિશેષ જ્ઞાન આપીને પિતા પોપે છે. માટે તેની પણ જરૂર છે અને તે બન્નેએ પોપેલા ધર્મનાં વૃક્ષને સારી રીતે બીલાવી તેમાં સારાં ફળ પાકે સડે નહિ; વગેરે સંભાળવાનું મોટામાં મોટી બાબતનું પછીનું કર્તવ્ય શુરૂ છે, જેથી ત્રણમાંથી એક પણ વિના ચાલે તેમ નથી જેથી શાસ્ત્ર કહે છે કે,—

માતાધૈમૂલોક્ષ પિતામોક પ્રજાપતે
શુરવૈમ્મહાબોલોક સ્વયોલોકા. પ્રકીર્તિતા.

માતા એ પૃથ્વી લોક છે પિતા એ બ્રહ્માનો પ્રજાપતિ લોક છે. શુરૂ એ પરબ્રહ્મલોક છે. એ ત્રણે લોક જોતપ્રોત છે અર્થાત્ શરૂ-આતમાં પૃથ્વીમાં અવતાર લેવાની અને મનુષ્યદેહ ધરવાની પ્રથમ જરૂર હોવાથી પૃથ્વીની (માતાની) જામ જરૂર છે એટલે પૃથ્વીમાં જન્મ લેવાથીજ માતા પિતા અને શુરૂની કૃપાથી ભક્તિને જ્ઞાન દ્વારા બ્રહ્મલોક મધાય છે. માટે ઉત્તમ લોક માધવા માટે માતા, પિતા અને શુરૂ એ ત્રણેની જરૂર છે. માટે તે ત્રણેય ત્રણ લોકજ ગણાય છે તેવીજ રીતે એ ત્રણે ત્રણ આશ્રમ એટલે માતા, એ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ પિતા, એ ગૃહસ્થાશ્રમ અને શુરૂ એ જ્ઞાનરૂપ પરમ આનંદ આપનાર હોવાથી સન્યસ્તાશ્રમ ગણાય છે. ત્રીજી રીતે માતા દક્ષિણાગ્નિ છે એટલે બ્રહ્મચારીનાં મુખ્ય પૂજ્ય કર્તવ્યરૂપ અગ્નિ છે અને પિતા એ ગાર્હપત્ય અગ્નિ એટલે ગૃહસ્થીનાં મુખ્ય પવિત્ર કર્તવ્યરૂપ અગ્નિ છે અને ત્રીજા શુરૂ એ આહ-વનીય. એટલે સ્વાર્થ ત્યાગ, પવિત્રતા અને ધર્મમય જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ છે. આવા પવિત્ર હેતુરૂપ એ ત્રણે શુરૂની મુર્તિ છે માટે એ ત્રણેય સદાય પૂજન કરવા લાયક, પવિત્ર કરનાર અને ઉપર જણાવેલ પવિત્ર લોકનાં મધન છે. એટલે કે માતાની આજ્ઞા પાળવાથી આ લોક સાર્થ - પવિત્ર લોક મેળવી શકાય છે તેમ પિતાની આજ્ઞા

પાળવાથી અને શુરની આજ્ઞા પાળવાથી આ લોક અને પરલોક બન્ને સધાય છે એટલું જ નહિં પણ આપણા હૃદયમાં પરમ આનંદ પસરે છે, અને જગતમાં ઉત્તમ માન પ્રતિષ્ઠા અને સત્કાર મેળવી શકાય છે. અને તે માતા, પિતા ને શુરને તિરસ્કાર કરનાર જગતમાં નિંદા પામે છે અને નીતિથી બ્રષ્ટ થઈ નીચ બને છે. હવે તે ત્રણેને પૂજવાનો અર્થ એ છે કે, આપણામાં ગમે તેટલું બુદ્ધિ ક્રોશત્વ અથવા વેલવનાં સાધનો હોય તેા પણ તે ત્રણેથી વેલવમાં વધવું નહિ ને બોલવામાં પોતાનું ડાહ્યાપણ બતાવવા સલાહ આપવા મંડી ન જવી. અને પોતાની અછલ સારી છે તેમ બતાવવા ખાતર તેનો તિરસ્કાર ન કરવો. તેમ તેમની બૂલ થાય તેા તેથી નિંદા ન કરવી પણ વિવેકપૂર્વક સ્મૃતિ આપવી અને સેવા અર્થાત્ વચન પાળવામાંજ તત્પર રહેવું. એટલે કે માતાનો હુકમ તે પૃથ્વી દેવીનો હુકમ છે. પિતાનો હુકમ તે બ્રહ્માનો હુકમ અને શુરનો હુકમ તેા સાક્ષાત્ પ્રભુ પરબ્રહ્મનો હુકમ છે એમ સમજી માથે ચડાવી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું. જે મનુષ્ય એ ત્રણેના સત્કાર કરે છે તે આખા જગતનું સન્માન પામે છે અને તિરસ્કાર કરનાર અને આજ્ઞા ન પાળનાર જગતમાં નિંદાને પામે છે. અને તેની કોઈ સ્થિતિ ન બંધાતાં મશનો નાશ થાય છે અને તે કોઈ કાર્યમાં ફાવતો જ નથી. તેનું અપમાન કરનારનું સર્વ જગત અપમાન કરે છે ધિક્કારે છે. માફ લીધે ને નામ પડ્યું તે પિતાની સેવાનું પરિણામ છે. મને જે અત્યારે આ સર્વ જ્ઞાન મુજે છે, ત્રણ લોક મારી નજરે નેહું છું, પ્રભુની સેવામય બનું છું, ધર્મનું તેજ મારામાં ઝળક્યું છે અને મોત (મૃત્યુ) ને પણ હું અટકાવી શકું છું. આ સ્થિતિમાં પણ અસહ્ય બળ મારામાં ભર્યું છે, તેમ સર્વે ઉત્તમ વર્ણના પ્રાણીઓ, ઋષિઓ દેવો અને ગાંધર્વો ને ઇન્દ્ર પણ મને જે નમે છે. તે સર્વ પ્રતાપ, પિતાના ચરણ સેવનનાજ સમજવા. આજ મુખી સત્કર્મો કરી કીર્તિ મેળવી. દિગ્વિજય કર્યો, શુર શ્રી પરશુરામને છુટ્યા તે બધું એકજ પવિત્ર પિતાના ચરણ બળેનાજ પ્રતાપ. આમ માતા

અને પિતા બેશક અધિક કસ્યાણુકારી છે. તેમ ગુરુ આપણને નવીન અદ્ભુત બળ આપે છે. ગુરુ વગરનો માણસ નિર્બળ ગણાય છે અને જેને માથે ગુરુ છે તે બળવાન ગણાય છે. અંતર ધોધને સાફ કરનાર, હૃદયમાં અજવાળું પાડનાર, જગતમાં કીર્તિ ફેલાવનાર અને મહાન પુરુષ તરીકેની કીર્તિ કરાવનાર ગુરુ છે તે આપણને એક એવી જાતનું અદ્ભુત તેજ અને બળ આપે છે કે જે બળને તેજથી હુનિયાને આપણે નમાવી શકીએ છીએ, વિવેક પસરાવી શકીએ, સર્વ સુખ અને આનંદ મેળવી શકીએ છીએ ગુરુએ આપેલ વિદ્યાથીજ આમ દ્રવ્ય, કીર્તિ, સન્માન એ સર્વે મેળવ્યા ઉપરાંત વારંવાર આપણી ગરજ સૌને પડે જેથી લોકનાં કાર્ય સાધવાની આપણી ગુરુના યોગથી ઉત્તમ વૃત્તિ થતાં અને લોકના કાર્ય સાધી પરોપકાર કરતાં લોકો આપણા દામ બને છે, ચરણમાં નમે છે અને લક્ષ્મીના હગદા ચરણમાંજ થાય છે એ લક્ષ્મીને લીધે જે કર્તવ્ય કરવા ધારીએ તે કરી શકીએ તે સર્વ, ગુરુ અને તેણે અર્પેલ વિદ્યાનોજ મહાન પ્રતાપ માટેજ માતા, ધર્મ અને સુખનું બીજ રાખનાર છે તથા પિતા તે વૃક્ષને વધારનાર છે અને ગુરુ તેજ વૃક્ષને ફળ પેદા કરાવનાર થાય છે જેથી અત્યંત નમન કરવા યોગ્ય છે. કદાપિ તેના અનેક અપરાધો હોય છતાં વંદન કરવું અને મેવાં કરવી તેનું જરાપણ અપમાન કરનાર તેની મરજી વિરુદ્ધ ચાલનાર અને તેનું મન દૂલવનાર ગર્ભ હત્યાનું મહાન ઘોર પાપ ભોગવે છે. એટલે ગર્ભ હત્યા કરવાનું જે પાપ છે તેવો પાપી તે બને છે માટે તેનું વચન પાળવા રૂપ સન્માન કરવું. માત્ર પિતા અને ગુરુની મામો થનાર, વિરુદ્ધ વર્તનાર, અનાદર કરનાર કેઈ સીતે પાપથી છુટતોજ નથી. માટે હે ભાઈ ! આ પરમ કસ્યાણુકારી સર્વ ધર્મના આર રૂપ પવિત્ર ગુરુ પૂજન કર્તવ્ય કે જેનાથી વધારે શ્રેય બીજું કશું નથી તે કર્તવ્ય તમે જણાવું જેથી તે સ્વીકારી પવિત્ર બનવું.

સત્ય સ્વરૂપ.

‘ધર્મ’ રાજાએ પૂછ્યું. દાદા ! મને સત્ય અને અસત્ય સમજાવો. કારણ તેમાં ઘણી વખત ચંકા થાય છે. લીધાપિતામહે જણાવ્યું. સર્વથી ઉત્તમ સત્ય છે પણ તેમાં જે સમજદેર થાય છે તે જણાવું છું. જેને આપણે સત્ય જાણતા હોઈએ એ સત્ય જોડવા જતાં કોઈનું પણ ખૂટી થતું હોય કે કાંઈ પણ ખરાબ પરિણામ આવે તો તે સત્ય છતાં અસત્ય સમજાવું. અને અસત્ય જોડવાથી કોઈનું શ્રેય થતું હોય તો તે સત્યજ્ઞ માનવું. પણ તે જુદું એવું ન હોવું જોઈએ કે એકનું શ્રેય થતાં બીજાનું ખરાબ થાય. આવી કંદેહી સ્થિતિમાં મારે એજ પાછું ફરીને જણાવવાનું કે જે જોડવાથી કોઈને પણ તુકશાન કશું ન થતાં સર્વના ઉપકારનું સાધન મળતું હોય તે વચન અને કર્તવ્ય સત્યમય છે. જેમાં તુકશાનજ વધારે અને થોડો લાભ હોય તે કર્તવ્ય સત્ય છતાં અસત્ય છે. આમ શાસ્ત્ર કારે જણાવે છે. એક ચોરી કરનાર કે એક ખૂની માણસને સાચું જાણી ચોરીનો રસ્તો ને ખુની ચંડાળને મારવાનું સાધન બતાવવું તે સાચું છતાં પાપમય અને નકરું ઘરજ છે એમ જાણવું. તેમ હિંસા એ જો કે પાપ છે છતાં ગંગાનો કાઠો કે જ્યાં બહુ લોકોનું જ્યા આગવાનું થાય તે ઠેકાણે મૂકેલ સર્પનાં ઇંડાંનો નાશ કરનારને મહા પુન્ય પ્રાપ્ત થયું. કારણ તેમાંથી સર્પો યથા હત તો હાનિને નાશ કરત. તેવી રીતે સર્વ સત્યાસત્ય અને ધર્માધર્મ માટે ઉંડા ઉતરીને સમજવાનું છે. ઇંધરે “ધર્મ” એવા જે શબ્દનું નિર્માણ કર્યું છે. તે કારણ કરવા એટલે જગતને ચોપણ કરવાનો અથ સૂચવે છે. તો જે કર્તવ્યથી જગત વધે, ચોપણ પામે, સુખ મેળવે, એવું જે કર્તવ્ય તેજ ધર્મ અને તેજ સત્ય. બાકી અસત્ય સમજાવું. સર્વનો ઉદય થાય, રક્ષણ થાય અને પવિત્ર બળ સચવાય તે સત્ય અને ધર્મ. વળી જણાવવાનું કે એક ચોરી કરનારને આપણે શાહુકારનું ઘર બતાવવું એ અધર્મ છે. પરંતુ એક દીન દુઃખી અને દયાને પાત્ર મનુષ્યને દાનવીર, સત્પુરૂષ ઉદાર ચિત્ત ગ્રહસ્થનું ઘર બતાવવું

એ મહાન ધર્મ ને સત્ય છે. કારણ તેથી જન્મે જોડે દાન આપનાર સંતને દુઃખી મળવાથી તે રાજ થતાં સંતોષ થાય છે અને દાન લેનારને જીવન સુધરવાથી આનંદ થાય છે. આમ જન્મેને જે પરસ્પર આનંદ કરવો એ સત્ય અને ધર્મ છે. તેમ કોઈનો નાશ થતો જાણવા માટે તે લાયક હોય તો, સોગન ખાઈને પણ જીવું જોડી, બચાવવો એ ધર્મજ છે પણ અધર્મી, પાપીને બચાવવો નહિં.

ખીજું કોઈ નિંદા કરે તે સહન કરવું એ પણ સત્ય સ્વરૂપજ છે

નિંદા સહન અને શીયળવૃત.

विद्वान् मूर्खप्रगल्भेव मृदुतीक्ष्णेन भारत
आकृष्यमाणः सदसि कथंकुर्यादरिंदम ॥ ૧ ॥

ધર્મરાજાએ પૂછ્યું કે હે દાદા ! કેટલાક મુખ પુરૂષો વિદ્વાનની સખા વધે અગર પાછળથી નિંદા કરી નાહક વગોવે તેને માટે આપણે શું ઉપાય લેવા ? ભીષ્મદાદાએ જવાબ આપ્યો કે જે નિંદા પોતાની સાંસળી નિંદા કરનાર પર દ્રેષ નથી કરતો તે મોટા મનવાળો અને મહાત્માજ ગણાય છે. વિદ્વાન પુરૂષો કહે છે કે:—

मन्त्रिदया यदिजनः परितोषमेति, नन्वप्रयत्न सुलमोऽय मनुप्रहंमे
धेयार्थिनोहिपुरुषाः परतुष्टिहेतोर्न्याय्याजितान्यपि धनानि परित्यजति

મારી નિંદા કરીને કોઈ પણ રાજ થતો હોય તો તે નિંદા કરનાર વગર મહેનતે મારીપર મોટી કૃપા કરે છે, એમજ હું સમજું છું. કારણ કે મનુષ્યને પાપ થોવા માટે, વૃત્તો, ઉપવાસો, દાન, પુન્ય, તિર્થયાત્રા વગેરે અનેક કર્તવ્યો કરી ધનનું ખર્ચ કરવું પડે છે. ત્યારે એ ખર્ચમાંથી મારી નિંદા થતાં હું જયું છું. કારણ કે શાસ્ત્રમાં લેખ છે કે, નિંદા કરનાર તો પાપ થોવે છે, ત્યારે વગર મહેનતે અને વગર ખર્ચ કર્યે મારાં પાપ થોવાતાં હોય તો તેથી વધારે

શું સાડું ? જોમ વિચારી નિંદા કરનાર મોટો ઉપકાર કરે છે. જોમજ વિદ્વાનો માને છે. તેમજ ખીજાનું શ્રેય કરનાર મનુષ્ય ચોતાની નિંદાથી કાંઈ પાછો હકતો નથી પણ વધારે પવિત્ર કર્મ કરવાને પ્રેરતો છે. અને નિંદાથી કદાપી યશને નાશ થાય જોમ કદી તે પવિત્ર મનુષ્ય ખેદ કરે છે જોમ પણ સમજવાનું નથી. કારણ જેનો અંતરાત્મા પવિત્ર છે તે, ન્યાયથી મેળવેલ ધનની પણ દરકાર નથી કરતા તે પછી યશની શી દરકાર કરે ? જો તે તેના પવિત્ર કર્તવ્યની ખબર પડતાં કુદરતે જોની મેળેજ પ્રાપ્ત થાય છે. જેથી નિંદા કરનાર પ્રત્યે જરા પણ દ્રેષ ન કરતાં તેની તરફ પણ આપણી તો પવિત્ર ભાવના રાખવી અને તેનું પણ કડ્યાણ કરવું. જો કે હુદ નિંદા ખોરતો ઉપકારનો પણ કંધોજ અર્થ કરે કે જો તો મરાથી હરીને તેમ કરે છે; પરંતુ તે તરફ પવિત્ર મનુષ્યે જોવાનું નથીજ. તેણે તો ચોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે સાફ કર્યો કરવું. નિંદા કરનારો મનુષ્ય ચોતાને કાઢો ગણે છે અને હું સુકિતથી કામ કદનર છુ તેમ માને છું પણ તે તરફ જોવાનું નથી. દુનિયામાં જે જેવો હોય તેની કીમત તેવી અંકાયજ છે. આપણે વિવેક વાપરી જોટલુંજ સમજવાનું છે કે જોમ કોઈ ગાળ દેશે કે તારો પુત્ર, પિતા કે અમુક મરી જાઓ, આમ તેના કહેવાથી કાંઈ મરણ થતું નથી. કારણ તે તેના હાથમાં નથી. માત્ર કદવ વાણીનું ખજ છે તેમજ એક મનુષ્ય આમ મિથ્યા નિંદા કરે તો તે કદી સત્ય ઠરતીજ નથી. એ નિશ્ચય સમજવું. કારણ આખર નિંદાખોરનીજ ખરાબ કિંમત અંકાય છે, ને જેની નિંદા થાય, તે સાચો હોય તો પવિત્રજ ગણાય છે. અર્થાત્ અતે સત્યનોજ ઉકય છે જોમ સમજી પવિત્ર મનુષ્યે નિંદાથી કદી ડરવાનું નથી.

મોર ઠળા પૂરીને (ચોતાના પીચા ઉંચા કરીને) નાચે છે. ત્યારે તેને બહુ અનંદ થાય ખરો પણ ચોતાનો સુદાનો ભાગ ઉઘાડો થાય છે જો જોમ તેને ભાન રહેતું નથી તેમ નિંદાખોર ખીજાની નિંદાના રસમાં ઊતરી શુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય ત્યારે ચોતાની જાત અને આખર જવાફ ઉઘાડો થાય છે જો તેને ભાન રહેતું નથી.

અર્થાત્ નિંદાખેર મનુષ્ય, વિદ્વાન કે કુળવાન હશે તોપણ લોકો તેને નિંદાખેર ગણી તેને હલકોજ ગણશે. તે ખીલ્લું ગમે તેવાં દાન પુન્ય વગેરે સત્કર્મ કરે પણ તેની હુદ્દ નિંદાખેર જીલને લીધે તે તમામ પુન્ય ધોવાઈ જાય છે. માટે ડાઘા મનુષ્યે નિંદાનું કામ કદી કરવું નહિ. અને નિંદા કરનારથી ધર્માત્મા પુરૂષે કદી ન ડરવું.

विगर्हणां परम दुरात्मना कृतां सहेतवः संसदि दुर्जनामरः
पठ दिदं चापिनिदर्शन सदा नवांश्च मयंसलमति किंचिद् मियम् ॥

જે મનુષ્ય આપણી જાહેરસભામાં નિંદા કરી હોય તે પણ સહુન કરીને આ ઉપર જણાવેલ હકિકત અને દૃષ્ટાંતનો મનમાં વિચાર કરે તે મનુષ્યને પછી મનમાં ખેદ રહેતો નથી. માટે આ દૃષ્ટાંત મનન કરવા યોગ્ય છે.

જેમ નિંદાથી ડરવાનું નથી એમ જણાવ્યું તે સાથે મારે તને એક ખરી લલાંમણ એ કરવાની કે આપણે પોતે તે સાથે એક પણ નિંદા પાત્ર કામ તો નજ કરવાં જોઈએ. જો આપણે નિંદિત કામ કરીએ, તો જગતમાં સાચી નિંદા થાય, તેનો ડાઘ તો બુસાતો નથી. ખોટી નિંદા બુસાય પણ સાચી તો પાયમાલી કરે છે. માટે જગતમાં હરેક ધર્માત્માએ પોતાનું શિયળ સાચવવાની તો ખામ જરૂર છે.

આ વિષયમાં દુર્યોધનની એક વાત કહું. તમોએ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો તેના તેજથી અંબાઈ તે દુર્યોધન બહુ પરિતાપ કરવા લાગ્યો, ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે તને શું સંતાપ છે ? તે કહે ત્યારે દુર્યોધને જણાવ્યું કે ધર્મરાજના યજ્ઞમાં સોનાની થાળીમાં પ્રાદક્ષિણે જમતા હતા ને પછી તે થાળીજ પ્રાદક્ષિણે દાનમાં અપાતી હતી અને લાખો પ્રાદક્ષિણું બોજન થતું હતું છતાં ધન ખટ્યું નહિ. એટલી લક્ષ્મી તેની છે તેથી મને ખેદ થાય છે. ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે જણાવ્યું કે તે લક્ષ્મી ધર્મરાજને તેનાં પવિત્ર આચરણ ને શિયળવૃત્તથી મળી છે. તું તેમ કરીશ તો તને મળશે.

આ સંજોગે એક દૃષ્ટાંત કહું. પ્રહ્લાદે શીયળ વૃત્ત ધારણ કરી ઇન્દ્રનું આખું રાજ્ય છોડેલ, ત્યારે ઇન્દ્ર પ્રકુરુપતિ પામે જઈ પૂછે છે કે તે રાજ્ય મારે કેમ મેળવવું ? ત્યારે જવાબ આપ્યો કે તમે પ્રાણી થાઓ અને પ્રહ્લાદને ગુરૂ કરો અને તેની પાસેથી (શીયળ શીખો). ઇન્દ્રે તેમ કયું. પ્રહ્લાદ પામે ગયો અને એવા કરી શીયળ માગ્યું. ઇન્દ્રને તે પ્રહ્લાદે રાજી થઈને આપ્યું અને જણાવ્યું કે મારી પાસે લક્ષ્મી આવવાનું કારણ મારું ઉત્તમ મત છે. હું ગુરૂની આજ્ઞા બરાબર પાળું છું, સંતોનાં ચરણ મેવું છું. ધર્મ ખરો છોડતો નથી, કોઈની નિંદા કરતો નથી, મનમાં ક્લેશ કરતો નથી, મન્યજ બોલું છું. આમ કહી રહ્યા પછી ઇન્દ્રે તેમ કરવા માંડ્યું અને તે પ્રહ્લાદ અસુર હતો છતાં તેના શીયળ ને ધર્મ વૃત્તને આધીન થઈ ઇન્દ્રે તેના ચરણ મેળ્યા અને શીયળ માંગ્યું જેથી પ્રહ્લાદે આપ્યું. (શીયળ વૃત્ત શીખવ્યું) એટલે લક્ષ્મી સ્ત્રી રૂપે ચાલવા લાગી. પ્રહ્લાદે પૂછ્યું પરમ તેજોમય તમે કોણ અને ક્યાં જાઓ છો ? ત્યારે લક્ષ્મીએ કહ્યું હું લક્ષ્મી છું અને તમે શીયળ જેને આપ્યું તે ઇન્દ્રને ત્યાં જાઉં છું. પ્રહ્લાદે કહ્યું પધારો. જ્યારે લક્ષ્મી ચાલવા લાગી, ત્યારે લક્ષ્મી વિના ધર્મ કેમ થઈ શકે ? તેથી તે પ્રકાશમય મુર્તિ વાન ણની ધર્મ પણ ચાલવા માંડ્યો ત્યારે તેને પૂછ્યું; તમે કોણ ? તેણે જવાબ આપ્યો હું ધર્મ છું અને લક્ષ્મી પાછળ જાઉં છું આમ કહી તે જવા લાગ્યા. પછી તેના ઘરમાંથી બળ, તેજ, નીતિ વગેરે મુર્તિમાન થઈ જવાં લાગ્યાં, ત્યારે છેવટ મહાન સત્યમય શ્રીપ્રભુનો પ્રકાશ જણાયો. ત્યારે પ્રહ્લાદ નમ્યો ને પૂછ્યું આપ કોણ ? ત્યારે કહ્યું કે તારૂં કલ્યાણ કરનાર નૃસિંહ રૂપ સત્ય પ્રભુ, મહારી સ્ત્રી લક્ષ્મી જ્યાં ગઈ ત્યાં જઈશ. પ્રહ્લાદે પૂછ્યું કૃપાનાથ ? મારે તે કોઈની દરકાર ન હતી, અને આપ રૂપ સત્યની ખાતરજ મેં શીલ વગેરેનો બોધ કર્યો છે તો એ સત્ય રૂપ પ્રભુની ખાતર એ કયું છે અને સર્વ ત્યાગ્યું, સ્વાર્થ છોડ્યો તો હવે સત્યને કેમ છેહું. ? ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થયા અને બિરાજ્યા, એટલે પ્રભુથી

જેંંચાઈ જે ગયાં હતાં તે સર્વે લક્ષ્મી, શીયળ, ધર્મ વગેરે પાછાં આવીંયાં. તેા જણાવવાનું કે તે સત્ય, શીલ વગેરે પ્રભુને ન છોડવાથી સર્વ વસ્તુ જોની મેળે જેંંચાઈને આવે છે.

આશાનું રૂપ.

ધર્મરાજાજે પૂછ્યું આશાનું રૂપ કહો. કારણ આશામાં સર્વે અથડાય છે અને આશા જોક જાતનું બળ પણ આવે છે. આશા, જો મને આકાશ કરતાં પણ મોટી લાગે છે. લીધે પિતા મહે આ વિશે જણાવ્યું કે આશાના વિષયમાં તને જણાવું છું. હૈહય દેશનો સુમિત્ર નામનો રાજા જંગલમાં મૃગયા માટે ગયો. તેમાં જોક મૃગને બાણ મારતાં તે બાણ લઈને દોડ્યો. રાજા તેની પાછળ પોતાના બળના અભિમનથી દોડ્યો. મૃગ ઘડીમાં દેખાય ધળી ઝડીમાં અદૃશ્ય થાય, પાછું મોટું દેખાડે આમ કરી રાજાને અકળાવે પણ હાથમાં ન આવે. રાજાજે ક્રોધ કરીને બાણ માર્યું તે બાણ ચૂકાવ્યું અને મૃગ નિડર થઈને સામે ઉભો અને પાંછો રાજાને શંકામાં નાખી, ગલરાવી, ચાલતો થયો. રાજાજે તેને પકડવા દઢ નિશ્ચય કર્યો ને દોડ્યો, પછી બહુ થાક્યો તેમાં નહી કિનારે ચાલતાં જોક આશ્રમ જોયો. મૃગની પાછળ જવાનું થાકી જવાથી છોડી, રાજા તે આશ્રમમાં ગયો. ત્યાં મહામુનિનાં દર્શન કર્યાં ચરણમાં નમ્યો. યથા વિધિ પરસ્પર સત્કાર થયા. કુશળ પ્રશ્ન પૂછ્યા અને રાજાને આવવાનું કારણ તે મુનીજે પૂછ્યું. હે રાજા ! તમે ધનુષ લઈ આવીયા છો તો શી ઇચ્છા છે ? આપનું નામ શું ? રાજાજે જવાબ આપ્યો; હૈહયકુળનો સુમિત્ર નામનો રાજા છું. જોક મૃગની પાછળ દોડતાં અચાનક સારા ભાવ્ય યોગે આપનાં દર્શન થયાં, હું થાકી ગયો છું અને મૃગના નાસી જવાથી આશા ભંગ થયો છું; જેથી મારું બળ ને તેજ હંરાઈ ગયા જેવું થયું છે, મને રાજ્ય, ધન જો કશું છોડવાની ઇચ્છા થતી નથી જેથી છોડ્યાં નથી; પણ આ મૃગ

ને પકડવા રૂપ આશા ભંગથી તો બાણે મારૂં રાજ અને લક્ષ્મી
 (અંતરનો ઉત્સાહ) વગેરે સર્વ હરાઈ ગયા જેવું થયું છે એક
 આશા ભંગ થતાં મનનો હૃદયનો આટલો બધો ફેર થતો હશે એ
 આજ પહેલો અનુભવ થયો. મારું હૃદય એટલું બધું જો આશા ભંગથી
 નરમ પડી ગયું છે કે હું અત્યંત પરાધીન અને ભિક્ષુક બન્યા જેવું
 મને લાગે છે અને તેમાં કારણ જો બન્યું કે તે મૃગ વારંવાર મારી
 સામાં ઉભો રહી હસતો હોય તેમ લાગે, કેમ બાણે મારી મરકરી કરતો
 હોય ? તેવું કરે. અને મેં બહુ ખીલઈ જ્યાં બાણે માર્યું ત્યાં તે
 બાણે તેના શરીરમાં પેહું કે કેમ ? જો પણ સમભયું નહિ પણ બાણ
 દૂર ગયું અને તે તો હસવાની ચેષ્ટા કરતો મને ખીજવવા સામોજ
 ઉભો રહ્યો અને મારી ફરતા છતાં મારાથી જરા પણ ડરો નહિ. હું
 આશ્ચર્ય પામ્યો અને ખૂબ ક્રોધ કરી પકડવા હોડ્યો. પણ તે શાનો
 હાથ આવે ? ક્યાં ગયો તે ખબર ન પડી, પણ તેને પકડવાની
 આશાએ હોડતાં આશાતો નિષ્ફળ થઈ. પકડયો નહિ. પરંતુ
 આપનાં દર્શન રૂપ અકસ્માત આ નવો લાભ થયો. મને લાગે છે કે
 નિરાશ થતાં જો હું તદ્દન નિર્બળ જેવો થયો છું તેમાં આપમ્મી
 ખરી વાત સમજાવી અને નવું પવિત્ર બળ આપશે. મારે પૂછવાનું
 એકે જોએ જો પોતાના મનમાં મોટી આશા પારી (રાખી) હોય તે
 અકસ્માત નિરાશ થાય તો તેની આવી દશા થતી હશે ? સર્વસ્વ
 નાશ થયા જેવું લાગતું હશે ? બુદ્ધિમંદ થતી હશે ? રસ્તો કાંઈ
 નહિ મૂકતો હોય ? મારે તરફ અધારૂં દેખતો હશે ? ઘરખાર અને
 સ્ત્રી દ્રવ્ય વેલવ વગેરે સૂન્ય લાસવાં હશે ? શું એક નિરાશામાં
 આટલો ફેરફાર ?

તાનિદ્રિયાણિ સકલાનિતદેવ કર્મ સાબુદિર પ્રતિ હતા વચનં તદેવ
 અર્થો ળના વિરહિતઃ પુરુષ સ્સપ્ત અન્યઃક્ષણેનમવતીતિ વિચિત્રમેતત્

એનો જો મનુષ્ય છે. તેનાં નાક, ડાન વગેરે ઇન્દ્રિયોમાં પણ કરો
 ફેર થયો નથી, બુદ્ધિ પણ તેની તેજ છે અને ગોલવાનું. બળ અને

કુશળતા પણ જોઈ નથી થઈ; છતાં આશા લંગ થવાથી કેમ જાણે
 સર્વ ધન નાશ પામ્યું હોય ? જોમ માની તેના સંતાપથી તેજ યુરુષતું
 આંખું સ્વરૂપ બદલાઈ જાય છે. પોતે અંધકારમય વિચિત્ર દુનિયાનો
 અનુભવ કરે છે. તેજ બુદ્ધિ છતાં તે બુદ્ધિ કશું કામ કરી શકતી
 નથી, રસ્તો સૂઝતો નથી, અકળાય છે, ગોથાં ખાય છે, ગભરાય છે,
 અને નિરાશ થતાં જાન વગરનો બને છે. આમ જોક કણ વારમાં
 જ જો શું થતું હશે ? તે હું મારા ગભરાટની શાંતિ માટે આપને
 પૂછું છું. મને આકાશ કરતાં પણ આશા મોટી થઈ પડી. કારણ
 મને મારી આશા ક્યાં ગઈ ? તે સૂઝતું જ નથી; કારણ જો આશા
 (દિશા) તું મને જાનજ નથી. તો મહારાજ આશાને આધિન થતાં
 મારી આ દશા (દિશા) થઈ છે. જેથી તે આશા મારે આધિન
 થાય તે રસ્તો મને બતાવે. આજ સુધી હું જોમ ખારતો હતો કે
 દ્રવ્યતું બળ, રાજ્યતું બળ, સૈન્યતું બળ અને શરિરતું બળ
 જેનામાં હોય છે તે બહુ બળવાન ગણાય અને તેજસ્વી ગણાય.
 પણ જોક આશાલંગથી મને મમબળ્યું કે મારાં જો સર્વ બળ નકામાં
 છે. પરંતુ આપશ્રીતું તપોબળ, જ્ઞાનબળ અને બુદ્ધિબળ જોજ
 મહાન તેજસ્વી ને ખરાં બળ રૂપ છે કે જે તમારા પરમ બળથી
 જ, આશાને સમજી બળવાન થઈશ આપનો તપ પ્રભાવ હું બહુ
 મોટો દેખું છું. તો

વત્કારણસામર્થ્ય ઓતુમિચ્છામિતત્વતઃ

મયંતોપિતપોનિત્યા દ્યુરેતત્સમન્વિતા ॥ ૧ ॥

હે પ્રભો મુનીવર ? જો મહાન તપથી આપ અત્યંત સામર્થ્ય-
 વાન (સમર્થ) છો કાર્યકુશળ છો, બુદ્ધિ કુશળ છો, અનુભવી અને
 વિદ્વાન છો જેથી સર્વ રીતે ખીલ પણ અનેક સત્તા આપમાં છે તો
 જો સત્તાથી આશાનાં કારણ અને તત્વો અને હેતુ, આપ જાણતા હો
 માટે તે હેતુ મને મમબળવી આનંદ આપે અને પવિત્ર રસ્તો બતાવે
 આ પર્ણકુટીમાં રાજા આવેલ છે જોમ ખબર થતાં આ વાત જ્યાં
 થાય છે ત્યાં ખીલ આસપાસ રહેનારા મુનીઓ પણ આવ્યા. રાજાએ

ઉભા થઇ સર્વને પ્રણામ કર્યા અને સર્વે બેઠા. આથી પશુકુટી ઋષિ-
મય થઇ જોટલે આ ઋષિ કે જેનું નામ ઋષભ^૧ ઋષિ (ધર્મપ્રવર્તક)
હતું તે ઋષિ સંતુષ્ટ થયા અને સર્વ સભા સમક્ષ ધર્મમય પ્રવચન
કરવા લાગ્યા.

ततस्तेपांसमस्ता नामुणिणामृषिर्मत्तमः

श्रुयमानामधिष्ठापि विस्मयन्निश्चमग्रचित्त

પછી તે સર્વ ઋષિઓના અગ્રણી તે શ્રેષ્ઠ ઋષભ ઋષિ હાસ્યપૂ-
ર્વક તે રાજાને સર્વ ઋષિ સમક્ષ, આવી રીતે કહેવા લાગ્યા.

હે સુમિત્ર રાજા ! હું એક વખત તિર્થયાત્રા કરતાં ફરતો ફરતો
બદ્રિકાશ્રમ તરફ ગયો અને ત્યાં નરનારાયણના આશ્રમમાં જઈ
પવિત્ર મૂર્તિનાં દર્શન કર્યો અને ત્યાં થોડી વાર બેઠો. ત્યાં એક તત્તુ
નામના ઋષિવર્ધ ત્યાં પધાર્યો તેને ભેટ હું અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો.
મારા જીવનમાં કોઈ દીવસ પણ મેં એવું શરીર ન જોયેલ કે ન
સાંજોલ, તે જોટલા દુર્બળ હતા કે, ફક્ત આપણી કનિષ્ઠિકા
આંગળી જોટલે છેલ્લી આંગળીની ભેડની આંગળી જેવુંજ તેનું
શરીર હતું અને એક મનુષ્યની સાધારણ ઉંચાઈથી આઠ ઘણું ઉંચું
તેનું શરીર હતું જોટલે લગભગ ત્રીસથી બત્રીસ હાથની તેની ઉંચાઈ
હતી, તેના બન્ને હાથ તો સ્ત્રી જેવાજ લાગે, મુખ અતિશય નાનું,
કાનું, નેત્ર વગેરે તમામ અવયવો તેના શરીરના પ્રમાણમાં તદન
સૂક્ષ્મજ હતા. છતાં તેનું બોલવું, ચાલવું વગેરે સર્વ મનુષ્યની
સમાનજ હતું. પ્રથમ જો મોહું અને વિચિત્ર શરીર ભેટ હું આશ્ચર્ય
સાથે લય પામ્યો અને તે તો મારી પાસે આવીને ઉભાં રહ્યા.
પણ તપોબળના પ્રતાપે મને ડર ગયો અને હિંમત આપી અને
તેના ચરણમાં નમ્યો અને માઝું નામ ગોત્ર તેમને બજાવ્યું. તે

૧ ઋષભ-જોટલે ધર્મ જોમ શસ્ત્રકારો કહે છે. પણ તેનો શબ્દાર્થ ઋષભ
જોટલે બળદ થાય છે તે પછી શંકરનો પોતીજા (બળદ) વાહન દરાવ્યું છે
તેનો જોગ હેતુ છે કે બ્રહ્મરૂપ શંકરને ધર્મજ વહન કરે છે, ગેરૂ છે; અર્થાત્
ધર્મથી પ્રભુ પ્રેરાય છે.

મુનીએ બહુ વિવેક કર્યો. હસ્યા અને નિર્મળ વાણીથી જણાવ્યું કે મારા આ શરીરથી તમે જરાપણ ગભરાશો માં.

તેમનાં એટલાં વચનથી મને શાંતિ અને આનંદ મળ્યો. એટલે કાંઈ પૂછવાની બ્યાં હિંમત કરું છું ત્યાં તો આસપાસ રહેનારા ઋષિઓ પણ આ આશ્ચર્યરૂપ શરીર જોવા આવવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓ પણ નવાઈ જોવા આવવા લાગી. સર્વ મંડળ એકઠું થયું અને બેઠા. તેવામાં એક ઘોડેસ્વાર રાજા પણ ત્યાં જોવાિતો આવ્યો. અને વિચિત્ર રૂપ જોઈ ઘોડાપરથી ઉતરી તે સર્વેની પાસે આવી બેઠા. અને તે રાજાની સેના તથા સ્ત્રી મંડળ પણ સાથે હતાં તે પણ સર્વે આવ્યાં ને બેઠાં. રાજા બહુ ગભરાયેલ હતો. આંખમાંથી આંસુ આવ્યાં જતાં હતાં. છાતી ધડકતી હતી તેની સ્ત્રી પણ માથું પછાડતી હતી. આવી રહાકૂટજ થઈ રહેલ હતી ત્યારે તે આશ્ચર્યરૂપ દુર્બળ અને બત્રીશ હાથ લગલગ ઉંચાઈવાળા તે તરુ ઋષિ કે જેને જોઈ સર્વે આશ્ચર્ય પામ્યાં છે તે ઋષિ આ રાજાને પૂછવા લાગ્યા. ભાઈ ! શા માટે તું આંહી રેતો રેતો આવ્યો છે ? તારી સ્ત્રી, માથા શા માટે કૂટે છે ?

ત્યારે શરીર જોઈનેજ આશ્ચર્ય પામેલ તે રાજા જાણ્યો કે ધર્મોત્તમા ? મારો એકનો એક પુત્ર આ જંગલમાં જોવાઈ ગયો છે. તે પવિત્ર હતો, આસા પાળક હતો તેના ચિના હું અને મારી સ્ત્રી બહુ ગભરાઈ ગયાં છીએ અને અમને કશું સૂઝતું નથી. રાજ્ય, વૈભવ, ખાવું પીવું, એ સઘળું અમારું આ વખતે પુત્ર વિચેગથી ધૂળ થયું છે. જગતમાં ચારે તરફ અધકાર અમને લાગે છે. અમારી બુદ્ધિ કાંઈ કામ કરતી નથી. પુત્રની આશાથી મેં અને મારી સ્ત્રીએ સર્વ સુખ તજ્યાં છે, ઘરખાર તજ્યાં છે. કશામાં સ્વાદ નથી. પુષ્પની શય્યા પણ સૂળ જેવી લાગે છે જેથી જો પુત્રની આશામાં અત્યંત ગભરાઈ ચારે તરફ ભ્રમું છું તે ક્યાં હશે, શું કરતો હશે ? શું તે રીસાયો હશે ? તે ભૂખ્યો થયો હશે તો કોણ ખાવાનું આપતું હશે ? અરેરે બિચારા તેની પણ દુર્ઘટ્ટા થઈ હશે ? ક્યાંઈ ભૂલો પડ્યો હશે ? જો તે મને નહિં મળે તો જો પુત્રની આશામાંજ મારું ને મારી

શ્રીનું મરણ થશે તો મારી જો આશા (પુત્ર મળવા રૂપ આશા)
આપ સફળ કરે. તત્તુ ઋષિ બ્રાહ્મ્યાઃ તપોબળથી અને દિવ્ય શક્તિથી
મેં બાણી લીધું છે કે તારા પુત્રે મુખ્ય બુદ્ધિથી કોઈ ઋષિનું
અપમાન કર્યું છે અને આશા ભંગ કરી છે. જો ઋષિએ સુવર્ણ
(હિતમ) કળશ અને વધકલ વચ્ચે માગેલ તે ન આપ્યાં અને
તિરસ્કાર કર્યો તેથી તેની હુદ્દશા થઈ. રાજા, પુત્રની આ મુખાંધથી
જેદ પામ્યો અને જણાવ્યું કે તે બાળક બુદ્ધિવાન બન્યો અને બુદ્ધ
થઈ, તો આપ તે બૂલ સુધારો. ત્યારે ઋષિએ કહ્યું: તમે ચિંતા
કરો માં અને ભ્રેષ્ઠો. આમ કહી જો રાજાની આગતા સ્વાગતા
કરી તેને અને તેની શ્રીને તે ઋષિએ ધીરજ અને હિંમત આપી
જેટલે રાજા શ્રી સહિત ઋષિનું શરીર જોઈ આશ્ચર્ય પામતો ત્યાં
ભેઠો, પછી ઋષિવર્યે નાગ વિગેરે પૂછ્યું. ત્યારે રાજાએ જણાવ્યું કે

વીરધુમ્નહિતરણ્યાતો રાજાહવિશ્વધિપ્તઃ

મૂરિદુસંતુતનદં મન્વેષ્ટુવનમાગતઃ ॥ ૧ ॥

મારું નામ વીરધુમ્ન રાજા એવું જગતમાં પ્રખ્યાત છે. અને
હું બુરીધુમ્ન નામનો મારો પુત્ર વનમાં જોવાઈ ગયો છે તેને
જોળવા માટે આવ્યો છું. રાજાનું વચન સાંભળી થોડી વાર સુધી
મૌન રહ્યા પછી તે તત્તુ ઋષિએ આગળ વાત ચાલાવી બ્રાહ્મ્યા કે,
તારા પુત્રે જે ઋષિનો તિરસ્કાર કર્યો હતો તે ઋષિ આશાભંગ
થવાથી બહુ જેદ પામી તપ કરવા મંડ્યા અને નિમ્નથ કર્યો કે
આજથી, રાજા કે કોઈની પણ આશા રાખવી નહિં. અને કોઈ પાસે
કાંઈ પણ માગવું નહિં. જે વસ્તુ નહિ હોય તેથી ચલાવવું. બુખ
વેઠવી, કષ્ટ વેઠવું, બુવાર થવું, તે બધું સહન કરવું, પણ માગ્યા
પછી નિરાશ થવું જો અતિ કષ્ટરૂપ છે.

દેહીતિવચનંકૃત્વા દેહસ્થાનંચદેવનાઃ

મુલાન્નિર્ગત્યચ્છંતિ શ્રીદ્વિષીઘૃતિકૌર્તયઃ ॥ ૧ ॥

કોઈની પાસે આશાથી જઈ માગવાનું કરતાં “ આપો ” જો
વચનજ સાંભળીને તર્તીજ લક્ષ્મી (તેજ) લાજ, બુદ્ધિ, ધીરજ અને

કીર્તિરૂપ પાંચ દેવતાઓ મુખમાંથી નીકળીને ચાલતા થાય છે. અર્થાત્ માગવાની સાથેજ તેજ વગરનો જાંજો થઈ અને પોતાનો મોલો (લાજ) હલકો કરે, અકલ વગરનો છે માટે અને જોને બીજી આવડત નથી માટે માગે છે જોમ હોલો કહે. બુદ્ધિવાન છતાં બુદ્ધિહીન ગણાય અને તેથી આખરૂં જોયાથી કીર્તિ અને ધીરજને પથ્ય બુજે. એક કોઈની આશા કરવામાં આવું અધમ પરિણામ આવે છે માટે હું જો આશાને દૂરજ કરીશ. કારણ આશા જોજ માણસને દુર્ગંજ કૃષ્ઠ બનાવે છે. રાજાએ પુનઃ તે ઋષિને પૂછ્યું. આશાનું દુર્ગંજપણું મને કહો. ત્યારે ઋષિએ જુનીવાત સંભારતા હોય જો રૂપમાં જોડ્યા અને કહ્યું કે આશામાં જોયાં આઈ અકળાયા કરવું ને તેને આધીન થવું તે દુર્ગંજ (કૃષ્ઠ) અને આશાને છતવી ને તાણે કરવી આવું નામ પુષ્ટી (સતોષ) સમજવો.

પાછું રાજાએ પૂછ્યું. મહારાજ મને એક જો શંકા થઈ છે કે આજ સુધીના મારા જીવનમાં મેં તમારા જેવું કોઈનું પણ દુર્ગંજ અને આપડું બત્રીશ હાથ મોટું શરીર જોયું નથી. તો આવું તમારું શરીર છે તેનું શું કારણ ? તેના જવાબમાં તનુઋષિ જોડ્યા : રાજા આ શરીરપરથીજ સહજ સમજાય છે છતાં તું મમજતો નથી. આ મારા શરીરની લંગાઈ અને દુર્ગંજતા છે. તેજ આશા છે, આશા હંમેશાં દુર્ગંજ (પરાધીન) અને લાંબીજ હોય છે. તેનો અંત સહજમાં નથી આવતો, આ પરથી તારે જોમ સમજવાનું કે સતોષ જો જાણપણું. અને અસતોષ જો દુર્ગંજપણું છે. તો જે આશા રાખનાર, અને બીજાની ઉપર આધાર રાખનાર હોય તે હંમેશાં દુર્ગંજજ હોય છે. કારણ, પરની આશા રાખનારમાં સતોષ હોતોજ નથી. અને તેમાં પણ જેની આશા રાખે તેની પાસે આશા સફળ ન થાય તો તેની નિંદા ન કરવી અને સતોષ માનવો. જોવાતો કોઈકજ હોય છે. લાઈ ! આશા લંગ થતાં જે મંતાપ થાય છે તે મંતાપવાળી નિરાશા અત્યંત મારા કરતાં પણ દુર્ગંજ હોય છે અને તેમાં પણ જેની આશા રાખીએ તે મનુષ્ય આશા સફળ ન કરે જોવા નીચ સ્વભા-

વનો હોય, દુષ્ટ હોય, ક્રોધી હોય અને તેથી નિરાશ કરનારો, કૃતખી આજસુ અને કોઈનું ભણું ન કરે તેવો હોય તેવાની આશા રાખવી, એતો અત્યંત દુર્ગંજતા સમજવી. એકજ પુત્રના પિતાની આશા તેનો પુત્ર ખોવાઈ જતાં તેનો પત્નો ન લાગે તે વખતે તેની આશા મારા જેવીજ દુર્ગંજ ભણુવી; અર્થાત્ તારી પુત્ર મેળવવાની આશા, મારા કરતાં વધારે લાંબી અને દુર્ગંજ છે. વધ્યા સ્ત્રીને બહુ કાળે સગર્ભા થતાં પુત્રની આશા અને પુત્રને જન્મ મૃત્યુવશ થનાર પિતાની આશા, તેમજ વૃદ્ધાવસ્થામાં સ્ત્રી કરીને પુત્ર મેળવવાની આશા, દુષ્ટ સ્વભાવવાળા ધનવાનની આશા, એક યુવાન કન્યા બીજો આપી દીધેલ હોય તેની આશા, એ તમામ આશા મારા કરતાં વધારે દુર્ગંજ અને લાંબી અને નિરાશારૂપજ છે. એમ આ શરીર પરથી તારે સમજવું.

રાજા, તે ક્ષમિનાં વચન માંભળી ચરણમાં પડયો, નમ્યો આંખ-માંથી આંસુ પાડયાં અને ક્ષમા માગી કહ્યું કે જો પ્રભુ ! હવે હું સમજ્યો કે મને બતાવવા માટે આશારૂપજ આપવું આ શરીર છે. તો હવે આપ મારા પુત્રને મેળવી મારી આશા આપજ સફળ કરો. હું આપને શરણે છું અને આપના બોધથી સમજ્યો કે જે મારા પુત્રે આપના શરીર જેવી કોઈને લાગી આશા આપી પછી મુખોઈને દીધે નિરાશ કરેલા તેનુંજ આ રૂપ હું લોગવું છું તો હવે આશા આપ્યા પછી કોઈ દિવસ કોઈને નિરાશ નહિ કરું માટે મારી આશા સફળ કરો. તનુકષિણે કહ્યું રાજા ! તને બોધ આપવા અને આશાનું રૂપ સમજાવવા માટેજ મેં આ સ્વરૂપ તને દર્શાવ્યું. લાંબી આશા આપી જે નિરાશ કરે તેવા પુરૂષનું આ રૂપ છે. જે બીજાની લાંબી આશા રાખી ને પછી પાછળથી ખરે સમયે નિરાશ થાય છે તે અત્યંત દુર્ગંજ અને સંતાપ પામી કષ્ટ બોગવી જે નિશાસો નાખે છે તે નિશાસો (ઉષ્ણ નિશ્વાસ) આશા આપનારનાં પુન્ય, ધર્મ વગેરે સર્વ બાબીને નાશ કરે છે, માટે આશા, બનતાં સુધી ન આપવી અને આપ્યા પછી કોઈને નિરાશ તો નજ કરવો. વગર આશા આપ્યે

કેઇ આપણે આંગણે આશા કરીને આબુ હાથ તેને પણ આપણી સત્તા પ્રમાણે સતોષ આપવો, પણ નિરાશ ન કરવો એ આ મારા શરીરપરથી સર્વેએ સમજવાનું છે. આમ કહી તે આશાતું રૂપ જે બતાવેલ તેને બદલે પછી નિરાશ ન કરવાની રાજાને શિખામણ આપ્યા પછી યોગ બળથી તે રાજાના પુત્રને લાવી આપીને ઋષિએ તે રાજાને સંતુષ્ટ કર્યો અને પછી ધર્મનું અદ્ભુત દિવ્ય રૂપ ધારણ કરી સર્વના હૃદયમાં પ્રકાશ કરી કેઇને નિરાશ ન કરવા અને સર્વની આશા સફળ કરવી એવો યોગ આપીને ઋષિ ત્યાંથી આલતા થયા અને તે રાજાએ યોગ લઈ તે પ્રમાણે ઘેર જઈ સર્વની આશા સફળ કરવાનું વૃત્ત લીધું.

ઋષભમુનીએ પછી સુમિત્ર રાજાને જણાવ્યું કે તું પણ નમાસ્ત્રી મૃગ પશુની આશાને દૂર કરી પવિત્ર આશાઓ જે કેઇ તારે માટે રાખે, તેની આશા સફળ કરવાની ટેવ રાખીશ તો તારી આંગા સફળ થશે. જે જગતને નિરાશ નથી કરતો તેની આશા સફળ થાય છે. આ વચન સાંભળી તે રાજા સંતુષ્ટ થયા ને તે ઋષિને નમન કરી જણાવ્યું કે આપશ્રી કહો છો તે બરાબર છે. આપણે ખીજાની આશા સફળ કરીએ તો આપણી આશાઓ સફળ થાય છે જ. આમ કહી ઋષિને નમીને સંતુષ્ટ થઈને તે રાજા પોતાને ઘેર ગયો. આદ્રષ્ટાંતપરથી તમારે એ સમજવાનું કે આશા એ જગતનું જીવન અને પોષણનું સાધન છે. કેઇને એક વખત આશા આપી તેને નિરાશ કરવો એ મહા ઘોર પાપ છે. એના કરતાં આશા નજ આપવી એ વધારે સાફ છે.

છતાં સત્તાવાન, ધનવાન, દયાવાન અને ઉદારતાવાળા પુરૂષ પાસે તો આશા આપ્યા વિના લોકો તેના ધન અને ઉદારતાના ગુણ સાંભળીનેજ અર્થી જન્મે આશા માટે આવે છે, તો તેઓએ પોતાનું ઘર, આબડ, ધન અને પ્રતિષ્ઠા તરફ નજર કરીને આંગણે આશા કરીને આવનારને નિરાશ નજ કરવો; એજ ખરું ધનવાન અહુસ્થનું લક્ષણ છે.

મહાપાપ લોભ.

ધર્મરાજાએ પૂછ્યું 'અરૂં પાપતું મૂળ જણાવો.

ભીષ્મ દાદાએ જવાબ આપ્યો કે લોભ, એ મુખ્ય પાપતું મૂળ છે. લોભને લીધે મનુષ્યો ન કરવાનાં કર્તાવ્યો કરે છે. સ્મશાન વાસ કરે, પરદેશ જાય, ચોરી કરે, લુચ્છાઈ કરે, અનીતિ કરે, સગાવડાલામાં વેર કરે, વગેરે લોભને લીધેજ સઘળું થાય છે. લોભિષ્ટ મનુષ્ય નિર્દોષ થાય છે. અને આહુન ઉઘાડીરીતે પોતાના સ્વાર્થની ખાતર ખીજાનું ગમે તે થાય તે તરફ જોતોજ નથી. તેનું હૃદય, પશ્ચરથી પણ વધારે કઠણ બને છે. હયા તેના હૃદયમાં લેશ પણ હોતી નથી. તેને, અપકીર્તિની દરકાર રહેતી નથી તેવો મનુષ્ય દ્રવ્યનેજ મુખ્ય વસ્તુ, કેવ સમાન ગણે છે. જેથી ન્યાય અન્યાય ગમે તે રસ્તે તે જોકત્ર કરવું અને સાચવી રાખવું, વાપરવું નહિ, જો સિદ્ધાંત વાજો બને છે. હવે લોભ એ વસ્તુના કેટલાક અવળા અર્થ કરે છે. તે એ કે બહુ ઉલોગ કરનાર અને પૈસા જોકત્ર કરનારને પણ કેટલાક લોભી કહે છે. પણ પૈસા ન્યાયને રસ્તે જોકઠા કરવા એનું નામ લોભ નથી, પણ પૈસાની ખાતર કે પોતાના કાંઈપણ પ્રકારના અંગત સ્વાર્થની ખાતર ખીજાને નુકશાન કરીને પણ પોતાનો સ્વાર્થ, લાભ સાધવો એ જોક લોભનું લક્ષણ છે. કેટલાક એવી રીતે પૈસા જોકઠા કરીને પછી અનીતિને રસ્તે વાપરે, ઉઠાવે, તેમ લોકમાં સાડું કહેવડાવવા ખાતર દાન પણ કરે તો આવી રીતે પારકાનું નુકશાન કરી હિરાન કરી પૈસા જોકત્ર કરી વાપરવું અમે જોને પણ કીર્તિના લોભજ ગણીએ છીએ એ પ્રહય નહિજ.

હવે લોભનું ખીજું રૂપ એ કે પૈસા ન્યાયથી મેળવે, જુદું ન બોલે, કાંઈનો દ્રેષ ન કરે જો બધા સદ્ગુણો હોય; છતાં જોકત્ર કરેલ પૈસામાંથી જરાપણ વાપરે નહિ, પણ માત્ર જોકઠાજ કરી જાણે તો તે મુખ્ય લોભનું લક્ષણ છે. ભલે સારે રસ્તે દ્રવ્ય મેળવે પણ તેનો સારે રસ્તે પાછો ઉપયોગ ન કરે તો તેનું મન મહીન, થાય છે.

જેમ જોકે વહેતું નદીનું પાણી હોય છે તે ચોખ્ખું ને પીવા લાયક હોય છે. પણ જોકે ખાડામાં ભરાઈ રહેલું પાણી ભલે ગંગાજળ જેવું પવિત્ર હોય પણ તેમાં કીચડ થાય, જંતુ પડે, ગંધાઈ જાય અને પીવાને કે સ્નાન કરવાને કથાને ઉપયોગી રહેતું નથી. તેમ ઘરમાં જોકે કંઈ દ્રવ્ય, સારા જળ સમાન સારે રસ્તે આવેલ હોય તોપણ તે જોકે રહેવાથી હૃદયને મક્કીન કરે છે. મોહ કરે છે. કોઈ ભુલેયુકે વધારે વાપરે તો તેવો લોભિષ્ટ, મનમાં કલેશ કરે છે. મારી કમાણીનું નાણું, વાપરી નાખે છે જોમ મનમાં ખરાબ અસર થવા રૂપ મક્કીન જંતુઓ તેના હૃદયમાં દાખલ થાય છે તેથી બુદ્ધિ ને જ્ઞાનરૂપી જળ ખગડે છે.

લોભોદ્ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિમ્રમઃ

સ્મૃતિમ્રંષાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણયતિ

લોભથી મોહ “વસ્તુ મેળવવાની અતિ આતુરતા” થાય છે. અને પછી તે આતુરતા જોટલી વધે છે કે તે પારેલી વસ્તુ ન મળે તો બેભાન થાય છે. અને તેથી બુદ્ધિ નાશ (જપ) થાય કે જેથી તે મેળવવા માટે ન કરવાનાં કૃત્ય કરવાનું મન થાય અને તેમ કરતાં દુનિયામાં બે આળસુ થાય, ધિષ્ઠાર પામે, નાક કપાય, જોટલે જે ભાણસની આળસુ ગંધ તે પ્રયોજ છે. માટે ગીતાશ્રમાં કહે છે કે બુદ્ધિનો નાશ પામનાં તે મરે છે. તે મરતુનો અર્થજ આળસુ જવી, દુનિયાનો ફિટકાર, અપકીર્તિ વગેરે સમજવાનું છે. જોકે લોભનું આ પરિણામ આવે છે. જોકે ઇન્દ્રિય ખગડતાં બધી ખગડે છે. જોકે વૃત્તિ ખગડતાં બધી વૃત્તિ ખગડે છે અર્થાત્ લોભની ખાતર ન કરવાનાં કૃત્ય બધાં કરે તેમાં સર્વ આવી ગયું. ન ખાવાનું ખાય. પરમ્થી સેવન લોભ ખાતર કરે અને તે પોતાના દુરુચિ દાંકવા બીજાની નિંદા પણ કરે છે, જેથી વાણી ખગડે, બહુ વિષય મેવનને લીધે સ્ત્રી ખાવાનું મન થાય છે, જેથી જીભ ખગડે, પોતાથી બીજા સાથે હાથ તે લેઈ ન શકે. બીજાની સ્તુતિ ને પોતાની નિંદા ગ્રહન ન કરે તેથી મૃત્યુ ઉત્પન્ન થાય.

પોતાની સ્તુતિ કરવાને દોરાય, સાહુસ કરે, આવાં અનેક દુષ્ટ કર્મો એક લોભને લીધે વધે છે. લોભિષ્ટ મનુષ્યને ગમે તેટલું મળે તો પણ સંતોષ તો થતોજ નથી. આશ્ચર્ય તો એ છે કે સારા સારા વિદ્વાન, ડાહ્યા અને બુદ્ધિશાળી પણ લોભમાં ફસાય છે. લોભિષ્ટની વાણી મધુર હોય પણ ઝેરથી ભરેલ હોય છે, એ અનેક વેશ કરી જગતને ઠગે છે. વળી વિદ્વાન લોભી હોય તો તે ધર્મને બહાને ને શાસ્ત્રને બહાને અનેક દુષ્કર્મો કરે અને ધર્મને બહાને સ્ત્રી વગેરે પાસે અનીતિ કરાવે અને ધન લૂટે; એટલે કે તેની લાલ અને દ્રવ્ય ખેંચ લૂટે અને આખરે શુભાવે અને ધર્મ ગ્રાસનું બહાનું આપે. તેવા ધર્મને ધાને અધ બનેલ વિદ્વાનો, તેનો ગેર ઉપયોગ કરતાં લોભી સ્ત્રી વગેરેને સમજાવીને ઠહે છે કે, જેનકેન પ્રકારણ સતોપંજનયેત્સુધી:

ગમે તે પ્રકારે અનીતિની દરકાર કર્યા વિના સોને રાજી કરવા. સંતોષ આપવો અને સારા વિદ્વાનની સેવા કરવી એજ ઉત્તમ માર્ગ છે. આમ સંતોષ આપનારને તદેવંશ્વર પૂજનમ્ તેજ ઇન્દ્ર પૂજન છે એમ ગાણી વિદ્વાનનું મન્માન અને આશા સફળ કરનાર ઉત્તમ પદને પામે છે. આમ કહી અધર્મને રસ્તે દોરે છે અને જ્ઞાનનો ઉધો અર્થ કરે છે. આમ સારા વિદ્વાનો અને ડાહ્યા પુરૂષો જ્યાંયે કરવા લાગે ત્યારે લોકો પણ તેને અનુસરે અને તેથી જગત અવળે ચગડોલે ચડે તો વિદ્વાન અને બુદ્ધિશાળી આમ જગતને દોરે છે તેથી તે તો લોભને લીધે અતિશય પાપી બને છે. આ એક પૈસાના લોભનીજ વાત નથી પણ દરેક સ્વાર્થ સાધવાને ઇન્દ્રિય તૃપ્ત કરવા રૂપ લોભની ખાતર આવાં કૃત્યો કરનારાની વાત છે અને એમ ધર્મને બહાને અધર્મને રસ્તે પોતે દોરાય અને બીજાને દોરે તે સાફ નહિ પણ તે ધર્મભ્રષ્ટાએ મોટો દંભી અને દંભી પુરૂષજ ગણવો જોઈએ. વિદ્વાતા કેવળ નકામીજ છે માટે તેવા લોભિષ્ટથી દુર રહેવું જોઈએ. મનપાત્ર હોય, પવિત્ર હોય, અવળે રસ્તે ન ગ્રેરે તેવા હોય તેવાની મગતી જરૂર કરવી. જે પોતે પવિત્ર હોય તે બીજાને પવિત્ર બનાવે.

જે પોતે ઉદાર હોય, ધર્મપરાયણ હોય તે ખીજને તેવો બનાવે છે. માટે તેવા આચરણવાળો વિદ્વાન હોય તેજ ખરો વિદ્વાન સમજવો. પણ લોભિષ્ટ ને લાલચુ અને નીચ વિચારવાળા ભલે શાસ્ત્રના અભ્યાસી હોય છતાં તે અભ્યાસ અને શાસ્ત્રરૂપ ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપ ગંગાજળ એક ખાળના પાણીમાં રેડવાથી તે ગંગાજળ જેમ ખાળના પાણી જેવું બને છે. તેમ તેની વિદ્યારૂપ ગંગાજળ લોભ મોહ અને તેને લીધે કરેલ દુરાચરણરૂપ ખાળના જળ સાથે મળવાથી તે પવિત્ર વિદ્યા દુર્ગંધમયજ બને છે. માટે તે પુરૂષોત્તમ સંગ ન કરતાં નિરભિમાની, પવિત્ર, વિદ્યાવાન અને જેવું અંતર નિર્મળ છે તે પુરૂષના હૃદયમાં રહેલ વિદ્યા અને જ્ઞાનરૂપ જળ કેવળ ગંગાજળરૂપજ હોવાથી જેમ-ખાળમાં એક કળશે! ગંગાજળ નાંખતાં તે ખાળરૂપજ બને છે તેવીજ રીતે એક ખાળમાંથી લીધેલ પાણીનો લોટો ગંગાના નિર્મળ પ્રવાહમાં પડે તો તે ખાળનું પાણી ગંગાજળરૂપજ બને છે. તેમ, આપણું અજ્ઞાનરૂપ ખાળનું પાણી હોય પણ નિર્મળ જેનો વાણીનો પ્રવાહ વહે છે એવા જ્ઞાની પવિત્રાત્મા પુરૂષના સમાગમથી આપણું અજ્ઞાન મટી જઈ જ્ઞાનરૂપ જ બને છે. માટે નિર્મળ પ્રવાહવાળા વિદ્વાન પવિત્ર આત્માનો સંગ કરવો કે જેમાં અપવિત્ર લોભ વગેરે દુર્ગુણ નજ હોય. એવા નિર્મળ પુરૂષો હૃદયમાં પવિત્રજ હોઈ ખીજનું શ્રેય કરવાને માટેજ આતુર રહે છે તેથી તેઓમાં દેવી બળ હોવાથી તેને સર્વે માન આપે છે અને તેનો ખોથ આપણા હૃદયમાં સચ્ચોટ અમર કરે છે. આપણું મન ફેરવી અવશ્ય નિર્મળ બનાવે છે.

ધર્મપ્રિયાં સ્તાન્સુમદાનુમાવાન્ દાંતોપ્રમત્તશ્ચ સમર્ચયેથાઃ

દૈવાત્સર્વે ગુણવંતોમંતિ શુમાશુમે વારૂપ્તવાસ્તવાન્યે ॥૧॥

માટે ધર્મપ્રિય અને પવિત્રવૃત્તિવાળાજ મહાન પુરૂષો ગળી તેનું પૂજન કરવું અર્થાત્ તેની આજ્ઞામાં રહેવું. કારણ તેવા શુભવાનનાં

વચનો શુભ અને પવિત્ર હોય છે તેથી સર્વને દેવી તત્ત્વવાનને શુભવાન બનાવે છે. એવા સંતપુરુષો અજ્ઞાન મટાડે છે.

ધર્મરાજ કહે છે મને અજ્ઞાનનું રૂપ; પ્રવૃત્તિ, સ્થાન, ક્ષય, ઉદય, મૂળ યોગ અને ગતિ તથા તેથી થતાં દુઃખ મને જણાવો.

લીધમ કહે છે: રાગ (પ્રિતી) દ્વેષ મોહ હર્ષ, શોક અંભિમાન, કામ ક્રોધ, ગર્વ આશા તૃષ્ણા, દ્વેષ સંતાપ, ઇર્શ્યા અહેમાઈ. એ સર્વ અજ્ઞાનનાં લક્ષણો છે. તને દૂકામાં જણાવું છું કે અતિ લોભ એજ અજ્ઞાન અને એ બંને સમાન પાપ રૂપ આપનાર છે અર્થાત્ લોભ વધવાથીજ અજ્ઞાન વધે છે, અને લોભ જેમ બોલો થાય તેમ અજ્ઞાન ઘટતું બધ છે. તેથી તેનો ખરો આધાર લોભજ છે એટલે ૧ અજ્ઞાનનું પ્રત્યક્ષરૂપ લોભ છે. ૨ એનું કર્તાવ્ય લોભથીજ છે. ૩ તેનું સ્થાન લોભજ છે. ૪ વધે છે લોભને લીધે. ૫ તેનો નાશ પણ લોભના નાશ સાથેજ છે. અને ૬ તેનો ઉદય પણ લોભથીજ છે. આમ છ પ્રકારથી લોભમયજ અજ્ઞાન સમજવું. હવે તારૂં સાતમું પ્રશ્ન તે અજ્ઞાનનું મૂળ શું ? એ છે. તો તેના જવાબમાં જણાવવાનું કે અજ્ઞાન જન્ય લોભનું મૂળ મોહ છે; અર્થાત્ મોહ અને લોભ એ બંનેના સંયોગથીજ અજ્ઞાન અત્યંત વધે છે. તેથી મોહનો નાશ થતાંજ અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે, લોભનો નાશ એ અજ્ઞાનનો નાશ થઈ ચૂક્યો સમજવો. જનક અને માંધાતા વગેરે રાજાઓ લોભ તજવાથી ઉત્તમ ગતિ મેળવી ગયા માટે જણાવવાનું કે:—

મત્યક્ષંતુકુરુધેષ્ટયજ્ઞલોમ મિહાત્મના

ત્વત્ત્વા લોમં સુખં લોકે પ્રેત્ય ચાનુ ચરિષ્યસિ

તું ખરી રીતે લોભનો ત્યાગ કરી હે ધર્મરાજ અજ્ઞાનનો નાશ કર કારણુ તેમ કરવાથી પવિત્ર લોકમાં વાસ થયો.

ધર્મરાજ કહે છે:—હવે મારે જે આવરણ કરવાનાં હોય તે કહો. ત્યારે લીધમ કહે છે: પ્રથમ મન અને ઇન્દ્રિયો વશ રાખવી, શબ્દ વશ રાખવી, આગળ પાછળ નજર કરવી, બોલવું તેજ પાળવું. અને

સાચું બોલવું એ ટેવ રાખવી, સતીય રાખવો, વચનમાં મીઠાશ રાખવી, કોઈના મનને દુઃખવું નહિ, સૌપર દયા રાખવી, કોઈના કહેવાથી એકદમ કોઈપર ખોટો વહેમ ન રાખવો અને સાંભળેલ વાત પરથી કોઈને વગર તપાસે દોષિત ન ગણવો. ક્રોધ ન કરવો, પોતાની સ્તુતી ન કરવી, જેમાં લોક નિંદા થાય તે કર્મ ન કરવું તે તે માર્ગે ન જવું, કદી સાડું કામ હોય પણ દુનિયાદારીમાં ખરાબ લાગે તે ખરાબજ ગણી તજવું. કોઈનું સાડું ભેંધે રાહ થવું, સર્વ તરફ (શત્રુ પર પણ) અમી નજરજ કરવાની ટેવ રાખવી, આવા સ્વભાવવાળો સર્વત્ર નિર્ભય થઈને ફરે છે અને જગત'સમગ્ર તેને મીઠી નજરથીજ જુએ છે. માટે આવા સ્વભાવ સાથે સત્યવૃત્તવાળું થવું. ધર્મરાજ કહેવા લાગ્યા કે મને આપ હજી સત્ય સમજાવો, કારણ સત્ય એ શું ? તે મારે હજી જાણવું અને સમજવું છે. ધર્મરાજએ વધારે સત્ય સ્વરૂપ જાણવાને પૂછતાં લીખ્મપિતામહ બોલ્યા: સત્યના ૧૩ તેર ભેદ છે ૧ સત્ય, ૨ સમાન બુદ્ધિ, ૩ ઇન્દ્રિય દમન, ૪ માત્સર ત્યાગ, ૫ ક્ષમા, ૬ લેખ્મ, ૭ સહનશીલતા, ૮ અનુસૂયતા, ૯ ત્યાગરૂપ ધ્યાન, ૧૦ આર્યપણું, ૧૧ ધૃતિ, ૧૨ નિરંતર દયા, ૧૩ અહિંસા.

૧ સત્ય—સત્ય મુખ્ય ભેદ સત્ય શું તે જણાવ્યું છે. છતાં જણાવું છું કે સત્ય ત્રદાય નિર્વિકાર તત્વ છે, સ્વયં પ્રકાશી બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે, જગતને પોષણ કરનાર, વધારનાર, આનંદ આપનાર ને સર્વનું હિતકર જે હોય એ મત્યજ છે. તેથી જે કાંઈ કામ કરતાં પૂરેપૂરો ધર્મ સચવાય, પોષણ થાય, કોઈને નુકશાન ન થાય અને સર્વને આનંદ સાથે જે કામ પવિત્ર ને નિર્વિકારમય હોય એ કર્તવ્ય ને શાસ્ત્રકારો સત્ય કહે છે.

ધામનાસ્વેનસદાનિરગત કુદ્ધકસત્યવરધોમહિ.

પોતાના તેજથી, આત્મ બળથી, જગતમાં અગ્નિવાળું પાડે, અંધારાનો નાશ કરે, જોવું જે સ્વરૂપ અને આચરણ તેજ સત્ય સ્વરૂપ શ્રી પ્રભુજ તેમા વમેત છે એમ સમજવું; અર્થાત્ એવાં મનો

જેમાં વસેલાં છે તે પુરૂષ મનુષ્યોમાં ઉત્તમ હોવાથી પુરૂષોત્તમ જ ગણાય. માટે તેવા પુરૂષોત્તમનું હું ધ્યાન કરું છું ચિંતવન કરું છું.

૨ યીજોગુણ સમાનતા ॥ ગુનિચ્વંશ્વપાકેચ પંડિતા સ્તમદ-
ર્પિતઃ ॥ શ્વાન અને ચંડાળમાં પણ સમાન લાવ રાજે તેજ પંડિત
ગણાય, અર્થાત્ મુદ્ગ શ્વાનજેવા, હલકા સ્વભાવનો મનુષ્ય અને
ઘાતકી દેવિ મનુષ્ય હોય તેનીપર એમ સર્વ પર સમાન મીઠી નજર
રાખવી એ સત્યનોજ શુભ છે; એટલે કામ, ક્રોધ તથા લોભને તજે
ત્યારે એ શુભ મેળવી શકાય છે.

૩ ટ્રીજો પ્રકાર સત્યનો દમ નામનો છે—કોઈમાં પણ લાલચ ન
રાખતાં કોઈ ચીજ કે મનુષ્ય તરફ અન્યાયને રસ્તે અપવિત્ર અની-
તિમય લાવના થાય તેને ન થવા દેતાં મનને નીતિ તરફજ દોરવું.
એને દમ કહે છે. આને માટે ધીરજ અને સહન શીલતા એ ખાસ
જોઈએલીએ; માટે તે સહન શીલતારૂપ ઔષધથી વિકારરૂપ રોગ
વાળી થતી ઇન્દ્રિયે રોકી નીતિને રસ્તે, અવિત્ર રસ્તે ઇન્દ્રિયે શાંત
કરવી, આ શુભ પણ સત્યનોજ છે કારણ તેમ કરી નીતિને રસ્તે
ચાલવાથીજ સત્ય પ્રકાશે છે.

૪ અમાત્સર્ય—ચોથો શુભ દાન અને ધર્મમાં વૃત્તિ રાખવી
પરંતુ તેવા શુભ ધર્મ કાર્યમાં બેદરકાર ન રહેવું. તેને અમાત્સર્ય
કહે છે. અને આવી રીતે દાન કરવાથી નાદાન મટાય છે અને ધર્મને
હીધે ઉન્નવળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૫ ક્ષમા—પાંચમો સત્યનો ક્ષમા શુભ છે. સ્વપુરૂષ હમેશાં
પોતાનીપર આવેલ કષ્ટને અને કરેલ અપરાધને ભુલી જાય
અને અપરાધ કરનારને તે લાયક હોય કે નાલાયક હોય પરંતુ
માફી જ આપે છે. એ ક્ષમા ગણાય. કેટલાક પુરૂષો આ
વિષયમાં વિરૂદ્ધ થાય છે તેનું કારણ એ કે તેઓની પુરૂષ
હમેશાં ક્ષમા આપનારને ખાયલો ગણે છે અને નમાલો હીનસત્ત્વ
કહે છે. પરંતુ વિદ્વાન મનુષ્યે તે તરફ નથી જોવાનું; માત્ર એજ

કે તે ક્ષમાને માટે સામાની લાયકાત કેટલી છે ? અશ્વત્થામાને ક્ષમા આપી તો પાછો તે પાંડવોને (તમોને) મારવાનેજ તૈયાર થયો. આવે પ્રસંગે શું કરવું ? તેનો ખુલાસો એ કે જે માણસને ક્ષમા આપવાની હોય તેના પ્રથમ દુશ્મિનો સંહાર કરવો. અગર દુશ્મિનો વિષયોજ ન કરી શકે એવી રીતે સત્તાહીન કરીને પછી તેના શરીરને ક્ષમા આપવી કે જેથી તેના દુશ્મિનો સત્તાહીન થતા પાછું ખરાબ કરવાનું મન ન થાય. આને માટે ઘણા ઉપાયો છે. તે એ કે જે સુધરે તેની બુદ્ધિ સુધારીને દુશ્મિનો ટાળવા અને ન સમજે તેને ભય આપીને એટલે એક વખત માફી આપીએ છીએ પરંતુ ખીણ વખત જે અપરાધ થશે, તો ભયંકર કષ્ટ આપશું વગેરે ભય બહુાવવો કે જેના ડરથી કે (ભ્રમીન લઈને) ક્ષમા આપવી.

૬ લજ્જા:—જે હુમેશા હું દોષી છું ? માફ કુળ શું છે ? વગેરેનો વિચાર કરે છે. ઉત્તમ માનવજાતી ધર્મીને અધમ કહું તો લોકમાં માફ ખરાબ કહેવાય એમ લોક લગ્ગાથી પણ ખરાબ કરતાં અટકે તે લગ્ગ શુણ કહેવાય. અગર નિંદાના ડરથી શરમાઈને આડે રસ્તે ન દોરવાય અને શરમનો માર્ગો ઝાઝું બોલી ન શકે જેથી આડે રસ્તે ન દોરવાય એ લગ્ગાના શુણ સમજવા. આપણામાં સ્ત્રીઓમાં લાજ કાઢવાનો રિવાજ છે તેનો ખરો અર્થ એજ છે કે લગ્ગા એટલે શરમને લીધે બોલવા ચાલવામાં અને બ્યવહારમાં મોટાઓ અને પવિત્ર અન્ય પુરૂષોની મર્યાદા સાચવીનેજ નિયમમાં રહે. ઉછાંછળા ન થાય—વગેરે જે હેતુ છે તે સત્યના પ્રકાશ રૂપજ છે.

૭ તિતિક્ષા:—સહન શીલપણ—અકરમાત કષ્ટ આવી પડે અગર કોઈ અનેક કારણોથી અગવડ આવે તે વખતે ગલરાવું નહિ પણ સહન કરી રસ્તો કાઢવાની ટેવ પાડવી તેને તિતિક્ષા “ સહન શીલતા ” કહે છે.

૮ અનસૂયતા—કાઈના શુણ દોષ જોવા અને નિંદાખોર થવું એને અસૂયા કહે છે. અને તે ટેવ રાખવી તેને અનસૂયા કહે છે.

‘નગુણાન્ગુણિનોહંતિ સ્તૌતિમંદગુણાનપિ.

નાન્યદોશેષુરમતે સાનસૂયાપ્રકોર્તિતા:

કોઈ ગુણવાન પુરૂષની નિંદા ન કરતાં અલ્પ (સાધારણ) પણ તેના જે ગુણો હોય તેટલા ગુણો માટે પણ તેની પ્રસંશા કરે એવી જે વૃત્તિ તે અનસૂયાગુણયુક્તવૃત્તિ બાણવી અને તે વૃત્તિ એ સત્યનું જ સ્વરૂપ છે.

૬ ત્યાગ—નવમું ત્યાગ, એ નામનું સ્વરૂપ છે. દુષ્ટ શબ્દો ન બોલવા, ખરાબ રસ્તા તરફ દષ્ટિ ન કરતાં તેવાં અવળાં આચરણો તજવાં એને ત્યાગ ગણેલ છે, તેમજ સર્વકર્મફલત્યાગ પ્રાહુસ્ત્યાગ, વિચક્ષણા: ॥

સર્વ કર્મ કરે પણ કોઈનું કામ કરતાં આશા ન રાખતાં નિસ્વાર્થ વૃત્તિથીજ કામ કરવાની વૃત્તિ રાખવી એને શાસ્ત્રકારો ત્યાગજ કહે છે. તેમ કોઈ કશું દ્વેષ ન રાખવો એ પણ ત્યાગ કહેવાય છે.

૧૦ આર્યતા—અહંકાર કે ખોટો ડોળ (હંલ) ન રાખતાં ખરા રસ્તોજ પકડે, ધર્મોચરણ કરે ને પોતે પવિત્ર અને ને પ્રીતને તેવા બનાવે તે આર્યતા કહેવાય છે.

૧૧ ધૃતિ—જે મનુષ્ય મુખ દુઃખથી વિકારવાન ન બને અને વિપત્તિ આવતાં શાંત બને, ગભરાય નહિ. તે ધૃતિગુણ મમજવો.

૧૨ ઘ્યા—જે કોઈનો દ્વેષ ન કરે તથા સામાનાં દુઃખ જોઈ તેનાં દુઃખ ટાળવાને માટે લાગણી થઈ આવે તે દયા ગણાય.

૧૩ અહિંસા—તેમ જે કોઈનું મનવાણીથી ખરાબ ન બોલે, કોઈના મનમાં દુઃખ ધાય એવા શબ્દો ન બોલે ને કોઈનું ખગાડે નહિ તે અહિંસા ગણાય છે. તેમજ જે કોઈનો પ્રાણ બચાવે તે પણ અહિંસા કહેવાય. આમ અહિંસાના બે ભેદ છે અને તે સત્યનો પ્રકારજ છે.

આવી રીતે સત્યના તેર પ્રકારનું વર્ણન તમોને કહી સંભળાવ્યું.
સત્ય પાળનાર દેવ ગણાય છે, વેદમાં સત્યનેજ પ્રકાશમાન ઇશ્વર
ગણેલ છે.

૧૩ દુર્ગુણો અને કૃતદ્રી.

ધર્મ રાજા કહે છે: જેમ ૧૩ સત્યના ભેદ કહ્યા તેવી રીતે તેર
દુર્ગુણો છે જેવા કે:—

૧ ક્રોધ, ૨ કામ, ૩ શોક, ૪ મોહ, ૫ વિધિત્વા, ૬ પરાધુતા,
૭ લોભ, ૮ માત્સર્ય, ૯ ઇર્શ્યા, ૧૦ કુત્સા, ૧૧ અસૂયા, ૧૨ કૃપા,
અને ૧૩ ભય એ તેર દુર્ગુણો કેવી રીતે પેદા થાય તથા તેનો નાશ
કેમ થાય તે કહો.

ભીષ્મ બોલ્યા—જે પોતાના પવિત્ર કર્તવ્યમાં બેદરકાર રહે તેને
વરૂની પેઠે તે દુર્ગુણો બ્રહ્મ કરે છે તો તે દુર્ગુણો કેમ વધે છે,
તે કહું છું.

૧ ક્રોધ—પ્રથમ ક્રોધની વાત કહું છું. અતિશય લોભને લીધે
ક્રોધ વધે અને તે ક્ષમાથી નાશ પામે છે.

૨ કામ—સકલ વિચારો અને સ્ત્રી મંગલી કામ વધે છે.
અને ખીલત વિચારોમાં ઉતરી જઈ મનને ફેરવી નાખવાથી તે કામ
શાંત થાય છે.

૩ શોક—દુઃખ સહન ન થવાથી ને સગા રોડિના વિયોગથી
કલેશ અને શોક થાય છે, અને સહન કરવાની દેવ પાડવાથી તે મટે છે.

૪ મોહ—મોહ અવિવેક ને અજ્ઞાનથી થાય છે અને પાપકર્મ
કરવાથી વધે છે, જ્યારે જુદિમાન પુરુષના સમ્પ્રગમથી તે મટે છે.

૫ વિધિત્વા—(આત્મભ્રાણ) પોતાનાં વખાણુ કરવાની
વૃત્તિને વિધિત્વા કહે છે. તે વધારે અનુભવ થતાં ને બાહોબો
અભ્યાસ થતાં નાશ પામે છે.

૬ પ્રાપ્તતા—એટલે અઘટિત કામ કરવાની વૃત્તિ. આ વૃત્તિ ક્રોધ ને લોભને લીધેજ થાય છે અને દયા રાખવાની ટેવ પાડવાથી ક્રોધથી થયેલ એ વૃત્તિ નાશ પામશે અને ધન નાશવંતજ છે એવો વૈરાગ્ય થવાથી લોભથી થયેલ અઘટિત કામવૃત્તિ નાશ પામશે.

૭ લોભ—અજ્ઞાન ને અવિવેકથી લોભ વધે છે પણ આખર બધું અસ્થિર છે એવી વૃત્તિ થવાથી તે નાશ પામે છે.

૮ માત્સર્ય—સત્યના ત્યાગથી અને નઠારાના સેવનથી માત્સર્ય એટલે અદેખાઈ વધે છે. અને સત્પુરુષોના બોધથી તે નાશ પામે છે.

૯ કંદુર્યા—કામથી અને હૃદયની નબળાઈથી અજ્ઞાનતાને લીધે બીજાનું સાફ દેખી ન શકવાથી ઇર્શ્યા ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ વિવેક વૃત્તિથી ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન થતાં તે નાશ પામે છે.

૧૦ કુત્સા—(નિંદા) ન સાંભળવા જેવી કોઈની વાત સાંભળવાથી ગોતાની વૃત્તિ બગડતાં ને દ્રેષ કરવા જેવાં વચનો સાંભળવાથી બુદ્ધિ બગડતાં, નિંદા કરવાનું મન થાય છે. પરંતુ પછી સારાની સંગતથી સાદો અનુભવ થતાં વૃત્તિ સુધારતાં તે નાશ પામે છે.

૧૧ અસૂયા—પોતે નિર્બળ હોવાથી ઉપકારનો બદલો ન વળી શકે, તેથી એક ઇર્શ્યા અદેખાઈ પ્રગટ થાય છે તેને અસૂયા કહે છે. બીજાનું ભલું થતું હોય તે ન સહન થવાથી આ ઇર્શ્યાશુભ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. પણ પવિત્ર બોધથી જો હૃદયમાં દયા પ્રગટ થાય છે તો તે શાંત થાય છે.

૧૨ કૃપા—કૃપાને દુર્ગુણમાં ગણે છે. તેનું કારણ એ કે નાલાયક પર પણ કૃપા કરવી તેથી અનર્થજ થાય છે. માટે ક ઠંકાણે કૃપા ન કરવી. અને ધર્મના તત્વને સમજવું.

૧૩ મય—એકદમ અકસ્માત્ અદ્યુત દેખાવ કે ત્રાસથી ભય થાય છે. તે દુર્ગુણ ધીરજથી ટળે છે.

एतेहि धार्तराष्ट्रानां सर्वे द्रोणा स्रयोदश
तथा सत्यार्धिना नित्यं विजिताज्येष्ट सेवनात्

ઉપર જણાવેલ ૧૩ દુર્યોધનાદિ લાઇઓમાં હતા અને હે ધર્મરાજ ! તમેજો મહાન પુરુષોની સેવા કરી તેના સંગમાં રહ્યા તેથી તમેજો તો જો દુર્યોધાને જીત્યા હતા અને જો દુર્યોધા જીતવાથીજ રાજ્ય મેળવી શક્યા હો. ભીષ્મ વિશેષ કહેવા લાગ્યા કે સર્વ દુર્યોધામાં કૃતમ્નતા નામનો દુર્ગુણ છે તે બહુજ ખરાબ છે. આ સંબંધે જોક બ્યાખ્યાન કરું :- જોક નાનું ગામડું કે જેમાં તમામ હલકા લોકો ભીલ, કોળી વગેરે રહેતા હતા, તે ગામમાં ગૌતમ કુલનો જોક ભિક્ષુક ને અણણુ પ્રાદણુ ગયો. ગામમાં કોઈ પ્રાદણુ નહિ તેથી સર્વનો ગોર બની રહેવાની ઇચ્છા કરી અને તે સર્વજો મળીને તેને મોટા રાજના હુકમથી રાખ્યો અને તેને હલકી જાતની સ્ત્રી પણ આપી. દુષ્ટના સંગથી તેની ખુદિ બ્રહ્મ થવા લાગી અને મર્વે નીચ લોકો સાથે તે પણ જીવ હિંસા કરી ઉઠર પોષણ કરવા લાગ્યો અને શુદ્ધ જાન્યો. જોક દિવસે તેનો સગો કોઈ તેને ત્યાં આવેલ તે દિવસે હસીને મારવાથી, તેનું લોહી શરીરપર ટપકે છે જોવી રીતે તેને તેના સર્ગજો ભ્રેષ્ટ ને કહ્યું : પ્રાદણુ થઈને આવાં ઘાતકી કામ કરે છે, માટે તારે ઘેર રહેવું ચોગ્ય નથી. આમ કહી જમ્યા વગર તે ચાલ્યો ગયો. પછી તે કૌશિક પ્રાદણુને મનમાં જોદ થયો કે હું પ્રાદણુ થઈ આ કરું છું તે ઠીક નહિ. પછી જોદ થતા, પોતાનું ઘર છોડી જંગલમાં ગયો. ત્યાં તેને રાજધર્મો નામના જોક મહાત્માનાં દર્શન થયાં. તેને નમ્યો પછી પાસે જોઠો. ભુખ્યો થયેલ તેથી ખૂણ કલેશ કરી દીનતા કરવા લાગ્યો. પેલા મહાત્માજો તેને શાંત કરી ખાવાનું આપ્યું જમ્યો શાંત થયો. પછી મહાત્માજો કહ્યું લાઈ ! હવે તારે કાંઈ ઇચ્છા છે ? ત્યારે પેલા ગૌતમ પ્રાદણુ જણાવ્યું કે હું દરીદ્રી ને દુઃખી છું માટે માફ દારિદ્ર્ય મટે અને સુખી થાઉં જો રસ્તો મને બતાવો.

મહાત્માને દયા આપી અને તેણે જણાવ્યું કે અહીંથી ત્રણ કોશ દૂર વિરૂપાક્ષ નામનો રાક્ષસ રહે છે, કે જે મારો પરમ સેવક છે. તેની પાસે જ તેને માર્ગ નામ આપીશ તો તને તે મારશે નહિ, અને તને પુષ્કળ ધન આપશે અને સંતુષ્ટ કરશે.

આ પ્રાદાણ ત્યાં ગયો. રાક્ષસને મળ્યો. તેને શુરૂણ રાજધર્માએ મોકલેલ છે તેથી તે પણ શુરૂ છે એમ જાણી બહુ સન્માન કરી સેવા કરી અને પુષ્કળ ધન આપ્યું. આ ધન લઈ તે પ્રાદાણ તેની રજા લઈ રાજધર્મા પાસે આવ્યો. જોટલે રાજધર્મા તેની વાત સાંભળી રાહ થયા. જે દિવસ તે પ્રાદાણને રાખ્યો.

પ્રાદાણ નીચની સંગતીથી નિચ બનેલ હતો તેથી તેણે ઘણા વખત માંસ લક્ષણ ન કરેલ તેથી તે ખાવાની ઇચ્છા થઈ અને તેની ખુદ્ધિ બગડી. રાત્રીના તે રાજધર્માએ ઠંડીને લીધે તે પ્રાદાણની સેવા કરવા ખાતર અગ્નિ સળગાવી તેને તાપવાની સગવડ કરી આપી, પણ દુષ્ટખુદ્ધિવાળા તે જાતમે બળતા અગ્નિમાં પાછળથી ધક્કો મારી તે રાજધર્માને હોમ્યો અને એને અગ્નિમાં નાખી ચોકી તેનું માંસ ખાવાની ઇચ્છાથી શેકવા લાગ્યો.

વિરૂપાક્ષ રાક્ષસ કે જેણે આ પ્રાદાણને ધન આપેલ છે, તે શુરૂનાં દર્શન કરવા જોયિતો આવ્યો. ત્યાં આ દુષ્ટ પ્રાદાણ તેને શેકે છે, તે જોયું. તેથી એકદમ તે પ્રાદાણને પકડી તથા મરી ગયેલ રાજધર્માના મડકાને પણ સાથે લઈ ચોતાને ઘેર આવ્યો અને રાક્ષસોને હુકમ કર્યો કે, આ દુષ્ટ શુરૂદ્રોહી અને કૃતઘ્ની કે જે જલું કરનારનું પણ બૂંડું કરનાર છે તેના દુકલ કરીને ફેંકી દો. પણ તેનું માંસ તમે ખાઓ માં, કારણ તમે ખાઓ તો પાછા તમે પણ તેના જેવા કૃતઘ્ની ને ઘાતકી થશો. રાક્ષસોએ તેમ કયું. ને તેના દુકકાને ગીધા (હિંસક પક્ષી) પાસે નાખ્યાં તો તેણે પણ તેને ન ખાધો તેથી આશ્ચર્ય પામ્યા કે આવા ઘાતકી કૃતઘ્નીને હિંસક પ્રાણીઓ પણ

અઠતાં નથી તો જોયી વધારે શું વાતકીપણું ? ખજી તેને ફેંકી ન દીધો કોઈએ ન ખાધો.

છેવટ દેવલોકથી બ્રહ્મદેવ આવી અમૃત વૃષ્ટી કરી રાજધર્માને સંભવન કરે છે, ત્યારે રાક્ષસ તેને નમે છે, ત્યારે રાજધર્મા બ્રહ્મદેવને કહે છે કે 'મારું શ્રેય કયું' તેમ આ ગૌતમ બ્રાહ્મણને પણ બચાવે. આ વચન સાંભળી કથાળુ બ્રહ્માએ રાજધર્માના વચનની ખાતર અમૃત વૃષ્ટીથી તેને પણ સંભવન જો કે કર્યો પણ આખર તેના દુષ્ટ કર્મથી તે છેવટ મૃત્યુજ પામ્યો. માટે જણાવવાનું કે કૃતમ્મી પુરુષ સર્વેથી ઘોર પાપી ગણાય છે માટે તેવા કૃતમ્મી પુરુષનો તો ત્યાગજ કરવો. લાઇ ! તને આ મિત્રદ્રોહી કૃતમ્મીની વાત કહી. હવે બીજી આવતી કાલે કહીશ. માટે એક ભજન કરો, અણુને ભજનનો આરભ કર્યો

પહાડી.

કોઇ બાય રસીલે શ્યામસે મેરી ખજર કર દે.
મેં ભૂખા જો ચરણ રજકા જીગરમે વો ચરણ ધર દે. કોઇં
મેં ગાડું આપની પદકો સે પ્રભુકા પ્રેમ મંદિરકો
યે હો બ્રજનાથ સદા બ્રજમેં ગુજર મેરા સદા કર દે. કોઇં
બહી વૃજ રાજધાની હૈ તલપ મેરી પુરી કર દે
હમેરી યે પરમ વૃષ્ણા અગ્રી રસસે સફળ કર દે. કોઇં
મેં રાજી હું સદા વજનાથ તુમ ભેળે વાહી જાનેકો
તેરી યક મેહરખાની હો જીધર ચાહે ઉધર કર દે. કોઇં
દામોદર દાસ હૈ તેરા ચરણમેહીં સદા રખવે
જૈસે મુજ જન કીયે અપને વૈસે મુજકો સદા કર દે. કોઇં

દિવસ ૫ મો.

મોક્ષ ધર્મ પ્રકરણ.

રાત્રી પૂરી થતાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ અને બંધુઓ સાથે પાછા હાજર થઈને લીંગમ પિતામહને ધર્મશાળાએ સવિનય પ્રણામ કર્યા અને કૃપાળતા પૂછી તેનો સતોપકારક જવાબ આપી ભજન માટે દાદાએ અશ્રુનને આજ્ઞા કરી.

આદ.

એક તેજ જલે તુજ નયન નમે રસ રૂપ નિહાળી નહું હું નહું.
 નભમાં નભરૂપ છવાઈ રહ્યો પ્રભુ તેજમાં તેજ સ્વરૂપ રહ્યો;
 જળમાં સ્થળમાં, સઘળે પસર્યો. રસરૂપ ૧
 જય ઘોષ કરી નિજ પ્રદક્ષિણે રસ સિંચન પૂર્ણ પસારી રહ્યો;
 કયું અંતર તૃપ્ત અમી રસથી. રસરૂપ ૨
 જગમાં જયમ સૂર્ય રૂપે વિકસો અમ અંતર તેમ ઉભાસ કરે.
 અમીથી જરતાં નયને નિરખે. રસરૂપ ૩
 પ્રભુતા પ્રભુ તારી અગાધ ગાલું નહિ પાર કદાપી પમાયવિભો;
 દામોદર બદ્ધ સદા શુણ્ઠી પ્રભુ નિર્થળ રૂપ વિકાસ કરે. એક ૪

ભજન પૂરું થતાં સંતુષ્ટ થઈ ધર્મશાળા, શ્રી પ્રભુના ચરણમાં નમી દાદાને પૂછવા લાગ્યા ! દાદા ! મનુષ્યને સગાં સંબંધી પુત્રાદિકનો નાશ અને ધનનો નાશ, આ બન્ને પ્રકારના નાશથી કલેશ બહુ થાય છે. તો તેની શાંતિ કઈ રીતે થાય ? દાદાએ જવાબમાં જણાવ્યું કે દરેકનું મૂળ શોધવાથી કલેશ મટી આનંદ આવે છે. જેમ કે પુત્ર જન્મ થયા પહેલાં, તેના જન્મની ખબર હોતી નથી. પણ જન્મ્યા પછીજ ખબર પડે છે. એટલે ઓર્ધ્વાતું આબ્ધું તે ઓર્ધ્વાતું બાધ; અર્ધાતું મરણની પણ આજ મરથે એ ખબર નથી હોતી ત્યારે હવે જન્મ અને મરણ વચ્ચેની વચલી સ્થિતિમાં આ “મૃદુ” એમ

માનવા પૂરતોજ જોટલે કે જોનાથી મને મુખ પૂર્ણ મળશે, એવી આશાથીજ તેનો નાશ થતાં મુખનો નાશ થયો જોમ માની બેસી કલેશ કરીએ છીએ તેવીજ રીતે ધન મળવાથી અને જવાથી સમજવાનું છે. આ માટે પીંગલાનો દાખલો છે. વિદેહ નગરમાં કેળ્યાં બધા સજ્જનોજ રહેતા હતા ત્યાં આ વેશ્યા આવી વસી; અને મોટા ધનવાન મનુષ્યોને જોઈ આશામાં લપટાણી, પણ ત્યાંની પ્રજામાં બગડી રહેલ ધન, કયા પ્રકારનું હતું, તે પોતાના લાલચુ અને સ્વાથી સ્વભાવથી સમજી શકી નહિ. અર્થાત્ જેવા રાજા તેવી પ્રજા જો ન્યાયે રાજા દેવી ધનવાન હતો અને પ્રજા પણ મત્ત, દયા, વિદેહ અને ધર્મરૂપ અવિનાશી સ્વયં પ્રકાશી ધનવાન હતી. ધનતુ ધર્મોપયોગી થીંગણા જો ધનને જાણતીજ ન હતી. જો ધનના અધિપતિ પ્રભુ અંતરમાંજ બિરાજ્યા છતાં મીઠ્યા લોભ ને આશાના અધિકારથી ઘેરાયેલ હોવાથી તેને દેખી નોહતી શકતી.

રાત્રીમાં પૂર્ણ શૃંગાર ધારણ કરી, પોતાને જોઈતાં નાશવંત ધનની લાલચમાં અને આશામાં લપટાઈ દ્વાર પાસે બેસી તે ધન આપી વામનામાં લીન કરનાર પુરૂષની રાહ જુઓ છે પણ તેવા પુરૂષો અને ધનવાળા ગામમાંજ ન હોય ત્યાં તેને ક્યાંથી મળે ? અર્થાત્ કોઈ નીચ કામ માટે તેની પામે ન આબુ. આખર મધ્ય રાત્રી થતાં તે ગામના વાતાવરણની તેને અમર થઈ; અર્થાત્ ગામના રાજા પ્રજાને જે પવિત્ર સ્વભાવ અને વર્તન હતાં તેના પવિત્ર વાતાવરણની તેને અમર થઈ.

અર્થાત્ કોઈ મુશ્કેલી મળ્યો અને તેણે જ્ઞાન આપ્યું તેથી તેનો સ્વભાવ સુધર્યો જોમ ન થયું પણ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ વાતાવરણ અંતરમાં શું ફેરફાર કરે છે તે આ દૃષ્ટાંતપરથી સમજવાનું છે.

જોમ કે ઘરની કે ગામની રોગીષ્ટ હવાથી શરિર બગડે છે અને આરી હવાથી શરિર સુધરે છે.

સ્વભાવ સુધરતાં વેશ્યા કહેવા લાગી કે, મારા ઘરમાંજ (અંતરમાં) મને આનંદ આપનાર મારી સાથે રમનાર પરમપુરુષ અવિનાશી પ્રભુ બિરાજે છે અને તેજ અવિનાશી અઢળક ધન આપી રહ્યો છે. ધન આપી આનંદ આપનાર અને શુદ્ધ પવિત્ર પ્રેમ પ્રગટ કરાવી હૃદયમાંજ અમૃતનાં ઝરણાં વહાવનાર છે. આવા મારા પવિત્ર રમણ અવિનાશી અંતરમાં વસેલા વહાલા પુરુષને તરછોડી હું નાશવંત વિદ્યા મુત્રથી ભરેલા માંસ રૂધિરમય-પુરુષમાં આસકત બની, માટે ધિક્કાર છે મને ! આ મારી દશા થવાનું કારણ જોટો મોહ અને જોટી આશા

आशाहि परमं दुखं नैराशं परमं सुखं
एकां आशां परित्यज्य सुखं सुखाप पिंगला

શ્રી ભાગવત એકાદશસ્કંધ.

પિંગલા આમ, જોટી આશા ને નાશવંતજ તેનો સ્વભાવ છે માટે નાશ થાય જ તેમાં ખેદ શાનો ? એમ માની આશાનો ત્યાગ કરવાથી સુખે સુખ રહી; અર્થાત્ શાંતિ મેળવી શકી. આમ ધન અને પુત્રાદિકનું મૂળ તપાસવાથી અને એનો નાશવંત સ્વભાવજ છે માટે તે નાશ પામે તેમાં ખેદ શાનો, એમ વિચાર આવે તોજ ખરું સુખ સાધી શકાય છે. આ ખરું સુખ સાધવાને એટલે કે ઇશ્વરને ઓળખવાને માટેજ યત્ન કરવો તેમાં આવતી કાલે કરશું એમ ન રાખવું. લાઇ સુધિષ્ટિર ! હું તને સહેલો રસ્તો બતાવું તે એ કે ઇશ્વરને ઓળખવામાં ગહુન પ્રયાસ કરવો પડતો નથી પણ જગતને ઓળખો અને પોતે પોતાને ઓળખો એટલે ઇશ્વરને ઓળખ્યા એ સમજ લેવું. આને માટે માત્ર પોતાના સ્વભાવમાંજ સુધારો કરવાની જરૂર છે તે એવી રીતે કે,

‘ ઐક દિવસે પ્રહલાદને રસ્તામાં મજબુત શરીરવાળા રૂપી મળ્યા તેને પ્રહલાદે પૂછ્યું કે તમારું આવું શરીર, હસતું મુખ, આનંદી સ્વભાવ, ને તમારામાં દિવ્ય પ્રકાશ એ સર્વ ઇશ્વરી બક્ષીસ હું જોઉં છું તે શાથી મેળવી શક્યા ? તે ઋષિએ જવાબ આપ્યો કે તમે તો મહાન ભક્ત છો તમને શું સમજાવું ! હું અજગર વૃત્ત ધારણ કરું છું. તે વૃત્તમાં માત્ર સ્વભાવ સુધારવાનું જ છે અને સંતોષ સદા ધારણ કરવાનો છે.

મને કોઈ દિવસ છત્ર પલંગ સૂવા મળે છે. તો કોઈ દિવસ પથ્થર પર પણ સુઈ રહું છું. કોઈ દિવસ અનેક સામગ્રી વાળું મીઠું પદાર્થો યુક્ત ભોજન મળે છે તો કોઈ દિવસ મુકો ભાખરો મળે છે. કોઈ વખત હાથી ચડવાનું તો કોઈ વખત પગે ચાલવાનું. ડુંકામાં એ બંને સ્થિતિમાં મને સુખ કે દુઃખ કશું થતું નથી. બંનેને સમાન ગણું છું. અને આનંદમાં સદા રહું છું. તેમજ દુનિયાદારીમાં કોઈ નિંદા કરો, સ્તુતી કરો, પુષ્પથી વધાવો, ચા ધૂળ નાખો. એ બંનેને સમાન ગણું છું—

ભલે પુષ્પથકી ખૂલે આનંદ છે રે લોલ,
ભલે ધુળ નાખી ખૂલે આનંદ છે રે લોલ,
કહો ગુણિયલ કે ગાડો આનંદ છે રે લોલ,
ભલે લાસે તેમ ભાંડો આનંદ છે રે લોલ,

હંમેશાં આવા સ્વભાવવાળો મનુષ્ય ગૃહસ્થી છતાં સદા મન્યાસી અને ઇશ્વર સ્વરૂપને જોળખનારજ છે. જોનામાં કુદરતી તે જ ઝળકે છે અને દુનિયાં તેને નમે છે. રાજા ! મારે એકજ ખરો હેતુ સમજાવવાનો છે તે એકે જગત એ ઇશ્વરની પ્રતિમા છે વિરાટ રૂપ શ્રી ભગવાન છે. તેને (જગતને) નમન કરવું. એજ પ્રભુને નમન છે. તેનું શુભ ચિંતન કરવું એજ ખરો જપ છે. એવો દુનિયાના ભૂલા થવાનો જપ (વિચાર) કરનાર મનુષ્યને દુનિયા આધિન

થાય. અને જોજી વિચાર પ્રમાણે વર્તનમાં મૂકનારને ઇશ્વર અને સર્વે દેવતાઓ પણ (નૈતિક બળ) તાજે થાય એ સ્વાભાવિક છે.

આવે જપ કરનાર (પવિત્ર ચિંતવન કરનાર) એક જાપક નામના મહાત્માની વાત કહું છું તે ખરેખર મનન કરવા જેવી અને સદ્-બોધક છે. આ જાપક મહાત્માના પરમાર્થિક વિચારો અને ભાવનાને અંગે તેનામાં હૈવી સત્તા વધવા લાગી. નવા નવા વિચારો સારી ભાવનાઓ અને જગત હિતને માટેજ રોકાયેલ મનના અનેક તર્કોમાં પવિત્ર બુદ્ધિરૂપ સરસ્વતીએ સહાય કરી દર્શન આપ્યાં; અર્થાત્ દિવ્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું. અને અંતરમાં પવિત્ર પ્રકાશ રૂપી બુદ્ધિ વધારનારી તે દેવી પાસે તેણે અંતઃકરણમાં જોજી યાચના કરી કે હું જે કર્તવ્ય કરું છું તેમાંજ મને વિશેષ બળ મળે.

સારંગ.

અરે મારું જીવન એ બની આવે.

તલપે પરમારથ કારણ, મન યાચક નીરખી મન ઉભરાવે. જીવન જગની મેવા એ પ્રભુપૂજન, ભૂતકથા મુજ મન લલચાવે. જીવન જગત મહિં ધનશ્યામ નિહાળું, બ્રહ્મ તેજ મુજ ઉર ઝળકાવે. જીવન દામોદર માંગે પ્રભુ પાસે, જગત મહિં અમીરસ વરસાવે. જીવન

રાત્રીદિવસ આજ કર્તવ્ય જોજી ચિંતવન અને બ્રહ્મ તેજમય શ્રી વેદના મંત્રો (વિચારો) નો ઉચ્ચાર સદાય પ્રવર્તાવવાથી તે જાપકનું અંતઃકરણ દિવ્ય પ્રકાશમય થયું હોવાથી તેવા વિચારોના અધિષ્ટાતા દેવો પણ તેને આધિન બને એ સ્વાભાવિક છે. એટલુંજ નહિ પણ મુર્તિમંત થઈ મૃત્યુ, ધર્મ અને કાળ પણ તેને આધીન થઈ કહે છે કે તારે જે દિવ્ય સ્થાન જોઈતું હોય તે ખુશીથી માગ. ત્યારે તે જગત સેવક જાપક કહે છે, કે મારે તો જે હું કરું છું તે

કર્તાવ્યમાં દેવીળળ વધે તેજ લેઈએ છીએ. એજ જગતની સેવામાંજ સ્વર્ગ, વિશ્વ લોક, સ્વયં લોક વગેરે સર્વે લોકનો સમાવેશ થાય છે. આ વચન સાંભળી દેવો પણ બહુજ પ્રસન્ન થયા. તેવામાં એક ઇક્ષ્વાકુ રાજા (જે જગતની સેવા કરે છે તેનો અધિપતિ પૂર્ણ સત્તાધીશ) અનાયાસે કરતો કરતો તેની પાસે આબ્યો અને તેનું આ વર્તન જોઈ પ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગ્યો કે હું તમારાં આવા વર્તનને માટે પ્રસન્ન થઈ તમને કાંઈ માગવાનું કહું છું ત્યારે તે જાપક પ્રાદ્યલે જણાવ્યું કે હું કોઈની પાસેથી કાંઈ લેવાને ઇચ્છતો નથી. પરંતુ તમે મારે ત્યાં પધાર્યાં માટે મારા અતિથિ થયા. માટે અતિથિ જે માગે તે આપવું. એવો ધર્મ છે માટે તમે જે માગો તે હું આપું. રાજા કહે છે હું આપવાને યોગ્ય છું ને તમે લેવા યોગ્ય છો, છતાં તમારી આંવી નિસ્વાર્થી ભાવના અને ઉદારતા જોઈ હું બહુ ખુશી થાઉં છું. અને તમારા જપનું ફળ મારું છે. તો તેનું શું ફળ ? તે કહો. પ્રાદ્યલે કહ્યું એ કર્તાવ્ય ફળની આશા વગરનુંજ હોય છે છતાં ઇશ્વર તેનું શું ફળ આપે ? તે હું જાણતો નથી. પરંતુ એ કર્તાવ્ય મનુષ્યે તો ફળની આશા વગરજ કરવાનું છે. પ્રભુ જો બદલો આપતા હોય તો તે હું મારા આજ સુધીના કર્તાવ્યનો સમજો બદલો તમનેજ મળે એવો સંકલ્પ કરું છું તે આપ સ્વીકારો. રાજાએ કહ્યું—હું રાજા છું તો તે દાન કેમ સ્વીકારું ? પ્રાદ્યલે કહ્યું મેં તો તમારા કહેવાથી નિશ્ચય કરી નાખ્યો. હું કાંઈ તમારે ઘેર આપવા નથી આબ્યો, તમે માગ્યું અને મેં સંકલ્પ કર્યો માટે હવે તો તે સત્યની ખાતર તમારે સ્વીકારવુંજ જોયે. રાજા વિચારમાં પડ્યો; એવામાં તે બન્ને બંધા છે તેની પાસે બે પુરૂષો આબ્યા. તેમાંના એકનું નામ વિરૂપ (કામ) હતું અને બીજાનું નામ વિકૃત (હોય સ્વરૂપ) હતું. આ બન્ને મુર્તિમાન મનુષ્યરૂપે રાજા પાસે આવી કૃતિયાદ કરતાં વિકૃત જોડ્યો કે આ વિરૂપનો હું દેવદાર છું અને તે દેવ હું આપું છું ને તે લેતો નથી. વિરૂપ કહે છે હું કાંઈ

નથી માગતો, તે નકામો કહે છે. ત્યારે વિકૃતે કહ્યું કે વિરૂપે એક ગાય, બ્રાહ્મણોને આપી, ત્યારે તે ગાયનું પુન્ય મેં માગતાં તે તેણે મને આપ્યું અને પછી મેં થોડા વખત પછી જ ગાયનું દાન કરી તેનું ઇમાણું પુન્ય આપવાનું કહ્યું છું તો તે હવે પાછું લેતો નથી. ત્યાં વિરૂપે બોલ્યો; તેણે પુન્ય માગ્યું એટલે મેં આપ્યું અને તે પાછું લેવાનો ઠરાવ નોહતો કયો, માટે હું શાનો લઉં ? રાજા આ બન્નેની તકરાર સાંભળી અજબ થયો અને તેને બન્નેને પોતાની પાસે રાખી કહ્યું કે હું વિચારીને જવાબ આપું છું. પછી જાપક બ્રાહ્મણે કહ્યું કે આ બન્ને જેવીજ આપણી વાત છે, માટે આપણો અને એનો બન્નેનો તારે નિર્ણય કરવાનો છે. રાજાએ છેવટ કહ્યું કે ત્યારે તમારા જપનું અરધું ફળ મને ઇશ્વર આપે અને અરધું તમને રહે.

આ શબ્દ સાંભળી તે બન્ને કામને ક્રોધ રૂપ પુરૂષો (વિરૂપ અને વિકૃતને જોઈને તે જાપકને આધિન થયેલ સ્વયં પ્રકાશ મય પ્રભુ અને ધર્મ જે તેની પાસેજ હતા તે કહેવા લાગ્યા કે તારી બુદ્ધિ ભ્રમિત કરવાનેજ આ બન્ને તારી પાસે આવેલા છે પછી તે દેવોએ રાજાને કહ્યું કે, આ જાપક જેવો જગતમાં કોઈ થયો નથી અને થશે નહિ. તમે એનું ફળ માગ્યું એને બદલે જગતના અધિપતિ તમે છો તો જો તમે તેના સેવક બનો ને તેના કામમાં લગી જાઓ તોજ તમારું શ્રેય છે. જગતનાં માનવોજ તમારું પોષણ કરનાર છે. જગત (પ્રજા) ન હોય તો રાજા કોની પર રાજ્ય કરે ? તો હું રાજા ! આ જાપક જે જગતની સેવા કરે છે તે તમારું શ્રેય કરે છે એ તમારાથી સમજાશે ત્યારે પરસ્પર શ્રેય છે. બાકી મીઠ્યા ફળ ને આશામાં લપટાવું જો તો એક જાતનો મોહ છે. પછી તે જ ધર્મ સ્વરૂપ પ્રભુ અને સત્ય તેજ સ્વરૂપ પ્રભુએ પોતાનો પ્રકાશ તે જાપકને દર્શાવ્યો અને તેને આ પવિત્ર કામથી મળેલ દિવ્ય લોકનું પણ દિગ્દર્શન કરાવ્યું. પછી રાજા મંતુષ્ટ થયો અને તેના કર્તવ્યમાં લગવાથી સર્વ રીતે જગતનું ક'યાણ થયું.

અને ઇષ્ટ સ્વરૂપ પ્રકાશ મેળવી શક્યા. જગતમાં જન્મી મનુષ્યને ખરું કર્તાવ્ય જોજ છે જે મેં તમને કહ્યું. આવી રીતનાં જગત કલ્યાણ-કારક કર્તાવ્ય પરાયણ થયા બાદ આપણે ઇશ્વરને જોળખવાને કે પૂજવાને લાયક થઈએ છીએ.

માટે જગતની સેવા કરી આપણે તેવી લાયકાત પ્રથમ મેળવવી અને તે લાયકાત મળ્યા બાદ ઇશ્વર સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. તે જોવી રીતે કે, પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશ, વાયુ, મન, બુદ્ધિ, અહંકારનો અધિષ્ટાતા દેવ (કાળ) અને સર્વ વ્યાપક પરમાત્મા વિષ્ણુ જોમાં પૃથ્વીથી જળ મોટું, જળથી તેજ મોટું, તેજથી આકાશ મોટું, આકાશથી વાયુ મોટો, વાયુથી મન મોટું, મનથી બુદ્ધિ મોટી, બુદ્ધિથી અહંકાર (કાળ) મોટો અને તેનાથી સર્વ દૃષ્ટા, ચૈતન્ય સ્વરૂપ, પરમપ્રકાશમય વિષ્ણુ મોટા છે. અર્થાત્ તેણે વિશ્વ ઉત્પન્નકર્તુ છે. અને તે અવિનાશી અચળ અને સ્વયંપ્રકાશમાન છે. તેને જાણવાથી કાળના મુખમાંથી છુટાય છે. જે મનુષ્ય ઉપર જણાવેલ પૃથ્વી આદિ જડ તત્ત્વો તથા મન અને બુદ્ધિના વિષયોને છોડી આગળ વધી, સર્વથી મોટું સ્વરૂપ પરમપદ રૂપ પુરૂષોત્તમ તત્ત્વને અલોકિક દિવ્ય દ્રષ્ટિ કરીને જાણી શકે છે તેને બીજું જાણવાનું રહેતું નથી. અને તેને જગતનાં બંધનો પણ રહેતાં નથી. માટે જો મહાન બ્રહ્મ સ્વરૂપ મેળવવા માટે તેની લાયકાત મેળવવા માટે જગતની સેવા કરવી જોજ માફ કહેવાનું છે.

ધર્મરાજ બીજમ્પિતામહને પૂછવા લાગ્યા કે જગતની સેવાથી લાયકાત મેળવીને ઇશ્વરના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવાનું આપે જણાવ્યું ને પુરૂષોત્તમ વિશ્વ સ્વરૂપનું આપે વ્યાપક રૂપે વર્ણન કર્યું એટલે જો સ્વરૂપ વ્યાપક હોવાથી કઈ રીતે જોળખી શકાય ? આપ જોકે વખત જોમ કહો છો કે શ્રીકૃષ્ણ જોજ પરમાત્મા છે અને બીજી વખત જોમ કહો છો કે ઇશ્વરનો સર્વ વ્યાપક છે તો સુતી-

મંત પ્રભુને મારે માનવા કે વ્યાપક પ્રભુને માનવા ! તે વ્યાપ
મને સમજવો. લીધ્મપિતામહે આનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે,
મહાત્મા કવિઓ અને મુનીઓએ જે પરમાત્માનું નિરાકારત્વ અને
આકારત્વ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેજ હું તને જણાવું છું. જે નિરાકાર
છે તેજ સાકાર થાય તોજ સૃષ્ટી ચાલે. સર્વ વ્યાપક નિરાકાર સ્વરૂ-
પત્વ લાન સાકારથીજ થાય છે. જેમકે જીવ, નજરે દેખાતો નથી પણ
તેજ જીવ હોય તોજ હાથ, પગ, આંખ વગેરે ઇન્દ્રિયો સચેત રહે છે
અને પોતાનું કામ કરે છે. તો જેમ શરિરના ચેતનરૂપ જીવ છે
તેમ આખા બ્રહ્માંડના ચેતનરૂપ ઇશ્વર છે. અને શરિરને લીધેજ જેમ
અદૃશ્ય જીવનું લાન થાય છે તેમજ સાકાર, જુદાં સ્વરૂપો દ્વારાજ
ઇશ્વરનું લાન થાય છે અને તેથીજ ગીતાજીમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે.

यद्यद्विभूतिमत्सर्वं श्रीमदूर्जीयमेववा.
तत्तदेवायगच्छत्व ममतेजोऽशंसमवम् ॥

જે મનુષ્યમાં મહાન શક્તિ, વિભૂતિ અને મહાન તેજ પ્રકા-
શત્વ હોય અને જગતને પોતાના દિવ્ય શુભ્રોથી વરા કરી શકાતું
હોય તે તેજ હું પોતે છું. જોમ ઇશ્વર કહે છે. સૃષ્ટી રચનામાં પરમા-
ત્માના સાકાર સ્વરૂપનું હવે આપણે નિરીક્ષણ કરીએ. મહાન વિરાટ
સ્વરૂપ પરમાત્માએ પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશ, વાયુ એ તત્ત્વો
સંન્યા બાદ પોતે જળમાં નિવાસ કર્યો એટલે જળરૂપ (નારાયણ^૧)
બન્યા અને તેમાં પોતાના તેજ^૨ વડે સંકર્ષણ^૩ નામના સ્વરૂપની
કંપના કરી પછી તે સંકર્ષણરૂપ અહંકારથી જગત પ્રપુલ્ક થવા
લાગ્યું, જે પ્રકુલ સ્વરૂપને પ્રભુના નાભીમાંથી કમળ થયું,
પછી તે કમળમાંથી બ્રહ્મા થયા એટલે મનસહિત અહંકાર થયો.
આ મન સહિત અહંકાર એજ બ્રહ્મા અને તેણે ચારે દિશાએ
દષ્ટિ કરી માટે ચાર મુખ વાળા કહેવામાં આવ્યા ને એક

૧ નાર એટલે જળ તે અયન એટલે સ્થાન જેનું તે નારાયણ અર્થાત્
જલમય દેહ ધારણ કર્યો. ૨ વાસના. ૩ અહંકાર.

મધુ (સૃષ્ટિના પવિત્ર કાર્યમાં વિધ્નરૂપ) દેવ્ય થયો તેને પુરુષોત્તમે હંધ્યો અર્થાત્ વિધ્નરૂપ અધિકાર પરમ તેજોમય પ્રભુના પ્રકાશથી નાશ પામ્યો અને સૃષ્ટિ રચના આગળ વધી.

મરીચી, અત્રિ, અંગિરા, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કૃતુ, દક્ષ વગેરે દેવતાઓ સરખ્યા તે સર્વે, શમ, હમ, જ્ઞાન ભક્તિ વગેરેનાં અવતારરૂપ દેવતાઓ છે અને તેને હરકત કરનારા કામ, ક્રોધાદિક તે રાક્ષસો છે. તો આ પ્રકારની શરૂઆતમાં સૃષ્ટી મૂર્તિરૂપે થઈ; પણ તે વખતે જે પ્રજા થઈ તે સ્ત્રી પુરુષના સંયોગ ધર્મથી નથી થઈ પણ સંકલ્પ-થીજ થઈ છે અર્થાત્ સત્યયુગને ત્રેતાયુગમાં આવીજ સૃષ્ટી થયેલ, પછી દ્વાપરયુગમાં સ્ત્રી પુરુષના સંયોગથી સૃષ્ટિ થવા લાગી અને કળિયુગમાં વધારે લગ્ન વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર પડી કારણ તેમ ન કરાય તો કળિયુગમાં અસ્થિર મનને લીધે લોકો નિયમમાં ન રહે.

જગતની ઉત્પત્તિની ઢુંકી વાત જણાવી તને જણાવવાનું કે આમ જગત જેમ મુર્તિમાન છે તોજ જોળખી શકાય છે તેમ ઇશ્વર પણ મુર્તિમાન થાય તો જોલખી શકાય માટે તે જગતના રક્ષણાર્થે અમૂર્ત છતાં પ્રભુ મુર્તિમાન બને છે. અને તેથીજ હાલ શ્રી કૃષ્ણ સ્વરૂપ ધારણ કરી તમારી (જોટલે ધર્મચિન્ત્યની) સ્થાપના કરી. ધર્મરાજાએ પૂછ્યું દાદા, આપે જે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનું વર્ણન કર્યું તો તેનો મહિમા વિશેષ સાંભળવાની ઇચ્છા છે માટે કૃપા કરીને કહો. આના જવાબમાં ભીષ્મદાદા બોલ્યા કે જોકે વખત હું જંગલમાં ગયેલો, ત્યાં માકડ ઋષિનાં દર્શન થયાં જોટલે તેમની પાસે બેઠો. ત્યાં તેની પાસે કસ્યપ ઋષિ બેઠેલા હતા તેણે મને જે કથા કહેલ તે જણાવું છું. પૂર્વે પૃથ્વી પર રાક્ષસો (કામ ક્રોધાદિક) નું જોર વધવાથી પૃથ્વી બવા લાગી (પવિત્રભુદિ બ્રહ્મ થતાં ધર્મ રૂપવા લાગ્યો) તેથી દેવો (ધર્મરક્ષક મત્કર્મના અધિષ્ઠાતા) બ્રહ્મા (પવિત્ર મન ચુત્ક અહંકાર) ની શરણે ગયા અને રાક્ષસનો (અધર્મ) નો નાશ

કરવા વિનતિ કરતાં તેના નાશ માટે પ્રભુ વરાહરૂપે પ્રગટ થયાનું તેણે જણાવ્યું. પછી તે વરાહ ભગવાને દિવ્ય નાદ કરીને તે રાક્ષસોનો નાશ કર્યો. આ દૃષ્ટાંતપરથી તમારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે વરાહ એટલે ઉત્તમ યજ્ઞ કરવાથીજ અધર્મ મય રાક્ષસોનો નાશ થાય છે, જેનામાં રાક્ષસી કૂર વૃત્તિ હતી તે આ પ્રભુને વરાહ એટલે એક પશુરૂપ જેવા લાગ્યા પણ જેમાં દિવ્ય દેવી વૃત્તિ હતી તે આ વરાહ ભગવાનને આ પ્રમાણે જેવા લાગ્યા.

સપ્તતૈત્ત્ત્વનુ કુપ્ફતાનાં દુર્દર્શનં દેવય વધ્વગત્મકં
 છંદાંસિયસ્યતઃચિવર્ધિરોમ સ્થાજ્યં વૃશિત્વંમિપુચાતુર્દોષં
 સોમસ્તુરેતઃ સવનાન્યવસ્થિતિ સંસ્થાવિભેદાસ્તત્ત્વ ધેનુ ધાતવઃ
 સન્નાગિસર્વાગિ શરીર સંધિ સ્ત્વં સર્વં યજ્ઞકતુરીષ્ટિબંધનઃ ॥
 નમો નમસ્તેઽહિલ મંત્રદેવતા દ્રવ્યાય સર્વ ક્રતવે ક્રિયાત્મને
 વૈરાગ્ય મત્તયાત્મ જ્યાનુભાવિત જ્ઞાનાયવિષ્ણુ શુરવે નમો નમઃ

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં વરાહ ભગવાનનું સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે વર્ણવેલ છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે હે પ્રભુ ! નહારાં કામ (અધર્મ) કરનાર રાક્ષસો તમારાં આ દિવ્ય સ્વરૂપને એક પશુ રૂપ જુવે છે. પરંતુ અમે આપને શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ રૂપેજ જોઈએ છીએ એટલે આપની ચામડી એજ વેદના મંત્રો, ત્રાવાડાં એજ હોમેલ ધી ને થરણુ એજ આતુર્દોષ-યજ્ઞ છે. સોમયજ્ઞ એ, વીર્ય છે અનેક પવિત્ર ધાર્મિક જુદી જુદી સંસ્થા એજ તમારી સાત ધાતુ છે. સર્વે યજ્ઞો એ શરિરના સાંધા છે તેથીજ આપ સર્વ સ્વકર્મરૂપ યજ્ઞનારાયણ છો સર્વ મંત્ર રૂપ (તારાવિચાર) દ્રવ્યમય અને પવિત્ર કર્તાવ્યના પ્રેરક તમે છો. વૈરાગ્ય ભક્તિ અને પરમજ્ઞાન રૂપ યજ્ઞ મય પણ આપ હોવાથી અમારા શુરૂ રૂપ આપને નમસ્કાર છે.

ઉપરનાં દૃષ્ટાંતથી સમજાયું હશે કે શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ તેજ વરાહ પ્રભુ.
આને મળતું શ્રી ગીતાજીમાં પ્રભુ કહે છે:—

દૃષ્ય યજ્ઞા સ્તયોયજ્ઞાઃ યોગ યજ્ઞા સ્તથાપરં

સ્વાધ્યાય જ્ઞાન યજ્ઞાશ્ચ યતયઃ સશિત વૃત્તાઃ

દૃષ્યયજ્ઞ, તપયજ્ઞ, યોગ યજ્ઞ, અધ્યયન યજ્ઞ અને જ્ઞાન યજ્ઞ એમ
અનેક યજ્ઞો છે; અર્થાત્ સદ્વિચાર, સદ્બોધ, સદ્કર્મ, સદાચરણ,
સદ્કર્મ વગેરે સર્વનો શ્રેષ્ઠયજ્ઞ (વરાહ) માંજ સમાવેશ થાય છે. એ
તમારાથી સહજ સમજાશે. માટે તેવા કર્મ પરાયણ રહેવું, એજ
યજ્ઞ કયો એમ સમજવું.

મન^૧ પ્રુદ્ધિ અને ચિત્તનું વર્ણન.

આપાર મુખીમાં તમને જગતની સેવા રૂપ કર્તવ્ય કર્મ એજ
ઈશ્વરાધિન છે તેવુંજ વર્ણન જુદા જુદા પ્રકારથી કર્યું. અને હવે
તેવા કર્તવ્ય સાથે વર્તન સાફ હોય તેજ તે ઉપયોગી છે અને જો
સ્વભાવ વિચિત્ર હોય તો કરેલાં કાનાદિક સર્વ વૃથા થાય છે. માટે
સાથે આવી જાતના વર્તનની જરૂર છે. તે જો કે, મન, વાણી અને
શરિરથી પવિત્ર રહેવું અને હું કશું છું જો અહુંકાર છોડી દેવો.
અને મુખ્ય ઉપદેશ જે તને દયા રાખવાનો જણાવ્યો તે દયા, જોવી
ન હોવી જોઈએ કે જોકેને સાફ કરતાં અનેકને હાનિ થાય. દયા
જોતું નામ કહેવાય કે જેમાં કોઈ પણ જીવનું કોઈ પ્રકારે ખૂટ
ન થાય; તેમ કોઈની હિંસા ન થાય તે જ દયા. સત્ય જોલવું,
સ્વજાતા રાખવી, પોતાનો ધર્મ સમજવો, હૃદયમાં શુદ્ધ પ્રેમ રાખવો,
અગ્નીનજર રાખવી, શુદ્ધ પવિત્ર વર્તન રાખવું, આપું વર્તન આવો.
સ્વભાવ તથા કલેશનો ત્યાગ કરી, જે દુનિયામાં જગત સેવા પરા-
યણ થઈ વસે છે. તેની લોકો પણ સેવા કરે છે. પૂજ્ય છે. અર્થાત્

ફરંધ

જગતનો દાસ બનનાર જ જગતનો ગુરુ બને છે. અને જીવા મનુષ્યને પરમાત્માનું પરમ ધામ મળે છે.

જગતમાં બંધ અને મોક્ષ એ આચરણથી જ છે. આવાં શુદ્ધ આચરણથી જ મન જીતાય છે. અને જેમ જેમ મન જીતાય તેમ તેમ આપણને કાંઈ નવું બળ આવતું જાય છે. પછી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં બુદ્ધિનો આશય આવે છે. એટલે મન જીતાવાના બળથી, બુદ્ધિ ખીલે છે. અને સારે રસ્તે દોરાય છે. અર્થાત્ મનનો દેવી પ્રકાશ ચંદ્ર છે. એટલે તેનો શીતળ અમૃતમય પ્રકાશ, અંતરમાં મનના પવિત્ર વિકાસથીજ વધે છે અને આમ હૃદય તેજોમય થતાં, બુદ્ધિ વધારે પવિત્ર બની શુદ્ધ કર્તાવ્ય પરાયણ બને છે. અને તેને લીધે તેના (બુદ્ધિના) દેવતા બ્રહ્માનું દિવ્ય તેજ અને બળ આપણા હૃદયમાં વધે છે. આમ મન અને બુદ્ધિના કામો જેમ ખીલે છે તેને પરિણામે શુદ્ધ ચિત્ત વિકાસ પામતાં પવિત્ર વિચારોનું આવ્યા કરે છે અને જેમ જેમ પવિત્ર વિચારો આવે તેમ તેમ તે વિચારો પ્રકટ કરનાર ચિત્તના દેવતા “નારાયણ” હોવાથી તેનો મહાન પ્રકાશ કદી પણ ઝાંખો ન થાય તેવો, પવિત્ર દિવ્ય પ્રકાશ આપણા હૃદયમાં એવો અત્યંત તેજ મય પ્રકાશે છે કે જેને લીધે સર્વ જગત, આપણને નારાયણ કૃષ્ણ રૂપનું દેખી નમે છે. આ વર્ણન પરથી સમજાવું હશે કે સારા વિચારો અને સારાં આચરણો એજ આપણું જીવન સફળ કરનાર છે અને ઇશ્વરના સ્વરૂપને જોળખાવનાર છે.

અંતઃકરણની સ્ફૂરણામાંથી મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારની સ્ફુરણા થાય છે તો એ સ્ફુરણા વિચારો શુદ્ધ ચિત્તમાંથી પવિત્ર, સર્વ કાંચાણ કર અને પોતાનું કાંચાણ કર, નારાયણ તેમના ઇષ્ટ દેવ હોવાથી સ્ફુરાવે છે. પ્રકટ કરાવે છે. પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, આંખ, કાન, નાક, સ્પર્શ અને જીભ એ ઇન્દ્રિયોમાં મુખ્ય ચિત્તનોજ આધાર રહેલો છે, જેમકે સંબળવા માટે શબ્દવિષય, શ્રોત્ર (કાન) ઇન્દ્રિય અને ચિત્ત એ ત્રણે એકત્ર થાય તોજ સંબ-

ળવાનું અને તેમજ આખા માટે જોવાની વસ્તુ, આખા અને ચિત્ત એ ત્રણનું એકત્ર (એકતા) હોય તો જ ચલણાશે આમ સર્વેમાં ત્રણેની જરૂર છે તો એ ત્રણેમાં શુદ્ધતા હોય તો જ ચિત્તના દેવ નારાયણ વાસ કરી સારા ડર્મપ્રેરક અને પણ જો મનની કે ચિત્તની અશુદ્ધતા હોય તો એ જ નારાયણને બદલે રાક્ષસ હૃદયમાં ઘુસી જઈ અન્યા નઠારા અને ખીજાનું અને પોતાનું ખૂંડ કરાવી નરકમાં નાખનારા કૃત્ય કરાવશે

કામવૃક્ષાદ્યવૃક્ષ રજાગુણસમુદ્રવ

મહાશનામહાપાપ્મા વિચ્ચેનમિહવેરિણ

કામ અને ક્રોધ અને અન્ય મનીષ સ્વાર્થી અને અપવિત્ર રજોશુભ્રુ: રૂપ મહાન વિઠારો એજ મહાન આપણા વેગી અને મત્તમાર્ગનો નાશ કરનારા મોટા રાક્ષસો છે એમ સમજવાનું છે

તપસ્વી અને અમૃતભોજ.

ધમરાજાએ પૂછ્યું દાદા ! તપ કરવાનું કહે છે તે કેવી રીતે કરવાનું ? ભીષ્મજીવાળા આપતાભો! યા કે, જે માણસ કોઈ મનુષ્ય પાસે દીનતા ન કરે, મતોષ રાખે, શ્રદ્ધાગ્રુ હોય, સરળતા રાખે, બહુ બાંકુ અર્થ વિનાનું ન જોવે, નિરભિમાન રાખે, શુદ્ધની પૂજા કરે, પ્રાણી પર દયા કરે, ખીજાય નહિ, મોટી મોટી આપ વડાઈની કે કોઈની વાતો ન કરે, નિદા ન કરે, હુ ખમા શાંતિ રાખે, કોઈની સાથે વેર ન રાખે, પોતાની નિદાથી કવેશ ન પામે, ચિત્ત શુદ્ધ રાખે, ધીંગ્ન રાખે, દયા, દાન અને દીનતા એ ત્રણેને બરાબર મમજે, તેવો દમ શુભ્રવાળો મનુષ્યજી ખરો તપ કરનાર છે અને સર્વે તેને નમે છે આ શિવાય તપના ખીજા લક્ષણો કહુ છું તે એકે, જે કામ કરતા કોઈને પણ લય કે કવેશ ન થાય તેવું જ કામ કરવું અને સર્વનું લગુ જ ચાહવું ને કરવું આવું કરનાર નહા ઉચ્ચાસી મુની અને તપસ્વી છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે જે મનુષ્ય ખીજાને જમાડીને જમેછે, ખીજાનું લગુ કરી નિવૃત્ત વાચહે, તે સદા અમૃતાશી દહેવાય છે જે જનુ નમયે જ શ્રી નગકર તે પ્રલયાશી જ ઝડેવાય જે

હુમેશાં પવિત્ર જ્ઞાન અને લલિત પરાયણું રહેછે; તે ગ્રહસ્થી છતાં ત્યાગી અને સન્યાસી જાણવો. લાઇ ધર્મરાજ ! મારે ફરીપાછું એજ કહેવાનું મન થાય છે કે; જે પોતાને આશ્રયે રહેલો હોય અને પોતાની પાસે આશા કરીને આવેલ હોય. તેની સર્વ પ્રકારની આશા પરિપૂર્ણ કરી; તેને જે જોઇતું હોય તે આપી; અને જમાડી પછી જે જમે છે, તેજ અમૃત લોજન કરે છે.

यहशिष्ठाशिनः संतो यांति देव मनामयम्

યજ્ઞ (સત્કર્મ) થી બાકી રહેલ અને પવિત્ર મહાત્માઓ અને આશ્રિતોને જમાડતાં (તૃપ્ત કરતાં) બાકી રહેલ અન્નને જમનાર ઉત્તમ ગતી મેળવે છે.

પોતાના ઉદયનાં સક્ષણો.

पूर्वरूपानिमेराजन् पुरुषस्य भविष्यतः

परा भविष्यतश्चैव तन्मेग्रही पितामह ॥१॥

દાદા ! મને મનુષ્યનો ઉદય (આવતો દિવસ ચરતી) ની નિશાની અને પડાની નિશાની શી હોય ? તે જણાવો.

બીજમ જોડ્યા લાઇ ! તારું કન્યાણુ થાઓ, તને હીક આ બાળત પૂછવાની ઇચ્છા થઇ. હું ઇન્દ્ર અને લક્ષ્મીના સંવાદની એક વાત કહું છું. પોતાના પવિત્ર જળ વડે કરી તમામ દેવોને પવિત્ર કરનાર પવિત્ર ગંગાજીને કિનારે એક દિવસે પરમનેજથી વિભૂષિત ઇન્દ્ર તથા નારદજી એ બન્ને જોડેલા હતા અને શ્રી કૃષ્ણ દર્શનની લલિતમય કથાનો પ્રસંગ ચાલતો હતો; એવામાં તેની પાસે દિવ્ય પ્રકાશ મય મહાતેજસ્વી, અને પોતાના તેજથી સર્વને આનંદમય અને પ્રકાશ મય કરતાં એક દેવી ત્યાં પધાર્યાં બન્ને દેવો ઉભા થયા. દંડપત્ર પ્રણામ કર્યા અને પૂછ્યું. ઓ પવિત્ર લાવના વાળાં દેવી ! આપના દર્શનથી અમને અપૂર્વ આનંદ થાય છે; એટલુંજ નહિં. હવે

‘અમારી પાસેથી ક્ષણ વાર’ પણ ન અસતાં, સદાય દર્શન આપ્યા કરો, જોવી પ્રાર્થના કરવાને માટે અમારું મન પ્રેરાય છે. માટે આપનું સ્વરૂપ દર્શાવો અને શું ઉપચાર કરવાથી આપ અમારી પાસેજ ખીરાજશો તથા આજ મુખી આપશ્રીનો નિવાસ ક્યાં હોતો ? તે મને કહો. શ્રી લક્ષ્મીજી જોદ્યાં: હું પરમ ઐશ્વર્યવાળી શ્રી પ્રુર્યોત્તમ સ્વરૂપ શ્રી વિષ્ણુની વિભૂતિથીજ પરમ તેજસ્વી બનેલી લક્ષ્મી છું. શ્રદ્ધા, બુદ્ધિ, સદ્ભાવના, વિજય, ધીરજ, વૈભવ, સ્વાહા, સ્વધા, નિયમ, વિનય, વિવેક, શાંતિ, સતોષ, લક્ષિત, અને શુદ્ધપ્રેમ જો મારાંજ સ્વરૂપો છે. આવાં પવિત્ર આચરણો કરી ધર્મની મોખરે ઉભા રહેનાર પવિત્ર રાજાની ધ્વજામાં, પવિત્ર પ્રરૂપના નિવાસમાં, ધર્મશીલ રાજાના દેશમાં, લક્ષિતમય વૈશ્વવનાં હૃદયમાં અને ઘરમાં જો સર્વ સ્થળે હુંજ રહું છું. સત્ય ધર્મ જો મારા પતિ પ્રુર્યોત્તમનું કદી ઝાખું ન પડે તેવું પ્રકાશમાન તેજ છે. તો તે તેજ સ્વરૂપ સત્યને ધારણ કરનાર અને ઇલાવાન પ્રરૂપ મારા પતિના તેજવાળો બનેલ હોવાથી મારે તેને આધિન રહેવુંજ પડે છે.

આજ મુખી સત્ય અને ધર્મનિષ્ઠ અસૂરો હોવાથી હું તેને ત્યાં વસતી હતી. પરંતુ હવે તેઓ સત્ય અને ધર્મ બ્રહ્મ થયા તેથી, તેને છોડી, તમે સત્ય ધર્મ પરાયણ હશે જોમ ધારી, તમારી પાસે આવી છું. ઇન્દ્રે કહ્યું તેઓએ (અમુરોએ) કેવી રીતે સત્ય અને ધર્મનો ત્યાગ કર્યો તે કહો. લક્ષ્મી જોત્યાં—હમણાં મુખી તે શુદ્ધ ધર્મ પરાયણ હતા તેથી દાન કરતાં અનેક રીતે પરોપકારી બની સૌનાં અંતરને રાજી રાખતા હતા, ધર્મ પર ભાવના પૂર્ણ હોવાથી વેદનું સંપૂર્ણ અધ્યયન કરતાં, દાનયત્ર, સ્ત્રોત્રોધ સાંભળવા રૂપ જ્ઞાન યત્ર, સંકુન કરવા રૂપ, તપ યત્ર વગેરે અનેક પ્રકારના યત્રો કરતા હતા, પોતાના પિતા માતા અને બાંધુ વગેરેને પ્રણામ કરતા, સંપ વધારતા,

અતિથિ અને શુદ્ધના ચરણમાં લીન રહેતા, અંતરને નિર્મળ રાખતા, અનીતિ તજેલજ હવી, સત્ય બોલતા અને બોધુ પાળતા, વેદ, શુદ્ધ અને દેવ પર શ્રદ્ધા રાખતા, ખીલનો ઉદ્ય જોઈને રાજ થતા, અને મનમાં શુભ લાગણી વાળા હતા. કોઈ નિંદા કરે તે સાંખી લેતા, ખેદ ન કરતા, પરસ્પર પ્રીય વચનજ બોલનાર હતા, શ્રદ્ધા વાળા હતા, કોઈની આશા પર ખેસનાર ન હતા, દીન અનાથ દુર્ખળ અને પવિત્ર સ્ત્રીઓ પર દયાની પવિત્ર ભાવનાવાળા હતા, તેઓ વૃદ્ધ અને મુરખીનું વચન માનતા હતા. તેઓમાં ત્યાગ, ડાહ્યાપણ, સરળતા, કામમાં ઉત્સાહ, અને નિરભિમાનીપણું રહેલુભાવ, મૈત્રી, તપ, પવિત્રતા, દયા, અને બોલવામાં મીઠાશ, (કોમળતા) હતાં તથા બેદરકારી કે જોડી ખુશામત જો તેમનામાં ન હતું. પછી સમય બદલાતાં તેજ, પવિત્ર ભાવનાવાળા અસુરેના સ્વભાવમાં ફેર થયો. તેઓ કામને વશ થઈ અનીતિ કરવા લાગ્યા. પારકી નિંદા તેઓમાં વધવા લાગી. સારા મનુષ્યો, વૃદ્ધો અને મુરખીઓ કાંઈ સારી શિખામણ આપે તે વખતે તેની મરકરી કરવા લાગ્યા. અને તેનું અપમાન કરવા લાગ્યા, કોઈની ચડતી જોઈ ઇર્ષ્યા અને જોદણી કરવા લાગ્યા, વૃદ્ધોને આદર આપવાનું છોડી દેવા લાગ્યા. અને નમસ્કાર પણ ન કરે તેવા થયા, સર્વ વ્યવહાર પિતા ચલાવે છતાં તે પિતાને પણ તિરસ્કારે અને તેના વચનથી ઉલટા ચાલે અને પોતાની જોડી બડાઈ કરવામાં બહાદુર બનતા. અને અધર્મ અનિતિ અને ઠગબાજી કરીનેજ ધન ચેદા કરવાની ઇચ્છાવાળા થયા, પુત્ર પિતાને તિરસ્કારે, સ્ત્રી પતિનું અપમાન કરે, માતા, પિતા, શુદ્ધ આચાર્ય અતિથિ અને મહાનપુરુષોનું અપમાનજ કરવા લાગ્યા. પવિત્રતા તદ્દન છોડીજ દીધેલ. આચાર તજ્યો, વિચાર તજ્યો, સ્ત્રીઓએ ઘરની સંભાળ રાખવાનું છોડ્યું, પશુઓ

૧ હવે જે વર્ણન આપે છે તેવા નીચ સ્વભાવવાળા પાસે બહારના દેખાવથી બંને લક્ષ્મી પ્રબળ હોય પણ જેની આખર નથી તેજ નિર્ધન ગણાય છે અને સારી આખર વાળો ગ્રીબ છતાં ધનવાન ગણાય છે.

વગેરે પર બેઠકારી થઈ તેથી બુધ્ધે મરવા લાગ્યાં પોતાનું જે
 ભરવાનું સમજવા લાગ્યા. ઘેર ઘેર કલેશ, સંતાપ ઇશ્યા અને ઝેક
 ખીબની નિંદાનું ભેર વધ્યું. સ્ત્રીઓ અનિતિને રસ્તે ચાલનારી થઈ
 અને આમ મન ચગડોલે ચડેલ હોવાથી તેવી અપવિત્ર સ્ત્રીઓ ઘરનું
 બગડે કે સુધરે તેની દરકાર ન રાખતાં પોતાની ઇન્દ્રીઓની તૃપ્તી
 માટે મનમાં આવે ત્યાં લટકવા લાગી, તેમ પુરૂષો પણ, હલકી
 સ્ત્રીઓ ઘરમાં રાખી પરસ્ત્રીમાં જ આસક્ત બન્યા. આમ સ્ત્રી પુરૂષો
 બન્ને સ્વતંત્રતાથી મરણ મુજબ ફરે ને વર્તે એમ થવા લાગ્યું.
 સ્ત્રી પુરૂષ વેશે ફરે અને પુરૂષ સ્ત્રીને વેશે નિર્લજ્જ થઈ ફરે. પોતાના
 થોડા સ્વાર્થ માટે ખીબનું ભૂંડું કરવામાં તત્પર થવા લાગ્યા, પારકું
 ધન કેમ પચાવવું એજ દાનત રાખવા લાગ્યા, માળાપને પરાધીન
 થઈ દીકરા પાસે આજીજી કરવી પડે તે સ્થિતિ થઈ, શિષ્યે કે
 સદ્ગૃહસ્થે પ્રાણણને ઘેર વિનયપૂર્વક દર્શન માટે આવવું જોઈએ
 તેને બદલે શુરૂ અને પ્રાણણ પોતે, ઉલટા સામા, શિષ્યને ને ગ્રહસ્થને
 ઘેર જવા લાગ્યા અને આજીજી કરવા લાગ્યા. સંસારને ને સામ્રાજ્યને
 દીકરાની વહુ ડાહીણની; શીખામણ દેવા લાગે, આમ ઉલટો બ્યવહાર
 ચાલવા લાગ્યો. પિતાની પાસે પુત્ર ડાહ્યાપણની વાત કરી સદ્બોધ
 આપે, પ્રાણણ અને શુરૂની સ્ત્રીપર પણ ખરાબ દૃષ્ટી કરવા લાગ્યા.
 ખાવામાં, પીવામાં લાનભુજ્યા કોઈકેઈનું નમાને આવાઆવા
 અનાચાર, દેત્યોમાં વધ્યા માટે મેં તેનું સ્થાન છોડ્યું છે.
 હું જ્યાં વસીશ ત્યાં શ્રદ્ધા, ધૃતિ, આશા, શાંતિ, સન્નતિ
 (નમ્રતા) અને ક્ષમા એ મારી સખીયો મારી સાથેજ
 રહેશે અને તેને લીધે મને ધારણ કરનારનો સદા વિન્યજ થાય છે.
 હવે મને ધારણ કરવા માટે શું શું સાધનો જોઈએ છીએ તે તો
 તમારાથી સંપૂર્ણ સમજાવું ફરશે. તો તેવા સાધનવાળા તમો બની
 મને પાસે રાખો. ઇન્દ્રે તે વાત કબૂલ કરી, જેથી લક્ષ્મી ઇન્દ્ર પાસે
 વસ્યાં એટલે દેવો પ્રસન્ન થયા અને પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશ વગેરે
 બધાં તત્ત્વો તેને લીધે અનુકૂલ થવા લાગ્યાં અને સર્વત્ર આનંદ થયો.

આ વાત પરથી સમજાયું હશે કે જે અધર્માચરણો, ગણાવ્યાં તે સંપાદન કરેતો લક્ષ્મી ચાલી જાય છે અને પ્રથમ જણાવ્યાં તેવાં ધર્માચરણ કરે તોજ લક્ષ્મીનો વાસ થાય છે. ઘણા અધર્માચરણી ને ત્યાં પ્રખળ લક્ષ્મી હશે એમ કોઈ કહેયે પણ એને લક્ષ્મીજ ન ગણવી જો તો તેના રક્ષકો છે. અને દુનીયાં જેને માને, સત્કાર કરે તેના અત્યંત દેખાવમાં બલે લક્ષ્મી નજરે ન પડે પણ જગત જેને ખૂબ જોવાં કર્તાવ્યપરાયણ હોય તેજ મહાન લક્ષ્મીવાન છે એમ જાણવું.

સદ્ગૃહસ્થની રીત.

ધર્મરાજ કહે છે. અને સદ્ગૃહસ્થની રીત કહો. એના જવાબમાં ભીષ્મદાદા બોલ્યા કે, આવોજ પ્રશ્ન શુકદેવજીએ બ્યાસજીને કરેલ ત્યારે તેમણે પોતાના પુત્ર શુકને જવાબ આપતા જણાવ્યું કે— ગૃહસ્થની વૃત્તિના ચાર પ્રકાર પ્રાચીન કાળમાં હતા. ૧ કુસૂલ. ૨ કુંભધાન્ય. ૩ અન્ધસ્તન. ૪ શિલોંછ. ૧ કોઠીમાં અનાજ ભરી, સંઘ્રહ કરી રાખવો જો કુસૂલ. ૨ ઘડાઓ ભરી, અમુક માસનો અનાજનો સંઘ્રહ રાખવો તે કુંભધાન્ય વૃત્તિ. ૩ રોજે રોજનું અન્ન રાખવું, તે અન્ધસ્તન. ૪ અને જેતરમાથી વીણીને દાણા લાવવા જેને કાઠીઆવાઠી ભાષામાં “ સલો ” કરવાનું કહે છે તે વૃત્તિને શિલોંછ વૃત્તિ કહે છે. બ્રાહ્મણોને ઋષિઓ માટે તેજ ઉત્તમ વૃત્તિ પ્રાચીન સમયમાં ગણાતી હતી. તેણે એકજ કારણ છે તે એકે કોઈની આજીવન અને પેટને માટે દીનતા કે સેવા કરવી કે સદ્ગૃહસ્થની ખોટી ખુશામત કરવી એ અયોગ્ય ગણાતું હતું કે જેથી તેમ કરવાનું ન અને અને નિર્વાહ ચાલે એવો એજ રસ્તો હતો.

વેદના મંત્રમાં બ્રાહ્મણોને ઇન્દ્ર પાસે સંધ્યાવંદનમાં જોજ માગવાનો મંત્ર છે કે અદીનાસ્યામ શરદ શતં ॥ અમારી સો વર્ષની જીંદગીમાં અમે દીન ન બનીએ શિલોંછ વૃત્તિ અગર કોઈની

આજીવન ન કરતાં અનાયાસે જે મળે તેનાથી 'પોષણ કરવું' એ વૃત્તિ 'પણ તેવીજ' છે. આજના સમયમાં એ વાત બનવી અશક્ય છે. અથવા પોતાનું જે પવિત્ર કર્તવ્ય હોય તે બજાવી અનેક રીતે દુનીયાની મેવા કરવી અને દુનીયાના ઉપયોગી-આપણે થવું. અને પછી આપણે ન જોડીએ તોપણ દુનીયાં વગર માગ્યે જે આપણી તનથી, ધનથી કે મનથી કદર કરે તે કદર પણ તેવીજ ઉત્તમ ગણવી. આવો કર્તવ્ય પરાયણ જગતમાં સંપૂર્ણ પૂજ્ય છે અને તેની જગત કદર કરે છેજ. આવો ગ્રહસ્થાશ્રમ પૂજ્ય બને છે ગ્રહસ્થાશ્રમ એ જગતનું 'પોષણનું' સાધન છે. સંન્યાસી ભિક્ષુકો, મંદિરો ધર્મસ્થાનો એ સર્વ ગ્રહસ્થોથીજ પોષાય છે. જગતની પૂજા કરવા કે સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળા પ્રજા પોતાનું ઘર પેહું સંભાળવું. પોતાના ગુરુ, માતા, પિતા, મામા, અતિથિ, પોતાના આશ્રિત, અન્ય મુરખખીઓ, બાળક, રોગી, વૈધ, જ્ઞાતિજનો, સંબંધી વર્ગ, કુટુંબીઓ, પિત્રાઇઓ, ભાઈ, પુત્ર, પોતાની સ્ત્રી, દાસવર્ગ, પુત્ર એ સર્વ પોતાનાં અંગજ ગણવાં અને જેવી પોતાની આંખ કાન વગેરે શરીરની સંભાળ રાખવા માટે પોતાની કાળજી રહે છે તેટલીજ કાળજી તેઓ માટે રાખવી. અને તેઓ સાથે વાદ વિવાદ ન કરતાં સંપ જ રહે તેમ કરવું. જે પોતાના સારા સ્વભાવથી પોતાના સગાનું અને સંબંધીનું મન જીતી શકે છે તેજ આગળ વિજય મેળવી શકે છે અને જગતની સેવા બજાવી શકે છે. જગતની સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળાએ પોતાના કુટુંબમાં સારા કહેવરાવવા માટે સારું વર્તન પ્રથમ શીખી લોક સેવાના અભ્યાસની શરૂઆત કરવાની છે.

આમાં પ્રથમ મુખ્ય સંબંધી, આપણને સારે રસ્તે દોરનાર ગુરુ. અને માતા પિતા છે. તો પ્રથમ તેની મેવા કરી. તેને વશ થઈ તેને જીતવાનું છે. ગુરુએ પ્રત્યક્ષ પરબ્રહ્મ શ્રી કૃષ્ણ (વિષ્ણુ)ની મુર્તિ જ છે, માતા પિતા એક બ્રહ્માની મુર્તિ છે, અતિથિ એ ઇન્દ્રરૂપ છે, કુળવાન સ્ત્રી એ ઘરની દેવી છે. જ્ઞાતી અને સગાં સંબંધી એક વિશ્વેદેવો રૂપાદેવો રૂપ છે, માતા અને મામા એ પૃથ્વીના પ્રત્યક્ષ દેવો છે.

નાનાં બાળકો તે આકાશના દેવો છે, મોટા ભાઈ બે પિતાની માફક બ્રહ્મારૂપ છે. પોતાની સ્ત્રી અને બાળકો બે પોતાના હૃદયમાં વસેલ દેવતાનાં અંતઃસ્વરૂપ છે. સેવકો બે પોતાની છાયા છે, પુત્રી બે દીન પવિત્રાત્મા, હર્શનીયા, કામધેનુ છે. માટે તે સર્વનું પોષણ તે દેવોનું જ પોષણ છે એમ સમજી સર્વ પર અમૃત દહી કરી, સંપ કરી તૃપ્ત કરી, જોઈતી સેવા જબજી પછી ખીજી પ્રવૃત્તિ કરવી.

ઉત્તરાશ્રમ.

બ્યાસજી મહારાજે શુકદેવજીને ઉત્તરાશ્રમનું વર્ણન શરૂ કરતાં જણાવ્યું કે

સુતંસ્યાપિ સુતં દૃષ્ટ્વા નિવર્તેત સ્વવર્મેભિઃ

વાનપ્રસ્થઃ સર્વલોકો લોક સેવા પરાયણઃ ॥ ૧ ॥

પુત્રને ત્યાં પુત્ર જન્મ જોયા બાદ (જોટલે ઘરનો બ્યવહાર પુત્ર ઉપાડી શકે) બે સ્થિતિ યતાં બ્યવહાર અને લૌકિક (પોતાના સ્વાર્થવાળાં) કર્તવ્યથી નિવૃત્ત થઈ લૌક સેવાના કર્તવ્યમાંજ મન રાખવું. એનું નામ વાનપ્રસ્થ આશ્રમ શાસ્ત્ર કહે છે કે ત્યાગ સન્યાસ જોટલે (ઉદારતા અને મહાન હૃદય કરવાના) અભ્યાસનું સ્થાન એજ વાનપ્રસ્થ. પ્રથમ આમાં પોતાના કુટુંબને વિશાળ કરવાની જરૂર છે જોટલે ગૃહસ્થ હોવામાં પોતાના બેક ઘરમાં જોટલાં હોઈએ તેટલા માટે કાળજી રાખવાની છે. અને ઉત્તરાવસ્થામાં ઘરનો બ્યવહાર છૂટત્યાં વસ્તુષ્ટૈવ કુટુંબક જગતનાં સર્વ મનુષ્યો, જીવો, આપણું કુટુંબ છે. એ ભાવના કરવાની છે, જોટલું વિશાળ મન કરવાનું છે. અને પછી ઘરની સ્થાવર જંગમ વસ્તુ, પુત્રને સોંપી; લૌકહિત માટેજ શ્રદ્ધા પ્રમાણેના પોતાના ધનનો અને સંપૂર્ણ લાગણીથી ત્યાર પછીના પોતાના તનનો ઉપયોગ કરવાનો

૧ આ આશ્રમેનું વર્ણન એક વખત શરૂઆતમાં આવી ગયું છે છતાં શુદ્ધ રૂપમાં આ ખીજી વખત જણાવે છે.

છે, અર્થાત્ પછીની કમાણી, જગતના પોષણ માટેજ સમજવાની. આ આશ્રમમાં એકાંત વાસ (વનવાસ) કરવાનું કહે છે. જો બરાબર છે એ વનવાસ એટલે પોતાના સંબંધીથી અલગ એકાંતમાં વસી જેટલું પ્રથમ ઘરમાં રહી, વ્યવહાર કરતાં તેજ વ્યવહાર લોકહિત માટે કરવો. મહુસ્થ સ્થિતિમાં પોતાની આવકનો દશમે ભાગ પરમાર્થે વાપરવાનો હોય છે ત્યારે આ આશ્રમમાં પોતાની આવક તો સંપૂર્ણ પરમાર્થમાંજ વાપર્યા ઉપરાંત પોતાના ભોજનમાં પણ પાંચ ભાગ પરમાર્થના કયાં બાક છૂટા ભાગનું ભોજન પોતાને માટે યોગ્ય ગણવાનું છે. આવી રીતે વાનપ્રસ્થાશ્રમની દૃઢતામાં હકીકત જણાવી, વ્યાસજી મહારાજ શુકદેવજીને ચતુર્થાશ્રમ માટે વર્ણન કરતાં બોલ્યા કે—

પાછળ વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં જણાવ્યું તે પરથી સમજાયું હશે કે વાનપ્રસ્થાશ્રમ એટલે ત્યાગ વૃત્તિ (ઉદારતા) નો અભ્યાસ એ અભ્યાસ કરતાં અંતઃકરણ મહાન વિશાળ થતાં સમલોદ્દમરૂચિન. લોહ પથ્થર અને સોનું ત્રણેને સમાન ગણવાની ટેવ પાડી, એવી રીતેજ અનુસરવું એ સન્યાસ જેમ પદાર્થ માટે આ વાત કહી તેવીજ રીતે માનસીક તત્વો માટે યોગ એટલે મનને સંપૂર્ણ નિયમમાં રાખવાની પણ ટેવ પાડવી. એ સન્યાસ અને તે ત્રણ આશ્રમમાં રહી અપકવ દોષને પરિપકવ કરવાનું છે અને પરિપકવ થયા એટલે સન્યાસ સિદ્ધ થયો.

સંન્યાસીના નીચેના-સન્યાસી થનારે કાપાય (ગેરૂવાલાં) વસ્ત્રો પહેરવાં બીજા માટેજ ગામમાં જવું. ખાવા જેટલુંજ અન્ન લેવું. એક વખતજ જમવું^૧ હવિશ્યાન્નજ જમવું. જળપાત્રમાં કમંડળજ રાખવું, એકલા રહેવું. નિંદા કે સ્તુતિ કોઈની ન કરવી તેમ પોતાની નિંદા કોઈ કરે તો તે નિંદા કરનારને દુષ્મન ન ગણતાં તેની પર પણ અમૃત નજરજ કરવી. સર્વની માફક

સમૂહથી હરનારો, નરક માફક સ્વાદિષ્ટ પદાર્થોને માનનારો, અને સ્ત્રીને મહાં સમાન ગણનારો જે મનુષ્ય હોય તેજ ખરો સન્યાસી. અને બ્રહ્મજ્ઞ છે જોમ દેવતાઓ પણકહે છે. જેની વાણીમાં દોષ નથી, જેની આંખમાં અમૃત છે, જેના હૃદયમાં પ્રેમ છે, જે સર્વ તરફ પવિત્ર ભાવના રાજે છે. તે સન્યાસી— । સર્વ પદંહસ્તિપદે નિમગ્ન ॥ જોટલે હાથીના પગમાં સર્વપ્રાણીનાં પગલાં જેમ આવી જાય છે તેમ હાથી જોટલે સમાધિ દશાવાન યોગીની જો સ્થિતિમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ લીન થાય છે. તેમ ધર્મ અને અર્થ (સ્વાર્થ) અહિંસાના આ ચરણથી લીન થાય છે અર્થાત્ અહિંસા વૃત્ત પાળવાનો નિયમ લેતાં સ્વાર્થ લય થતાં પરમાર્થ ભાવજ મનમાં પ્રગટે છે.

આવી રીતે કરી જેણે ધીરજ રાખી છે સત્ય પાળ્યું છે અને શુદ્ધ નિયમ પાળ્યો છે તેજ બ્રહ્મજ્ઞ સન્યાસી અને તેજ મોક્ષનો અધિકારી છે. બ્રાહ્મજ્ઞ સન્યાસીજો, નાભીથી હૃદય સુધીના ભાગમાં જે પ્રકાશમય (ચિન્માત્ર) તત્વ છે તેમાજ પ્રાણનો લય કરવો. જોટલે પ્રાણને તે પ્રકાશમય બનાવવો. આતુ' નામ આત્મચાલ (આત્મારૂપ યજ્ઞ કરનાર) જાણવો. જોટલે વાનપ્રસ્થ અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં જેમ બહારની વસ્તુથી યજ્ઞ કરવાનો છે તેમ સન્યાસમાં અંતર યજ્ઞ કરવાનો છે જેથી તેને બહારના સાધનોની જરૂર નથી. આ યજ્ઞનો બરાબર અનુભવ થતાં પછી જોક બ્રહ્મ શિવાય બીજું કંઈ જગતમાં દેખાતું જ નથી.

જોક બ્રહ્મરૂપ પક્ષી છે, તે આ દેહરૂપ ઈંડામાંજ વસે છે. તેને અનેક દેવના અંગારૂપ પીંછાં છે, અગ્નિ જો પક્ષીતું માયું છે. આકાશ જો પક્ષીની નાભી છે અને પૃથ્વી જો પક્ષીના ચરણ છે જોમ વેદમાં કહે છે તેને જાણે તે બ્રહ્મજ્ઞ ગણાય. વળી જોક કાળ ચક્ર છે કે જે હંમેશાં ફર્યો કરે છે. છ ઋતુઓ તેની નાડી છે. બારમાસરૂપ આરા છે. અમાંસ, પૂષ્ટિમા, મંકાંતિ જો વગેરે જોના પર્વ જોટલે સાંધેલ અવયવો છે જો કાળ ચક્ર, આખા જગતને કાપ્યાજ કરે છે, જો કાળ ચક્રને જાણે તેજ બ્રહ્મજ્ઞ જાણવો.

તરતાં આવડવાની વાર્તા—

લીખદાદાને ધર્મરાજાએ પૂછ્યું કે મને શુક અને વ્યાસજીના સંવાદની ખીજ વાત કહો. તેમાં બહુ આનંદ આવે છે તેના જવાબમાં દાદા બોલ્યા કે શુકદેવજીએ પોતાના પિતા વ્યાસજીને પૂછ્યું કે અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર શું કહેવાય તેનો મને ખુલાસો કરો. કેવો સ્વભાવ કરવાથી ઇશ્વરને જોળખી શકાય તે કહો. આના જવાબમાં વ્યાસજી મહારાજે ખુલાસો કર્યો કે ખરું જ્ઞાન ધારણ કરી ઇશ્વરને જોળખવા એજ જન્મ સાફલ્ય છે સંસાર રૂપ વહેતી નદી છે (અથવા સમુદ્ર છે.) તેને તરતાં શીખે તેજ પાર ઉતરી શકે છે. દૃષ્ટાંત.^૧... એક મહાન ધનવાન તથા વિદ્વાન તથા ઘણું પૂન્ય કર્યું હતું એવો એક ગૃહસ્થ પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, અને સેવક જનો માથે સમુદ્રની મુસાફરી કરવા માટે સમુદ્ર કિનારે આવી, વહાણ હાંકવાનો ધંધો કરનાર એક ખારવાનું વહાણ ભાડે કરી, તેમાં કુટુંબ પરિવાર સાથે બેસી સમુદ્રમાં મુસાફરી કરવા લાગ્યો.

કઠિથી ઘણે દૂર સમુદ્રમાં ગયા બાદ, તે સદગૃહસ્થ વહાણ હાંકનાર ખારવા સાથે આનંદ પૂર્વક વાત કરવા લાગ્યો. અને બોલ્યો કે ભાઈ તારું નામ શું ? મારું નામ ધનો (ધનજી) ખારવે જવાબ આપ્યો. તું કાંઈ ભણ્યો છે ? ? શેઠજીએ પૂછ્યું. ના બાપુ ! ન ભણવાથી હિસાબ ગણવામાં ઘણો વાંધો આવે છે મારે દીકરો પણ કાંઈ ભણ્યો નહિ. અમારી જાત તે ભણે ? શેઠે કહ્યું ત્યારે. પ્રથમે નાજિતા વિદ્યા તેં તારી પેઢી અવસ્થામાં વિદ્યા મેળવવારૂપ જે મોટું કામ કરવું જોઈએ તે તેં નથી કર્યું એમ સમજાયું. વળી ફરી શેઠે પૂછ્યું કે. તારી ઉંમર સાઠ વરસ ઉપરની છે. એમ લાગે છે, તો જ્યારે તારી યુવાની અવસ્થા હતી. ત્યારે તેં કાંઈ ધન યુગ કામ કરીને મેળવી રાખ્યું છે કે કેમ ? કે જે તને વૃદ્ધાવસ્થામાં મદદરૂપ થાય. શેઠજીના આ પ્રશ્નના જવાબમાં, ખારવાએ જણાવ્યું કે. આ

વખતે આપ જે કાંઈ મારી મહેનતનો બદલો (વહાણુમા એમવાનું લાડુ) આપશો ત્યારે તે લાઠાના પેસાથી ખાવાનું લાવશું ત્યારે થશે અમારે ગરીબને પેસા લેના કયાથી થાય ? ખાનાં ઝાઝા માટે રોજની કમાણી પરજ આધાર રહે છે માઠા સાબ્દ થઈએ ત્યારે ઘરના બધરા છોડરા જેમતેમ કરીને લાવે તે પર ચાલે, એટલે બાપા ! અમારી પાસે કશું ધન લેણું થયું નથી શેઠજીએ કહ્યું ત્યારે ક્ષિતિયેનાર્જિતધન તારી બીજી અવસ્થા (યુવાની) માં તું ધન એકઠું કરી શક્યો નથી એ સમજાયું હાજી બાપા ખારવે કહ્યું.

શેઠજીએ પાછો સવાલ કર્યો કે જ્યારે તારી કમાણીમાથી ખાવાનું માડ પુરૂ થાય છે ત્યારે દાન, પુન્ય વગેરે ધર્મનું કામ તો તારાથી કયાથીજ બન્યું હોય ?

આના જવાબમા ખાગ્વે જણાવ્યું કે બાપા ગોપીબોની પાને દાન પુન્ય કરવાનું કાંઈ સાધન ન હતું પણ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના પ્રેમમા જેમ જાન ભુલી હતી ત્યારે તેનું કહ્યાણું કર્યું હતું તેમ હું પણ તેજ પ્રભુની સેવા કરૂ છું અને મારા શરીરથી બનતી જગતની સેવા કરીને મારા જેવા ગરીબથી જે બને તે હું કરૂ છું તો હવે મારે બહાવે પ્રભુ મારા હેત આસું નહિ છુએ ! ! એને જેમ કશું હોય તે કરે પ્રભુ તો ગરીબનો બેવી છે એમ સાબજ્યું છે પછી તે જેમ રાખે તેમ રેવું ગરીબની પર બહુ મૃપા કરી છે તેના દૃષ્ટાંતો ઘણા છે જેવા કે શબરી (લીલડી) મુદ્દામા વિગેરે—

પોતે કરેલા પુન્ય અને દાનના કામોથી ગર્વવાળા બનેલ શેઠજી એટલા કે લાઈ એ વાતમા તું સમજીનેહિ જે કમ્મ અનથી કામ તે કામ શરીરથી કેટલુંક બને ! ! એક ધર્મવાળા બનાવીએ તો હજારે માણસ આશરો લઈ રાજ થાય, એક વાવ જોદાવાથી જનાણામા તગ્ગે મરતા કેટલા બચે ? તે વિચારી જો તેમજ એક મદાવૃત્ત, પાઠગાળા, લાઈગ્રી, કે દવાખાનું કર્યું હોય તો કેટલા માણસો

તરતાં આવડવાની વાર્તા—

ભીષ્મદાદાને ધર્મરાજાએ પૂછ્યું કે મને શુક અને વ્યાસજીના સંવાદની ખીજ વાત કહો. તેમાં બહુ આનંદ આવે છે તેના જવાબમાં દાદા ખાત્યા કે શુકદેવજીએ પોતાના પિતા વ્યાસજીને પૂછ્યું કે અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર શું કહેવાય તેનો મને ખુલાસો કરો. કેવો સ્વભાવ કરવાથી ઇશ્વરને જોખખી શકાય તે કહો. આના જવાબમાં વ્યાસજી મહારાજે ખુલાસો કર્યો કે ખરૂં જ્ઞાન ધારણ કરી ઇશ્વરને જોખખવા એજ જન્મ સાફલ્ય છે સંસાર રૂપ વહેતી નદી છે (અથવા સમુદ્ર છે.) તેને તરતાં શીખે તેજ પાર ઉતરી શકે છે. દૃષ્ટાંત.^૧ ...એક મહાન ધનવાન તથા વિદ્વાન તથા ઘણું પૂન્ય કર્યું હતું એવો એક ગૃહસ્થ પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, અને સેવક જનો સાથે સમુદ્રની મુસાફરી કરવા માટે સમુદ્ર કિનારે આવી, વહાણ હાંકવાનો ધંધો કરનાર એક ખારવાતું વહાણ ભાડે કરી, તેમાં કુટુંબ પરિવાર સાથે એસી સમુદ્રમાં મુસાફરી કરવા લાગ્યો.

કાંઈથી ઘણે દૂર સમુદ્રમાં ગયા બાદ, તે સદગૃહસ્થ વહાણ હાંકનાર ખારવા સાથે આનંદ પૂર્વક વાત કરવા લાગ્યો. અને ઇલાશ્યો કે ભાઈ તારું નામ શું ? મારું નામ ધનો (ધનજી) ખારવે જવાબ આપ્યો. તું કાંઈ ભણ્યો છે ? ? શેઠજીએ પૂછ્યું. ના બાપુ ! ન ભણવાથી હિસાબ ગણવામાં ઘણા વાંધા આવે છે મારે ત્રીકરો પણ કાંઈ ભણ્યો નહિં. અમારી બાત તે ભણે ? શેઠે કહ્યું ત્યારે. પ્રથમે નાજિતા વિદ્યા તેં તારી પેલી અવસ્થામાં વિદ્યા મેળવવારૂપ જે મોટું કામ કરવું જોઈએ તે તેં નથી કર્યું એમ સમજાયું. વળી ફરી શેઠે પૂછ્યું કે. તારી ઉંમર સાઠ વરસ ઉપરની છે. એમ લાગે છે, તો જ્યારે તારી યુવાની અવસ્થા હતી ત્યારે તેં કાંઈ ધન ખુબ કામ કરીને મેળવી રાખ્યું છે કે કેમ ? કે જે તને વૃદ્ધાવસ્થામાં મદદરૂપ થાય. શેઠજીના આ પ્રશ્નના જવાબમાં, ખારવાએ જણાવ્યું કે. આ

વખતે આપ જે કાંઈ મારી મહેનતનો બદલો (વહાણમાં બેસવાનું લાડું) આપશે ત્યારે તે લાડાના પૈસાથી ખાવાનું લાવશું ત્યારે થશે અમારે ગરીબને પૈસા લેખા ક્યાંથી થાય ? ખાનાર ઝાઝાં માટે રોજની કમાણી પરજ આધાર રહે છે. માંદા સાબલ ફાંજે ત્યારે ધરનાં બધાં છોકરાં જેમતેમ કરીને લાવે તે પર ચાલે, એટલે બાપા ! અમારી પાસે કશું ધન લેખું થયું નથી. શેઠજીએ કહ્યું ત્યારે, દ્વિતિયેનાર્જિતધન. તારી બીજી અવસ્થા (યુવાની) માં તું ધન એકઠું કરી શક્યો નથી એ સમજાયું. હાજી બાપા, ખારવે કહ્યું.

શેઠજીએ પાછો સવાલ કર્યો કે જ્યારે તારી કમાણીમાંથી ખાવાનું માંડ પૂરું થાય છે ત્યારે દાન, પુન્ય વગેરે ધર્મનું કામ તો તારાથી ક્યાંથીજ બન્યું હોય ?

આના જવાબમાં ખારવે જણાવ્યું કે બાપા ગોપીઓની પાસે દાન પુન્ય કરવાનું કાંઈ સાધન ન હતું પણ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના પ્રેમમાં જેમ ભાન ભુલી હતી ત્યારે તેનું કલ્યાણ કર્યું હતું તેમ હું પણ તેજ પ્રભુની સેવા કરું છું. અને મારા શરીરથી બનતી જગતની સેવા કરીને મારા જેવા ગરીબથી જે બને તે હું કરું છું. તો હવે મારે બહોલો પ્રભુ મારા હેત સામે નહિં જુએ ! ! એને જેમ કરવું હોય તે કરે. પ્રભુ તો ગરીબનો બેઠી છે એમ સાંભળ્યું છે. પછી તે જેમ રાખે તેમ રેવું. ગરીબની પર બહુ કૃપા કરી છે તેનાં દૃષ્ટાંતો ઘણાં છે જેવાં કે શળરી (લીલડી) સુદામા વિગેરે—

ચોતે કરેલાં પુન્ય અને દાનનાં કામોથી ગર્વવાળા બનેલ શેઠજી બોલ્યા કે લાઇ એ વાતમાં તું સમજેનહિં જે કામ, ધનથી થાય તે કામ શરીરથી કેટલુંક બને ! ! એક ધર્મશાળા બનાવીએ તો હબરે મારુસ આશરો લઈ રાજ થાય, એક વાવ બોદાવાથી જનાળામાં તરશે મરતાં કેટલાં બચે ? તે વિચારી જો તેમજ એક સદાવૃત્ત, પાઠશાળા, લાઇબ્રેરી, કે દવાખાનું કર્યું હોય તો કેટલાં માણસો

આમાં ધનવાન અને મજૂર પડતો સંવાદ છે.

અન્નથી, વિદ્યાથી, અધ્યયનથી અને દ્વાથી સુખી થઈ શકાય ? તે જરા વિચારી જો. માટે આવાં કામ માટે પૈસાની જરૂર છે અને મેં પુષ્કળ પૈસો વાપરી તે બધું કર્યું છે. જ્યારે આમ ત્રણ અવસ્થામાં કર્યું કરી શક્યો નથી ત્યારે ચોથી અવસ્થા કે જે વૃદ્ધાવસ્થા છે તેમાં આંખે દેખી શકીશ નહિં, કાને સાંભળી શકીશ નહિં, પગ કે હાથ કામ કરી શકશે નહિં ત્યારે તારૂં શું થવાનું ? અર્થાત્

પ્રથમે નાર્જિતા વિષા દ્વિતિયે નાર્જિતં ધનં

તૃતિયે નાર્જિતં પુન્ય ચતુર્થે કિંકરિષ્યતિ ॥ ૧ ॥

જે માણસ પ્રથમ અવસ્થા (જાળપણ)માં વિદ્યા મેળવતો નથી, બીજી અવસ્થા (યુવાની) માં ધન મેળવતો નથી, ત્રીજી અવસ્થા (મૌઠાવસ્થા) માં પુન્ય કરી શકતો નથી તે ચોથી અવસ્થા (અતિ વૃદ્ધ થતાં) શું કરી શકવાનો હતો ? આમ પરસ્પર વાત કરે છે ત્યાં દરિયામાં, જોશિંતું સખત તોફાન શરૂ થયું અને વહાણ ડોલવા લાગ્યું, અંદર પાણી ભરાવા લાગ્યું શેઠજી તથા તેની સ્ત્રી, બાળકો, સહુ ગભરાયાં; રડારોળ થઈ રહી. અને શેઠજી ગભરાતા ગભરાતા ખાસ્વાને કહેવા લાગ્યા. ભાઈ ! ! હવે શું કરવું ? કોઈ રીતે કાંઈ પોહોચાડ અને બચાવ, ખારબે કહ્યું બાપા આમાં તમે જુઓ છો તેવી રીતે મારાથી બનતી મહેનત કરૂં છું પણ તોફાનને લીધે કાંઈ કાવતું નથી. પણ મારે કહેવાનું છે કે તમારી વિદ્યા, ધન અને પુન્ય. જે તમેજો મેળવ્યાં છે તેનો ઉપયોગ તમે તો કરો ! કારણ મારાથી વધારે નશીબદાર છો, વિદ્યાવાળા છો, કળાવાળા છો, ધનવાળા છો અને પૂન્ય તો તમે કહેતા હતા કે મેં બહુ કર્યો છે તો તે કોઈ આમાં આડાં ન આવે જોમ હોય ? જોમ જ્યાં વાત કરે છે ત્યાં તો વહાણ ખૂડ્યું. અને શેઠ શેઠાણી છોકરાં, વિદ્યા, પૈસો, નોકર સર્વ જળમાં હોમાયાં.

ઇન્મતન ધનકી કોન બરાઈ, દેખત નયનોમેં મટી મીઝાઈ.

કહત કમીટા સુનલાઈ સુનીયાં, આપ સુને પત્રી ડુબ ગઈ દુનિયાં.

ખારવો તરતો તરતો જાણ્યો કે શેઠલ? તમારી વિદ્યા ને પુન્ય તમને નહિં બચાવે ? જયો જયો ! ! ! શેઠ કહે છે ભાઈ તને તો તરતાં આવડે છે ને મને નથી આવડતું માટે હું બુદ્ધું છું અને પૂન્યદાન સર્વ વૃથા બય છે. ત્યારે ખારવે કહ્યું કે બાપા હું જોજ કહું છું કે જમે તે દાનપૂન્ય કે વિદ્યા સંપાદન કરો પણ તરતાં ન આવડતું હોય તે નકામું છે. અને જેને તરતાં આવડે છે તે દાન પુન્ય શક્તી ન હોવાથી ન કરી શક્યો હોય તો પણ સંસાર સમુદ્રમાં તરવાની શક્તીથી તરે છે. અને ભવ પાર ઉતરે છે. તો શેઠલ તમોને તરતાં નથી આવડતું તો તેને લીધે આપની વિદ્યા, કળા, ધન, અને પુન્ય જો કાંઈ કામ ન આવ્યું અને આપના બૂઠતાં તે સર્વ બૂઠ્યું અને મારે તે પુન્ય, દાન, દ્રવ્ય કે વિદ્યા કરી નથી પણ, ફક્ત જોકે તરવાની વિદ્યા બાજુવાથી હું પાર ઉતરી જઈશ.

આખર તે શેઠ સર્વ સત્કર્મવાન હોવા છતાં માત્ર પોતાના ધન ધર્મ, પુન્ય અને દાનના અભિમાનના અને અસત્ય રૂપ પવનના ઝપાટાથી ઇન્દ્રીઓ વિહુવળ થવા રૂપ તે સમુદ્રના ઉછાળાથી તેનું બુદ્ધિરૂપી નાવ ફૂળે છે.

ક્રોધાત્મવતિસંમોહ સંમોહાત્મમૃતિ વિ ઈમ્નિઃ

સ્મૃતિમૃંશાત્બુદ્ધિનાશઃ બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણયપતિ.

ક્રોધથી મોહ થાય છે અને મોહ થતાં પોતાને શું જાણવું તેનું જ્ઞાન રહેતું નથી અને જ્ઞાન બૂલે જોઈલે બુદ્ધિ શુન્ય (નાશ પામે) થાય. અને જેની બુદ્ધિ નાશ પામી. તે મૃત્યુજ પામ્યો અર્થાત્ અમુક માણસની બુદ્ધિ બગડતાં આભરૂ ગઈ. અને છાપ હલકી પડી. જોઈલે તે માણસ જમે તેટલાં પુન્ય કરનારો હોય, વિદ્યા કે ધનવાન હોય, પણ તેની દુનીયામાં કીમત રહેલી નથી જોઈલે તે છવતે મુજોજ સમજવો. માટે જણાવવાનું કે સંસારરૂપી સમુદ્ર કે જેમાં પાંચ ઇન્દ્રિયરૂપી મગર છે, મનના સંકલ્પરૂપ કિનારા છે, લોભને મોહરૂપ ઘાસથી જેના કાંઠા ઘેરાયા છે. ક્રુમને ક્રોધરૂપ

મર્પો છે સત્યરૂપ જેના જળમા પવિત્રતા છે અને અમન્યરૂપ તેમા મોળ છે, ક્રોધ રૂપ ક્રીચડ છે, વાસનારૂપ પાતાળ મુધી જે ઉડા છે તેથી મહા મુશ્કેલીએ માગ શુરૂરૂપ પાર ઉતારનાર મળેનોજ તરાય છે, હે શુકદેવજી તે મહાન મસાર મમુદને તરવા માટે ઉત્તમ બુદ્ધિનીજ જરૂર છે પણ જે મનને અભિમાન કરે મોહ કરે અને અજ્ઞાન જન્ય અહ કાર અને ક્રોધના ક્રીચડમા ખુચાટે તેવી અવિદ્યા જેવી વિદ્યા અને અજ્ઞાન જન્ય ધન કે પુન્ય કરતા આવા માયા જગતના સેવક કે જે પોતે તરે ને ખીજને તારે તેવાની જરૂર છે

આજે આખું આખ્યાન ઘસ છે આ માળખી મરે ઘેર ગયા

દીવસ છો.

ધર્મનું સ્વરૂપ.

જાજલિ ચરિત્ર.

પાછા સનારમા શ્રીકૃષ્ણ માથે દાદા પાસે આવી ધર્મરાજાએ પૂછ્યું કે ધર્મ એટલે શું ? એ મારે જાણનાની જરૂર છે આના જવાબમા બી મ પિતા મહે બુદ્ધાસે આપ્યો કે—

મહા શયળુ સ્મૃતિ અને વેદ (સમજણ) અને પ્રયોજન એ ચાર ધર્મના લક્ષણો મુખ્ય છે અને તેના અનેક ભેદ છે આ વિષયમા જાજલી નામના એક તપસ્વી સંધિતુ ચરિત્ર કહ્યું જાજલિ નામના એક તપસ્વી હતા તેણે ઘણા વર્ષો સુધી સમુદ્રના જળમા વસી તરવાની વિદ્યા મેળવી તે જળમાજ તપ કરેલું હતું તથા અનેક કષ્ટો ટાલ તાપ અને વર્ષોદને સહનકરી મહાન તપ કરી, અનેક નિદ્ધિઓ મેળવવાથી સર્વ જવાની સત્તા તેણે મેળવી હતી

એક વખતે એણે જન્ય કે વૃક્ષની માફક સ્થિર થની, ઉભા રહીને તપ કરતા હતા તેને લીધે તેની જટા વરસાદનું પાણી પડી બી જાઈ, જળા જેવી થઈ હતી તેથી એક પક્ષીએ, તેમા માળો કર્યો અને તે પક્ષિ અને પક્ષિણી બન્ને તેમા વસવાલાગ્યા પછી પક્ષિણીને

ખચ્યાં થયાં અને ખચ્યાંઓ, મોટાં થયાં ત્યાંસુધી તે બજલી સ્થિર રહી. તે પક્ષિઓને સુખે વસવા દીધાં પછી બ્યારે તે પક્ષીઓ પોતાની મેળેજ આદ્યાં ગયાં. એટલે બજલી. ઋષિ સંતુષ્ટ થયા. અને તેના મનમાં એમ થયું કે, મારા માથા પર પક્ષિઓએ માળો ઘાલ્યો, ખચ્યાં થયાં, અને ઉડી ગયાં, ત્યાં સુધી હું ચલાયમાન થયો નહિં; માટે મારા જેવો કોઈ સહન શીલ અને ધર્મિષ્ઠ નથી, આવું કામ કોઈથી ન બને તે મેં કયું માટે હું મહાન ધર્માત્મા બન્યો છું, મને ધન્ય છે. કે જેથી આવું દુર્ઘટ કામ મારાથી પાર પડ્યું, ખસ હવે આ ધર્મના બળથી મેં સર્વ લોકને છુટ્યા છે અને મહાપુન્ય મેળવી મેં પુન્યલોક અને સત્યલોકનો વિજય કર્યો છે. આવા ગર્વવાળા શખ્દો, વારંવાર બોલવા લાગ્યો. આવી રીતે ગર્વીષ્ઠ બનેલો બજલી વનમાં ફરતો હતો તેવાંમાં એક અવાજ તેના કાનમાં અથડાયો તે શખ્દ એ હતો કે હે બજલિ ! તને તારા વપનો અને કરેલ પુન્યનો ગર્વ બહુ થયો છે અને તેને લીધે તું બલે છે કે મારા જેવો ધર્મિષ્ઠ કોઈ નથી. પણ તારે બળવાનું કે, કાશી શહેરમાં એક તુલાધાર વેશ્ય છે. તેના ધર્મની આગળ તું કશા હિસાબમાં નથી. તેં મંસાર તણ, તપસ્વીબની, મિથ્યા સિદ્ધિ અને ગર્વ (અભિમાન) મેળવ્યું છે અને તે તુલાધાર, ભતનો વેશ્ય એટલે તારાથી ઉતરની ભતનો છે અને સંભારી છે, વ્યવહારી છે. છતાં તેણે ખરો ધર્મ મેળવ્યા સાથે શ્રી પ્રભુ ચરણ પાસે જવાને પૂર્ણ લાયકાત મેળવી છે, તે છતાં તેને જરાપણ અભિમાન નથી. માટે ગૃહસ્થિ છતાં ધર્માત્મા તેમજ ખરો મહાત્મા તે તુલાધાર છે. માટે તેના ધર્મ આગળ તારું કૃત્ય કશા હિસાબમાં નથી. માટે તું તેની પાસે જા અને તેને શરૂ કર.

આ અવાજ, કોણે કર્યો તે તેનાથી જણાયું નહિ. શું આકાશના દેવતાઓએ કે વનના કોઈ ખરેખરો ધર્માત્મા તપસ્વીએ, આનો ગર્વ ઉતારવા માટે આ અવાજ કર્યો હશે !!! ગમે તે હો !! પણ બંજલિનું,

અભિમાન ઉતારવા માટે જ આ અવાજ તેને શુદ્ધ રૂપ જાનેલ છે. જાજલીને આથી ઉલટો ક્રોધ ચડ્યો કામાત્મ ક્રોધોં મિજાવ તે.

અભિમાનવાળાં ધર્મ ચરણો પણ અભિલાશ તથા અભિમાનને લીધે કામનારૂપમાં બદલાઈ જાય છે અને તે બદલાયેલ સ્વરૂપમાં પોતાના ગર્વમાં આટે આવનાર પર ક્રોધ પ્રગટ થાય છે અને જોજ ક્રોધ, સંમોહક ગુહી બ્રહ્મ કરનાર અને મેળવેલ મહાન પૂન્ય અને ધર્મનો નાશ કરનાર થઈ પડે છે. જાજલિ મહાત્માનું પણ તેમજ બન્યું. મારા કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ તે તુલાધાર કોણ છે ? તે જોવાની ઇચ્છાથી, અનેક દીવસે ફરતો ફરતો તે જાજલી પ્રાણણ; કાશી નગરમાં આવ્યો અને તુલાધાર વૈશ્યને ત્યાં ગયો. તપ કરીને મહાત્મા બનવાની ઇચ્છાવાળો, જોકે ત્યાગી પુરુષ, પૂર્ણ વેપારમાં લીન થયેલ અને સંસારના કામમાં ભરપૂર અને પોતાથી ઉતરતી બતીવાળો હોય તેની પાસે જતાં જરા શોભ થામે જો સહજ છે.

જાજલી, મનમાં ઘણા અકળાયા, પરંતુ જંગલમાં જે અવાજ આવ્યો તે શય જોવો ખુચે છે અને તેથી જ પોતાના મનનું સમાધાન કરવાની ખાતર જ તે તુલાધાર વૈશ્યને ત્યાં આવ્યા. તુલાધાર વૈશ્ય, જોકે વેપારી છે ગામમાં ધર્મભા અને સાચુ જોલનાર તથા ખાત્રી વાળો માલ, ગોવ્ય લાવે આપનાર હોવાથી; તેને ત્યાંજ માલ લેનારા લોકોની ભીડ સદાય રહેતી. આ વખતે પણ તેણે હાથ આંખ, માં અમૃત, હૃદયમાં પ્રેમ, ખીટી વાણી, જોકજ જોલ, અને સત્યનિર્દય, આ બધા તેના સદ્ગુણોથી જેવાઈને માલ લેવા ઘણા આવતા. અને ઘણાક તેણે મુખદર્શન કરવા આવતા અને કેટલાક તો તેની સલાહ લેવા આવતા, કોઈ બે જણની તકરાર હોય તો તેણે જોવી રીતે મમાધાન કરે કે જોનો જોલ સહુ ઉઠાવે અને મંતુષ્ટ જ સર્વ થાય જેથી સ્વાર્થ કરતાં આત્મા લોક સેવાના પારમાર્થિક કર્તવ્ય પરાયણ પણ તે તુલાધાર રહેતો હતો.

જાગલી બ્રાહ્મણુ તેા તેની દુકાન આગળ માણસોનો જમાવ. તથા તેનું હસતુંમુખ એ જાનને બેઠું પ્રકુલિત થયો. બ્રાહ્મણુને આવતો બેઠું તે તુલાધાર એકદમ બેઠો થયો અને જાગલી બ્રાહ્મણુને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો, ઓહો પધારે, મારાં ધન્ય લાગ્ય, આપ મહા તપસ્વી મારે ત્યાં પધારી મને સંસ્કારમાં લીન થયેલાને પાવન કર્યો, લોકોને આ તુલાધાર પર અતિશય શ્રદ્ધા હતી તેથી તેના નમવાથી સદુ તેને નમ્યા અને માર્ગ આપ્યો તુલાધારે તેને બેસાડયા, બ્રાહ્મણુ હોવાથી, વિધિ પ્રમાણે સર્વ કામ છોડીને પૂજા કરી, સારો ચત્કાર કર્યો.

અને પછી અનેક કામને અગે તેની પાસે આવેલ સર્વ સદ્ગ્રહ-સ્થોની સમક્ષ તે વેશ્યે જાગ્યાબ્ધુ' કે આપ મહાત્માએ અમુદ્રમાં તરીને મહાન તપ કર્યું છે, અનેક સિદ્ધિઓ મેળવી છે અને એક એવું મહાન કામ કર્યું છે કે, પોતાની જટામાં પક્ષીઓએ માળો નાખી પછી ખચાં થયાં. અને મોટાં થયાં ત્યાં મુખી વૃક્ષની માફક સ્થિર રહી. ભૂખ તરસનું પણ મહાન કષ્ટ વેઠી મોટો ધર્મ સંપાદન કર્યો છે. આટલી ખરી હકીકત સર્વને સંભળાવ્યા પછી તુલાધાર વેશ્યે તે બ્રાહ્મણુને જાગ્યાબ્ધુ' કે.

જેવાચંત્રમથા શ્રૌણીર્મામતિદ્વિજસત્તમ.

અમદાંશમાપન્નસ્તતઃ પ્રાપ્તોમવાનિહ.

કરવાણિમિર્યંકિતે તદ્વૃહિદ્વિજમત્તમ ॥ ૧ ॥

તમેને તમારા એ કર્તવ્યનું અભિમાન થયેલ તેથી આકાશ-વાણી દ્વારા મારી પ્રસંશા સામળતાં આપને કોધ અને ઇર્શ્યા ઉત્પન્ન થતાં આપ આંદુી' પધાર્યો છો એમ હું બહુ ધું. તો મારે તો તમારૂં ભલુંજ કરવું છે તો શું પ્રિય કરૂં ? તે આપ કહો.

ઇત્યુક્તઃસતદાતેન તુલાધારેણધોમતા.

પ્રોવાચયચર્નધોમાન્ જાઝલિર્જંપતાંવરઃ ॥ ૧ ॥

મહાન બુદ્ધિવાળા તે તુલાધારનું વચન માંગળી, જપ કરનાર તપસ્વી જાગ્યાબ્ધુ' જોયા કે બ્યાપારનો ધંધોજ એવો છે કે જેમાં

જુદું બોલવું બેઠાંજો અને તેમાં પણ નમોતો રમ, વનસ્પતિ અને ફળનો વેપાર (ગાંધીનો ધર્મ) કરો છો તો તે વેપારમાં તો અત્યંત અસત્ય સમાયેલ છે. છતાં આવા વેપાર કરનારા તમો મારા જેવા આખી છાંટી તપમાં ગાળનારના કરતા શ્રેષ્ઠ ગણાઓ તો તેથી પરિતાપ કેમ ન થાય ? શું અનેક કદ વેઠી ઘરનાર અને સગાને છોડી સ્વાર્થ છોડી કરેલ તપ નકામું અને તમો મમારમાં ડુબેલા આવા અસત્યના વેપારમાં ફસાયેલ તે મારાથી શ્રેષ્ઠ થાઓ છો—

જો ન્યાય કેવો ? આ વચન માબળી તુષાધાર વેશ્યે કહ્યું કે—
મહારાજ ? ધર્મનું રહસ્ય બહુજ આશ્ચર્ય જનક છે—

તમારા કરતા મને આકાશના દેવોએ શ્રેષ્ઠ કહ્યો તેનું કારણ આપશ્રીને જણાવું છું. તે માંભળો

પ્રથમ તો જોકે મને શ્રેષ્ઠપણાનું અભિમાન નથી તે આમ મારા આચરણથી મમજી શક્યા હશે. દેવોએ જો કે મારા વખાણ કર્યો તે હું જાણું છું તોપણ મારાથી જિંદા આપ બ્રાહ્મણ છો તેમજ તપસ્વી છો માટે આપની શ્રી પ્રભુપ્રભાણે વિધિમર મે પૂજા કરી આપને મે શ્રેષ્ઠપદ આપ્યું જોમાજ આપે સમજવાનું છે કે, મોટાઈ પોતાને હાથે મળતી નથીજ. પણ ખીલના ચરણ પૂજવાથી, કે નમ્ર બનવાથીજ દેવો આપણી મોટાઈ ગણે છે તમારી પેઠે હું અભિમાની બન્યો હતો, દેવો કદી પણ મને શ્રેષ્ઠ નજ ગણત હું જાણું છું તે પ્રમાણે, આપશ્રીને સનાતન ધર્મ રહસ્ય કહું છું તથા હું જે વર્તન કરું છું ને જે મારા વર્તન અને સ્વભાવથી દેવોને સતોષ થયેલ છે તે પણ આપને નિવેદન કરું છું. સુખ્ય ધર્મ જો છે કે, કોઈનો પણ દ્વેષ કે ઇર્શ્યા ન કરવી અને સર્વ ઉપર મિત્ર ભાવજ રાખવો.

મારા નિર્બાહ માટે હું જે વ્યાપાર કરું છું તે ગાંધીનો વ્યાપાર કહેવાય છે, જોટલે જુદી જુદી ઔષધીઓ, લાખનો રમ, કમળ, તપખીંગ, લવણ, કસ્તૂરી અને અનેક પવિત્ર રસોનો વ્યાપાર હું

જરાપણ કપટ રાખ્યા વગર ન્યાયપૂર્વક કહું છું. માલ, લઈ અને આપનારને સંતોષ આપું છું અને બહુજ થોડે નફે સારામાં સારી ચીજ માલ લેનારને આપું છું તેથી દેનાર અને લેનાર બંને સંતુષ્ટ થઈને જાય છે અને મારા વચનપર અત્યંત વિશ્વાસ સર્વ રાખે છે અને એક સત્ય વચનથી, મારે ત્યાં વેપાર વધારે ચાલે છે, જેથી માલ લાવનારા સારામાં સારો માલ મને લાવી આપે છે અને તેને તુર્ત બાલ થાય છે માટે ઉત્સાહથી કામ કરે છે. અને બહુજ ઝોછા નફે લઈ ખીલના કરતાં સારો માલ હું આપું છું. તેથી લેનારા પણ મારે ત્યાંજ આવી, ભાવ પછ્યા વિના માલ લઈ જાય છે હું જે કહું તે પર પૂર્ણ વિશ્વાસ હોવાથી મારું તે પૈસા તુર્ત આપે છે, જેથી મારો વ્યાપાર જગતમાં આંટ વધવાથી બહુજ ચાલે છે. મહારાજ ! મારે આપને જણાવવાનું કે જેણે કુનીયાનો વિશ્વાસ મેળવ્યો તેજ પ્રભુના દરબારમાં વિશ્વાસપાત્ર થાય છે. હું કોઈનું બુરૂં કરી મારો સ્વાર્થ સાધતો નથી, પણ કોઈનું લલ્લું થતું હોય તો મારા સ્વાર્થનો ભોગ આપું છું. મારી તુલા (ત્રાજવું) સર્વ પ્રાણીપર સમાનભાવમાં જ રહેલ છે (સ્વાર્થને અંગે નમાવતો નથી) મારે, માટી, પથ્થર અને સોનું એ ત્રણ સમાનજ છે. જેમ રોગી અને વૃદ્ધ પુરૂષમાં વિષય હોતો નથી તેમ મારી વાસનાઓ જ્ઞાનજન્ય વૃદ્ધત્વથી નાશ પામી છે.

જે જગતને છોડે છે તેજ ધર્મચરને છોડે છે. જગતને તરવારથી કે ખીજા કોઈ હુથીચારથી ઘાત કરીને છોડાતું નથી. પણ પ્રેમ, ક્રયા અને અભયદાન આપવાથીજ છોડાય છે અને અભય આપવું એજ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. મેં જે આ કહ્યું તે જ સત્ પુરૂષોનાં આચરણો જણવા, અને આચરણો પ્રમાણે વર્તવું એજ મહાન ધર્મ છે. જે મનુષ્ય ખીલને ઉદ્દેગ ન પમાડે અને પોતે ખીલથી ઉદ્દેગ ન પામે તે પુરૂષ અભય મેળવી શકે છે. અને ખીલને અભયદાન આપી શકે છે. તપ, દાન કે યજ્ઞ કરવાથી જે મહાન કૃણ મળે છે તે કૃણ ફક્ત અભય-દાનથીજ મળે છે.

જેમ તમેજી પક્ષીઓને તમારા મસ્તકપર રહેવાને સ્થાન આપી તેઓનો વિશ્વાસ મેળવ્યો તેમજ મનુષ્યોનું અભયદાન વિગેરે અનેક પ્રકારે હિત કરી, તેનો વિશ્વાસ મેળવવાની વિશેષ જરૂર છે. તે વિશ્વાસ, સર્વનું હિત કરવાથીજ મળે છે. અને તે પણ નિરભિમાન પણે કરીએ તોજ ઉત્તમ ગણાય. જેમ તમે જોકે મહાન કામ કર્યું અને પક્ષીઓને આશ્રય આપ્યો તેમાં તમને જાહુ અભિમાન થતાં તે કરેલ કર્મ બંધું, વૃથા થયું. તો હરેક મનુષ્યે કામ કરવું પણ તેને માટે ગર્વ ન કરવો.

ખીજી વાત એ કે તમે જે યજ્ઞ વગેરે કર્મકાંડને માનો છો તેનાથી મારી માન્યતા જુદી છે. અહિંસાવ્રત પાળવું, કોઈનું મન ન દુભવવું, કોઈની નિંદા ન કરવી, એ એક મહાન યજ્ઞ છે. એક ખીજાના હૃદયમાં રનેહ ભરીરીતે વર્તી પ્રેમ વધારવો અને સદ્બુદ્ધી આપવી, એ હું દક્ષણા સમજું છું. ખીજા ત્રણ પ્રકારના હું યજ્ઞ ગણું છું. તે એ કે, એક નમસ્કાર યજ્ઞ, એટલે સર્વને નમીને આસવું એ યજ્ઞ, ખીજો સ્વાધ્યાય યજ્ઞ, એટલે બુદ્ધિ વધે અને સ્કંકર્મ કરવાની વૃત્તિ યાય તેવું વાંચન અને અભ્યાસ રાજ કરવો એ એક ખરો યજ્ઞ છે અને તેનેજ શાસ્ત્રકાર બ્રહ્મયજ્ઞ અથવા જ્ઞાનયજ્ઞ પણ કહે છે. આ યજ્ઞની તો ખરી જરૂર છે અને ત્રીજો પૂજન યજ્ઞ એટલે કોઈ આપણે ત્યાં આવે, તેનો તેની હાથકાત પ્રમાણે સ્કંકાર કરવો. આદર ભાવ આપવો. આ યજ્ઞ જગત વંદનીય, બનાવે છે અને હરેક ગૃહસ્થીને તે યજ્ઞ કરવાની અતિશય જરૂર છે આને અંગે નમ્રતા, સદ્ભાવ, અને સરળતા વિગેરે ઉચ્ચ ભાવના અને ઉચ્ચ મહાન હૃદય રાખવાની જરૂર છે અને તેમ કરવાથી કીર્તિ વધે છે અને પ્રભુ પ્રસન્ન રહે છે.

હવે મારે આપને છેલ્લું એક કહેવાનું રહે છે કે જે કોઈ જે કાંઈ કામ કરે તે સ્વાર્થ બુદ્ધીનો ત્યાગ કરી, માત્ર લોક સેવાની ખાતરજ કરે છે તે કર્તવ્યજ, ઉત્તમ યજ્ઞ છે અને અહંકાર વિના જે કરે તે ઉત્તમ કર્તવ્ય છે માટે આપ હવે જે કાંઈ કરે તે અભિમાન

અને અહુંકારનો ત્યાગ કરીને કરશે તો તે કામ ક્ષણભૂત થશે માટે) હવેથી અભિમાન ન રાખવું એજ મારી વિનંતિ છે.

તુલાધારનું આ પ્રમાણે વચન સાંભળી, જાજલીને ઘણું સતોષ થયો અને પોતે કરેલ અભિમાનને લીધેજ પોતાનું કામ સાફ છતાં, ન્યૂનતા પોતાની થઈ તે વાત તેનાથી સમજાણી, અને પછી જાજલી પ્રાદક્ષણે, તુલાધાર વૈશ્યને જણાવ્યું કે હું ત્યાગી છું. અને તમે ગૃહસ્થી છો તથા મારાથી ઉતરતી જાતીના છો અને વ્યવહારમાં રહેલ છો છતાં આપના ઉત્તમ સ્વભાવને લીધે અને ઉત્તમ શુણ તથા વર્તનથી આપ મારાથી શ્રેષ્ઠ બન્યા છો એ હવે મારાથી સમજાવું. આમ કહી તેમની રજા લઈ તે પ્રાદક્ષણ ગયો અને તેવું આચરણ કરી મહાન સિદ્ધ થયો.

ચિરકારી ઋષિનું આખ્યાન.

આપે અહિંસા એજ મુખ્ય ધર્મનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. તો તેમાં મને એક ખુલાસો પૂછવાની જરૂર રહી છે તે એકે કંઈ એવો પ્રસંગ આવે કે પોતાના પિતા કે શુદ્ધની એવી આજ્ઞા થાય કે જે આજ્ઞા હિંસાત્મક હોય તો તે વખતે શું કરવું? આવા સુધિષ્ઠિરતા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લીખ્યે પિતામહે જણાવ્યું કે આ વિશે એક ચિરકારી ઋષિનું આખ્યાન કહું છું તે ઘણું મનનીય છે તો તે તમે સાંભળો ગૌતમ ઋષિના પુત્ર એક ચિરકારી નામના ઋષિ હતા તેમને એક વખતે તેમના પિતા ગૌતમ ઋષિએ આજ્ઞા કરી કે—

આ તમારી માતા અહુર્યાને તેણે ધન્ધ્ર માથે વ્યભિચાર કર્યો છે; માટે મારી નાખો. પિતાનું આ વચન સાંભળી; ઘણી વારે જવાબ આપ્યો કે હા તેમ કરીશ ચિરકારી એવું તેનું નામ પાડવાનું કારણ જ એ હતું કે તે જે કંઈ કામ કરેતે, ઘણી વાર સુધી વિચાર કરીને જ કરે. ખાવામાં પીવામાં, સુવામાં, અને સર્વ રીતે તે ઘણું લાંબો વિચાર કરીને જ પછી કામ કરે આ તેના સ્વભાવથી જ તેનું

ચિરકારી' નામ પાડ્યું હતું. પિતાજી તો વધ કરવાની આજ્ઞા આપીને જપ કરવા ગયા. બાદ તે ચિરકારી ઋષિએ વિચાર કરવા માંડ્યો કે પિતાની આજ્ઞા પાળવી. અને માતાનું મૃત્યુ ન થાય એ બે વાત કઈ રીતે બને ?

‘- પિતાની આજ્ઞા પાળવી એ જેમ પરમ ધર્મ છે તેમજ માતાનું રક્ષણ કરવું એ પણ મહાન ધર્મ છે, એક તો સ્ત્રી જાતીનો વધ કરવો એજ, શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે અને તેમાં પણ આતો માતા એટલે તેનો વધ કઈ રીતે હું કરું ? પિતા અને માતા એ બન્ને ઉત્પાદક અને પોષક છે. માતાએ ગર્ભમાં રાખી પોષ્યો અનેજન્મ્યા પછી પાતાનું હૃદય અર્પી (સ્તનપાન કરાવી) મોટો કર્યો એ માતાનો વધ કઈ રીતે થાય ? અને પિતાની આજ્ઞા એ વેદ વાણી છે, તેથી તે પણ પાળવી જોઈએજ. પિતા એ પરમ શુરૂ છે, ધર્મની મુર્તિ છે, જ્ઞાન આપનાર છે, સર્વે અવયવો યુક્ત શરીર એ પિતાનુંજ અંગ છે, માટે પિતાના વચન માટે વિચાર કરવાનું હોતુંજ નથી તેનું વચન ગમે તેવું હોય પણ પાલવુંજ જોઈએ વસ્ત્ર અન્ન અને વ્યવહારનું શિક્ષણ આપનાર પિતાજી છે અને સોલ સંસ્કાર પિતાજીજ કરાવે છે, પિતા પ્રસન્ન થતાં, સર્વે દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે, પિતા પરમ તપની અને ધર્મની મુર્તિ છે. પિતાના આશીર્વાદથીજ સર્વ ઇચ્છિત વસ્તુ સફળ થઈ મળે છે પુત્ર ગમે તેવો ક્લેશ આપે છતાં, પિતા તેનો ત્યાગ કરી શકતોજ નથી તો તેનું ગૌરવ કેટલું છે તેનો પુત્રે અવધ્ય વિચાર કરવાનો છે પિતા એ કાંઈ નાનું સૂનું સ્થાન નથી માટે તેની આજ્ઞાનો સંપૂર્ણ વિચાર કરવો જોઈએ.

તેમજ હવે માતા માટે પણ મારે વિચારવાનું છે. મને મનુષ્યપણું આપનાર મારી માતાજી છે પંચમહાભૂત જન્ય આ દેહ એ માતાને લીધેજ છે. જેમ અગ્નિ અરણીમાંથી (કાષ્ટમાંથી) થાય છે તેમ પુત્રનો દેહ માતાથીજ બંધાય છે. સર્વેનું દુઃખમાંથી નિવૃત્તિ આપનાર, માતાજી છે માતાને લીધેજ પુત્રો, અનાથ ગણાય છે અને માતા

વિનાનાં બાળકો અનાથ (બિચારાં મા વિનાનાં છે) જોમ કહેવાય છે. બીજી રીતે નિર્ધન કે ગમે તેવો દુઃખી યદ્યપ્યે હોય પણ જો મારી મા ! ! જોમ કહી માતાના જોખામાં ભરે કે તર્તજ દુઃખની શાંતિ થાય છે. મોટી ઉંમર છતાં માતા જીવતી હોય તેને વૃદ્ધ પણ લાગતું નથી પણ નાના બાળક જેવોજ આભાસ થાય છે. માતાની આગળ નાના બાળક જેવાં લાડ કરી શકાય છે. માતાના વિયોગવાળાને જ વેહેલું વૃદ્ધપણું આવે છે. દુઃખમાં માતાના જેવું બિલું કોઈનું રક્ષણ હોતુંજ નથી, તેના જેવું વહાલ કોઈનું હોતું નથી, માતા પુત્રને દુઃખમાં ધીરજ આપે છે, તેથી ધાત્રી કહેવાય છે અને જન્મ આપે છે માટે જનની કહેવાય છે. તે બાળકના અંગને પોષણ આપે છે માટે અંબા કહેવાય છે, તો આવી અનેક ઉપકાર કરનારી માતાને કેમ હણાય ? તેમજ પિતાની આજ્ઞા કેમ લોપાય ? આ વિશે હવે મારે શું કરવું ?

આ ઠેકાણે એક ખુલાસો છે કે બરજી પોષણ કરનાર પતિ હોવાથી તેનું ભર્તા જેવું નામ છે તો જો પોષક હોય તેજ નાશ કરવાની આજ્ઞા કરે તે પાળવી કે કેમ ? જો પણ વિચારવાનું તેમજ બીજું જોમ કે વ્યભિચારિણી સ્ત્રીને હણવામાં દોષ નથી માટે વધ કરવો. આમાં વિચાર કરતાં મારી માતાને વ્યભિચારનો દોષ હું નથીજ મૂકી શકતો કારણ તેનો જરાપણ દોષ નથી, ઇન્દ્ર મારા પિતાનુંજ રૂપ લઈને આવ્યો ત્યારે તેણે તેની સેવા કરી. આમાં ઇન્દ્રની સેવા ક્યાં કરી ? તે તો પતિજ છે જોમ જ સમજીને સેવા કરી છે માટે તેનો દોષશાનો ? માટે નિરપરાધી માતાને મારવી જો યોગ્ય નથી. આમાં તેનું પતિવૃત્તાપણું જરાબર સચવાયેલ છે, માટે હું મારી માતાને વરદાન આપું છું કે, તે પતિવૃત્તા સ્ત્રીઓમાં મુખ્ય ગણાયો. પિતાને સતોષ પમાડવાથી સ્વર્ગનું સુખ મળે છે અને માતાને સતોષ પમાડવાથી આ લોકનું સુખ અને અતે દિવ્ય સત્ય લોક મળે છે. આમ, વિચાર કરી,

તે ચિરકારી પોતાના લાંબા વખત સુધી વિચાર કરવાના સ્વભાવ પ્રમાણે માતાને વધ કરવા માટે, ઘણી વાર લગાડી. તેવામાં મારવાને આજ્ઞાકરીને ગયેલા ગૌતમ ઋષિ, વનમાંથી ઘેર આવ્યા. વનમાં ગયા બાદ ગૌતમ ઋષિએ, અંતર દૃષ્ટિ કરી, વિચારી જોયું ત્યાં પોતાની સ્ત્રી; નિરપરાધી છે એમ પોતાને લાગતાં તે મારવાને યોગ્ય નથી એમ પોતાના મનમાં થતાં, વિચારવા લાગ્યા અને આંખમાં આંસુ લાવી બોલ્યા કે મારી સ્ત્રીએ ઇન્દ્ર, મારે ત્યાં અતિથિ પ્રાક્ષણ રૂપે આવ્યા, અને તે અતિથિનો, આદરસત્કાર, કરવો જ જોઈએ એ ગૃહસ્થનો જ ધર્મ છે તે તેણે ન્યાયપૂર્વક બતાવ્યો, તેમાં અપરાધ શાનો ?

અતિથિર્યઞ્ચ મન્નાશો ગૃહાત્પ્રતિનિવર્તતે

સત્તસ્મૈ દુસ્કરદત્ત્વા પુણ્ય માદાય ગચ્છતિ

જે ગૃહસ્થને ઘેરથી અતિથિ, નિરાશ થઈ, પાછો જાય છે, તે ઘરનાં પુણ્ય લેતો જાય છે અને પાપ ત્યાં મૂકતો જાય છે. તો જો ન્યાયે પૂર્યનો નાશ ન કરવા માટે મારી સ્ત્રીએ અતિથિ સત્કાર કર્યો તે તો ઉલ્લટું પૂર્ય મેળવ્યું છે તથા ગૃહસ્થ ધર્મ બરાબર પાળી પોતાનું પતિવૃતાપણું દઢ કર્યું છે તેને માથે હું દોષ કંઈ રીતે મૂકી શકું ? તેમ ઇન્દ્ર કે જે દેવનો રાજા છે તે કદી પણ અસ્ત્ય માર્ગે શ્રદ્ધા ન કરે જો તેમ કરે તો કોઈ દિવસ ઇન્દ્રાસન કે જે ધર્મ પ્રવર્તાવવાનું સ્થાન છે તે પર ટકી શકે જ નહિ. અર્થાત્ ધર્મ પ્રવર્તક ઇન્દ્ર, મારી સ્ત્રી ને અધર્મમાં પ્રેરે જ નહિ. પણ તેને પોતાના પવિત્ર ધર્મનું જ તેણે જાન કરાવ્યું છે. માટે અવિવેકી, તેને ભલે દૂષિત કહે પણ મને ન્યાય અને સત્યનું શોધન કરતાં ખાતરી થઈ છે કે તે મારી સ્ત્રીને ધર્મમાં પ્રેરવા માટે અને પતિ વૃત્ત દઢ કરાવવા માટે અતિથિ રૂપ થઈ આવેલ માટે તે પણ નિરપરાધી છે.

આમા બીજાને પાપ રૂપ બેનાર હું પોતે જ અપરાધી છું જગતમાં મરે પારકા દોષ બેવાને તત્પર થાય છે તેને મારા કૃષ્ણાંતથી જ જણાવવાનું કે પારકાનું દૂષણ. બેવાને બદલે પોતાનામાં શું દૂષણ છે

તેજ ભોવાની ટેવ રાખનાર મહાપ્રજા જ જગતને છૂતી શકે છે. અને ધર્મશરને જોળખી શકે છે. મેં મારી સ્ત્રીને અપરાધી બોધે તે મારામાં ક્રોધરૂપ દૂષણ હતું તેને પરિણામેજ તે બોધું. તે મારે ક્રોધરૂપ, મદિરાનો નિશો ઉતરતાં મને ઇન્દ્ર તથા મારી સ્ત્રી એ બન્નેમાં ખરેખરી નિર્મળતા છે એ મને ઘરાઘર સમજાયું. અરે આવી નિર્મળ પતિવ્રતા સ્ત્રી, કે જેનો જતો હું હોવાથી મારે સરણ પોષણ કરવું બોધ્યું તેજ હું પોષણને બદલે મારવાને તૈયાર થાઉં છું, એ મારી કેટલી અધમતા ! મારી સ્ત્રીનો નાશકરી હું મારી ભુલિ. વિદ્યા 'ધર્મ' તપ. અને શુદ્ધ જ્ઞાન એ સર્વનો હું નાશ કરું છું.

મેં આ અધમ કામ; મારા ચિરકારી પુત્ર ને-સોપ્યું; એજ મને દેવે સારી પ્રેરણા કરી માનું છું. પ્રભુ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે તેણે વધ કરવાના વિચારમાં જ વખત કાઢ્યો. હોય અને નિરપરાધી ચોતાની માતાનો, પિતાની આજ્ઞાની ખાતર નાશ ન કર્યો હોયતો ઘણું સાફ. એ પ્રભુ ! તેના સ્વભાવ પ્રમાણેજ તેને પ્રેરણા કરી. મારી સ્ત્રીને આપજ બચાવજો.

બેટા ! તું બાલક હતો ત્યાંથી દરેક કામમાં ચિરકારીજ છે. રડવામાં, ખાવામાં, ઉંઘવામાં, ખેડવામાં, બોલવામાં, અને કામ કરવામાં જે જન્મથી આજ સુધી તે ચિરકારી પછું. (જાંબો વખત વિચારવાનું) કરેલ છે તેજ આજ તારું નામ સફળ થાયો અને જાંબો વખત સુધી વિચારમાંજ વખત કાઢી. તારી માતાનો વધ નજ કર્યો હોય તો તે તારા સ્વભાવને સફળ કર્યો એમ હું માનીશ.

આમ વિચાર કરતાં કરતાં, ઋષિજી ઘેર આવ્યા. પિતાને આવતા બોધ. ચિરકારી, પુત્રને આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને પિતાના ચરણમાં માથું નમાવી, ચોતાની માતાનો વધ ન કરવા રૂપ પિતાના વચન નપાળવા માટે રોતાં રોતાં સ્ત્રી માગી.

પુત્રને ચરણમાં પડેલો બોધ. ચોતાની માતાને ન મારી તે માટે ઋષિજી, અત્યંત રાજી થયા. અને હર્ષનાં આંસુથી પુત્રને વધાવી

કહ્યું કે ખેટા! આજ તેં ખરેખર તારૂં નામ સફળ કર્યું. મારી આજ ન પાળી, તારી માતાને ન મારી તેથી હું બહુજ પ્રસન્ન થયો છું. ક્રોધના આવેશમાં મને તારી માતાનો અપરાધ જણાયો છે પરંતુ ક્રોધરૂપ મદનો નિથો ઉતરતાંજ મને સમજાયું કે, તારી માતા નિરપરાધી છે, તેણે દેવનાદેવ ઇન્દ્રનું સન્માન કર્યું, તેથી તેના પતિવૃત્ત્યને બળ આપ્યું. અને ગૃહધર્મની ફરજ બજાવી છે. તેમ ઇન્દ્ર પણ નિરપરાધીજ છે. કારણ દેવ હમેશાં સત્ય ધર્મ અને નીતિનાજ પોષક હોય છે, તે કોઈ દીવસ અવિવેક નજ કરે ! માત્ર સન્નિભ બુદ્ધિથીજ જોયું.

માટે તેં તારી માતાને ન મારી તેજ સાડું કર્યું. પ્રીતિ કરવામાં ગર્વ કરવામાં, અભિમાન કરવામાં, દ્રોહ કરવામાં, કે કંઈ પણ કામ કરવામાં જે ચિરકારી હોય તેજ વખણાય છે. આમ કહી ગૌતમ ઋષિ બહુ સંતુષ્ટ થયા અને કહ્યું કે ખેટા ! આ તારા વિચારથી તું લાંબી આયુષ્યવાળો થાજે આમ આશીર્વાદ આપી. પ્રસન્ન થયા.

અને અહુત્યા તો આ મંવાદથી સ્તબ્ધ (પથ્થરની મૂર્તિમય) બન્યાં અને પછી ભક્ત વત્સલ શ્રી રામચંદ્રજીના ચરણ દ્વયથી પાછાં જડ મટી સચેત (ચેતનવાળાં)^૧ બન્યાં.

શુક્રાખ્યાન.

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે શુક દેવનો દ્વેષ કરે અને રાક્ષસોનું હિત કરે છે તેનું શું કારણ તે કહો તથા તેનું આખ્યાન કહો. આના જવાબમાં જણાવ્યું કે શુક્રાચાર્ય દેવતાઓનો દ્વેષ કરતા નથી અને રાક્ષસોનો પક્ષ કરતા નથી. પરંતુ રાક્ષસોને અવળે રસ્તે જતા અટકાવી નીચમમાં રાખે છે. અને તે કળજમાં રહેતાં ન્યાયપૂર્વક વર્તે તો તેમાં ઉલટું જગતનું શ્રેય છે. શુક જો શંકરનું બળ છે (તેજ છે) અને તેનો ધર્મજ જો છે કે આસુરી ભાવનાને નીચમમાં રાખી તેનીજ પાસે જગતહિતકર કર્તવ્યો કરાવવાથીજ જગતનું હિત સચવાય છે. જેમકે, મુખ્ય છ રાક્ષસો કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ,

મદ, મસ્તર. કામનો અનિતિમાં ઉપયોગ રૂપ રાક્ષસીલાવના છોડાવી નીતિને રસ્તે ઉપયોગ તે શુક (શંકરનું તેજ) જ કરાવે તોજ પવિત્ર સંતાનો થાય. અને જગત પ્રપુલ્લિત અને માટે શુક, તે કામ રૂપ અસુરને નિયમમાં રાખી તેની પાસે પવિત્ર કર્મરૂપ સૃષ્ટિ પ્રગટ કરાવે છે.

ક્રોધ:—દાળમાં માપસર મીઠું નાખતાં તેમાં સ્વાદ આવે છે તેમ યોગ્ય ઠંકાણે વખતને અનુસરીને કરેલો ક્રોધ અનિતિ અને અવિવેકનો નાશ કરનાર ધર્મ સદ્બોધ આપનાર થાય છે. અને શુકા-ધ્યાર્ય તે ક્રોધરૂપ રાક્ષસને આવી રીતે પવિત્ર રસ્તે દોરે છે.

લોભ:—પવિત્ર કામ માટે કરેલો લોભ ઉલટો લાભકારક થઈ પડે છે. તો શુકાધ્યાર્ય લોભ રૂપ અસુર પાસે પવિત્ર કામ કરાવે છે અને પવિત્ર રસ્તે દોરે છે.

મોહ:—પ્રભુના ચરણનો મોહ, સજ્જનનાં દર્શનનો મોહ અને સ્મરણ કામનો મોહ એ ન્યાયને રસ્તે દોરનાર છે અને શુક, તે કામ કરાવે છે.

મદ:—જેમ હાથીનો મદ થોભા રૂપ છે તેમ પ્રભુના ચરણમાં લીન થવાનો ગર્વ (મદ) પવિત્રજ ગણાય.

મસ્તર:—મસ્તર પણ ન્યાયને રસ્તે લાલ કરતાં ધર્મ પડે છે અને શુકાધ્યાર્યની તેજ પ્રેરણા છે એમ જે દોષિત છે તેને નિર્દોષ માર્ગે દોરવાનું કામ શુકાધ્યાર્ય કરે છે. આમ તમામ રાક્ષસોને ધર્મને રસ્તે દોરે છે. જેને માટે ભાગવતમાં ળખીરાજનો દાખલો યોગ્ય છે તેની પાસે શુકાધ્યાર્યે વિશ્વજીત યજ્ઞ કરાવ્યો એટલે ક્રોધનું પણ લહુ કરી જગતની સેવામાંજ તમામ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવો. એનું નામ વિશ્વજીત યજ્ઞ કહે છે.

એક વખતે કુબેરજીએ શંકરની પાસે દુરિયાદ કરી કે, શુકાધ્યાર્યે પોતાના તપોબળથી મારા હૃદયમાં પેસી ધન હરણ કર્યું. આ

ઉપરથી શંકરે ત્રીશુલ ઉગાર્યું. આ વખતે શુક્રાચાર્યે ધ્યાન લગાવી પોતાનો સૂક્ષ્મ દેહ ત્રીશુલની અણીપર ધારણ કર્યો જોઈલે તે ત્રીશુલથી તેને મારવાપણું રહ્યું નહિ. પછી તે સૂક્ષ્મદેહને શંકર પોતાના મુખમાં તેને ગળી ગયા. અર્થાત્ શંકર અને શુક્રાચાર્ય (જીવ અને શિવ) એક થયા. સૃષ્ટીના ઉત્પાદક, પોષક અને સંહારક રૂપ શિવના અંતરમાં રહેલા શુક્રાચાર્યને આખા બ્રહ્માંડમાં વિચરવા જેવો આનંદ મળ્યો. અનેક વર્ષો તે બ્રમણ કરી પછી શંકરના શુક્ર (દિવ્ય તેજ) રૂપ બની બહાર નિકળ્યા અર્થાત્ પ્રકાશિત થયા. આથી તેનું શુક્ર એવું નામ પડ્યું અને પછી તેનું બળ અત્યંત વધ્યું અને પ્રકાશ પણ ઘણો વધ્યો, તે શુક્ર આવી રીતે આસુરી સ્ત્રીને ધર્મમાં પ્રેરી અનેક રીતે જગતનું શ્રેય કરે છે. મેં તમને આ દૂકામાં શુક્રનું આખ્યાન કર્યું.

સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ.

ધર્મરાજાએ પૂછ્યું મને આપ કૃપા કરી સાંખ્ય અને યોગ સાંખ્યે દૂકામાં જણાવો આના જવાબમાં લીલમ બોલ્યા કે સંખ્યા ઉપરથી સાંખ્ય એ શબ્દ થયો છે. તેના મૂળ ઉપાદક કૃષ્ણદેવજી કહેવાય છે અને તેણે સાંખ્ય શાસ્ત્ર રચેલ છે શ્રીભાગવતમાં દેવહુતી (પોતાની માતાને) જ્ઞાન આપતાં સાંખ્યનું વર્ણન દૂકામાં કરેલ છે પંચ મહાભૂત (પૃથ્વી, જલ, તેજ, આકાશ ને વાયુ) (અંતઃકરણ ચતુષ્ટય) મન, બુદ્ધી, ચિત્ત, ને અહંકાર, પાંચ^૧ જ્ઞાનેન્દ્રી, પાંચ^૨ કર્મેન્દ્રી, પાંચ^૩ તન્માત્રા. આ ચોવીશ તત્વની સંખ્યાવાળા તત્વો રૂપ દેહમાં ઇન્દ્રિય રહેલ છે તે ઇન્દ્રિય પોતે જો કે શુદ્ધ છે છતાં જેમ સ્ફટિકમણિ પાસે જેવો રંગ હોય તેવોજ રાતો, પીંગો, લીલો વગેરે તેના દેખાવ બેલામાં આવે છે તેમજ તે ચિદાત્મા માયાના સંયોગથી ઇન્દ્રિય રૂપે (ચિદા લાસ) જણાય છે અને માયા સાથે

૧ આંખ, કાન, નાક, જીભ, ત્વચા. ૨ હાથ, પગ, શુદ્ધ, લિંગ. ૩ શબ્દ, સ્પર્શરૂપ રસ, સંધ.

અવિદ્યા (અજ્ઞાન) ના યોગથી તેજ પ્રહ્લ સૂત્રાત્મા (માયાથી વિંટાયેલ) બને છે. અને અજ્ઞાનના અતિબળથી તે બ્યપ્તિ એટલે દેહનો અભિમાની બની જઈ વિશેષ માયામાં ઘુંચવાઈ બંધ છે.

એમ એક ઘડામાં રહેલ દીવો તે દીવામાં પ્રકાશ પૂરો છે છતાં પ્રકાશ આપી શકતો નથી અને તે ઘડાથી બહાર કાઢતાં તે પૂરો પ્રકાશ આપશે તેમ જ્ઞાનેદ્રિ અને કર્મેન્દ્રિય દેહથી તે અંતરાત્માને જીદો જોળખશું અને માયાથી અલગ કરશું તોજ તેનો પ્રકાશ વધશે.

આમ અવિદ્યા, અને અજ્ઞાન, જોઈશું ત્યાં પોતાને પોતે સૂત્રાત્મા માનશે અને પછી જ્ઞાનમાં વિશેષ આગળ વધતાં હું ઇશ્વરજ હું માયાની બનાવટવાળા પંચભુત વગેરેનો આ દેહ એ મારાથી અલગ છે એમ પૂર્ણ જ્ઞાન થશે. અને પછી તે ઇશ્વરજું તેજ પોતામાં વધારી શકશે. આવી જાતનું જે જ્ઞાન કે તે આગળ વધતાં સ્થિર રહી, ઇશ્વરના સ્વરૂપને પૂરજી જોળખાવે છે. તેજ સાંખ્ય યોગશિવ વૃત્તિ નિરોધઃ ॥ અને ચિત્ત વૃત્તિને રોકી રાખવાનો અભ્યાસ કરવો એ યોગ, આમાં વૃત્ત, શૌચ, દયા, દીનતા વગેરે સાધનો સાંખ્ય અને યોગનાં સમાન છે. પણ શાસ્ત્રોમાં ફેર માત્ર એટલો કે સાંખ્ય મતવાળા એમ કહે છે કે એક વખત જ્ઞાન પૂર્ણ થયું પછી અજ્ઞાન આવેજ નહિં. અને યોગવાળા કહે છે કે તે માટે ચિત્તને રોકવાનું સાધન કાયમ રાખવાની જરૂર છે. જ્યારે સાંખ્યવાળા તે સાધન રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી એમ કહે છે. એજ ફેર છે. અર્થાત્ ખરી રીતે સાંખ્ય અને યોગ બે એકજ છે.

॥ સાંખ્ય યોગો પ્રચક્રવાલા પ્રવદંતિ ન પંડિતાઃ ॥

સાંખ્ય અને યોગ એ બે જુદાં છે એમ અજ્ઞાની લોકો કહે છે પણ પંડિત ડાઘા મનુષ્યો તો બંને એકજ છે એમ કહે છે. એમ શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે

સન્યાસ નિર્ણય.

સુલભા આખ્યાન.

ધર્મરાજાએ પૂછ્યું કે—મેં સાંભળ્યું છે કે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ ક્યો વિના મોક્ષ મળતો નથી. એ વાત ખરી કે કેમ ? તેનો કૃપા કરી જવાબ આપો. શ્રી ભીષ્મ પિતા મહે જણાવ્યું કે આ વિષયમાં તને એક સુલભા નામની સ્ત્રીનું આખ્યાન કહું છું. ધર્મ અને ન્યાયનું પાલન કરનાર અને ગૃહસ્થી છતાં સન્યાસી જેવું આચરણ કરનાર જનક વિદેહી રાજાથી, કોઈકજ અભાવ્યું હશે, આવા જ્ઞાનનિષ્ઠ રાજા પાસે અનેક ત્યાગી લોકો પણ તેમની પાસેથી જ્ઞાન લેવાને આવતા હતા. મોટા મોટા મહાત્માઓ તેનાં ચરિત્રનાં વખાણ કરતા હતા;

આ રાજા પાસે તેની મોક્ષ ધર્મમાં કુશળતાની વાત સંભળી, સુલભા નામની અખંડ પ્રહાર્યવૃત્ત ધારણ કરી અને સન્યાસ બ્રહ્મ કરનારી સુલભા નામની સ્ત્રી તે રાજાની સત્ય નિષ્ઠા. અને ગૃહસ્થી છતાં સન્યાસ જેવું વર્તન રાખે છે તે સત્ય હશે કે કેમ ? તેની ખાત્રી કરવાને તેની પાસે આવવા ઇચ્છા કરી. અને યોગ સાધનાથી પોતાનું સન્યાસીનું રૂપ ફેરવી નાખી અને મહાન સ્વરૂપવાન સુદરી બની. ને તે જનક રાજાના શહેરમાં ગઈ. નવચૌવના, સ્વરૂપવાન, કોમળ સુંદરી; દિવ્યકાંતિ વગેરે યુક્ત તથા મોહક ભરપુર પોતાના અવયવો બનાવી, તે નગરમાં ફરતાં રાજા પાસે ગઈ. રાજાએ આ અતિ કોમળ શરીરવાન રમણીને જોઈ આશ્ચર્ય પામી. તેના ચરણો ધોઈ, કોઈ મહાત્માની જેવી પૂજા દેરે તેમ વિધિસર તેની પૂજા કરી. ભોજનથી વૃત્ત કરી અને પછી નમ્રધર્મ તેમને ઉચે આસને બેઠાડી. પોતે તેના ચરણ પાસે નીચે ઘેમી, તેમને બાહ્યોપચારથી સંપૂર્ણ સ્ત્રીરૂપ આપ્યો.

પછી તે સ્ત્રીએ પોતાના યોગબલવટે પોતાની બુદ્ધિ સત્ત્વનો રાજાની બુદ્ધિ સત્ત્વમાં પ્રવેશ કરી (રાજાના અંતરમાં પેમી) રાજાનું તેજ તથા તેનાં નેત્રને સ્તબ્ધ કરી દીધાં.

રાજા સમજી ગયોકે આ સ્ત્રીએ યોગ દ્વારા મારી બુદ્ધીમાં પોતાની બુદ્ધી મેળવી બન્નેનું એકય કરેલ છે. તેથી પોતાનો આશય દૃઢતાથી સ્થિર રાખી તે સ્ત્રી, એ આશયને (બુદ્ધિને) પોતે પોતાના યોગ બદલડે જીતી લઈ તેનો પોતાની પ્રબળ સત્તાથી પરાજ્ય કર્યો.

એક, છત્ર, ચમર, છડી વગેરે રાજ્યચિહ્નું ધરનાર છે અને એક, સન્યાસીની હોવાથી ઢંડ ધરનાર છે આ બન્નેનું એકરાજના શરીરમાં એકય, બુદ્ધી દ્વારા થયું. (પરસ્પર માણસનું એકય વિનિમય રૂપે થયું).

આમાં રાજાનો છત્ર, ચમર ધારણ કરનાર છતાં તેને તજનાર સ્થુળદેહ તથા તે સન્યાસીની કે જેણે ઢંડ ધારણ કરીને તેને તજવાની ફરજ પડેલ એવો તેનો દેહ, એ બન્ને સ્થુળ દેહનો સંબંધ છુટેલ છે પરંતુ બન્નેના સૂક્ષ્મ દેહનું એકય થયું છે અને તે સૂક્ષ્મ દેહનો જે સંબંધ થયો તે હું તમને જણાવું છું.

આખ્યાનનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ એક ઘરમાં બે મનુષ્ય રહી શકે છે તેમજ એક સૂક્ષ્મ દેહમાં બે^૧ જીવ રહી શકે છે. માટે સ્થુળ અને સૂક્ષ્મ દેહ એ જીવનાં ઘર છે પણ તે ઘર એ કાંઈ આત્મા નથી. એવું પુરેપુરું જ્ઞાન, જનક રાજાને હોવાથીજ તે સન્યાસીનીના બુદ્ધિબળ અને યોગ બળથી જીતાયો નથી. અને તે નથી જીતાયો તેની ખાત્રી કરી આપવા માટેજ જનક રાજાએ તે સન્યાસી સ્ત્રીને પૂછ્યું કે તમોએ આ સન્યાસ કયાં ગ્રહણ કર્યો છે ? તમારે કયાં જવાની ઇચ્છા છે ? તમો કયાંથી આવો છો ? ખીલની વિદ્યા અને વય, પૂછ્યા વિના ખબર પડતી નથી માટે તમને પૂછું છું.

મેં બહારની દૃષ્ટીથી છત્ર, ચમર વગેરે રાજ્ય ચિહ્નો ધારણ કર્યા છે, પણ ખરી રીતે હું તેનાથી. (એટલે રાજ્યના પ્રપંચથી) વિરક્ત છું સુકત છું એ તમો અનુભવથી. બાણી શક્યો અને તેથીજ હું આપનાં

૧ આ પ્રાણ વિનિમય આજના જમાનામાં પણ થાય છે. તેને ધ્વજીમાં મે મમેરી ઝામ કહે છે સાક્ષર મહિલાલ નમુનામાં તે પ્રયોગ કરતા હતા.

સ્વરૂપને જાણવાને ઇચ્છું છું. તમે કોઈ પૂજ્ય અને માન આપવા યોગ્યછો એમ ધારીનેજ મેં મારાથી બનેતે સત્કાર કર્યો અને તમારું વિધિસર પૂજન કર્યું.

મારે તમને સન્યાસના લક્ષણો જણાવાની મને ફરજ પડી છે, તેથી મારે જણાવવાનું કે સન્યાસના નિર્ણય રૂપ મોક્ષનો માર્ગ બતાવનાર મારા ગુરૂ પરાશર ગોત્રી પંચ શિષ્ય નામના ઋષિ છે. હું તેનો તે વિશય જાણવા માટે શિષ્ય છું. તે મારા ગુરૂ સન્યાસી હતા. તે સાંખ્યમાં યોગમાં અને પૃથ્વીનું ખાલન કરવાની વિધીમાં અર્થાત્ જ્ઞાન, ઉપાસના (લકિત) અને કર્મકાંડરૂપ એ ત્રણ પ્રકારના ધર્મમાં અને જ્ઞાન માર્ગમાં મહાકુશળ હતા. તે મારા ગુરૂ સન્યાસી બની આ પૃથ્વીમાં ફરતા હતા, એક સમયે ચોમાસાના ચારમાસ મારી પાસે રહ્યા હતા અને મને સારી રીતે તત્ત્વ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને રાજ્યના કાર્યમાંથી જરાપણ મને ચલાવમાન ન કરેલ અર્થાત્ ઘર, રાજ્ય અને બ્યવહાર, જરાપણ ન તજવાનો મને ખાસ ઉપદેશ કરી જણાવ્યું કે આજ સ્થિતિમાં રહી મોક્ષનો અધિકારી બનવા જેવાં આચરણ કરવાં એજ વધારે શ્રેય છે. માટે મોક્ષ માટે સન્યાસ લેવાની કશી જરૂર નથી, આમ આગ્રહ પૂર્વક જણાવી મોક્ષમાટે ત્રણ પ્રકારની વૃત્તિ મને દર્શાવી. જેથી તે પ્રમાણેજ હું વર્તું છું. તે ત્રણ પ્રકારની વૃત્તિ એકે પ્રથમ વેરાગ્યથીજ મોક્ષ થાય છે. અને તે વેરાગ્ય આપણા અંતઃકરણમા શુદ્ધ જ્ઞાન થવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, એ ખરા જ્ઞાન માટેજ દરેક યત્ન કરે છે. અને તેના યત્નથીજ સુખ દુઃખનો નાશ થવારૂપ મોટો પદાર્થ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને જેને સુખદુઃખનો નાશ થયો તેજ મૃત્યુને જીતી શકે છે. તો હું પોતે તે પ્રમાણે મંગનો ત્યાગ કરી કલેશને જીતી આનંદથી રૂંદું છું તેથીજ મને આવી શુદ્ધ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે.

ગમે તે જગ્યાએ જો બીજા પડ્યું હોય તો તે જગ્યા વગર રહેતું નથી. પણ તે બીજાનેજ બાળી નાખે તો પછી ઉગવાપણ રેતું નથી

તેવી રીતે મારા ગુરૂ પંચશિખે માફ વાસના રૂપ બીજજ બાળી નાખ્યું છે. જેથી તેને ઉગવાપણુ રહેતુંજ નથી, આ કારણથી સ્ત્રી, પુત્ર, ધન વગેરે કથામાં મને પ્રેમ થતો નથી, જેથી મને સન્યાસનો બહારના આડંબરનો જરાપણુ ખપ નથી અર્થાત્ સ્વભાવ, સન્યાસ મય થતાં પછી બહારના દેખાવની જરૂર નથી રહેતી જ્યેમ મારા ગુરૂનું માનવું છે જેથી મને સન્યાસ ન લેવાને જણાવ્યું છે. મારા એક હાથને ચંદન ચોપડે અને બીજા હાથને કાપે. મને કોઈ પુષ્પ ચડાવે અગર કોઈ ધૂડ ઉડાવે. કોઈ નિંદા કરે કે સ્તુતી કરે. આ બંનેને હું સમાનજ ગણું છું. માટી, ટેકું અને સોતું એ સર્વ મારે સમાન છે. હું સર્વ સંગથી મુક્ત થઈ રાજ્યાસન પર બેસું છું અર્થાત્ મારે મન રાજ્યાસન સને દસાસન એ બંને સમાન છે. કેટલાક કર્મને શ્રેષ્ઠ માને છે, કોઈ જ્ઞાનને શ્રેષ્ઠ માને છે, કોઈ ઉપાસનાને શ્રેષ્ઠ માને છે, ત્યારે હું એ ત્રણેનો પૂજક છું. અને તેથીજ સન્યાસીનો દંડ અને રાજ ચિન્હ રૂપ છત્ર અને ચમર તથા રાજ્ય દંડ એ સર્વમાં હું ફેર જોતોજ નથી અર્થાત્ રાજ્ય દંડ અને સન્યાસનો દંડ એ બંનેમાં હું એકજ દષ્ટીથી જોઉં છું. પછી મારે દંડનો ફેરફાર કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

જો ત્રિદંડ ધારણ કરવામાં (સન્યાસગ્રહણ કરવામાં) જ મોક્ષ હોય તો છત્ર, દંડ (રાજ્ય ચિન્હ) ધારણ કરવામાં મોક્ષ ક્યાં ન હોય ? મોક્ષ ધર્મમાં વસ્તુનો પક્ષપાત ન જ હોય કારણ ગ્રહણ કરવાનું કર્તવ્ય તો રાજ્ય દંડ અને ત્રિદંડ એ બંનેમાં સમાનજ છે ઉલટું ત્રિદંડ લીધા છતાં આચરણ તેવાં ન હોય તો ડૂબવાનું છે અને રાજ્ય ચિન્હ હોવાથી ડૂબવાનું છે જ નહિ. પણ તેવો છતાં સન્યાસનાં આચરણ કરે તો ચિન્હ ધારણ કરનાર કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ બને છે. બંધને મોક્ષનો હેતુ ફક્ત આસકતીજ છે આસકતી રાખનાર બંધાય છે. અને આસકતી ન રાખનાર ગમે તે સ્થિતિમાં હોય છતાં બંધન મુક્ત થાય છે. જે મનુષ્ય ગૃહસ્થાશ્રમ છોડી અન્ય

આશ્રમમાં જાય છે તે એક પરિગ્રહ છોડી ખીણ રીતે પરિગ્રહવાળો અને ઓશીયાળો બને છે ઉલ્ટો ગ્રહસ્થી, અનેકનો ઉપકારકબની વિશેષ શ્રેય સાધી શકે છે અને ત્યાગી થયા પછી ઉલટી તેને ખીજની ગરજ કરવી પડે છે જેથી સન્યાસ લેવાથી તે ઉપાધીમાંથી છૂટતો નથી, પણ વિશેષ ઉપાધી ભોગવવાનું બને છે. લગવાં પેરવાં, માથું મુઠાવવું; કમંડળ ઝાલવું; ઘેર ઘેર ભટકવું; એ બધા અવળા માર્ગના રસ્તા છે. એમ માફ માનવું છે. કારણ એક ઘર છોડી અનેક ઘર ક્યાં એક પાત્રને બદલે ખીણ રીતનાં પાત્ર ક્યાં; ખીણ રીતનાં વસ્ત્રો ક્યાં; બાહ્ય ધર્મ જનોઈ તણતેથી શું. આત્મ શુદ્ધી થાય ???

મોક્ષનું સાધન ફક્ત જ્ઞાન (સમજણ) એજ છે અને તેને માટે જુદાં વસ્ત્રો કે દંડકમંડલની કરી જરૂર નથી. જો તમે દંડ રૂપ ચિન્હને શ્રેયસ્કર માનતાંહો તો રાજ્ય ચિન્હો પણ એ ચિન્હ છે, માટે તેને પણ ઉત્તમ માનો. હુતો રાજા અને સન્યાસી બન્ને પ્રકારાંતરે ચિન્હ વાળા છે માટે તે બંનેને સમાન ગણું છું. અથવા સન્યાસી કરતાં રાજાને વધારે શ્રેય ગણું છું કારણ તે અનેકના ઉપકારક બને છે, જ્યારે સન્યાસી પોતાના પેટ માટે પણ પરાધીન હોય ત્યાં ઉપકારક તો ક્યાંથીજ બને ? હું પોતેજ ધર્મ, અર્થ, કામ અને રાજ્ય પરિગ્રહ વાળો છું છતાં રાજ્ય લેલવના મોટા પાસલાને મે ત્યાગરૂપ ખડગથી કાપી નાખેલ છે જેથી હું સંસારનાં બંધનથી મુક્ત છું. મારી આવી સ્થિતિ છતાં તમારે માટે મને ઘણો પવિત્ર ભાવ છે અને તેથીજ મેં તમારા ચરણ ઘોઈ વિધિપ્રમાણે પૂજન કર્યું અને હવે આપને જે ખાસ કહેવાની જરૂર છે તે કહી સંભળાવું છું; બહેન ! તમે સ્ત્રી બતી છો, અને તમારું આ રૂપ અને યૌવન વાળું જે શરીર છે તેને આ લગવાં વસ્ત્રો શોભતાં નથી તમારામાં યોગસ્વરૂપ (મનોનિગ્રહ) માટે દરેક મનુષ્યને શંકા આવે જોવી તમારી યુવાની અવસ્થા ખીણી રહી છે. સન્યાસ લેનારે, તપ, વ્રત અપવાસ વગેરે કરીને શરીર સૂકવવું જોઈએ

અને તે તમારા શરીરમાં જરાપણ નથી પરંતુ ઉલટું શરીર વધારે ખીલે તેમ કયું હોય એમ જે તમને જુએ તેને લાગે છે, માટે તમે વાસનાથી સુકત હશે કે કેમ ? તેની પણ જગતને શંકા થાય. એમ છે માટે ખીળને શંકા થાય. એવો વેશ ન રાખવો એ મારી પ્રથમ આપને વિનંતિ છે.

તમે કહેશોકે સામાની પરિક્ષા માટે મેં આ રૂપ લીધું છે. તેને માટે મારે જણાવવાનું કે જે ખીળની પરિક્ષાની ઇચ્છા (કામના) રાખે એ પણ એક જાતની કામ વાસનાજ અને એ કામ વાસના પણ સુકત (સન્યાસી) ને ન જોઈએ. વળી મારા શરીરમાં તમે છુદ્ધિ તત્વથી પ્રવેશ કર્યો જેથી ચર પુરુષનો સંગ થતાં વ્યભિચારના (માનસીક) દોષથી તમે બંધાયો છો.

ખીણું જે મારા શરીરરૂપી ઘરને મેં ઘણા વખતથી સ્વીકારેલ છે તે પારકા ઘરમાં પ્રવેશ કરવારૂપ અપરાધ કર્યો છે તે સાથે મારે ક્ષત્રીનો દેહ છે અને તમારો બ્રાહ્મણનો દેહ છે. તો મારા દેહમાં પ્રવેશ કરી વર્ણસંકરપણું કયું એ શિવાય હું શહસ્થી છું અને તમે સન્યાસી છો માટે આશ્રમ સંકર કર્યો. આમ એક સાથે વર્ણસંકર અને આશ્રમ સંકર, આવા એ અપરાધ તમે કર્યો છે. કદી હું સંગોત્ર હોઈશ તો ત્રીજો ગોત્રસંકર કર્યો પણ કહેવાય. અને તમે સ્ત્રી છો જેથી પુરુષના શરીરમાં પેસતાં ચોથો ધર્મસંકર કર્યો.

માટે એક મને મોહ પમાડવા કે મારી પરિક્ષા લેવારૂપ એક સાધારણ કામને અંગે તે આવા ધર્મને બાધ આવે એવા અનેક અપરાધો કર્યો છે, અને તેમાં પણ તમે તમારી બહાદુરી (હુશિયારી) અને સિદ્ધિઓ બતાવવા રૂપ એક અભિમાનથીજ આ ન કરવાનું કામ કયું છે. માટે આવી રીતે સિદ્ધિ મેળવવામાં કસાયેલ પણ સન્યાસી નજ ગણાય. કારણ સિદ્ધિઓ જોપણ એક જાતની મોહ ઉપજાવનારી વસ્તુ છે. અને તે તમને મોહ પાશમાં ફસાવ્યાનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો છે.

સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવી નહિ. એમ શાસ્ત્ર કહે છે, તે તમારા ઉપરથી ધરાધર સમન્વય છે. તે સ્વતંત્રતાને લીધેજ આવું કામ થયું તેથી તમારું જ્ઞાન ત્રયા ગયું. જે કાંઈ વિદ્યા મેળવી તે પણ નકામી થઈ. કારણ મને જીતવા માટેજ મારા ચિત્ત સાથે તમે તમારું ચિત્ત જોડ કર્યું અને આમ કરી, આ મારી આખી સભાને જીતવાનો તમને ગર્વ છે; તેમજ મારા મતનો નાશ કરી તમારો મત સિદ્ધ કરવા રૂપ, મહાન લાલચ તમને છે અને એને લીધે જોડ જાતનું ઇશ્વર્ય રૂપ જેર તમેજો તમારા હૃદયમાં ધારણ કરી તમારામાં જે જ્ઞાન રૂપ અમૃત છે તેમાં જેર ભેળવી, જો જ્ઞાનને જેરી બનાવ્યું, જેથી તે જ્ઞાન નકામું થયું; તો મારે તમને વિવેક પૂર્વક જણાવવાનું કે તમારો ધર્મ શુદ્ધ છે અને જો શુદ્ધ ધર્મ તમારે પૂરોપૂરો સાચવવો જોજ મારી વિનંતી છે.

તમારા મનમાં એમ થયું કે આ જનકરાજ મુક્ત છે કે વાસનાથી બંધાયેલ છે ? જો શંકા થઈ તે શંકા હજી સુધી તમે મનમાંજ ગુપ્ત રાખી છે. પણ તે હું તમારી ધારણા સમજી ગયો છું. કેાઈ માણસ કેાઈ પાસે આવે, જો કારણ વિના નજ આવે. રાજ પાસે, બ્રાહ્મણ પાસે, કે સ્ત્રીએ સ્ત્રીઓ પાસે જવું તેમાં પણ કારણ વિના નજ જાય. વેદ(જ્ઞાન) જો બ્રાહ્મણનું બળ છે. (તેજ) શરીરબળ, જો ક્ષત્રીઓનું બળ છે અને ધાવન અને સૌભાગ્ય જો સ્ત્રીઓનું બળ છે તો જોઓ જો પોતાનું સ્વરૂપ જોઈ ધર્મસચવાય જોવી રીતેજ કાંઈપણ કામ કરવું જોઈએ, તો તમે તમારી જાતી, તમારો સંન્યાસી આશ્રમ, તમારા આચરણ બાવ અને સૌમ્ય પ્રકૃતિ તેનો વિચાર કરી મારી પાસે આવવાનું જે કારણ છે તે જણાવ્યો તો મને બહુ આનંદ થશે, જો મારી સવિનય વિનંતિ છે. જનક રાજ આ પ્રમાણે વિવેક સાથે જાણતા હતા છતાં જરા મનમાં દુઃખ થાય અને મન ઉઠેરાય જોવા કઠોર શબ્દો તેના હતા, છતાં સરલ ભાવથી સાંભળી લઈ જરાપણ ઉઠેરાયા વિના સુલભા સંન્યાસીનીજો જવાબ આપવાને શરૂ કર્યો. સુલભાએ કહ્યું કે—વાણીને દ્રવણ આપનારા નવદોષ તથા શુદ્ધિને

દ્રષ્ટુ આપનાર (ખગાડનાર) નવદોષ એ અદારદોષ વગરનું તેમજ અદાર^૧ ગુણથીજ સરપુર તેમજ સૌક્ય, સાંખ્ય, ક્રમ, નિર્ણય અને પ્રયોજન એ પાંચ અર્થ સુકત જે વચન, તેને, શાસ્ત્રકારો વાક્ય કહે છે. સંશય (શંકા) વાળું જે વચન તે, સૌક્ય કહે છે. ગુણ અને દોષનો વિચાર કરી સિદ્ધાંતપર આવવું એ સાંખ્ય કહેવાય. ગુણ ખળવાન છે કે દોષ ખળવાન છે ? તે બહુ લેવું તેને ક્રમ કહે છે. એક નિશ્ચય કરવો તેને નિર્ણય કહે છે અને જાણવાનું જ્ઞાન તેનું કારણ સમજવું, એ પ્રયોજન એ પાંચ અર્થનો ખુલાસો કર્યો.

હવે એ પાંચ પ્રત્યેક વ્યવહારમાં કેવી રીતે આવે છે તે હું આપને જણાવું છું. શબ્દ જાણતાં અને તેનો શબ્દાર્થ (ખુલાસો કરતાં) અને વાક્ય જાણતાં તથા તેનો અર્થ (ખુલાસો કરતાં) એ પાંચથી ભેદ પડે છે. એક અર્થના અનેક અર્થ વાક્ય ભેદથી થાય છે. અને એને લીધે આપણી બુદ્ધિ નિર્ણય કરી શકતી નથી. જેથી બુદ્ધિ ને નવી નવી શંકાઓ થવા માંડે છે. કોઈના જાણવાથી કે કોઈને જોવાથી અનેક નખળા વિચારો અને શંકાઓ મનમાં થાય તેને સૌક્ય કહે છે એમ મેં તમને જણાવ્યું. સાચા જોટાનો વિચાર કરવો કે ન કરવો પણ એક અભિપ્રાય પોતાના મનમાં બાંધી લેવો કે આ માણસ આવું જ હોવું જોઈએ એ સંખ્યાનો દોષ છે. તેથી તેને સાંખ્યદોષ કહેવાય. આ પ્રથમ જાણવું. અને આ પછી જાણવું, એમાં દોષ કરવો તે ક્રમદોષ. મારો તો આજ મત છે એમ કહેવું તે નિર્ણય. આતો જરૂર કરવું જ જોઈએ અને અમુક તો હુઃખરૂપ છે માટે નજ કરવું; એમ જે જાણવું તે પ્રયોજન, આ પ્રમાણે બીજાવાર સૌક્ય આદિ પાંચ વાક્યના સ્વરૂપો મેં તમને કહ્યાં હવે વાક્યના ભેદો કહું છું. જે વચન જાણવાથી ચોખ્ખું સમજાઈ જાય તેને ઉપેતાર્થ વાક્ય કહે છે, જેમાંથી બીજા અર્થો ન નીકળે તેવા વાક્યને અબલન્નાર્થ કહે છે. સારી પ્રસંશા (વખાણ) કરવાવાળા વાક્યને ન્યાયવૃત્ત કહે છે. ટંકામાં કહે તેને સંક્ષિપ્ત કહે છે.

સ્વેષ, સામ્ય, કૌંતિ, ઔજ, ઔર્ણ્ય, ઔદાર્ય, રીતિ અને ગતિ
 એ આઠ ગુણવાળા વાક્યને પ્રલક્ષ્ય (કેમળ) કહે છે. અને એ
 આઠ ગુણ વિનાના વાક્યને કઠોર કહે છે. અદેહ (શંકા) વગરના વાક્યને
 અસંદિગ્ધ કહે છે. આમ ૧ ઉપેતાર્થતા. ૨ અભિન્નાર્થતા. ૩ ન્યાયવૃ-
 ત્તા. ૪ અનંધિકતા. ૫ પ્રલક્ષ્યતા. ૬ અને અસંદિગ્ધતા એ છ ગુણ
 વાક્યના છે. જોથી ઉલટા તે દોષ સમજવા. હવે પદના (વાક્યના) નવ
 દોષનું વર્ણન કરું છું. તે દોષથી ઉલટું એ ગુણ એ તો સ્ફુટ સમજાય
 તેવું છે. ૧ ઘણા ગુરૂ (જેટલે રીધ) અક્ષરવાળા વાક્યને “શુર્વક્ષર
 વાક્ય કહે છે અને તે બહુ કઠોર હોવાથી તેવું વાક્ય ક્લેશ આપનાર
 ગણાય છે. માટે તેવું ન જોલવું. ૨ જીભે દોષ અનૃત જોલવું
 (જેટલે જુદું જોલવું). ૩ ત્રિભે દોષ ત્રિવર્ગથી વિરૂદ્ધ (જેટલે ધર્મ,
 અર્થ અને કામથી વિરૂદ્ધ) અર્થાત્ જે વાક્ય ધર્મ વિરૂદ્ધ, અર્થ
 (વ્યવહાર વિરૂદ્ધ) અને કામ જેટલે કર્તાવ્ય વિરૂદ્ધ હોય તે, ૪ અસં-
 સ્કૃત થોથો દોષ. સંસ્કાર વગરનું જેટલે વ્યાકરણના દોષવાળું જોલવું
 તે. ૫ ન્યૂન વાક્ય, જેટલે કહેવાનો અર્થ સમજાય નહિ તેવું. જેટલે
 અર્થ વગરનું સમજાયા વગરનું જોલે તે. ૬ કષ્ટ વાક્ય, જેટલે છંદ અને
 વ્યાકરણના દોષવાળું અને ક્લીષ્ટ હોય તે કષ્ટ વાક્ય કહે છે. ૭
 જેમાં શબ્દરચના બરાબર ન હોય તેને વિક્રમાભિહિત કહે છે ૮ જે
 જોલવામાં એકાદ અક્ષર બાકી રહે અથવા જીભ વાક્ય માથે એકાદ
 અક્ષર લેખવીને જોલાય તેને અધ્યાહાર કહે છે અથવા શેષ વાક્ય કહે
 છે. ૯ યુક્તી વિનાનું વાક્ય જેટલેજેનો હેતુ સમજાય નહિ એવું પ્રયો-
 જન વગરનું વિના કરણ જોલવું. એ યુક્તી વગરનું કહેવાય છે એ નવ
 વાક્યના દોષ તમને કહ્યા તે દોષ વગરનું જોલવું તે ગુણવાળું વાક્ય
 ગણાય છે, માટે તેવું જોલવું એ યોગ્ય છે.

૧ પ્રયોગ (ગૂઢાર્થ) અંદગના બેદવાળું ૨ સમાનતા. ૩ સારા વિચાર
 ૪ બળવાળું ૫ સરળતા યુક્ત. ૬ ઉદારતા યુક્ત એટલા વિચારવાળું ૭ શુદ્ધ
 રીતરીવાજ યુક્ત. ૮ અને શુદ્ધ આચરણવાળું

૯ જેમ કે શુષ્કકાષ્ટં તિષ્ઠત્યગ્રે આ શુર્વક્ષરવાળું વાક્ય જોતોજ બહુ
 કઠોર લાગે છે.

હવે બુદ્ધિના નવ દોષ કહું છું. તે સાંભળેા. કામ, ક્રોધ, ભય, લોભ, દીનતા, ગર્વ, લજ્જા, દયા અને માનયુક્ત બોલવું એ નવ દોષ બુદ્ધિના છે.

નવ વાક્યના દોષ અને નવ બુદ્ધિના દોષ એ અઢાર દોષ-વાળું વાક્ય હું કદી બોલતી નથી. જ્યારે વાક્ય બોલનાર સાંભળનાર અને તેનું વાક્ય (વચન) એ ત્રણે દોષ વગરનાં હોય, અર્થવાળાં હોય, અનુકુળ હોય. અને સાંભળનારને સાંભળવાની આતુરતા વધે તેવો પ્રેમ પ્રગટે તોજ બોલનારના શબ્દથી સામાના હૃદયમાં પ્રકાશ થાય છે. અને આનંદ આવે છે; પણ બોલનારના શબ્દો કઠોર, તિરસ્કાર ભર્યા અને અલુગમો વધારે તેવા હોય તો તે માટે સાંભળનારને જરાપણ રૂચી વધતી નથી. અને સાંભળવાની ઇચ્છા થતી નથી. બોલનાર મનુષ્ય સામાનો તિરસ્કાર કરીને જો બાંહે છે તો તે વાક્ય ગમે તેવું લાયક હોય, ઉપયોગી હોય અને બાધ આપનાર હોય તોપણ તે તિરસ્કારરૂપ કઠોર ભાવનાને લીધે સામાના હૃદયમાં કદીપણ ચોટતું નથીજ.

પણ મનુષ્યો જોમ કહે છે કે હું જે કહું છું એમાં મારે કાંઈ નથી. પણ તમારા લલા મારે કહું છું. આવું બોલીને શબ્દથીજ માત્ર પરોપકારી ભાવ બતાવે એવાં વાક્યોમાં પણ ઉંડી નજરે જોઈએ તો તેમાં સામાની બુલ કાઢવાની પોતાની ખોટી ટેવ જ સમજાય છે. માટે આવાં પરોપકારના ખોટા ડાળવાળાં વાક્યો પણ દોષવાળાં ગણવાં.

જે શબ્દ બોલવામાં, પોતાનો કે સામાનો કાઢતો વિરોધ ન આવે અને કાઢતે માઠી અસર (ઉધી અસર) ન કરે તેવું બોલવું. જોજ યોગ્ય ગણવું તો હે રાજા હું હવે જે તમને કહું છું તે આપ સાંભળેા જેમ કુલ અને તેની સુગંધી એ પરસ્પર સાથે જ રહેલાં છે; તેમ આત્મા (જીવ) અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ વગેરે દેહની ઇન્દ્રીઓના વિષયો તે જીવને વળગી રહેલા છે, બુદ્ધિ પરત્તા નથી. માટે એમાં

પૂછવાનું કાંઈ રહેતું નથી. તમે મને તું કાણ છે ? જોમ જે પૂછ્યું. તે પ્રશ્નનો આ જવાબ છે પુણ્ય અને તેની સુગંધી માફક જડ અને ચેતનતા સંયોગથી આ મારો દેહ બન્યો છે તો જે જડતા અને ચેતનતા મારામાં છે તેજ તમારાંમાં છે સ્ત્રીપણું અને પુરૂષપણું એ દેહને છે જીવને નથી. અર્થાત્ જે જીવ મારામાં છે તેજ તમારામાં છે. મારે આ સપ્તગું જડ અને ચેતનના સમાગમથી બન્યું છે. તેમાં; પાંચ જ્ઞાનેત્રી અને પાંચ કર્મેન્દ્રિ જોમ દશ ઇન્દ્રિયોને પ્રેરનાર એક મન, નામનો અગીયારમો ગુણ છે, કે જેનાથી સાડું માડું ભેદ શકાય છે. તે પછી બારમો એક જુદિ નામનો ગુણ છે કે જેનાથી આ સાડું છે કે ખરાબ એવી શંકા કરી ને જુદિ તત્ત્વ નિશ્ચય કરી આપે છે કે આ સાડું છે અગર ખરાબ છે. હવે આ જુદિ તત્ત્વમાં એક તેરમો સત્ત્વ ગુણ (સારે રસ્તે નિતિને રસ્તે પ્રેરનાર) ગુણ હોવો ભેદજો તોજ તે સાડું કામ કરી શકે. આને ચિત્ત નામથી જોળખાય છે હવે ચૌદમો અહંકાર છે જેનાથી હું કતાં છું. આ મેં કયું, આ મેં સુધાયું. આ માડું છે વગેરે ભાવના પ્રકટ કરે છે. પંદરમો ગુણ વાસનામય અહંકારને કહે છે. તે પ્રાણ, શ્વેદા, આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી, ઇન્દ્રિય, મન, અન્ન, વીર્ય, તપ, મંત્ર, કર્મલોક નામ જો વેદમાં કહેલ છે જો જુદી જુદી જોળ કળાના સમુદાયરૂપ છે. જોળમો ગુણ અવિદ્યા અજ્ઞાનમય છે અને તેમાંથી ભેદ પડેલ પ્રતિ અને મોહરૂપ સતર અને અઢારમો ગુણો છે, તેમજ સુખ, દુઃખ; લાભ, હાની, સાડું, નરસુ વગેરે દ્વંદ્વરૂપ જોગણીશમો ગુણ છે અને સંકુનો ઉપરી વીશમો કાળ નામનો ગુણ છે, જે ઉત્પત્તિ અને નાશ કરી રહેલ છે જો વીશ ગુણ ઉપરાંત પાંચ મહાજત સદ્ભાવ, અને અ સદ્ભાવ, વિધિ, વીર્ય, અને જળ જો દશ ખીલ ગુણ મળી કુલ ત્રીશ

૧ આ જુદિ સાગી અને ખરાબ જે પ્રકાગની દોષ છે. તો મારી જુદિ દોષ તો સાડું કામ કરાવે છે અને ખરાબ જુદિ દોષ તો દવકાં કામ કરાવે છે મારે જુદિ સુધરવી જોજો તોજ ને સારા માડાના નિશ્ચય કરી શકે અને ને અદા સમાગમથી જ સુધરે. /

શુભો જેમાં હોય તેનેજ શરીર કહે છે. આ ત્રીશ શુભ વાળું શરીર નિરીશ્વર મત કે જે સાંખ્ય મતવાળા કહેવાય છે તે અવ્યકત જોઈએ કાળ અદૃષ્ટને અંગે ઉપાદાન કારણરૂપ ઇશ્વરને માને છે અને કણાદ અને યોગ અને વેદાંત મતવાળા ઇશ્વર માયારૂપ ઉપાધીવાળા બની જગતને ઉત્પન્ન કરવાના નિમિત્તરૂપ (નિમિત્ત કારણ) બને છે. જોમ માને છે અર્થાત્ જોક ઇશ્વરને માને છે. અને બીજા સાંખ્ય મતવાળા ઇશ્વર જગત બનાવે છે જોમ નથી માનતા.

આ મેં તમને દ્વંકામાં સાંખ્ય અને યોગ (વેદાંત મત) ની વાત કહી. અને હવે જણાવવાનું કે જે જો પ્રકૃતિ અને પુરુષ રૂપે ઘડાયેલ હોવાથી. કારણ રૂપે બનેલો આ મારો દેહ છે, તેવોજ તમારો અને સર્વનો દેહ છે. માટે તું કોણ છે, જો પૂછવાપણું રહેતું નથી.

માતાના શરીરમાં બિંદુ રૂપે પ્રાપ્ત થઈ. નવ માસ સુધી ઘડાઈ તંયાર થયેલ દેહના આકાર પ્રમાણે સ્ત્રી કે પુરુષ જોવું જન્મ થતાં નામ પડે છે. અને જન્મ થયા પછી પણ અનેક ફેરફાર થાય છે. પ્રથમ કુમાર, પછી યુવાન અને પછી વૃદ્ધ, આમાં જે અવસ્થા ગઈ તે પાછી પ્રાપ્ત થતી નથીજ આ સર્વ પ્રાણીજોમાં છે, તો તમે કયાંથી આવ્યા જોમ જે મને પૂછ્યું, તે પૂછવાનું આપને રહેતું નથી. જેનું મન અને બુદ્ધી. પ્રિય અને અપ્રિયમાં સામાના શુભ કે દોષમાં રમતી હોય. જો કદી યોગી કહી શકાય નહિં. આપ પ્રેરપૂરા જ્ઞાની છો જો મને ખાત્રી છે છતાં, આપને મારે સવિનય કહેવું જોશે કે મેં જોકે સ્ત્રી બુદ્ધીથી કાંઈ બૂલ કરી હોય તો તે બુલ તરફ તમારે જોવું. જો જ્ઞાનને હાનીકારક છે.

તમે મારા નગરમાં કે મારા દેહરૂપ ઘરમાં પેસવાથી મને દોષ લાગ્યો જોમ જે કહોછો, તેના જવાબમાં જણાવવાનું કે, તમે આખી પૃથ્વીના રાજા છતાં જોકેજ નગરમાં રહો છો માટે બીજું સ્વામીત્વ ઉપયોગનુંજ નથી. અને તે નગરમાં પણ આખા નગરમાં જોકે મહેલમાં અને તેમાં પણ જોકે પલંગના અરધા લાગુમાંજ તમે

સુવો છે; માટે તે શિવાયનું નગર, મહેલ અને અરણ્ય પલંગ, જે બધું પારકું, છે તો તેમાં તમારું સ્વામીત્વ તમે માનો છોટલું જ ણાકી નકામું છે. તેમ તમારો દેહને તમે તમારો માનો છો જે પણ નકામો છે. આ પરથી ભોજન વગેરે સર્વ વસ્તુ સમજી લેવાની છે. અને રાજા તો દરેક બાબતમાં પરતંત્ર છે ભોજનને શયન વગેરે તમામમાં પરાધીનતા જેટલી રાજાની છે તેટલી ખીજાની નથી તેને સ્નાન કરવું હોય ત્યારે ખીજા કહે ત્યારે ઉઠાય. વગેરે વગેરે વળી રાજાને ડગલે ડગલે ભય છે.

મને આમાં સંતોષ છે કે આપ જ્ઞાનવાળા સંપૂર્ણ હોવાથી જે પરાધીનતામાં પણ તે દુઃખને સુખરૂપ માની લીધેલ છે, તો છેવટે મારે જણાવવાનું કે જે આપે વર્ણસંકરપણું, બુદ્ધિ સંકરપણું, આશ્રમ સંકરપણું, કથું જોમ જે દોષ ભાવના મારામાં જોઈ તેને પણ તે ભાવનાથી ન જોતાં જ્ઞાન દૃષ્ટિથી પૂરણ વિચાર કરી તેમાં પણ શુભ ભાવનાની કંપના કરી હૃદય તો આપનું જ્ઞાન વધારે દીપી નિકળત. મેં પ્રત્યક્ષ આપના શરીરનો સ્પર્શ કર્યો નથી તેમ મારી બુદ્ધિમાં વિકાર થયો નથી. તેમ મેં મારા બળનું કે સિદ્ધિનું અભિમાન કથું નથી, છતાં તમે મારામાં દોષ ભાવના જોઈ, જે આપ જેવા મહાન જ્ઞાનીએ ન કરવું; જે મારી નમ્ર વિનતિ છે. અને તે શિવાય આપના જ્ઞાન માટે મને પારાવાર સંતોષ છે. અને હું આનંદ પૂર્વક કહું છું કે આપ જેવા સમર્થને ત્યાગ માટે બહારના દેખાવની કશી જરૂર નથી. જે બરાબર છે, પણ મહારામાં જે જે તમે દોષો જોયા તેમાં આ પ્રમાણે દોષને બદલે શુભ જોવાની જ ટેવ રાખવા માટે મારી નમ્ર વિનતિ છે. તે જો કે મેં તમારા શરીરમાં બુદ્ધિ સ્તવથી પ્રવેશ કર્યો તેથી મારે શરીરનો સંબંધ જ નથી. જે ભાવના અર્થાત્ હું મારા શરીરથી જુદી થઈ જોજ શરીરથી અલગ થવાથી શરીર સંબંધ વગરની છું જે સિદ્ધ થાય છે અને જ્ઞાનીએ જીવીજ રીતે જાણવાની જરૂર છે આ જોકજ ખુલાસાથી જાતીસંકર, ધર્મ સંકર, વર્ણસંકર, ગોત્રસંકર, વ્યભિચાર વગેરે જે જે દોષ સુક્યા. તે તમામનો જવાબ આપી ભય છે.

પંચશિખ ઋષિ જેવા તમારા ગુરૂ પાસેથી તમે જ્ઞાન લીધું તે જ્ઞાનમાં, આવી લેહ શુદ્ધિ ન લેઈએ. જેમ તમારે છત્ર વગેરે ચિન્હો છે તેમ મારે દંડ કમંડલ છે એ ચિન્હો કાંઈ દર્શિત નથી ચિન્હો રહાયતે હોય. તે જોવાનું નથી એમ જે આપ કહો છો તે જ પ્રમાણે હું પણ કહું છું. અને માત્ર એ સમજવાનું કે રહાય રાજ્ય ચિન્હ હોય, રહાય ત્યાગ ચિન્હ હોય એ જોયની સમાન લાવના જ ઉત્તમ છે. તમે શાસ્ત્રોનો સારો અનુભવ કર્યો છે ખરો, પણ સમાન લાવના જે ઓછી છે તે ધરાધર થતાં આપ પૂર્ણ સિદ્ધ થશો; એવી મહારી માન્યતા છે. તમે મોટા કુળ વાળા છો, સારા વિચાર વાળા છો, ધર્મ પરાયણ છો તો તમારા જેવાએ તો દોષવાળી વસ્તુમાં પણ શુભ જ નેત્રાની ટેવ રાખવાની જરૂર છે તેને બદલે આતો તમે શુભમાં ઉલટો દોષ લેશો. તમેએ ભરી સભામાં આમ કરી, જે મારી નિંદા કરી તે તમેએ તમારું જ તેજ ગૌરવ ઓછું કર્યું.

જેમ કમળ જળમાં રહે છે છતાં જળથી અલગ છે તેમ, મેં તમારા હૃદયમાં શુદ્ધિથી પ્રવેશ કર્યો છતાં અલગ છું. હું પ્રત્યક્ષ તમારા શરીરને તો અડકી જ નથી; છતાં કદી અડકું તો મારા હાથથી પૂર્ણ લાવથી અને પવિત્ર લાવનાથી આપને અડકું તેમાં હું દર્શિત નથી જ બનતી. તો તમારે પણ એજ પવિત્રલાવના મારે વિશે રાખવી એ યોગ્ય છે. બીજું એકે આપ, જીવન મૂકત છો એ જો ખરું હોય તો ઉલટું તમને અડવાથી તમારા સંગથી મને પણ જીવન મુકત પણું જ મળવું લેઈએ, એ ન્યાયે તો મને ઉલટો લાલ થયો એમજ માનું છું. માટે આ રીતે મારે માથે વર્ણસંકર, આશ્રમસંકર, વ્યભિચાર વગેરે જે દોષ મુક્યા છે એ આપના મનનેજ દૂષણ કરનાર છે. પણ મને વિવેક દૃષ્ટીથી જોતાં એકેય દોષ લાગતો નથી; કારણ આપ પ્રભુ સ્વરૂપ હોવાથી આપને અને મને પ્રાણણ સત્રી વગેરે ભત્તી પણ એ સ્વરૂપમાં જ્યાં હોયજ નહિં ત્યાં દોષ ક્યાંથી લાગે ?

મારા આ સ્થૂલ દેહનું હાલ સુલભા, નામ છે અને હું દૈવ પ્રતિષ્ઠાવાળી છું; હું વિચાર કરીનેજ જોહું છું; હું તમારી પાસે મોક્ષની ઇચ્છાથીજ આવી છું; અને જેમ અતિથિ ઘેર આવેલ હોય તેનો સત્કાર કરવો જોઈએ, તેમ હું જીવન મુક્ત થવા માટેજ તમારા પવિત્ર દેહમાં જીવિ દ્વારા આવેલ છું તો આપ મને જેમ બહારથી પૂજન આદિ મકાર કર્યો. તેમ અંતરથી પણ અમૃતદાટીથી અને શુદ્ધ ભાવનાથી સત્કાર કરશો એ આશા રાખું છું.

આવી જાતનાં પવિત્ર વચન સાંભળી જનકરાજ, સંતુષ્ટ થયા અને તેને અમૃત વચનથી સંતોષ આપી અંતરમાં સ્થાન આપ્યું અને જણાવ્યું કે તમારા જેવા પવિત્રમાં મેં દોષ ભાવના જોઈ એ મારી ભુલ થઈ માટે ક્ષમા કરશો. આવી રીતે પછી જનક રાજની શુદ્ધ ભાવનાથી સંતુષ્ટ થઈ તે ત્યાંથી ગયાં.

આ આખ્યાનમાંથી ઘણો સદ્બોધ લેવાનો છે. પરંતુ તેમાં મુખ્ય તો એકે કોઈનો દોષ જોવો એ યોગ્યનું તેજ, વૃત્ત, દેવી સત્તા અને વિવેકના નાશનુંજ સાધન છે, માટે દોષ જોવાની ટેવ મટાડવી.

શુકાખ્યાન.

ધર્મરાજએ પૂછ્યું કે મને શુકદેવજીનો જન્મ તથા તેનું આખ્યાન કહો. આ પ્રશ્ન સાંભળી ભીષ્મ દાદા જોડ્યા કે મને માર્કંડેય ઋષિએ શુકની ઉત્પત્તિ સંબંધી જે કથા કહી છે તે કહું છું.

વ્યાસજી મહારાજ, પુત્ર મેળવવા માટે શંકરનું આરાધન કરવા લાગ્યા. અને પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશ અને વાયુ. એ પાંચે તત્વો જેવો મહા જળવાન પુત્ર મળે એવી ઇચ્છા કરી. આ તપથી તેની જટાતું તેજ બહુ વધ્યું. એ જહુ તપનેઅતે શંકર પ્રસન્ન થયા અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે પાંચ તત્વો જેવો જળવાન પુત્ર મળ્યો એવું વરદાન આપ્યું.

પછી એક દીવ્ય અગ્નિ પ્રગટ કરવા માટે અરણીતું લાકડું લઈ તેને મંથન કરવા લાગ્યા, ત્યાં ધૃતાચી નામની અસરાને જોઈ વ્યાસજી અતિશય વિકારવાન બન્યા. પછી પોતાના મનને ઘણું શેકી રાખ્યું તો પણ તેમનું વીર્ય (શુક) તે મંથન કરતા હતા તેમાં અગ્નિ પ્રગટ થવાની જગ્યાએ પડ્યું. છતાં વ્યાસજીએ મંથન કર્યો કર્યું એટલે અગ્નિ પ્રગટ થવાને બદલે તેમાંથીજ પુત્ર પ્રગટ થયો. આ રીતે અગ્નિના સ્થાનમાંથી અગ્નિ સમાન તેજસ્વી તે પુત્ર અરણીના મંથન દ્વારા પ્રગટ થયો, તેથી તેનું શુક જોતું નામ પાડ્યું. તે શુકને ગંગાજીમાં સ્નાન કરાવી, પવિત્ર કર્યો. આકાશમાંથી તેને માટે મૃગચર્મ અને દંડ પૃથ્વીમાં પડ્યાં, દેવનાં હુંડૂણી વાગ્યાં, શુકના જન્મથી, મર્ચે દેવો પ્રસન્ન થયા અને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, પુષ્પની વૃષ્ટી કરી અને સર્વે દેવો તેની પાસે આવ્યા, મહાતેજસ્વી શંકર, પાર્વતિ સહિત પધારી, તેમણે શુકમંત્ર આપી પોતાનો શિષ્ય કર્યો, ઇન્દ્રે કમંડળ આપ્યું તથા દિવ્ય વસ્ત્રો આપ્યાં

આવી રીતે અરણીમાંથીજ જેનો જન્મ છે એવા શુક જન્મ્યા ત્યાંથી ચારે વેદ તેને મુખે હતા, છતાં ધર્મનું ચિંતન કરીને બૃહસ્પતિને તેણે વેદ લાલુવા માટે શુરૂ કર્યા. કારણ શુરૂ વિના મનુષ્ય જીવનજ યોગ્ય નથી. વેદાધ્યયન કર્યો પછી પણ તેણે બ્રહ્મચર્ય અવસ્થાજ રાખી. કારણ ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાની તેની ઇચ્છા ન થઈ

પછી પિતાની આજ્ઞાથી મોક્ષ ધર્મ જાણવા માટે સાંખ્ય, ન્યાય, વક્ર અને વેદાંત તથા યોગ શાસ્ત્રનો પૂરો અભ્યાસ કર્યો, આ અભ્યાસ પૂરો થયા પછી પિતાજી બ્યામજીએ આજ્ઞા આપી કે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાથી ધોત્રીય બને છે પણ તેની સાથે અનુભવી અને પૂર્ણ જ્ઞાનીના સમાગમનીજ વિશેષ જરૂર છે, એકલા અભ્યાસથી મોક્ષ સ્વરૂપ સમજીતું નથી માટે પૂર્ણ જ્ઞાની બ્રહ્મનિંદના સમાગમની હવે તારે જરૂર છે, તો તેને માટે જનકરાજ જેવા વિદ્વાન, જ્ઞાની અને બ્રહ્મનિંદ બીજા કોઈ નથી, માટે હવે તેની

પાસે જા, આમ પિતાની આજ્ઞા થતાં મોક્ષના સ્વરૂપને વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાથી, મિથિલા નગરી તરફ જતી વખતે વ્યાસજી મહારાજે શુકદેવજીને જણાવ્યું કે મનુષ્યની ગતિથી જવું; પણ દિવ્યગતિથી આકાશ માર્ગે ન જવું. જો ભારી ખાસ ભલામણ છે, તેમ સરળતાને ભાવે જવું. તે રાજા પુજન કરવા યોગ્ય છે, માટે તેની પાસે અહંકાર ન કરવો, પણ તેની આજ્ઞામાં રહેવું, તે તારી બધી શંકાનું નિવારણ કરશે માટે સુખેથી જા.

પછી શુકદેવજી, આકાશ માર્ગે જઈ શકે તેવી શક્તિવાળા હતા છતાં પિતાની આજ્ઞાથી પગે ચાલી નહી, તળાવ, ડુંગરાઓ, વનો વિગેરે જોઈને તથા ચીનને હુણ આદિ અનેક દેશને જોઈ ગતા ભારત વર્ષ (ભરતખંડ)માં આવ્યા પછી ઘણી સમૃદ્ધિવાળા અને ગામે ભેતા ભેતા જનકરાજના નગર પામે આવ્યા.

અનેક રત્નો અને અનેક સારી ચોભાવાળા મહેલો વગેરે જુએ છે, પણ કોઈમાં પોતાને મોહ થતો નથી, અને જોકે મોક્ષના ચિંતવનની ભાવના તેમના મનમાં વસેલી છે, એવા શુકદેવજીએ જનકરાજની નગરીમાં ચાલતાં, તેના રાજ દરબારના બારણા આગળ આવી પુછ્યા વિના અંદર ચાલવા માડ્યું, એટલે દ્વારપાળોએ તેને અટકાવ્યા છતાં જરાપણ ક્રોધ ન કરતાં, મખત તાપમાં ઉભા રહ્યા એટલે એક દ્વારપાળને દયા આવી અને પામે આવી પ્રણામ કરી, તેનો મત્કાર કર્યો, અને પછી રાજ દરબારના બીજા દરવાજા સુધી તેને પોહોંચાડ્યા. એટલે ત્યાં બેસીને પણ ઇશ્વરનું ધ્યાન કરવા માડ્યું. કારણ છાંયા તેને મળી છતાં તેને તો તડકોને છાંયો બેય સમાનજ હતું.

જે ઘડી ત્યાં બેઠા ત્યાં રાજના મંત્રી તેની પામે આવ્યા. અને તેણે તેનો મત્કાર કર્યો અને તેને ત્યાંથી ત્રીજી વેાડી (ત્રીજા

૧ આ ઉપરાંત ભરતખંડ સિવાયના બીજા દેશમાંથી શુકદેવજી આવ્યા એમ તિલ્ક યાવ છે.

દરવાજા) પાસે લઈ ગયા. આ ઠેકાણે સુદર ધગીચો હતો. અને અનેક રૂપવતી સ્ત્રીઓ તેમા ફરતી હતી તેમા રમવાના ને ફરવાના ઘણા સ્થાનો હતા તથા સુગંધી પુષ્પો ઘણા ખીલી રહેલા હતાં. આ ધગીચામા તે અનેક સ્ત્રીઓ રમતી હતી તેની પાસે તેને લઈ જઈ, ખેમાડી, મત્રી, ત્યાથી ચાલ્યા ગયા પછી પચાસ રૂપવતી સ્ત્રીઓએ તેને વીંટી લીધા તે સર્વ નવયુવાન અને અત્યંત રૂપવાળી હતી તથા નવા જરીયન વસ્ત્રો તથા સુદર અલંકાર તથા પુરુષની માળા પહેરેલ હતી જેથી બહુ મોહક તેનું સ્વરૂપ હતું અત્યંત પ્રેમ ભરેલા વચનો બોલી તથા ગાયન નૃત્ય વગેરે કરી શુકદેવજીને બહુ આનંદ આપવાને મહેનત કરવા લાગી, જો સુકદેવજીના ચરણ દાખવા લાગી, પુષ્પ આપવા માડી, સ્વાદુષ્ટ લોચન તેચા કરી લાવી, અને જમથી જમાડ્યા. પછી સર્વ શોભા ખતાવી અનેક રીતે તેને લોભાવવા લાગી, છતાં શુકદેવજી જરા પણ વિકારવાન બન્યા નહિ; તેમ ક્રોધ પણ કયો નહિ. પછી અત્યંત સુંદર આસન વાળી શય્યામા સુવાનું ઝાંઝું એટલે પિતાજીની આજ્ઞા પ્રમાણે ઇશ્વરનું ધ્યાન કરતા તે શય્યાના આસનને ધ્યાનસ્થાન કહી, તે પર બેસી, કેવળ ઇશ્વરનું ચિતવન કરતા રાત્રીના પહેલો પહોર વિતાવ્યો, પછી મન્ય રાત્રીએ યોગશાસ્ત્રમા કહેલ વિધિ પ્રમાણે નિદ્રા લીધી કેવલ એક મુહુર્ત બે (કલાકજ) માત્ર નિદ્રા લઈ પાછી રાત્રે બચત થઈ પાસે બેઠેલી અને હાવ લાવ કરતી સ્ત્રીઓમા પ્રભુ છે એમ સમજી તેને પ્રણામ કરી સ્થિર મન કરી પ્રભુનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. આમ એક દીવસ અને એક રાત્રી શ્રી હરિના ચિતવનમાજ ગાળી પણ સ્ત્રીઓના મોહપાત્રમા ન દેખાયા.

પત્રી શુકદેવજીની આવી વૃત્તિ જોઈ પ્રસન્ન થઈ જનક રાજા પૂજન કરવાની વસ્તુઓ (અર્ધ્ય વગેરે) લઈ મત્રીઓ સાથે તે શુકદેવજી પાસે પધાર્યા અને મહાન તપસ્વીનેજ બેસતા યોગ્ય એવું સંતોષક નામનું આમન પ્રદર્શિતને આપી તે * આસનપર

શુકદેવજી, જેસવાને લાયક છે જોમ કહી, તેની પર જેમાડવા માટે કહ્યું. પછી તે આમન શુકદેવજીને આપી જેસવાને વિનંતિ કરી. આવી રીતે આસનપર જેસાડી પછી જનક રાજાએ પોતે શાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણે ચરણ ધોયા તથા પૂજન કર્યું પછી ગાયોના બધન છોડ્યા ત્યારબાદ પૂજન વિધિ થઈ રહ્યા પછી શુકદેવજીએ ગળાને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને ઉત્તમ આસન પર જેમવાનું કહેતા તે પર ન જેસતા શુકદેવજીના ચરણ પાસે જેસી, તેના ચરણની સેવા કરવા લાગ્યા અને જણાવ્યું કે આપ મહાત્મા, અનેક પરિશ્રમ સહન કરી પધાર્યા છો માફ ઘર પાવન કર્યું ભલે પધાર્યા મને જે આજ્ઞા હોય તે કહો.

આવી નમ્રતા અને અત્યંત પવિત્ર લાવના જોઈ હૃદયમાં પ્રેમ જોઈ અને ચરણ સેવા કરે છે તે જોઈ, શુકજીના આખમાં હર્ષના આસુ આંચા ધન્ય છેરાળા ! આનું નામ રાજ્ય પદ શોભાવ્યું તમારૂં કૃપાળુ થાઓ મારા પિતાજીએ મને તમારી પાસે મોકલ્યા છે, તે હવે ખ્યાલમાં આવ્યું કે બહુજ યોગ્ય કર્યું છે મારા પિતાજીએ મારા સદેહ મટાડવા માટે આપ પાસે મોકલેલ છે તો મારે અવિનય જણાવવાનું કે મોક્ષ એ શું છે ?

મનુષ્યે શું કરવાની જરૂર છે ? મોક્ષ જ્ઞાનથી મળે છે કે તપથી ? અને તેમાં હું બ્રાહ્મણ છું માટે બ્રાહ્મણે શું કરવું ? તે કહો.

જનકરાજાએ કહ્યું બ્રાહ્મણે જનોઈ ધારણ કર્યા પછી વેદાભ્યાસ કરવો અને બ્રહ્મચર્ય વૃત્તપાળવું, શુરૂની નેવા કરવી, બીજાનું કાઈ જોઈ અદેખાઈ ન કરવી અભ્યાસ પૂરો થતા અને યુવાન અવસ્થા થતા અભ્યાસ કરાવનાર શુરૂને દક્ષિણા આપી ગ્લ લઈ ઘેર આવી યોગ્ય સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરી ગૃહસ્થાશ્રમ ધારણ કરવો અને નિતિને રસ્તે શુદ્ધ ગૃહસ્થ ધર્મ પાળવો ઇર્શ્યા, દ્વેષ, પરનિદા, અદેખાઈ, ક્રોધ વગેરે તજવા પત્રી પુત્રને ઘેર પુત્ર જોઈ મોત્રી ઉમર થતા વાનપ્રસ્થ થવું આ આશ્રમમાં ઘરનો મ્વાર્થમય વ્યવહાર છોડી પરમાર્થમય વૃત્તિ

રાખવી એટલુંજ છે બાકી બધું ગૃહસ્થાશ્રમ જેવુંજ છે, સ્ત્રી પોતાની હોય છતાં તેનાથી પણ અલગ રહેવું. પછી વિશેષ વૃદ્ધાવસ્થા થતાં સ્વાર્થ અને પરમાર્થ બન્નેનાં કામ છોડી કેવળ ઇશ્વર પરાયણ ન રહેવું. આને સન્યાસ કહે છે અર્થાત્ વ્યવહાર, ઉપાધી, રાગ, દ્વેષ વગેરે સર્વ તજવાં એજ સન્યાસ. શુકદેવજીએ પૂછ્યું કે શાસ્ત્ર ભણવાથી મળેલ જ્ઞાન તથા અનુભવથી મળેલ વિજ્ઞાનથી પૂર્ણ થયા પછી ખીજા આશ્રમો ગૃહસ્થ વગેરેની જરૂર છે ? એકજ પ્રશ્નચર્ચા કે સન્યાસથી ન ચાલે ?

આના જવાબમાં જનકરાજાજી કહ્યું કે પ્રથમ એ વાત છે કે પુસ્તક વાંચ્યાથી પોતાની મેળે જે જ્ઞાન થાય છે તે ગમે તેવું તોપણ અધુરું સમજવું. શુદ્ધ વિના કોઈ દીવસ જ્ઞાન થતું નથી માટે એકલો અભ્યાસ પોતાની મેળે કરવો એ તકન નકામો છે, પણ એક શુદ્ધ કરી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે અધ્યયન કરવું. અને તેમની પાસેથીજ અનુભવ લેવો તોજ સફળ થાય છે. શાસ્ત્રના જે માગે છે તે ધરાગર યોગ્ય છે માટે ગમે તેવો અનુભવ હોય તો પણ કમ પ્રમાણે આશ્રમના સેવનની તો જરૂરજ છે. અને દરેક આશ્રમમાં મનોવૃત્તિ સ્થિર અને નિર્મળ રાખવાથીજ પાવત્ર આશ્રમ પાળી શકાય છે.

જેનાથી કોઈ ભય પામતું નથી. અને જે પોતે કૃપાથી ભય પામતો નથી ને સાવધાન રહે છે, સ્થિર મન રાખે છે, તે ગમે તે આશ્રમમાં હોય છતાં તે કેવળ પ્રદક્ષિણ છે. વળી જે કોઈમાં પણ પાપ નબર કરતો નથી ત્યારે તે પ્રદક્ષિણ થાય છે સુખ દુઃખ, ટાઢ તડકો, સાઈ નરસુ, એ બધામાં જેને સમાન ભાવ છે તે પ્રદક્ષિણ પામે છે. હે શુકદેવજી, આ સર્વ શુભો હું તમારામાં જોઈ છું, તેથી તમે તો પ્રદક્ષિણજી છો છતાં તમે તમારા સ્વરૂપને શંકાને લીધે જોઈ શક્યા નથી, માટે તમને સંશ્રય છે. એ તમે અંતરદૃષ્ટી કર્યો તો તમે તમને ઓળખ્યો આપ તો તર્યો છો

વળી ગમે તેવો સિદ્ધ હોય છતાં તેને શુરૂ કરવાની જરૂર છે માટે આપ સિદ્ધ છતાં પિતાના વચનથી મને શુરૂ કરવા માટે પધાર્યા છો, તો મારે જણાવવાનું કે; મારા વચનને શુરૂ કરી આપ આપના સ્વરૂપને દેખો એટલે જે પ્રહારોજ આપનામાં છે તે જોઈ શકશો. તમોલોલુપનથી પણ સ્થિર છો, તમને કયામા પણ તૃષ્ણા કે મોહ નથી. એ સર્વ મેં આપની પરિક્ષા લઈ ખાતરી કરી છે માટે આપ પધારો આપ સિદ્ધજ છો. જનકનું આ વચન સાંભળી અંતર દૃષ્ટી કરતાં પ્રહારસ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું. પછી તેને પ્રણામ કરી, રજા લઈ, ત્યાંથી પધાર્યા. અને અનેક પર્વતોપર યઈ, ફરતા, ફરતા, વ્યાસજી (પિતાજી) પાસે આવ્યા. અને જનકરાજથી પોતાને પૂછું મતોષ થયો તે વાત કરી પિતાની પાસે રહી શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવા લાગ્યા. પછી જ્યેષ્ઠ વખતે દિવ્ય ગતિ કરી, કેવળ પ્રહારશાને પામેલ શુકજી, આકાશમાર્ગે સર્વ સ્થળે ફરવા લાગ્યા તેથી પુત્રને ન જોતાં; વ્યાસજી પુત્ર પ્રેમથી વિહ્વલ બન્યા અને તેને જોળવા નિકળ્યા. જોમાં શુકને આવતા જોઈ અપ્સરાઓ, ગંગાજીમાં સ્નાન કરતી હતી તે શરમાણી નહિં. પણ વ્યાસજી પધારતાં શરમાઈ જઈ છુપાવા લાગી. ત્યારે વ્યાસજી ખેદવા કે મારાથી શરમાઓ છો ને મારા પુત્રથી કેમ ન શરમાયાં ? ત્યારે શ્રીઓએ જવાબ આપ્યો કે આપને મંસારલાવના છે અને પુત્રને સંસાર લાવના અગર આ શ્રી અને આ પુરુષ જે બેઠાવના પણ નાશ પામી છે પછી તેની શરમ કયાં રહી ? આ વાત સાંભળી પુત્રની અદ્ભુત લાવનાથી સંતુષ્ટ થયા. પણ મગવાની ઉત્કંઠા બહુ વધી. પછી ગંકરે પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે તમને છાયા શુકનાં દર્શન થયે તેથી મતોષ માનજો તમારો પુત્ર મહા તપસ્વી અને પરમ યોગી છે માટે ઈશ્વર સમાન સર્વવ્યાપક છે જોમ જાણજો શંકરના આ વચનથી છાયા શુકનાં દર્શન થતાં વ્યાસજીને મતોષ થયો અને પછી સ્થિર રહ્યા.

શ્રી નારાયણીય.

નારદ પંચરાત્ર.

ધર્મરાજાએ લીખમદ્વાદને પૂછ્યું કે સન્યાસી કે કોઈ પણ આશ્રમવાળો કે મને તે વર્ણનો હોય તે સર્વેં જો કયા દેવની ઉપાસના કરવાથી મોક્ષ અર્થાત્ ઉત્તમ ગતિ મળે તે મને કૃપા કરીને કહો.

આના જવાબમાં લીખમદ્વાદએ જણાવ્યું કે તારો આ પ્રશ્ન બહુ ગહન છે અને સર્વને બહુ ઉપયોગી છે. હું તને જો ખુલાસો આપું છું, પણ તારા જેવા સંપૂર્ણ લાવનાવાળાનેજ જો ખુલાસો આપી શકાય. જોકે વખતે બદ્ધીકાશ્રમમાં બિરાજમાન રહેલા નર નારાયણ પાસે નારદજી દર્શનાર્થ પધાર્યા, ત્યારે તે સધ્યાવંદન વગેરે કરી કાંઈ જપ અને ધ્યાન કરતા હતા, તે જોઈ, નારદે પૂછ્યું. જો દેવના દેવ ! જગતની ઉત્પત્તિ અને પોષણનું સ્થાન હું આપનેજ ગણું છું. ત્યારે આપ આ ધ્યાન, કેનું કરો છો ? તેવળી તમારાથી બીજાં દેવ કોણ છે કે જેનું આપ ચિંતવન કરો છો તે કૃપા કરી મને કહો. આના જવાબમાં નરનારાયણે જણાવ્યું કે અમે જેનું ધ્યાન કરીએ છીએ તે, પ્રકૃતિથી પર છે એ અનાદિ છે, અવ્યકત ચિત્ સ્વરૂપ છે, પૂર્ણ પ્રકાશવાન છે. એ પ્રકાશ, સૂર્ય અને ચંદ્રના પ્રકાશથી જુદોજ છે.

नतद्रुमासयते सूर्यो नक्षत्रांको नपावकः

यद्भ्रમ્યमाननिवर्तते तद्धाम परमं मम ॥

જ્યાં સૂર્ય અને ચંદ્ર કે અગ્નિનું તેજ પોચી શકતું નથી એવું તેનાથી જુદું મહાન અવિનાશી તેજ છે, કે જે તેજ પાસે જતાં પુનરાગમ (પાછું આવવાનું) નથી હોતું તે પરમ તેજનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ. એ અવિનાશી બ્રહ્મ સનાતન દેવ, એવેત દ્વીપમાં વિરાજે છે. હે નારદ ! તેમની પાસે વસનારા પુન્યાત્મા જીવો ને ઇન્દ્રિયો હોતી નથી. આહાર, શ્રવણ કે જેવા માટે ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ હોતો નથી, પણ અતિન્દ્રિય ઇન્દ્રિયોથી આગળ ગતિ કરનારું તત્ત્વોમય જીવોજ ત્યાં જઈ શકે છે તેનાં દર્શન

મહાદુર્લભ છે પરંતુ તમને જરૂર તે પ્રભુદર્શન આપશે તે પવિત્ર
 ભવેનો દિવ્ય અવાજ છે. કાળરૂપ ચણાને ચાવી જનાર છે,
 અર્થાત્ રૂતુ, માસ અને સંવત્સરરૂપ કાળને ચાવનારા અને પીજનારા
 છે એટલે કાળ તેને બાધ નથી કરી શકતો તેવા છે. ધર્મરાજાએ
 પૂછ્યું કે આપ કહો છો કે એ ભવને ઇન્દ્રિયો નથી. આહાર નથી
 એને ચેષ્ટા નથી, છતાં કેવે છે, કાળને ગળે છે, આ અદ્ભુત સ્વરૂપ-
 વાન કેવી રીતે થયા ? આ વાત તો ઉંઠા લેઢવાળી છે તો મારે તે
 સાંભળવાની ઇચ્છા છે.

શીખ પિતામહે જણાવ્યું કે એ એક ઐતિહાસીક વાત
 જણાવું છું તે જો કે, મહત્ તત્ત્વ, અહંકાર અને પાંચ તત્ત્વો એ
 સાતેના અવતાર રૂપ મરીચી, અત્રિ, અંગીરા, પુલસ્ત્ય, પુલહ,
 કૃતુ અને વસી એ સાત ઋષિઓ કે જે, ચિત્ર શિખંડી
 નામથી જોળખાય છે તે અને આઠમા બ્રહ્મા છે. આ સાત
 ઋષિઓએ ઘણા વર્ષો સુધી તપ કરી નારાયણ દેવને પ્રસન્ન
 કર્યા ત્યારે પ્રસન્ન થઈ તેણે સરસ્વતિને આજ્ઞા કરી એટલે તે સાતેના
 હૃદયમાં વસતાં તેમણે ઇશ્વરનું ઉત્તમ આરાધન રૂપ પંચરાત્ર
 નામનું શ્રી નારાયણનું ઉપાસના શાસ્ત્ર રચ્યું કે જે શાસ્ત્ર, ધર્મ,
 અર્થ, કામ અને મોક્ષને આપનાર તથા તમામ વર્ણ અને આશ્રમને
 ઉપયોગી થઈ પડે તેવું બનાવ્યું. પછી શ્રી નારાયણ ભગવાને તે
 ચિત્ર શિખંડી ઋષિઓને જણાવ્યું કે સર્વ શાસ્ત્રોમાં ઉત્તમમાં
 ઉત્તમ પ્રમાણુભુત અને મારા સ્વરૂપને જોળખાવનાર આ શાસ્ત્ર
 ગણાશે અને એ શાસ્ત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આરાધન કરતાં હું
 તત્કાળ દર્શન આપીશ આ શાસ્ત્ર બૃહસ્પતિ તમારી પાસેથી
 જાણશે અને પછી તેની પાસેથી એક રાત્ર કે જે વસુ યજ્ઞે તે જાણશે
 અને પછી તેનો પ્રચાર થશે.

.. આમ કહી, પ્રભુ અંતર્ધ્યાન થયા પછી, તે શાસ્ત્ર, ઋષિઓએ
 પ્રમાણરૂપ ગણ્યું પછી કાળે કરીને હ્રસ્પતિ, જન્મ્યા ત્યારે, તે

શાસ્ત્ર તેને સમજાવ્યું અને પછી તેણે તેના એક શિષ્ય બનેલા, પરિચર નામના રાજાને જણાવ્યું તે રાજા મહાન ધર્માત્મા હતા, અત્યંત પ્રભુની સેવામાં પરાયણ હતા, કોઈ દીવસ જુદું ખોલતા ન હતા, તેનું પુન્ય અતિશય વધી ગયેલ હતું. ઇન્દ્ર પણ એ રાજાને માન આપતા હતા. તે બૃહસ્પતિને શરૂ કરી, તેના ઉપદેશ પ્રમાણે પંચરાત્રનાં સ્તોત્ર પ્રમાણે શ્રી નારાયણની આરાધના કરતા હતા. અને સેવા પૂજન કરતા હતા. એ રાજાએ એક વખત મહાન યજ્ઞ કરવા માટેલો તેમાં શ્રી નારાયણ દેવને નૈવેદ્ય ધર્યું અને બહુ આરાધના કરી ત્યારે, શ્રી નારાયણ દેવે, તે પરિચર રાજાને જ દર્શન આપ્યું પણ ખીજા કોઈને દર્શન ન થયાં અને નૈવેદ્યનું લોગ્ન પ્રભુએ કર્યું. તેથી બૃહસ્પતિને દર્શન ન થવાથી તેણે ક્રોધ કર્યો, આથી તે યજ્ઞમાં આવેલ, કુશ્વ આદિકૃષિઓ અને પ્રજાપતિના પુત્ર એકત, દ્વિત, અને ત્રિત ઋષિઓએ કહ્યું કે, અમે તપ, વૃત, ઉપવાસ કરીને થાક્યા, ઋગ્વેદદ્રીપ સુધી જઈયાવ્યા છતાં અમને દર્શન થયાં નથી. તો એ દેવનાં દર્શન થવાં બહુ દુર્લભ છે એ તો કેવળ ભકિત અને આરાધનથીજ અત્યંત કૃપા થાય, તોજદર્શન આપે છે માટે દર્શન ન થાય તેનો ખેદ કે ક્રોધ ન કરતાં ભકિત કરશે તોજ દર્શન થશે આવાં વચનો કહેવાથી બૃહસ્પતિ શાંત થયા.

તે પરિચર રાજાની એક ભુલને પરિણામે પૃથ્વીના નિચેના ભાગમાં રહેવાનો વખત આવ્યો તે એકે એક સ્થળે દેવો અને ઋષિઓનો વાદ થયો તેમાં યજ્ઞમાં હિંસા નજ કરવી એ મત ઋષિઓનો હતો અને હિંસા કરવી એ મત દેવોનો હતો આ માટે આ પરિચર રાજા પાસે ન્યાય કરાવ્યો તેમાં તેણે દેવનો પક્ષ ખોટી લાલચથી લીધો તેથી તે જુઠાપણાથી ઋષિઓએ થાપ આપ્યો. આમ ક્રૂર હિંસા માટે મત આપવા રૂપ માત્ર વાણીના દોષથીજ અધોગતિ થઈ, તો હિંસા કરનારની કંઈ સ્થિતિ થાય તે વિચારવું. અર્થાત્ હિંસા ન કરવી એજ ઉત્તમ પક્ષ છે આ પ્રકારના વાણીના દોષ માત્રથી ખરાબ

સ્થિતિ થયા છતાં તે રાજાએ લકિત ન છોડી અને અખંડ ઉપાસના, સેવા કરવાનું બરાબર રાખેલ હોવાથી તે દોષમાંથી મુક્ત થતાં, શ્રી ભગવાને ગરૂડને આજ્ઞા આપી એટલે ગરૂડે તેને દોષના ખાડામાંથી બહાર કાઢ્યો. અર્થાત્ અધોગતિમાંથી પ્રભુની લકતીથી બચાવ થયો અને શ્રેષ્ઠ ગતિ પામ્યા.

આવિ રીતે જે પંચરાત્રના આરાધનથી એ રાજાનું કલ્યાણ થયેલ તે પંચરાત્રના મંત્રો પોતાના ગુરૂ શ્રી નરનારાયણ પાસેથી શીખી નારદજી, તે પ્રભુનાં દર્શન કરવા માટે એત દ્વીપ તરફ ગયા (મન પ્રભુના ઉજ્જવલ ધામમય થયું) ત્યાં જઈ પ્રભુનું આરાધન કરવા માંડ્યું. એટલે અત્યંત પ્રકાશમાન એત દ્વીપપતિ (ઉજ્જવળ તેજોમય દેવનાં દર્શન નારદે કર્યાં અને પછી સ્તુતિ શરૂ કરી કે.

હે લોક શાક્ષી ! દેવના દેવ ! વ્યક્ત અને અવ્યક્તરૂપ આપ અવિકારી પરમ તેજોમય છો, આપ સનકાદિરૂપ છો, બૃહસ્પતિરૂપ છો, ઇન્દ્રરૂપ છો, વાયુરૂપ છો, ગાયત્રી છંદરૂપ છો, યજ્ઞના અંગરૂપ ઉપસ્થ દેવ છો, આપનું અત્યંત બળ, ક્રોધથી જાણી શકાય નહિ તેવું છે, આપ યજ્ઞરૂપ છો, પંચ રાત્રના શાસવડે ઓળખાઓ એવા છો, અમૃતરૂપ છો, શાંતિ, ઘુટી અને પ્રહીપ્રદ છો, ઉપનિષદરૂપ છો, વિશ્વ કર્તા હો, વિશ્વ લર્તા છો, અનાદિ છો, લક્ષ્મિના નિવાસ, વિદ્યાના નિવાસ; કાંતિમય, વિદ્યામય; બુદ્ધિમય; અને પરમ આનંદમય છો. ચિત્ર શિખંડી મુનીરૂપ છો, પ્રાણભૂપ્રિય છો. હું આપનાં આ દિવ્ય સ્વરૂપનાં દર્શન માટે આન્યો છું. તે દર્શન આપી મને કૃતાર્થ કર્યો છે.

નારદની આ સ્તુતિથી પ્રભુએ જે દર્શન આપ્યું એ એવું અદ્ભુત હવ્વું કે પુણું ભકત વિના તે દર્શનજ કરી શકે નહિ. અને દર્શન થાય તોપણ એ સ્વરૂપને સમજી શકે નહિ. ચંદ્ર, સૂર્ય, અને અગ્નિનો પ્રકાશ પુણું જળકતો હતો છતાં તેથી જુદા પ્રકારનું

અદ્ભુત તેજ હતું. કાંઈક સ્ફાટિક જેવું, કાંઈક શ્યામતાવાળું, કાંઈક સુવર્ણ જેવું, વળી અત્યંત પ્રકાશમય, આપું અમાપ, અવર્ણનીય દર્શન, નારદે કયું. કે જે કોઈને દર્શન થતાં નથી. હજાર હાથ, બાહુ, ચરણ વગેરે અવયવોનાં દર્શન માય. વળી માત્ર તેજ જ દેખાય. મુખથી આયત્રીનો ઉચ્ચાર સંભળાતો હતો. નારદ મુનીએ ચરણમાં નમન કરતાં શ્રી લગવાન જોયા કે એકત્રિંશદિત અને ત્રિંશદિત નામ ના ઋષિઓ મારા દર્શન કરવાને આવે છે તેને મેં દર્શન નથી. આખ્યાં પણ તમને દર્શન આખ્યાં તેવું કારણ એ કે તમોએ મારા અવતાર રૂપ નર નારાયણને શુદ્ધ કરી તેમની ઉપાસના દ્વારા લકતીતું સ્વરૂપ જાણી લઈ તે પ્રમાણે તમો ખરા લકત બન્યા છો અને ત્રણ શુભથી બહાર નિર્ણય સ્વરૂપી છો. આમ જે પૂરા લકત બને છે તેને જ હું દર્શન આપું છું.

જે સ્વરૂપ તમે જોયું તે સ્વરૂપને વાસુદેવ કહે છે. એ સર્વના અંતરાત્મા સાક્ષીભુત છે. અને તેજ દેવ માયાને આધીન થઈ, જીવરૂપ બની શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. માટે તે શેષ અર્થાત્ સંકર્ષજીરૂપે જોવાખાય છે. અને તે જીવ ધારણા ધ્યાન અને લકતીના યોગે સતત્કુમાર (જીવનમુકત) બને છે, એ જીવના મન નામના તત્વ કે જે, મંકરૂપ વિકરૂપ વગેરે સૃષ્ટીના બધેનો છુટવાના સાધનભુત બને છે તે મનને પ્રવૃક્ષ એવું સ્વરૂપ જાણવું અને તેનાથી આગળ વધી મોહ પમાડનાર, પારકું પોતાનું લાન કરનાર જે અહંકાર છે. તેને અનિરૂદ્ધ સ્વરૂપ જાણવું. આ વાસુદેવ (પરબ્રહ્મ) સંકર્ષજી (જીવ) પ્રવૃક્ષ (મન) અનિરૂદ્ધ (અહંકાર) એ ચાર મળીને માર્ગ ચતુર્વિંશ સ્વરૂપ છે અર્થાત્ એજ વાસુદેવ, જીવ સ્વરૂપે સંકર્ષજી બને છે. મન સ્વરૂપે પ્રવૃક્ષ બને છે અને અહંકાર રૂપે અનિરૂદ્ધ બને છે તેમાં ત્રણ સળવળ સ્વરૂપો છે અને વાસુદેવ (પરબ્રહ્મ) રૂપ

૧ સત્વગુણી ૨ સત્ત્વે રતેજ્જીવ એ જે સુષુપ્તાજી ૩ મત્વરજ અને તમ જે ત્રણ સુષુપ્તાજી.

જે સ્વરૂપ છે તે નિર્ણય છતાં સગુણરૂપે તમારા જેવા શ્રેષ્ઠ લોકતોનેજ દર્શાન આપે છે. મને આ રૂપે જોવાથી હું દ્રષ્ટિથી જોવાઇ શકું છું એમ માની નથી પણ દૃષ્ટી બહારની વાત છે. મારી ઇચ્છા પ્રમાણે દૃષ્ટીમાં આવું. અને પાછો ન પણ દેખાઉં. તું પોતે મારું જે રૂપ જીવે છે તે મારી માયાને લીધેજ જોઇ શકે છે. અર્થાત્ માયા શિવાય બ્રહ્મના દર્શાન થાયજ નહિં. મારી પાસે અગીયાર રૂપોને તું જો, તથા અશ્વિનિ કુમારો છ અશ્વર્યા ને મુર્તિમાન તું જો, અને મારી પાસેજ રહેલ લક્ષ્મીને જો, મારે વિશે રહેલ સમુદ્ર, સરોવર, નદિઓ, સૂર્ય, ચંદ્ર, આકાશ, પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, ઈંદ્ર, વગેરે દેવો, વસુઓ એ બધું જોવા માટે મેં તને દિવ્ય ચક્ષુ આપી છે માટે જોઇલે. ઓ પ્રવિત્રાત્મા નારદ ! આ જે સ્વરૂપો તું જીવે છે તે પરથી તારે જગતમાં પવિત્ર કર્મ ઉપાસનાનો ઉપદેશ આપી, જે આવી ઉપાસના (લક્ષ્મી) કરે તેને જરૂર આવાં મારાં વિશ્વરૂપ દર્શાન થાય. એવું જગતને લાન કરાવજે. હું વરાહ (ઉત્તમ ચક્ષુસ્વરૂપ) બની અભિમાનના સમુદ્રમાં ડુબતી પ્રથ્વીનો જ્ઞાનમય બની અજ્ઞાન રૂપ હિરણ્યાક્ષનો નાશ કરી ઉદ્ધાર કરું છું. વળી ધર્મરૂપ પરમ-તત્ત્વનો નાશ કરનાર હિરણ્યકશિપુને નૃસિંહરૂપે હણું છું.

હાર આદિત્ય સ્વરૂપ પરમ તેજસ્વી વામનરૂપે દાનરૂપ વિવેક કરનાર છતાં વિવેકને લલનાર બલિરાજાને શાસન કરું છું. એમજ પરશુરામને રામરૂપ લઈ છું અને પૃથ્વીનો હાર ઉતારવા માટે કૃષ્ણ અને અર્જુનરૂપ (નરનારાયણ) અવતાર લઈ પૃથ્વીનો હાર ઉતારનાર હુંજ છું. આવી રીતે નારદને સફળોષ આપી પ્રભુ અંત-ધ્યાન થઈ ગયા.

નારદજી પણ આ સ જોષ સાંભળી તથા મહાતેજ સ્વરૂપ દર્શાન કરવાથી બહુ સંતુષ્ટતા બદ્ધીકાથમમાં ગયા. આવી રીતે આ ચાર વેદ અને સાંખ્ય તથા યોગ સ્વરૂપ આ પંચરાત્ર નામનું વર્ણન તેમજે સાંભળ્યું અને નારદ પંચરાત્ર કહે છે આ મહાન ઉપનિષદ

પ્રજ્ઞા વગેરે સર્વે દેવોએ સાંભળ્યું. અને પછી જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયું. આ સર્વ શાસ્ત્રમાં સારમાં સારરૂપ ઉત્તમ આખ્યાન કહ્યું જે જે સાંભળે તેને શ્રી નારાયણનાં દર્શન થાય અને મોક્ષ પદવી મળે આ આખ્યાનનો નિત્ય પાઠ કરે તે સંસારના બંધનથી છુટો થઈ ઉત્તમ ગતિને પામે અને જેની જે ઇચ્છા હોય તે ઇચ્છા ફૂળી ભુત થાય.

હે યુધિષ્ઠિર ! આનો તારે નિત્ય પાઠ કરવો અને જે નારાયણનું પૂજન કરવું. જે તમારા બધુરૂપ છે અર્જુનના સખા છે તેજ જે નારાયણનો અવતાર છે માટે તેની સેવા કરવામાં ભૂલ ન કરવી જે મારી આસ લલામણ છે.

દીવસ પૂરો થતાં હાદાની રજા લેતા પહેલાં અર્જુનને ભક્તિ રસમય ભજન ગાવાની આજ્ઞા થતાં તેણે શરૂઆત કરી.

ત્રોટિક. છંદ.

નારાયણ રખવાલ અમારો જખમારે સહુ જગત બિચારું. નારા. ટે.
સૂર્ય ચંદ્ર મંગળ બુધ ભાગવ શની રાહુનું જોર ઘણું રે;
જોકે કૃપાધન હોય સહાયક તો સઘળાને તુચ્છ ગણું રે. નારાય.
વિવિધદશાના વિપરીત થોભે શિરપર કદ પડે કદી ભારી;
સ્વામ ચરણમાં લીન થવાથી આખર રક્ષક થાય મુરારી. નારા.
ઢોપ કરે કદી કૂપ મહાત્મ્યમ શત્રુ ભયંકર ઘાત કરે રે;
હોય કૃપા કદી શ્રી ગિરિધરની તો ભલે જગત બધું વિકરે રે નારા.
હોય મહા બળવાન જગતમાં પ્રભુ આગળ તે છેક બિચારો;
હામોહર નથી પ્રભુથી બળિયું જે ચરણો મહિં લીન થનારો. નારાય.
ભજન પૂરું થતાં રજા લઈ સર્વે પધાર્યા.

દિવસ માતમો.

અનુશાસન

પ્રાતઃકાળ થતા પાચે પાંડવો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુની આથે દાદાશ્રીની પાચે
પધાયો. કુશળ પ્રશ્ન પુછી બેઠા સર્વે ઋષિમંડળ તથા અન્ય રાજાઓ
પણ આબ્યા ને બેઠા. અર્જુનને આજ્ઞા થતાં ભજન શરૂ કર્યું.

આશાવરી.

આપો તો પ્રભુ પૂરણ આપો;

અપૂર્ણ આશુ નથી કામતું કાપોતો દુઃખ પૂરાં કાપો. આપો.

મહુતપણું આપીને મુજને નિડર કરે તો જીવો કરજો.

પ્રહ્લાદની મમ બળતા દવમા પડતા નિડર પણ ઉર ધરજો. આપો.

રનેડ ભકિત રમ અંતર ભરિને પ્રહ્લાદ મમ અમીરસે ભિંગવો,

આળગ આ પ્રગાડ થંભને ફાડીને પ્રભુ બહારે આવો. આપો.

કામી આપ બનાવોતો પ્રભુ શુદ્ધ કામ અમ હૃદય જગાવો,

વૃજ્જન મમ ધર કામ તળવી, આપ ચરણમા લીન કરાવો. આપો.

ભક્ત મુદાગા મમ ગળી મુજને આપોતો અદબક ધન આપો,

આ દુનિયાની ગરજ તળવી ભવના સંકટ મધળા કાપો. આપો.

અર્જુન મમ મુજ મખા બની હરિ આ મુજ રથેતું રક્ષણ કરજો,

ઇન્દ્રિય હુયની લગામ ગ્રહીને વિપરિત ગતિ તેની પરહરજો. આપો.

અવર કશાની ગરજ ન મારે અંતરમા નિજ ચરણ ધરાવો,

જોકે ચરણ રજની છે આશા દામોદર પરિપુર્ણ કરાવો. આપો.

ભજન પુરૂ થતા ધર્મ રાજાએ દાદાને પુછ્યું દાદા ! ! ગૃહસ્થા
શ્રમીતું મુખ્ય કર્તાવ્ય શું ? કે જે કરવાથી શ્રી પ્રભુ પ્રસન્ન રહે.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જણાવ્યું કે કોઈ પણ આપણે ઘેર પધારે
તેનો મીઠાં વચનથી, તનથી, મનથી, અને ધનથી, હરેક રીતે
સત્કાર કરવો અને ન્યાયને રસ્તે સેવા કરતા, આવનારને સંતોષ

મળે તેમ કરવું. અર્થાત્ અતિથિનો કોઈપણ પ્રકારે સત્કાર કરી તેને સતોષ આપવો એ ગૃહસ્થાશ્રમીનો મુખ્ય ધર્મ છે આમાટે એક વ્યાખ્યાન કહું છું.

સુદર્શન નામનો એક મહાન તપસ્વી રાજા હતો અને તેને જોધવતી નામની સ્ત્રી હતી. તે હુમેશાં જંગલમાં વસતો અને અતિથિની સેવા કરવી, જોજ મહાન ઇશ્વર પૂજન છે. જોમ ગણુનો અને પોતાની સ્ત્રીને જાણાવેલ કે આપણે ત્યાં જે કોઈ પધારે અને એ જે માગે તે આપીને સતોષ કરીશ તોજ તારૂં પતિવ્રતાપણું સફળ થશે અને તોજ પ્રભુ સંતુષ્ટ થશે અને મૃત્યુને જીતિશ.

આવી રીતે અતિથિ સત્કાર કરવો જોજ મોટું વૃત્ત જોજ ઇશ્વર સેવા અને જોજ તપ. અર્થાત્ સર્વ પ્રકારનાં પુન્ય એ જોજજ કર્તવ્યથી મળે છે એવી તેને દૃઢતા તે કામમાં હતી. આવી દૃઢતા વાળા આ રાજાએ મૃત્યુને જીતી લીધું હતું. તેથી કાંઈ પણ બુદ્ધની રાહ જોઈ મૃત્યુ કાળજંડ લઈ તે પાછળ જ ફરતું હતું પણ તેના અતિથિની તનમનથી મહાન કર્તવ્ય સેવાના મહાન તેજથી તેને બાધ કરી શકતું ન હતું.

એક દીવસે તે રાજા તેની સ્ત્રીને અતિથિ સેવા કરવાની ભલામણ કરી જંગલમાં ગયો. તેવામાં પાછળથી કોઈ બ્રાહ્મણ તેને ત્યાં આવ્યો. પતિની આજ્ઞાથી જોધવતી સ્ત્રીએ તે અતિથિને ઘરમાં પધરાવી શાસ્ત્રવિધિ અંભણે જેમ દેવની પૂજા કરે તેવી રીતે પૂજા કરી, ચરણ ધોયા અને ચરણુવું જળ પોતે પીધું. પછી નેવેથ ધરી, આરતી ઉતારી પુષ્પાંજલી અર્પણ કરી ચરણમાં દંડવત પ્રણામ કરી એ હાથ જોડી વિનતી કરી કે મહારાજ! હવે શી આજ્ઞા છે? આપની શી સેવા કરૂં ?

ત્યારે તે બ્રાહ્મણે કહ્યું મારે તારી અંગ સેવા જોઈએ છીએ, તે સ્ત્રીએ શુદ્ધ હૃદયથી અતિથિ: પુરુષોત્તમ અતિથિ એ પ્રત્યક્ પુરુષોત્તમ ઇશ્વરજ છે અને તે જે કહે તે પ્રકારની સેવા કરવી એમાં જરા પણ કોષ ન ગણવો એવી પોતાના પતિની આજ્ઞા હોવાથી તેણે

જે કહ્યું તે કબૂલ કર્યું અને નમ્રતા પૂર્વક જણાવ્યું
 કે કૃપાળુ મહારાજ ! હું આપ બ્રાહ્મણ છો એમ નથી માનતી પણ
 શ્રી હરિ છો એમ માનું છું અને તેથી આપના સમાગમથી હું
 મહાન પવિત્ર જ બની જવાની, એવાં મારાં લાગ્ય કયાંથી કે મને
 પ્રભુનો સમાગમ થાય હું આપની સેવાથી આ લોકને છતિ અને
 સત્ય લોકને પણ છતવાથી લાગ્યથાળી બનીશ. આજ મારે મંગળ
 દીવસ છે. આજ મારા જીવનનો ઉદય થયો અર્થાત્ મારું મનુષ્ય શરીર
 પરમ તેજમય અને પવિત્રના સમાગમથી પવિત્ર થવાનો સમય
 આવ્યો. મારાં મોટાં લાગ્ય. આમ કહેવાથી તે બ્રાહ્મણ તેના શરીરને
 સ્પર્શ કરે છે. ઘરમાં બંને જણાં છે. જરા પણ દોષની શંકા જ નથી
 પણ સ્પર્શ થતાંની સાથે જ અતિશય આનંદ, અતિશય તેજ, અતિ-
 શય બળ, અને દિવ્ય શક્તિ તે સ્ત્રીમાં આવી. એવામાં તેના પતિ
 પધાર્યો પણ આ બ્રાહ્મણની મેવામાં તત્પર રહેલી તે સ્ત્રી પતિની
 સામે જઈ ન શકી. ત્યારે તેની પાસે આવી પતિ કહે છે. કે આ
 શું ! ! ! હું તારામાં આજ અતિશય તેજ દેખું છું. તારી પાસે
 મુર્તિમાન દિવ્ય પુરૂષને જોઈ છું તને જોઈ મને અત્યંત આનંદ
 આવે છે, અતિથિ વૃત્ત જે આજ સુધી તેં પાળેલ છે તે તારું આજ
 સફળ થયું; એમ હું જોઈ છું. તારા વપનું, વૃતનું અને અતિથિની
 સેવાનું તેજ અત્યંત તારામાં આજ ઝળકી રહ્યું છે. આજ હું તને
 મનુષ્ય શરીરવાળી નથી જોઈતો પણ તારું શરીર દિવ્ય, પ્રકૃતિકૃત
 અને શ્રી કૃષ્ણ રૂપ બન્યું છે એવું જ દેખું છું. તારા મહાન તેજથી
 મારી આંખ મિંચાઈ જાય છે. અને તે પવિત્ર અતિથિ પૂજન અને
 સેવા કરી આજ મારું જીવન પણ સફળ કર્યું એમ હું માનું છું,
 તારી પાસે કેમ મહાન દેવ ઉભા છે પણ તે કેણ છે ! એહું જાણી
 શકતો નથી. પણ તેણે તારું શરીર દિવ્ય અને પવિત્ર કર્યું છે. ઓ
 પ્રભુ ! આપે મારી સ્ત્રી, મારું ઘર અને મારું જીવન, પાવન કરેલ
 છે માટે હું પ્રણામ કરું છું. મને લાન કરાવો કે આપ દેખાવમાંતો

પ્રાદાણ લાગે છે. પણ આટલો પ્રકાશ, દેવનો જ હોય. પ્રાદાણે જવાબ આપ્યો, હું પ્રત્યક્ષ ધર્મ છું. તારી સ્ત્રીનો સ્પર્શ ધર્મ જ કરી શકે એ તું નહીં સમજાવે, તારી સ્ત્રી ના પતિવ્રતાના તેજથી અને શુદ્ધ આચરણથી તેમજ અતિથી પૂજનના પરમ પૂન્યથી અધર્મ તો બળીને લસમજ થઈ જાય. અર્થાત્ હું પ્રાદાણથી રૂપધરીને આપ્યો છતાં નિર્દોષ ભાવથી અને શુદ્ધ ભાવનાથી મને સ્ત્રીહરિજ્ઞ ગણીને જે મારી પૂજા કરી અને જે મારો સ્પર્શ કર્યો એ મારા (ધર્મના) સત્કારથીજ તેણું આણું દિવ્ય સ્વરૂપ થયું છે. જો મારો સ્પર્શ કરતાં જરાપણ શંકા કરી હતા તો તેને જે બાતના દોષ લાગત એકતો ધર્મનો તિસ્ત્કાર કરવો તે, તથા અતિથિને નિરાશ કરવો એ જે પાપથી કરેલાં પૂન્ય માત્ર નાશ પામત.

અતિથિ ચેન્ન મમ્મા શો મૃહાત્પ્રતિનિર્વર્તતે
સતત્સ્મૈ દુષ્કરત્ત્વા પૂણ્ય માદાય મચ્છતિ

ઘેર આવેલ અતિથિ નિરાશ થઈ પાછો જાય તો તે ઘરનાં પૂન્ય લેતો જાય છે અને પાપ શુકતો જાય છે. આમ કહી તે સ્ત્રીધવતી સ્ત્રીને કહ્યું કે બહેન ! ધર્મની બહુ વિચિત્રતા છે, દુનિયાની દૃષ્ટીએ જે વિચિત્ર દેખાય તેમા સૌને બહુ વિચારવાનું રહે છે અને તે-પણ વિચારીનેજ કરવું, નહિં તો અર્થને, અનર્થ થાય. તમે તો મારી પવિત્ર ભાવના સેવાથી કરી અને જે ધર્મ સ્વરૂપ હોય તે તો ધર્મના માર્ગજળ જતાવે પણ મારે કહેવાનું એકે જે ધર્મકાર્ય અધર્મરૂપ આપણને લાગે તો તે દુનિયાનો પણ પૂરો વિચાર કરીને ન્યાયથી કરવું એજ બુદ્ધિવાનનું કામ છે. અને આવી શંકાશીલ વાતમાં તમે મારા ધર્મના સ્વરૂપને જોખણનું એજ તમારી બુદ્ધિ કુશલતા માટે હું આશીષ આપું છું અને જણાવું છું કે, તમે જાનને એ અતિથિ પૂજન પવિત્ર કામ અને શુદ્ધ આચરણથી અને (ધર્મને)

જીવો છે. અને મને જીવો એટલે જગતને જીવ્યું. તથા મૃત્યુને પણ જીવ્યું એમ સમજવું આમ કહી એ ચાલ્યા ગયા. અર્થાત્ અતિથિ સત્કાર કરી જગતની સેવા કરવી એજ ગૃહસ્થનો મુખ્ય ધર્મ છે.

ધર્મરાજાએ પછયું કે, ઉદ્યોગ અને પ્રારબ્ધ એ બેમાં શ્રેષ્ઠ કૌણ ?

લીલમ દાદાએ કહ્યું કે કૌણ પણ બીજને વાવવાની જરૂર છે તે વિના ઉગતું જ નથી, તો વાવવામાટે ક્ષેત્ર અને બીજ એ બેયના સમાગમની જરૂર છે તો ઉદ્યોગ એ ક્ષેત્ર છે અને પ્રારબ્ધ એ બીજ છે તો ઉદ્યોગરૂપ ક્ષેત્રમાં જેવું પ્રારબ્ધરૂપ બીજ વાળ્યું હશે તેવું ઉગશે પણ મુખ્ય તો તેમાં ક્ષેત્ર સાફ હોવું જોઈએ. તોજ ઉગે, તો ઉદ્યોગરૂપ ક્ષેત્ર સાફ હશે તોજ પ્રારબ્ધરૂપ બીજ સાફ ઉગશે. ઉદ્યોગી મનુષ્યજ સિદ્ધિ મેળવી શકે છે. એકલા પ્રારબ્ધને આધીન રહી બેસી રહેનાર કદી સિદ્ધિ મેળવી શકતો નથી. ધર્મરાજાએ પછયું કે જગતમાં પૂજ્ય કૌણ ? આના જવાબમાં ધર્મરાજાને જણાવ્યું કે હું બ્રાહ્મણને શુરજ માતું છું. બ્રાહ્મણ નાની ઉમરનો હોય, અને ક્ષત્રી વૃદ્ધ હોય તો પણ તેણે બ્રાહ્મણને મોટો ગણી નમવું. ક્ષત્રીઓમાં જે તેજ છે, બળ છે, એ સર્વ બ્રાહ્મણના પજનથી જ હીપી નીકળે છે. બ્રાહ્મણ ક્રોધ કરે છતાં ક્ષત્રીએ તેને નમવુંજ અને સેવા કરવી એ તેનું કર્તવ્ય છે. બ્રાહ્મણ પધારે કે તર્તજ ઉભા થઈ તેને આહર સત્કાર કરવો અને વિધિ પ્રમાણે તેનું પજન કરવું તેથી ઇન્વરનુજ પૂજન થયું એમ સમજવું. અર્થાત્ બ્રાહ્મણો મુર્તિમાન દેવ. વિપ્લવ છે જેથી તેને શાસનમાં બૂઠેવ કહે છે. બ્રાહ્મણને આપીશ એમ કહીને પછી ન આવે તે નકર્માંજ પડે છે.

ધર્મરાજાએ પછયું કે શંકરનું મહાત્મ્ય મને કહો. ત્યારે લીલમ દાદાએ કહ્યું કે એ મારા કરતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઠીક કહેશે મોટે હું પ્રભુને વિનંતિ કરું છું.

ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ જોન્યા કે રુકિમણીજીને પુત્ર થવાથી ચોતાને પુત્ર થવાની ઇચ્છાથી જાળવતીએ અને સવિનય જણાવ્યું કે આપ શંકરની ઉપાસના કરશો તો અનેક લાભ થશે માટે મારી વિનંતિ સ્વિકારી આરાધન કરવા પધારો આ વચન સાંભળી તેને સંતોષ કરવા અને મારી પણ અંતઃકરણની ઇચ્છાથી હું કૈલાસ પર્વત (હિમાલય તરફ) ગયો ત્યાં પર્વતોની જોબાથી હું બહુ સંતુષ્ટ થયો. અનેક સુગંધી, વેલ વાળાં વૃક્ષોની વચમાં એક પર્ણકુટી ભેઠ, હું તે પર્ણકુટીમાં ગયો ત્યાં ઉપમન્યુ, ઋષિનાં દર્શન કર્યા તેમને મારી શંકરની આરાધન કરવાની વાત કરી એટલે તેણે મને જણાવ્યું કે અનેક તપ અને વૃત્તના પ્રભાવથી મને મહા મુશ્કેલીએ દર્શન થયાં છે. પણ આપને તો છ માસની અંદરજ હું કહું તેમ આરાધાન કરશો તો દર્શન થશે. આમ કહી તેની ઉપાસનાની વિધિ બતાવી એટલે તે પ્રમાણે ત્યાંજ રહી મેં આરાધના કરવા માડી. પછી મહાતેજ સ્વરૂપ શંકરે પાર્વતીજી સાથે મને દર્શન આપ્યાં અને આઠ વરદાન આપ્યા જેમાં સાંખ નામનો પુત્ર તેમના વરદાનથીજ મને જાળવતી થઈ ગયો અને જીજ્ઞ હુબરો પુત્ર, પિતા વિશે લકૃષ્ણ, સગામા પ્રેમ, અને અતિથિ વિશે ભાવના, શુદ્ધ ધર્મમા પ્રેમ વગેરે વરદાન આપ્યા અને તેવીજ રીતે આઠ વરદાન પાર્વતીએ આપ્યા કે નોળે હુબર સ્ત્રીઓને સંતાનો થશે અને તમારી સ્ત્રીઓની માફે વિશે શુદ્ધ પ્રેમ ભાવના રહેશે. આ વરદાન આપી શંકર પધાર્યા. એ શંકરનો મહિમાનો કોઈ પાર નથી, જેનામાં દવી સત્તા છે તેજ યોગળે છે અને દર્શન કરી શકે છે.

ઉપમન્યુની રજ લઇ વરદાન મેળવી હું શ્રી હારકાં ગયો. આ આખ્યાન જેસાંભળે તેને શંકરને વિશે પરમ ભાવ થાય.

અષ્ટાવકાખ્યાન.

ધર્મ રાજાએ પૂછ્યું દાદા ! સ્ત્રીને સહુધર્મિણી કહે છે તે કઈ રીતે કહેવાય ? અથવા કઈ રીતે બને ? ધર્મ રાજાને આના જવાબમાં લીળમ દાદાએ જણાવ્યું કે આ માટે સદ્ગુણ આપનારો એક ઇતિહાસ કહું છું. અષ્ટાવક નામના ઋષિને લગ્ન કરવાની ઇચ્છા થતાં વદાન્ય ઋષિપાસે ગયા અને એની અત્યંત રૂપવાળી કન્યાને પરણવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવતાં તે ઋષિએ કહ્યું કે, હું મારી કન્યા આપને ખુશીથી પરણાવીશ. પરંતુ આપ એક વખત હિમાલયની ઉત્તર દિશામાં જઈને ત્યાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રી તમને મળશે તેને મળીને પછી પધારો એટલે પરણાવીશ.

અષ્ટાવક ઋષિ વદાન્ય ઋષિના કહેવા પ્રમાણે તે હિમાલય પર્વત તરફ ઉત્તર દિશામાં ગયા અનેક દેવોનાં દર્શન કરતાં આગળ જતાં નંદનવન અને, સુંદર દેવી વ્રજોની શોભા જોવામાં આવી. ત્યાં એક સુંદર ભવન જોયું તેની શોભા અતિશય હતી. આ ઋષિ તેમાં ગયા. ત્યાં તેણે આઠ સ્ત્રીઓ જોઈ અને તે સર્વે તેની પાસે આવી ઋષિની સેવા કરવા લાગી. સંપૂર્ણ પંચન કર્યા પછી સાત સ્ત્રીઓ ચાલી ગઈ અને એક વૃદ્ધ સ્ત્રી તેની પાસે રહી. રાત પડી ગઈ ઋષિને પલંગમાં સૂવાડી તે સ્ત્રી તેના ચરણ દાખવા લાગી અને અનેક રીતે લોભાવી, કહેવા લાગી કે મહારાજ ! પ્રમવશ અને કામ વશ થયેલી સ્ત્રીને સતોષ આપવો એ આપ જેવા દયાળુ પુરુષને યોગ્ય છે, માટે મારી વાસના શાંતિ કરો. ત્યારે અષ્ટાવક ઋષિએ જણાવ્યું કે હું પર સ્ત્રીનો સ્પર્શ નથી કરતો, માટે ક્ષમા કરો તેનાં એ વચન સાંભળીને તેને વધારે લોભાવવાનો ચત્ત કર્યો. સારાં લોભન તૈયાર કરી, તેને જમાડયા અને પછી નવચૌવન રૂપ ધારણ કરી તેજ સ્ત્રી ઋષિજીને વિનય પૂર્વક કહેવા લાગી કે હું કુંવારી છું.

૧ ઉપમન્યુએ સ્ત્રી કૃષ્ણને શંકરના હનર નામ કહેવું છે જે ભારત અનુ-શાસન પર્વના સૂતરમાં આપ્યામાં છે.

અને મને વાસના ઘણી છે, માટે મારા પતિ થાઓ અને મને સતીષ આપો. આમ અનેક હાવભાવ કરીને ઘણી રીતે લલચાવી, કહેવા લાગી, ત્યારે પણ ઋષિએ જોઈ જવાળ આપ્યો કે હું પર સ્ત્રીને સ્પર્શ કરતોજ નથી. આખી રાત્રી આમ સ્ત્રીની વાતમાં કાઠી. પછી સવાર થતાં સ્નાન કરી સંધ્યાવંદન કરીને વિનંતિ કરનાર તે સ્ત્રીને પ્રણામ કરી જણાવ્યું કે આપ કપા કરી મને રજા આપો જોઈલે હું જાઉં, ત્યારે સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે મહારાજ આપને અનેક રીતે લલચાવ્યા છતાં આપ મોહ પાશમાં ફસાયા નહિં માટે તમે જગતને છોડ્યું છે તમને વદાન્ય ઋષિએ જે આંહી મોક્ષ્યા તે સ્ત્રીના સ્વભાવની પરિક્ષા કરવા અને મોહ પાશમાં ફસાઓ છો કે નહિં તે જાણવા માટેજ મોક્ષ્યા છે. હું સ્ત્રી નથી પણ સ્ત્રી રૂપ ધારણ કરનારી ઉત્તર દિશા છું અને મારી સાથે બીજી સાત સ્ત્રીઓ હતી તે પણ સાત દિશા હતી અને આપને મોહ પમાડવા માટેજ જુદાં જુદાં વૃદ્ધતા ને યુવતીનાં રૂપ મેળ લીધેલ હતાં પણ તે મારા વિચિત્ર રૂપમાં આપ ન ફસાયા માટે આપ હવે વદાન્ય ઋષિની પુત્રીને વસ્વાને યોગ્ય થયા છે માટે પધારો અને આપણું શ્રેય થશે આપનાં અંગ વાંકાં છે માટે અહિંથી આગળ જતાં જે એક નદી આવે તેમાં સ્નાન કરતાં, આપનાં અંગો સરખાં થઈ જશે અને પછી તે નદીનું સમંગા નામ પડશે. ઋષિજી આ વાત સાંભળી ચાલતા થયા અને રસ્તામાં જે નદી આવી તેમાં સ્નાન કરતાં તેમના શરીરનો જે ભાગ વાંકો હતો તે સિધો થયો. પછી વદાન્ય ઋષિ પાસે આવ્યા અને બનેલ હકીકત કહી. ત્યારે તે ઋષિએ પણ પોતાના યોગબળથી તે જાણી લીધેલ હતું અને તેમના જીતેન્દ્રિય પણથી સતીષ પામી અને

૧ કોઈ ખણીને એવો શુભ દોષ છે કે તેમાં નહાવાથી વાહુથી શરીરના રોગો મટે છે. શુભરાતમાં ઉનાઈતું પાણી તેનું ગણાય છે અને કાઠીઆવાડમાં ધ્રુવશીરમાનું ગણાય છે.

સ્ત્રીના સ્વભાવનું જ્ઞાન કરાવી, પછી પોતાની પુત્રી તેની સાથે પરણાવી. ભિષ્મ પિતામહુ કહેવા લાગ્યા કે આમ સ્ત્રીઓએ ઘરની શોભારૂપ છે, ઉત્તમ છે પરંતુ તેના રૂપને લીધે તેને સાચવવામાં બહુ કષ્ટ કેટલીક વખતે નડે છે. આ વિશે એક ઇતિહાસ કહું છું. દેવશર્મા નામના એક મહાન તેજસ્વી ઋષિ હતા. તેના અનેક શિષ્યોમાં વિપુલ નામનો શિષ્ય મહાન વિદ્વાન ધર્મ પરાયણ અને અત્યંત બુદ્ધિશાળી હતો. તે દેવશર્માની રૂચી નામની સ્ત્રી મહાન રૂપવંતી અને યુવાન હતી તે સ્ત્રીમાં ઇન્દ્ર જેવા દેવ પણ મોહ પામી તેની પાછળ ભટકતા હતા. એક વખતે તે ઋષિને યજ્ઞના કામ માટે જવાની જરૂર પડી ત્યારે તેની રૂપવંતી સ્ત્રીની ચિંતા થઈ કે આ સ્ત્રી એકલી રહેશે તો જરૂર કોઈ અનાચારી કરશે. સ્ત્રીઓ પોતે જો કે શુદ્ધ રહેવાનેજ ઇચ્છે પણ તે ઔચિત્તી રૂસાઈ બાય, અને કોઈ સહાયક ન હોય ત્યારે શું કરે ? નિરૂપાયે તેમની દુર્દશા થાય છે. એ માટે તેને માટે યોગ્ય રક્ષકની જરૂર છે તો મારી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરનાર વિપુલ નામનો મારે શિષ્ય યોગ્ય મને લાગે છે એમ વિચાર કરી તે શિષ્યને જોલાવી પોતાની સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાની લલામણ કરી. અને ઋષિજી ગયા.

વિપુલ ઋષિજી તે ગુરૂ પત્નીનું રક્ષણ કરવા માટે યોગ સાધના થી તેના શરીરમાંજ પ્રવેશ કરી, તેનું મન અને બુદ્ધિને રાકી રાખ્યાં તેવામાં ઇન્દ્ર જોના રૂપથી મોહ પામી તેની યાચના કરવા લાગ્યા. પણ વિપુલ ઋષિના રોકવાના પ્રયોગથી તે સ્ત્રી ચલાયમાન ન થઈ, અને ઇન્દ્રને જણાવ્યું કે મારે તારું કામ નથી બા. પછી ઇન્દ્ર શરમાઈ ને ચાલતો થયો. અને બાણ્યું કે તેનું અતરમા પેશીને વિપુલ સુનીએ રક્ષણ કરેલ છે. આમ કરીને ગુરૂપત્નીને વાસનામાંથી બચાવી. ત્યાં ગુરૂ પધાર્યાં. અને બચાવવા સંબંધી વાત ગુરૂને નિવેદન કરી એટલે ગુરૂજી બહુજ સંતુષ્ટ થયા. પછી એક વખત ગુરૂજી દેવી પુષ્પો લેવાને તેજ શિષ્યને વનમાં મોકલ્યા ત્યાં એક સ્ત્રીને પુરૂષ વાદ કરતાં જોત્યાં કે હું જુદું કહું તો વિપુલ નામના ઋષિજી જે મહા પાપ

કયું છે તે હું જોગવું. પછી ત્યાંથી આગળ જતાં છ પુરૂષો જુગાર રમતા હતા. તેમાંથી પણ જોકે, રમતાં રમતાં જોડ્યો કે આ જુગારમાં હું જીતું. જોડતો હોઉં તો વિપુલ ઋષિએ જે મહાન અધોર પાપ કરેલ છે તે હું જોગવું. આ વાત સાંભળી આશ્ચર્ય પામી પુષ્પ લઈ, વિપુલ ઋષિએ, ગુરૂ પાસે આવી ધડકતી છાતીએ ગભરાતાં ગભરાતાં જે વાત પોતે સાંભળી તે કહી સંભળાવી, ગુરૂના ચરણમાં પડી વિનંતિ કરી કે આ શું ? જો જો કોણ અને ॥ કોણ અને મારાં પાપ શું ? ત્યારે ગુરૂએ શિષ્યનું લલ્લું કરવા માટે જણાવ્યું કે, જે જો, શ્રીપુરૂષ હતાં તે રાત્રીને દીવસ હતાં અને જે છ પુરૂષો, જુગાર ખેલતા હતા. તે સંસારની બાજુ ખેલનાર છ ઋતુ રૂપ પુરૂષો હતાં અને તેણે જે તારું પાપ જણાવ્યું તે જો કે, તેં મારી શ્રી (ગુરૂપત્ની) નું રક્ષણ કયું તે તો બરાબર છે પણ તેના શરીરમાં પેસવા રૂપ શ્રીનો (ગુરૂ પત્ની) નો સ્પર્શ કર્યો જો મહાપાપ કયું અને તેમા પણ જો કે તેં તો, બાળક માતાનો સ્પર્શ કરે તેવી રીતેજ સ્પર્શ કર્યો છે જેથી તું ખરું જોતાં દોષ વાળો નથી, પરંતુ મને બધી વાત કહી તેમાં તેના શરીરમાં પેસવાની વાત મને ન કહેતાં છાતી રાખી જોજ તેં મહાન પાપ કયું પરંતુ આજ મારી પાસે આવી ચરણમાં પડ્યો જોડલે હવે જો પાપમાંથી હું તને છટો કરું છું. અને તારા જેવો કોઈ પવિત્ર નથી માટે જ હવે તોરો નરકમાંથી ઉદ્ધાર થયો છે અને કસ્યાણુ ને પામીશ આ પ્રમાણે ગુરૂના કહેવાથી શાંતી થઈ પછી નમન કરી ને ગયો અને છેવટ ઉત્તમ ગતિ તેની થઈ આવી રીતે શ્રીને સાચવવી જો ઘણી વખત કદ રૂપ થઈ પડે છે.

द्विपत्तास्त्रियो नाम सत्कार्या मूर्तिमिच्छता

पाटितानिगृहीताश्च श्रीं स्त्रीं सवति भारत

શ્રીજો માત્ર પ્રત્યક્ષ લક્ષ્મીરૂપ છે માટે મુખ અને સમૃદ્ધિની આશા રાખનાર પુરૂષ જો તેનું પાલન કરે અને સ્પર્ક કરે તથા તેને સંતુષ્ટ રાખે તો તે શ્રીજી શ્રી લક્ષ્મીરૂપ બને (ઘરની શોભા વધારે છે.)

ભાર્ગવ પ્રતાપ.

ધર્મરાજાએ દાદાને પૂછ્યું કે. રાજ્ય તેજ અને બ્રહ્મતેજ એ બેમાં ઉત્તમ કયું તેજ ! તે કહ્યો. આના જવાબમાં દાદાએ જણાવ્યું કે આ વિશે એક કૌશીક રાજા અને વ્યવન ઋષિનું આખ્યાન કહું છું.

મહાપ્રતાપી, બ્રહ્મતેજથી અત્યંત પ્રકાશમાન, ભૂય કુલદીપક, વ્યવન ઋષિ, એક દીવસે કુશીક નામના એક ચક્રવર્તી રાજાને ત્યાં પધાર્યા. મહાન તેજસ્વી સ્વરૂપ ભેદનેજ જેને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે, એવા તે રાજાએ ઉભા થઈ, તે ઋષિને ઉત્તમ આસનપર પધરાવી વિધિ પ્રમાણે શ્રી પુરૂષ બન્નેએ તેમની પૂજા કરી ચરણ ધોયા અને તે ચરણનું જળ, બન્નેએ પીધું. નૈવેદ્ય ધર્યું, પુષ્પ ચડાવ્યાં, આરતી ઉતારી અને પુષ્પાંજલી અર્પ્યા બાદ, નમ્ર બની ચરણ પાસે બેસી બે હાથ ભેડી વિનંતિ કરી કે ભલે પધાર્યા. મારું ઘર, પાવન કયું, શી આજ્ઞા છે ? ઋષિએ પ્રસન્ન થઈ જણાવ્યું કે તમારે ત્યાં નિવાસ કરવો છે. ભલે બહુ સતોષની વાત, એમ કહી, સૂવાની ઇચ્છા કરતાં, તેમને શયન ગૃહમાં પધારવાની વિનંતિ કરતાં, ત્યાં પધાર્યા અને શયન કયું. રાજા અને રાણી બન્ને તેમના ચરણ દાખવા લાગ્યાં. એકવીશ દીવસ સુધી એકજ પડખે સૂઈ રહ્યા, જાગ્યા નહિં. અને રાજા રાણી પણ ભુખ્યાં, તરશ્યાં, તેના ચરણ દાખવાની સેવામાજ તત્પર રહ્યાં. એકવીશમે દીવસે એકદમ ઉઠી ચાલવા લાગ્યા. રાજા રાણી પણ તેની પાછળ જવા લાગ્યાં પણ કયાં પધારે છે ! એમ ન પૂછ્યું. પછી આચીંતા લેખ થઈ ગયા, તેથી રાજા અકળાયો અને ઘર આવીને જુએ છે ત્યાં, તે વ્યવન ઋષિને પલંગમાં પોઢેલા જોયા પાછા બન્ને જણાં ચરણ સેવા કરવા લાગ્યાં અને પાછા એકવીશ દીવસ સુધી સૂઈ રહ્યા અને રાજા રાણીએ ભુખ્યાં રહી, સેવા કરી. પછી જાગ્યત થઈ, ઋષિ બોલ્યા કે, મારે અભયંગ (શરીરે તેલનું મર્દન) કરવું છે એ સાંભળતાંજ રાજાએ જાતે મર્દન કયું પછી સ્નાન કરવાનું કહેતાં, રાજા રાણી બન્નેએ સુગંધી જળથી ઘણાજ આદર સન્માન અને પ્રેમ લાવ પૂર્વક સ્નાન કરાવ્યું. પછી સુગંધી

પુષ્પ તથા વસ્ત્ર ધારણ કરાવ્યાં પછી ઋષિજીએ આજ્ઞા કરી કે રથમાં
 બેસવું છે અને ઘોડાને બદલે તે રથની ઘોંસરી એ તમોં બંને (રાજા
 રાણી) એ બેઠાવાનું છે. આ આજ્ઞા સાંભળી, આટલા દીવસની
 ભૂખથી પીડાયેલ છતાં રાજા અને રાણીએ તે વાત, સતોષપૂર્વક
 સ્વીકારી. અને પોતાના મનમાં આ સેવા માટે અત્યંત હર્ષ પ્રગટ
 કર્યો તથા જણાવ્યું કે બીજાઓ, જરાપણ સક્રિય રાખ્યા વિના જે
 આજ્ઞા કહેશે તે સ્વીકારીશ. આ ઘર, રાજ્ય, સ્ત્રી, ખજાનો, બધું
 આપવું છે. અને હું આપની ચરણની રજ છું. આ શુદ્ધ અને
 નિર્મળ પ્રેમથી ભરેલાં રાજાનાં વચનો સાંભળી, તેણે જણાવ્યું કે
 મારે સોનું, હીરા, મોતી વગેરે અવેરાત, અન્ન વસ્ત્ર વગેરે દ્રવ્યનું
 મરજી મુજબ રથમાં બેસી, ચાલતાં ચાલતાં દાન આપવાનું
 છે. આ વચન સાંભળી રથ તૈયાર કર્યો અને પોતાના મંત્રી મંડળ
 વિગેરેને ઋષિજીની આજ્ઞા પ્રમાણે તમામ જાતનાં દ્રવ્યો લઈ ઋષિજી
 જે માગે તે આપવા માટે સાથેજ રહેવાને આજ્ઞા કરી. પોતે (રાજા
 રાણી) રથની ઘોંસરી ઉપાડી ઋષિજીને પધરાવી ચાલવા લાગ્યાં.
 ગામના લોકો, આ આશ્ચર્ય જુએ છે. કારભારીઓ પછવાડે ચાલે
 છે, અને જે માગે તે હીરા મોતી વગેરે દ્રવ્યો આપે છે અને તેનું દાન
 કરતા જાય છે અને લોકોની અણી (આર) વાળી લાકડી રાજા અને
 રાણીના શરીરમાં ખોસતા જાય છે. જેથી લોકોની નીકળે છે, ત્રાસ સહન
 કરે છે, આવી રીતે પુષ્કળ ધનનો વ્યય કરતાં આપું ગામ ફરી,
 ઉપવાસને લીધે સૂકાયેલ શરીર વાળા રાજા રાણી છતાં, અને આમ
 લાકડીનો પ્રહાર તથા આર શરીરમાં ખોસવાથી અનેક રીતે થતી
 વેદના છતાં તે તમામ બંનેએ સહન જ કર્યું. એટલુંજ નહિ, પણ
 તેમની શ્રદ્ધા અને પ્રેમ, આટલું કષ્ટ આપ્યા છતાં અને દ્રવ્ય નાશ
 થયા છતાં જોવાને જોવા પ્રબળ રહ્યો. આથી ઋષિજી સંતુષ્ટ થયા અને
 જણાવ્યું કે રાજા ! હું તમારા બંને પર બહુ પ્રસન્ન થયો છું માટે
 હવે તમો બંન્નો અને ઘેર જઈ વિદ્યાંતિ લ્યો. જોજન કરો, અને
 તમારે જે બ્રહ્મણે તે મારી પાસેથી માગો.

આ વચન સાંભળી પ્રેમના આંસુ જેને આવ્યાં છે એવા બન્ને જણાં ઋષિભૂના અરણ્યમાં પડ્યાં એટલે ઋષિભૂએ તેના શરીર પર હાથ ફેરવ્યો. ઋષિભૂનો સ્પર્શ થતાંજ રાજા અને રાણી, આશ્ચર્ય પામ્યાં અને રાજા બોલ્યા કે, મહારાજ આરો ચમત્કાર ! આપના હાથના સ્પર્શથી એકદમ આનંદ આનંદ થયો. લોહાની અણીથી નીકળતાં લોહી ખંધ થયાં, એટલુંજ નહિ પણ વેદના, તદ્દન શાંત થઈ. આપની સેવા કરતાં થયેલા ઉપવાસની, ભૂખની તદ્દન શાંતી થઈ. હૃદયમાં, મનમાં અને શરીરમાં નવું જળ આવ્યું. આ મારી સ્ત્રીમાં હું અદ્ભુત અને પ્રકાશમાન દિવ્ય તેજ જોઈ છું. આવું તેજ મારી સ્ત્રીમાં મેં કદી જોયું નથી. એની આંખમાં પ્રકાશ તેજ ઝળકી રહ્યું છે. આપુ શરીર તેજોમય બની ગયું છે. કૃપાનાથ ! આ આપનો દિવ્ય પ્રભાવનો કેવો અનુભવ કરું છું ? મારા હૃદયમાં પરમ આનંદ થઈ રહ્યો છે. મને શ્રમ કે કંઈ પ્રકારનું દુઃખ મારા અંગમાં રહ્યું નથી. મને એમજ લાગે છે કે, મારા લાગ્યનો ઉદયજ થઈ ચૂક્યો છે, કારણ આપના પવિત્ર પ્રેમને અંગે આપ મારીપર અમૃત વરસાવી રહ્યા છો, હું આપની આંખમાંથી અમૃત ઝરતું જોઈ છું. આપના આ પ્રકાશ તેજ ના પ્રતાપનો મને અદ્ભુત અનુભવ થયો અને તેથીજ કહું છું કે આ પ્રકાશ તેજ આગળ મારા ચક્રવર્તી રાજ્યનું તેજ, કંઈ હિસાબમાં નથી.

આ વર્ણન સાંભળી વ્યવન ઋષિ, બોલ્યા કે રાજા ! જા તારું કલ્યાણ થઈ ચૂક્યું છે. હવે તું પરમ દીવસે, આ ગંગાને કિનારે મારી પાસે પાછો આવજો એટલે વિશેષ તને જણાવીશ.

ત્રીજો દિવસ થયો એટલે કુશિકે રાજા અને તેનાં રાણી એ બન્ને જણાં ગંગા કિનારે જ્યાં વ્યવન ઋષિ બિરાજેલ હતા ત્યાં ગયાં. ત્યાં એણે તે ઋષિનું મહાન તેજોમય દર્શન કર્યું. પૂર્ણ પ્રકાશ માન કે તેની સામું નજરથી જોઈ પણ ન શકાય આવું અત્યંત તેજ જોયું; અને પોતે જોઈ દિવ્ય નંદન વનમાં આવેલ દિવ્ય ભુવનમાં, સુવર્ણ અને રત્ન જડીલ આસનપર બિરાજેલ છે કે જે સિંહાસન

પણ અદ્ભુત તેજથી ઝળકી રહ્યું હતું તેવું બોધું. સુંદર વૃક્ષો, વાલીઓ, ખીલી રહેલ હતી. સુગંધી પ્રુષ્પોથી સર્વ સ્થળે સુગંધી પસરી હતી આ સુગંધીનો રાજાએ કદીપણ અનુભવ કર્યો નહતો તેવી દિવ્ય પ્રુષ્પની સુગંધી. પસરી રહી હતી. હીરા મોતી, અને મણીના હાર. ઋષિજીએ ધારણ કર્યા હતા. કે જે ચમકી રહ્યા હતા. સુંદર ભવન. અને પલંગ વગેરેની શોભા અવલુંનીચ હતી.

વળી એકદમ આ ગાધું ફેરવાઈ ગયું અને ઋષિજી એક દર્બાસન પર બિરાજ્યા છે. એવાં દર્શન કર્યો આમ વારંવાર એક વખત સ્વર્ગ ભુવન જુએ છે અને તત્તજ પાછું પછડીતીવું સ્વરૂપ જુએ છે.

રાજા, આ બોધ ઋષિજીના ચરણમાં પડી કહે છે કે જો મારા પ્રભુ હું તે સ્વર્ગમાં છું કે પછડીતીમા ? ? ?

આપના શરીરમાં, કણમાં હીરાની માળા બેઠું છું. અને તત્તજ ખીલ કણે તુળસીની માળા બેઠું છું. મને ખાતરી થઈ કે બ્રહ્મ તેજથી કેઈ પણ અધિક નથી. આ સર્વ આપના બ્રહ્મ તેજનો જ મતાપ છે. હવે આપ મારી વિનંતિ સ્વીકારો. અને આ બ્રહ્મ તેજ અમાશમાં આવે એ કૃપા કરો. હું રાજ સુખના કરતાં આવા બ્રાહ્મણ પણામાં ઉત્તમતા ગણું છું. માટે તે આપવા કૃપા કરો. જોજ મારી આપ પાસે માગણી છે.

અને ખીજું એ કે આ બધી વાતનો મને ખુલાસો આપો, આપ પ્રથમ એકવીશ દીવમ મુઠ્ઠા રહ્યા વળી અંતઃધ્યાન થયા, વળી પાછા પધાર્યા. અને આ દિવ્ય દર્શન કરાવ્યું તે બધાના મને ખુલાસા આપો.

ઋષિજીએ જણાવ્યું કે બ્રહ્મ તેજ માટે લાયકાત મેળવ્યા પછીજ તે તેજ મળે છે. જે લોકાની અણી સહન કરે, જે સ્વાર્થ ત્યાગી બને, જે વિશાળ હૃદય રાખી ચોતાનું ધન સર્વ આલ્યુ બ્ય તેની જરા પણ દરકાર ન કરે, જે ઋષિના (બ્રહ્મ તેજના) ચરણ પૂજે, તેને માટે ભિયાસ કરી શરીર સાફવે અને તે છતાં શરીરને પેંસિડ્ડે ઉપાડી

ઋષિને! વહન કરવાનું કષ્ટસ્વીકારી લે, તે જ બ્રહ્મ તેજ મેળવી શકે છે. અને તેનેજ આવાં સ્વર્ગીય લવનનું પૃથ્વીમાં દર્શન થાય છે. રાજા ! જે મેં તને અનેક કષ્ટો આપ્યાં, બુખ્યો, રાખ્યો, શરીરમાં લોઢાની, અણી ખોશી, ધોંસડું ઉપડાવ્યું એ બધું તારી શરીર સહન-તાની પરિક્ષા લીધી. અને તારું ધન સર્વ ઉડાવ્યું. તેં તારા નિર્લોભ અંતઃકરણની ખાત્રી કરી આમ તન અને મનનાં પૂરાં તપ (સહન કરવું) તે કયોં એટલે તારી લાયકાત સિદ્ધ થઈ હવે જાતું સિદ્ધ થઈ ગયો છે. અને તારા વંશમાં બ્રહ્મતેજ આવશે અને તને મહા પ્રતાપી તેજસ્વી અને બ્રહ્મતેજને વધારનાર મહાન તપસ્વી પૌત્ર થશે જે તારા કુળને બ્રહ્મર્ષિપણું પ્રાપ્ત કરાવશે. આમ વરદાન આપીને ઋષિજી પધાર્યા પછી તેમના વરદાનથી, તેના પૌત્ર વિશ્વામિત્ર થયા કે જે બ્રાહ્મણના જેવું મહાન તપનું કામ કરી, આખર બ્રહ્મર્ષિ થયા આ દૃષ્ટાંત પરથી સમજવાનું એકે રાજ તેજ કરતાં બ્રહ્મતેજ અધિક વધે છે. રાજા, ગમે તેવો મોટો હોય, પણ બ્રહ્મતેજ તેના તેજથી અધિક છે

સદાચાર.

ધર્મરાજાએ પૂછ્યું દાદા ! મનુષ્યોનું આયુષ્ય વધે અને કીર્તિ તથા લક્ષ્મી વધે તેવો જે શ્રેયનો માર્ગ કે જે માર્ગ જવાથી ઉત્તમ લોક મળે તથા આ લોકમાં પણ શ્રેય મળે તે મને બતાવો.

આના જવાબમાં લીલમ દાદા જોલ્યા કે જગતનું કલ્યાણ કરનાર આ લોકમાં સુખી રાખનાર અને પરલોકમાં પણ ઉત્તમ ગતી કરનાર તો ખરેખર આચાર પાળવો એજ શ્રેય છે. આરાં આચરણો રાખવાં તેજ સદાચાર છે. તેવાં આચરણોનીજ ખાસ જરૂર છે. સદાચારી હમેશાં સુખી થાય છે.

હવે સદાચાર કેમ પળાય અને તેમાં કેવું વર્તન રાખવાની જરૂર છે. તે હું કહું છું. મનુષ્યે હમેશાં સવારમાં ચાર ઘડિ રાત્રી અથવા છેવટ એ ઘડી રાત્રી બાગી હોય ત્યારે ઉઠવું, અને હીને

તર્તજ પોતાના પવિત્ર ધર્મનું અને ઇષ્ટદેવનું ચિંતન કરવું. પછી નાહી ધોઈ સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી સંધ્યા કરવી. સંધ્યા ઉપાસના કરવાથી હૃદય અને મન શુદ્ધ થાય છે તથા પ્રાણાયામથી પ્રાણ શુદ્ધ થાય છે. અને પવિત્ર વાતાવરણ અંતરમાં વસે છે જેથી અંતઃકરણ સન્માર્ગે જ પ્રેરાય છે, અર્થાત્ સારાં કામ સૂઝે છે માટે અંતરમાં પવિત્ર લાવનારો જાગૃત રાખવા માટે સંધ્યા કરવાની ખાસ જરૂર છે.

પછી ખીજા નિયમો કહું છું તે જો કે પરસ્ત્રીગમન પ્રરૂપે ન કરવું અને સ્ત્રીઓ પરપુરૂષગમન ન કરવું. આનું કારણ જો કે, જ્યાં પવિત્ર લાવનારોથી પોતાનું હૃદય જોકે થયેલ છે તે સ્ત્રીકૃતા અન્ય સ્ત્રીમાં મન જતાં ટળી જાય છે, અને તેથી જીવનની અધોગતિ થાય છે. અભવ્યયા માણસનો વિશ્વાસ ન કરવો, દુષ્ટનો સંજ ન કરવો. બ્રાહ્મણ, ગાય અને ગભિરણી સ્ત્રીને માર્ગ આપવો. ખીજાનું પહેરેલ વસ્ત્ર ન પહેરવું, કોઈની નિંદા કે ચાડી ન કરવી, અને સાચું જોલવાની ખાતર પણ કઠોર કદી ન જોલવું, અને કોઈને દુઃખ લાગે તેવું ન જોલવું. શરીરમાં અણી કે ભાલા ઘાંચાય તેની રૂઝ આવે છે પણ વાણીના ઘાની રૂઝ આવતીજ નથી, માટે આવી કઠોર વાણીનો ઘા, કદી હાથ મનુષ્યે કોઈને મારવો જ નહિ. કોઈની પણ નિંદા ન કરવી. બહારથી ઘેર આવી પગ ધોવા. અન્ન રોજ દેવને માટે જ રાંધવું. અર્થાત્ દેવને ધર્યા શિવાય જમવું જ નહિ. હમેશાં ઉઠીને, પોતાનાં માતા, પીતા, ગુરૂ, આચાર્ય અને મુરખીવર્ગને પ્રથમ નમસ્કાર કરવા, આમ કરવાથી આયુષ્ય વધે છે. દેવ પૂજન કર્યા શિવાય બહાર જવું નહિ. અને રાત્રી કે શ્રેષ્ઠ પ્રરૂષ પાસે પણ દેવ પૂજન કર્યા શિવાય ન જવું. ઉત્તરમાં મસ્તક કરી સુવું નહિ. જે સ્થાને સૂતાં આપણું મન બગડે, વૃત્તિ અજે તેવે સ્થળે ન સુવું. નાસ્તિક સાથે વાતજ ન કરવી. કારણ તે બુદ્ધિ અગ્રિમ કરી નાખે, સ્નાન કર્યા વિના ચંદન કે પુષ્પ ધારણ ન કરવાં. ચાલતાં ચાલતાં કાંઈ ખાવું નહિ. ૧૬ કે વિદ્વાન પ્રરૂષ આવતાં ઉભાં થઈ સન્માન

આપવું; અને તેમની દેવરૂપ ગણી વિધિપૂર્વક સેવા કરવી અને તેની પાછળ ચાલવું; નાગાં નાહવું કે સૂવું નહિં. જે હાથે માથું ખંજવાળવું નહિં; શુદ્ધ કે માતાપિતા સાથે વાદ કરવો નહિં; કે દુરાશ્રય કરવો નહિં; કદી તેઓ કાંઈ કહે તો નમ્ર બની તેને પ્રસન્ન કરવાનાજ ઉપાયો કરવા; પણ સામો જવાબ ન આપવો. કદી શુદ્ધ કે પિતા વગેરે મુરખીની બ્રહ્મ હોય તો તે નમ્રતાથી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો પણ સામા થવું નહિં; તેમ તેની નિંદા કરવી નહિં; અને કાંઈ નિંદા કરે તો સાંભળવી નહિં. સૂવાનું; જાગાર જવાનું; અને દેવ પૂજનનું એ વસ્ત્રો જુદાં હોવાં જોઈએ. અપવિત્ર માણસ જુએ જોમ જમવું નહિં. ઉભાં ઉભાં ન આવું; અતિથિને જમાડીને જમવું; જમવા વખતે ગભરાટ, કલેશ, કે ચિંતા ન કરવી, તેમ ધીરે ધીરે જમવું. સ્નેહીઓને જમાડીને, જમવું. કાંઈ ને કલેશ ન કરવો શુદ્ધ કુળવાન સ્ત્રી સાથે, લગ્ન કરવાં સ્ત્રીઓની રક્ષા કરવી, તેને સારે માર્ગે દોરવી. સ્ત્રીએ ઝાઝું કયાંઈ ન જવું. શુદ્ધ અને મુરખીનાં વચનોને માન આપવું; અને સાડુંનરમં જોઈ સામા ન થવું. પવિત્ર યત્ન કરવો નવરા ન ખેશી રહેવું. હુમેશાં સત્ પુરૂષોનાં ચરિત્રો સાંભળવાં; અને તેમાંથી ઉત્તમ શિક્ષણ લેવું. સંબંધી અને મીત્રોનો સત્કાર કરવો. આ મેં જે તને જણાવ્યું તે પ્રમાણે હુમેશાં વર્તવાનું છે. આવો સ્વભાવ અને આવું વર્તન રાખવું તેનું નામ આચાર છે. આ આચાર આયુષ્ય, વધારનાર છે, કીર્તિ વધારે છે અને લક્ષ્મીનો વાસ પણ આવાં વર્તનથી થાય છે માટે તે પ્રમાણે વર્તન કરવું.

સ્ત્રીઓ માટે સદાચાર.

લીંગને ધર્મરાજને પૂછ્યું કે આપે જે સદાચારનું વર્ણન કર્યું છે સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો જો બન્નેને માટે છે કે સ્ત્રીઓ માટે કાંઈ જુદું છે ? આના જવાબમાં દાદાએ જણાવ્યું કે ઉપર જણાવ્યુંએ પ્રમાણે સદાચાર જો કે સ્ત્રીઓએ પણ પાળવો પણ જો શિવાય ખાસ સ્ત્રીઓ માટે આદર્શ 'વિશેષ કરવાનું' છે તે માટે એક નાનું દૃષ્ટાંત આપું છું.

પૂર્વે સુમના નામની એક પવિત્ર સ્ત્રીએ શાંડિલી નામની સ્ત્રીને મળીને પૂછ્યું કે બહેન ! સ્ત્રીઓને સંસાર તરવાનો ગ્રો રસ્તો છે ! તે મને આપ કૃપા કરીને સમજાવો. મને ખાત્રી થઈ ગઈ છે કે, તમે સંસારને સંપૂર્ણ તરી ગયાં છો. તો કેવા આચરણથી તમે ત્યાં છો તે મને કહો. આના જવાબમાં શાંડિલીએ જણાવ્યું કે મેં નથી લગવાં વસ્ત્રો કયોં, નથી વઢકલ વસ્ત્ર ધારણ કયોં કે નથી મુંઠાવ્યું, કે નથી જટા રાખી, આવો બહારનો મેં કશો દેખાવ કયોં નથી, પણ જે કારણથી દેવગતિને પામી શકી છું તે તમને જણાવું છું.

મેં કયાદેય પણ મારા પતિને કંઠવા કે કડીન શબ્દો કહ્યા નથી તેમ સામ સસરાનાં મન પણ જરા દુઃખાવ્યાં નથી, પણ સંપૂર્ણ રીતે તમામ સંબંધીઓને શુદ્ધ વર્તનથી અને મીઠા શબ્દોથી સંતોષજ આપેલ છે, અને સદા પવિત્ર પુરૂષ બ્રાહ્મણ અને ગુરૂના ચરણની મેં પુરણ પ્રેમ ભાવથી પ્રત્યક્ષ પુરૂષોત્તમ પ્રભુ માનીને સેવા કરી છે આડી કે નિંદા કોઈની કરી નથી, કોઈની ખોટી મશકરી કરી નથી, પારકે ઘેર જિના કારણ ગઈ નથી, તેમ નિંદા સાંભળી નથી. કોઈની છાની વાત ખુદી કરી નથી, પતિ ઘેર આવતાં મારા તરફથી અસંતોષ તેમને પેદા કદી મેં કરેલ નથી. પતિના મતથી વિરૂદ્ધ વર્તી નથી, તેમ ડાહી થઈ સદાહ આપવા મંડી નથી. પતિને જે ન ગમે તે મારે પણ ન બોધ્યો. ઘરનું કે કુટુંબનું જે કાંઈ કામ હોય તેને તર્તજ નિકાલ કરી દેતી, પણ કોઈ કામને રખડાવતી નહિં મારા પતિ પરદેશ જાય તો તેને અપશુકન ન કરતાં તેને સંતોષ થાય તેમજ વર્તી, પાછળથી એકલી સ્ત્રીએ જે વૃત્ત, પાળવું બોધ્યો તે હું શાસ્ત્રની રીત પ્રમાણેજ પાળતી. સુખે સુતેલ સ્વામીને કદી ન જગાડતી, પતિને જેમાં શ્રમ થાય તેમ ન કરતી. ઘરને હંમેશાં ચોખું રાખતી આવા મેં જે નિયમો પાળેલ છે તેવા નિયમોને જે સ્ત્રી પાળે તે અરૂંધતિની પેઠે જગતમાં અવધ્ય પૂજ્ય એ નકી સમજવું.

યશ્વદંપાંડવાશ્વ્યાનં પંડત્પર્વણિ પર્વણિ
સદેવલોકંસંપ્રાપ્ય નંદનેસાસુસીમયેત્ ॥

હે પાંડવ યુધિષ્ઠિર ! જે મેં આ આખ્યાન કહ્યું છે તેનો જે પવિત્ર દિવસે પાઠ કરે કે સાંભળે તે સ્વર્ગમાં વચ્ચી સુખી થાય છે.

આવી રીતે સ્ત્રીઓના ધર્મને માટે શંકરના પૂછવાથી પાર્વતીએ સ્ત્રીઓની મોટી સભા એકત્ર કરી, તેમાં બાતે વર્ણન કરેલ છે, અને પતિના વચનને પાળવું, ઘર સંભાળવું, ક્રોધ ન કરવો, વિનય કરવો, પતિને દેવતુલ્ય ગણવો, ધર્મમાં તત્પર રહેવું, દયા રાખવી, પતિ કંઠણ વચન કહે તે સહન કરવાં, હસતું મુખ સદાય રાખી, પોતાના કર્તવ્યમાં પરાયણ થવું, ક્રોધની નિંદા ન કરવી વગેરે વગેરે વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન કર્યું. તે સાંભળી નદીરૂપ સર્વે સ્ત્રીઓ પ્રસન્ન થઈ.

શંકર રહસ્ય અને કૃષ્ણ મહાત્મ્ય.

ધર્મ રાજાએ પૂછ્યું કે મને શંકર મહાત્મ્ય કહો. આના જવાબમાં સ્ત્રીજન પિતામહે જણાવ્યું કે, એક વખત પાર્વતીજીએ શંકર, એકાંતમાં બેઠા હતા તેની પાસે શુભ રીતે આવી, પાછલ ઉભાં રહી, આનંદ કરવાની ખાતર તેની બેય આંખો હાથ વતી દાખી બંધ કરી. આથી આખા જગતમાં અધકાર ફેલાયો અને ગભરાટ થયો. એટલે શંકરે પોતાના કપાળમાં ત્રીજું નેત્ર બનાવી તેમાંથી અગ્નિ પ્રગટ કર્યો. જે પ્રકાશમાન અગ્નિએ હિમાલય પર્વત આખો બાળી નાખ્યો અને જગતમાં પ્રકાશ આપ્યો, આથી પાર્વતી ગભરાયાં અને આંખ ઉપરથી હાથ છૂટા કર્યા અને વિનતિપૂર્વક પ્રાર્થના કરી કે, ક્ષમા કરો ભુલ થઈ, શંકરે તર્તજ અમૃત દૃષ્ટી કરી બળેલાં વૃક્ષો વગેરેને નવજીવન આપ્યું અને પાર્વતીજીને સતોષ આપ્યો.

પછી પાર્વતીજીએ પૂછ્યું કે આપશ્રીને સવિનય પૂછવાનું કે આપ કોનું ધ્યાન કરો છો ? આપ સ્મશાન ભુમીમાંજ શા માટે વસો છો ? કંઠમાં સર્પ શા માટે રાખો છો ? અને તમારો કંઠ નીલકંઠ શા માટે થયો ? અને અન્ય વાંદનને બદલે બળદ (પોઠીયો) ની સ્વારી શા માટે કરો છો અને આપનાં ચાર, મસ્તકો, જુદી જુદી કંઈ લાવનાને દર્શાવે છે ? આપનું જોર શરીર શા કારણથી છે ? શંકરે જ્વાબ આપ્યો કે ક્ષીરસાગરમાં પોઠનાર, દેવના દેવ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ શ્રી નારાયણનું હું ધ્યાન કરું છું. અને જગતની દૃષ્ટીએ જેને તમે સ્મશાન જુઓ છો એ મારું રહેવાનું સ્થાન કાશી એટલે પ્રત્યક્ષ દેલાસજ પૃથ્વીમાં વસાવેલ છે. એ ભુમીને અંતરદૃષ્ટી (દિવ્યદૃષ્ટી)થી જુએ તો જ તે સ્વરૂપ દેખી શકે અને ગુરૂદ્વારા દિવ્ય દૃષ્ટી જેને નથી મળી તે મારા રહેવાના સ્થળને સ્મશાન ભુમીનું રૂપ જ દેખે છે. કંઠમાં સર્પ રાખું છું તે એ કારણસર કે સર્પ એટલે કાળ (મૃત્યુ) ને મેં મારે વશ બનાવેલ છે, મારો કંઠ નીલકંઠ થવાનાં કારણોમાં કોઈ કહે છે કે વિષ પાન કર્યું તે કારણ છે ત્યારે કોઈ કહે છે કે ઇન્દ્ર નું વજ્ર મને વાગ્યું તેથી છે પણ હું એમ કહું છું કે અનેક વિશમ લાવનાઓ સહુન કરવાની નિશાનીરૂપ મારો કંઠ નીલકંઠ છે.

હું પોઠીયાની સ્વારી કરું છું તેનો ખુલાસો બેદમાંજ છે “વૃષો ધર્મઃ” વૃષ (પોઠીયો) એ ધર્મ સ્વરૂપ જ છે અને ભાગવતમાં પણ ધર્મનું બળધના રૂપમાં વર્ણન છે. એથી એ સમજવાનું કે મને વહુન કરનાર એટલે મારા સ્વરૂપનું (શંકર-ઇશ્વર) નું ભાન કરાવનાર, ધર્મ જ છે. એટલે ધર્મ, સાચવવાથીજ ઇશ્વરનું સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. એ હેતુથીજ પોઠીયાના વાહનની કલ્પના કરી છે. તેમ કર્મ ભૂમીમય (ખેતીના ઉદ્યોગના મુખ્ય આધારરૂપ બળદ (પોઠીયો) તેનું જ ચોપણકરે (ગો ગો રક્ષા કરે) એજ મહાદેવ

કહેવાય એ હેતુને બળ આપવા માટે બળદત્ત વાહન એટલે બળદની રક્ષા કરનાર હું બનેલ છું, માટે પોઠીયાતું વાહન જગતમાં જાહેર છે. હવે મારાં ચાર મસ્તકો માટે કહું છું. મારું ઉત્તર દિશાતું મુખ, વ્યવહાર (કર્તાવ્ય) નિષ્ઠા બતાવે છે અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશાતું મુખ પૈકી એક ૧ પહેલું જ્ઞાનપ્રદ છે અને ૨ બીજું પોષણ કરનાર તથા જગતનું કલ્યાણકારક હોવાથી તે શિવ (કલ્યાણ) નામ ધારક છે. અને ૪ ચોથું દક્ષિણ મુખ. સંહારક હોવાથી રૂદ્ર નામ ધારક છે. આવી રીતે મારા સ્વરૂપનું લાન કરાવે છે કે જેને પરબ્રહ્મ જ્યોતિર્મય કહે છે. આ શંકરના સ્વરૂપનું રહસ્ય સાંભળ્યા પછી શંકરે કહેલ કે હું નારાયણનું ધ્યાન કરું છું. એ સાંભળી ધર્મરાજએ પૂછ્યું કે જેને શંકર પણ નમે છે અને પ્રભા પણ નમે છે એ દેવનાદેવ જે કૃષ્ણ પુરુષોત્તમ કે જેણે મારું કલ્યાણ કર્યું છે અને મને પરમતેજનાં દર્શન આપ્યાં છે તેથી મને અનુભવ થયો કે મુખ્ય, પૂજ્ય દેવ તો શ્રી કૃષ્ણ જ છે માટે તેનાજ શુણનું વર્ણન કરો, અને તેના સહસ્ર નામ કહો. આમ પૂછવાથી બીજાપિતામહે શ્રી વિઙ્નુસહસ્ર નામ કહી સંભળાવેલ છે, તથા તે પછી ગજેન્દ્ર મોક્ષ, મનુસ્મૃતિ અને નારાયણસ્તવન વગેરે સ્તોત્રો કહેલાં છે જેનાં પુસ્તકો જુદાં તૈયારજ મળે છે. આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના શુણનું જ્ઞાન કરી છેવટ તેનું મહાત્મ્ય વધાર્યું તેથી ધર્મરાજ બહુજ સંતુષ્ટ થયા.

બ્રાહ્મણ સત્કાર.

ધર્મરાજને લીધેમણિતા મહુની પાસે ગિરાજેલ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પૂછ્યું કે આપ બ્રાહ્મણનો બહુજ સત્કાર કરો છો, ચરણ સેવા કરો છો, માટે આપ તો બ્રહ્મસ્વરૂપ પુરુષોત્તમ, છે. આપને બ્રહ્મા શંકર વગેરે પૂજે છે અને આપ બ્રાહ્મણને પૂજે છો, તો શું આપના કરતાં પણ બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ અને વધારે પૂજ્ય છે !!

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આના જવાબમાં જણાવ્યું કે આવી રીતે ગને પ્રભુને પણ પૂછેલ હતું ત્યારે તેને મેં જે જવાબ આપેલ તે વ્યાખ્યાન કરું છું. હે પ્રભુન્ ! બ્રાહ્મણ એ જગતમાં સૌમ્ય (શીતળતા શાંતિમય) પરમ સુખનું સાધન છે, તેની ઉચ્ચતા (કોપ) એ પણ આખર શાંતિ અને સતોષપ્રદ બને છે.

उत्तमस्वमभ्याસः संप्रयोगाच्छैत्यं हि यत्सा प्रकृतिर्जलस्य—અગ્નિ અને સૂર્યના તાપના સમાગમથી જળમાં ઉજ્જ્વળતા આવે છે, અને બાળે છે, પરંતુ જળની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ તો શીતળજ છે.

એવી રીતે બ્રાહ્મણનો કોપ પણ પરિણામે સારું કરે છે. માત્ર એ કોપને સહન કરવાની દેવ રાખવાની જરૂર છે, તમો કહેશો કે હું ઇશ્વર છું તો માટે બ્રાહ્મણના સત્કારની શી જરૂર છે ? તો તેના જવાબમાં જણાવવાનું કે મારું ઐશ્વર્ય, બ્રાહ્મણના સત્કારના તેજથીજ અળકે છે. મારામાં તેજ પણ તેનુંજ છે. લક્ષ્મીણમાં તેજ પણ તેનુંજ છે. વધારે શું, કરું ! જેનામાં ખરું બ્રાહ્મણપણું છે, એ મારાથી અધિક છે, તેનું કારણ એ કે, મારામાં એક મારુંજ હૃદય હોય છે. અને બ્રાહ્મણમાં તો મારું, ચંકરનું અને બ્રહ્માનું તથા તેમનું પોતાનું જેવી તેજ એ બધાં તેજ હોવાથી મારાથી અધિક છે પણ તે બ્રાહ્મણના સ્વભાવથી પૂર્ણ હોય તોજ.

એક વચ્ચત આપણે ત્યાં દુર્વાસામુનિ પદ્યાર્થો, અને તેણે જણાવ્યું કે મારો સત્કાર આપનાથી બનશે એમ ધારીને આપની પાસે આવ્યો છું, તો જે મારો સત્કાર કરવો હોય તો ગને ખૂબ ગરમ

દૂધપાક ખવરાવો અને મારા આખા શરીરમાં દૂધપાક ચોપડો મેં તે શંકરના અવતારરૂપ દુર્વાસાનો આરો સત્કાર કર્યો વિધિ પ્રમાણે તેની દેવની માફક પૂજા કરી, અરણુ ધોયા, આરતી ઉતારી, ખુખાં-જલી આપી, અરણુ દાળવા લાગ્યો, અને તેમ કરી સંપૂર્ણ સતોષ આપી, પછી તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે દૂધપાક ગરમ ગરમ આપ્યો ને તે પી ગયા, પછી તેમની આજ્ઞાથી તેજ દૂધપાક તેને આપે શરીરે ચોપડ્યો, પછી તમારાં માતૃશ્રી ઋક્ષિમણીને રથની ધૂંસરી. દેવાની આજ્ઞા કરી, જોટલે ઘણાંજ ખુશી થઈ પ્રાણણની સેવા કરવારૂપ રથ ની ધૂંસરી લઈ તે રથમાં દુર્વાસા બેઠા પછી ચાલવા લાગ્યાં, પછી દુર્વાસા, ઋક્ષિમણીને હાંકવા માટે લાકડીથી ખૂબ મારવા લાગ્યા. જેથી લાકડીના મારથી તેણું કોમળ શરીર સૂઝી ગયું અને બેલાન થઈ રસ્તામાં પડી ગયાં, છતાં અને જરા પણ કોષ ન ચડ્યો, અને તેને સાવધાન કર્યાં. યાદવો તો આ બધું જોઈ તે પ્રાણણને બહુ તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા, અને કોધાયમાન થયા. 'ત્યારે તે સ્વર્ને મેં શાંત કર્યા અને પછી ઋષિજીને પણ સંતુષ્ટ કર્યા, આ પ્રમાણે ઋક્ષિમણીજીની સહનતા અને મારા ધૈર્યને જોઈ દુર્વાસા બોલ્યા કે હે કૃષ્ણ અને ઋક્ષિમણી ! તમે બન્નેએ મેં અનેક રીતે કષ્ટ આપ્યું તે સહન કર્યું' માટે તમેએ બંધાતેજ સહન કરીને જીતિ લીધું છે માટે તમારો સંપૂર્ણ ઉદય થશે. જગતમાં ઘણી કીર્તિ વધશે. આ ઋક્ષિમણીજીએ જે મારો પ્રહાર સહન કર્યો છે તેથી તેમણું પ્રકાશ માનરૂપ બન્યું છે. આમ કહી અમૃતદ્રષ્ટી કરતાં ઋક્ષિમણીજીને આબક્ષા ને લાકડીના મારથી જે પીડા થતી હતી તે શાંત થઈ. આવી રીતે શાંત કરી ઋષિજી સતોષ પામીને ગયા. માટે આ ઉપરથી કહેવાતું કે બ્રહ્મ કોપ સહન કરતાં પરિણામે આનંદ જ થાય છે, પણ એ સહન કરવાની ટેવ પાડવાની જરૂર છે. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની આ વાત માંભળી ભીંમ દાદા બોલ્યા કે આ વાત ઉપરથી એ ધ્યાન રાખવું કે મુખ્ય પ્રાણણ સત્પુરૂષ અને ધર્માત્માની સેવા કરી સારાનો સંગ કરશે તો સારી વાત લક્ષમાં આવશે, અને નહારાની સંગતીથી

નકારી વાત સૂઝશે. તમોએ અનુભવ કર્યો કે દુર્યોધનને, શકુની, દુઃશાસન વગેરે હલકી સલાહ આપનારાની સંગતી હતી એટલે તેની પાપમાલી થઈ. માટે દુનીયામાં, મુખ્ય કર્તવ્ય એ કે સારી સંગતી રાખી પવિત્ર પુરુષની સેવા કરી પોતાનું શુદ્ધ કર્મ કર્યા કરવું.

તમારે આધારે હજારોનું કલ્યાણ થશે, હજારોને સારે રસ્તે દોરશો અને તમો તે પ્રમાણે ચાલશો. તો તમોએ કશું પાપ કર્યું નથી એમ જાણ્યો. હવે તમારા મનનું સમાધાન થયું ? ? ? હવે કાંઈ પૂછવાનું છે ?

ભીષ્મ દાદા, આટલું કહી બોલતા બંધ થયા. એટલે વ્યાસજી મહારાજ દાદાની પાસે પધારી કહેવા લાગ્યા કે હવે મુષિષ્ઠિર (ધર્મરાજ) ના મનનું સમાધાન થયું છે, શાતી થઈ, અને આપશ્રીને સવિનય નિવેદન કરે છે કે હવે શી આજ્ઞા છે ? ? ?

ત્યારે વિવેકથી નમ્ર બની ઉભેલા ધર્મરાજએ, માથું નમાવ્યું, એટલે તેના માથા ઉપર હાથ મુકીને કહ્યું કે ભાઈ ! તમારો જય હો. અને ફરીને જણાવું છું, કે તમારી પાસેજ ધિરાજેલ શ્રી કૃષ્ણની સેવા અને સત્પુરુષ (બ્રાહ્મણ વગેરે) ની સેવા અને પવિત્રાત્માનો સત્કાર કરવામાં બલશોમાં. બેઠરકારીથી શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુને મામાના પુત્ર તરીકે ન ગણતાં શ્રી પુરુષોત્તમરૂપે માનજો. આ છેલ્લા અક્ષરો કહું છું; હવે તમો સર્વે પધારો અને સૂર્ય નારાયણ, ઉત્તરાયણના થાય એટલે મકર સંક્રાંતિ બેસે, તે દીવસે મારે ઢેહ છોડવો છે, માટે હાલ હસ્તિનાપુરજઈ સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરી, તે દીવસે સર્વેએ હાજર થઈ જવું પછી દાદાએ અર્જુનને આજ્ઞા કરી કે ભજન શરૂ કરો.

પરદેશી સ્ત્રીયાં નેહા લગાય — એ રાહ

હું હૃદય ગગનમાં આનંદથી સદા વિકસી રહ્યો
જ્યોતિર્મય બનતાં ચંદ્ર સમાન હું ખીલી રહ્યો
નભમાં રહ્યો.

હું હૃદય ૦

ઉંચે હું જેમ જાઉં, અણું અણુંથી અલેહ ચાઉં;
જુદો હું નહિં જણાઉં, તેજોમય હું ગણાઉં
પરમ તેજમાં છેક મળી હું ભળી ગયો હું મળી ગયો. હું હૃદય ૦
વાયુમાં જો હરિ ભાળું, તેજોમય જોજ નિહાળું
ગગને ઘનસ્થામ ભાળું, જળમાં પણ જોજ દયાળું
પંથ તત્ત્વમાં બની કૃષ્ણમય ભળી ગયો, હું મળી ગયો. હું હૃદય ૦
જ્યાં જ્યાં હું નજર કરું છું, ત્યાં ત્યાં હરિને નિરખું છું
કણું ધરું છું ત્યાં હું ખસી ધુન શવણ કરું છું
અમ્હ નાદમાં છેક મળી હું ભળી ગયો, હું મળી ગયો. હું હૃદય ૦
ભજન પૂરું થતાં સર્વ પાંડવો તથા ઋષિઓ લીખ્મ દાદાની
રેળ લઈ સૌ સૌને સ્થાને ગયા.

ધૃતિથી લીખ્મોપદેશ સમ્પાદ સ પૂર્ણ.

લીખ્મ સ્વર્ગારોહણ.

દાદાની રેળ લઈ, ધર્મરાજ હસ્તિનાપુરમાં ગયા, અને રાજ્યની
સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરવા લાગ્યા. કારભારીઓ, દાનાધ્યક્ષ, ધર્મો-
ધ્યક્ષ વગેરેની યોજના કરી. પોતાના ચારે ભાઈઓને જુદાં જુદાં
રાજ્યનાં કામ સોંપ્યાં, અને અનેક પ્રકારનાં દાન અને પુણ્યો કર્યાં,
અને દાદાની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ વ્યવહાર શરૂ કર્યો. આવી રીતે
હસ્તિનાપુરમાં પચાસદ્દીવસરહા પછીન્યારે સૂર્યનાસયણ ઉતરાયણના
થયા જોટલે મકરસંક્રાંતિ થઈ તે દીવને પાંચ પાંડવો, શ્રીકૃષ્ણ
લગાનની સાથે પધાર્યા તથા ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી, કુંતાજી અને સર્વે

ઠારવોની સ્ત્રીઓ, ગામના સારા સારા ગૃહસ્થો, કારભારીઓ વગેરે સૌ સીંધદાદાનાં છેલ્લાં દર્શન કરવા માટે ગયા. સીંધના સ્વર્ગ-શહેરના દિવસની ખબર, તમામ દેશમાં થયેલ હોવાથી મોટા મોટા સંધિઓ, વેશ્નવો અને અનેક સંત જનો તેમનાં છેલ્લાં દર્શન કરવા, અને સદ્બોધ લેવા આવવા લાગ્યા. અને દેશ દેશના સર્વે રાજાઓ પણ આવ્યા. આમ લાખો મનુષ્યો ત્યાં આવી બેઠાં. આજ દાદાનું તેજ અત્યંત પ્રકાશ માન થયું છે. આનંદ વધ્યો છે, અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને છેલ્લી વખતે દર્શન આપી, વચન પાંચું તેથી બહુ જ રાજ થયા. શ્રીકૃષ્ણભગવાન, પાંચ પાંડવો અને ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી, દ્રૌપદી, કુંતાજી અને સર્વે ઠારવની સ્ત્રીઓ અને અન્ય સંખ્યાથી સાથે સીંધ પિતામહ પાસે પધારી. સીંધ દાદાને હૃદયનાં આંસુ આવ્યાં અને સતોષ પૂર્ણ થઈ ગયા કે હવે મારું શ્રેય થઈ ચૂકયું. આટલું જ કહી છેલ્લી ભલામણ કરવાની ખાતર ધૃતરાષ્ટ્રને બોલાવીને કહેવા લાગ્યા કે ભાઈ ! ! ! આ પાંડુના પુત્રોને તું તારાજ પુત્રો ગણીશ તો તારું શ્રેય છે. આ ધર્મ રાજ, તારા પુત્રથી પણ અધિક તારી સેવા કરશે; તારા પુત્રો નીચની સંગતીથી અધર્મપરાયણ થયા જેથી તેઓનો નાશ થયો. મેં તમોને પ્રથમજ કહેલું હતું કે જ્યાં ધર્મ અને નારાયણ (કૃષ્ણ) હોય ત્યાંજ વિજય હોય છે. અધર્મનો જય કદી પણ હોતો નથી, માટે હવે તારે તેને રાજ રાખવા એજ કર્તવ્ય છે. ધર્મરાજ, કદી પણ અધર્મ, અવિવેક કે અનિતિ નહિ જ કરે. તેણે અત્યાર સુધી ધર્મથીજ વિજય મેળવ્યો છે, અને છેવટ સુધી ધર્મપરાયણ રહેશેજ. માટે તમો જેટલું તેનું ભલું ઇચ્છશો; તેટલુંજ પરલોકમાં વગાડું લાડું છે. આ મારા છેલ્લા વખતના શબ્દો જરૂર યાદ કરશો. આટલું કહ્યા પછી ધર્મરાજએ દાદાને પ્રણામ કરી; નમ્રતાપૂર્વક તેમની જેમ દેવની પૂજા કરે તેમ પૂજા કરવા માંડી શાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણે ગંગાજળથી સ્નાન કરાવી ચરણનું જળ લીધું અને સર્વેજે પીધું. પછી, મહા કીર્મતી જરીયત વસ્ત્રો, સ્નોના અલંકારો અને સુગંધી સુખની માળા

પહેરાવી ફૂલથી આખું શરીર ઢાંકયું; પછી પ્રમથી આરતી ઉતારી અને સર્વેએ પુષ્પની વૃષ્ટી કરી. આમ પજનવિધિ, પૂરી થયા પછી ધર્મરાજા બે હાથ જોડી આંખમાં આવેલાં પ્રેમનાં આમુને છુદીને સવિનય બોલ્યા કે દાદા ! હવે શી આજ્ઞા છે ? આપના સહજોધથી મારા મનનું સમાધાન થઈ ગયું છે, અને હવે છેલ્લી આજ્ઞા કરવાની હોય તે ફરમાવો. હું અત્યાર મુઘીમાં જે કંઈ મને સહજોધ આપ્યો તે પ્રમાણેજ માફ વર્તન રાખીશ. ત્યારે ધર્મરાજાની આ નમ્રતા જોઈ પ્રસન્ન થઈ, પાછા તેને માથે બે હાથ મૂકી. છેલ્લી ભલામણ કરવારૂપ શબ્દો બોલ્યા કે હે ધર્મરાજા ! હવે હું આજે છેલ્લા શીખામણના શબ્દો કહું છું તે સર્વેએ ધ્યાનમાં લેવા જેવા છે. તે એ કે; તમારે સર્વેથે સત્યને વિશે રહેવું, સત્યનોજ યત્ન કરવો, સત્યજ ઉત્તમ બળ છે એ જાણવું. સદા તમારે નિયમમાં રહેવું; કદી પણ કોઈની ઉપર ક્રૂતા ન કરવી, પોતાના ધર્મમાંજ રહેવું, શ્રીબ્રહ્મા (કૃષ્ણ) અને બ્રાહ્મણોએ એકજ સમજી તેઓ તરફ પૂરવું આસ્થાવાળા થવું અને મહાન તપસ્વી જોઈએ સહનશીલ થવું. આવી રીતે તમામ રાજાઓ અને ઋષિઓ સાંભળે એમ છેલ્લો સહજોધ કહેવા લાગ્યા, જોઈએ તે વચનો સર્વેથે ઉભા થઈ સન્માનપૂર્વક સ્વીકાર્યો. અને બિંમલપિતામહનો જય થાઓ, જોવો સર્વેથે અવાજ કરી તેનાં વચનોને વધાવી લીધાં પછી પાછા ધર્મરાજાને કહેવા લાગ્યા કે,

બ્રાહ્મણાશ્ચૈવતેનિત્યં પ્રજ્ઞાશ્ચૈવ વિશેષતઃ ॥

આચાર્યાઋત્વિજશ્ચૈવ પૂજનીયાજનાધિપ

મારે તમોને છેલ્લી વાત જોજ કહેવાની છે કે બ્રાહ્મણોનો તમારે સારી રીતે સત્કાર કરવો અને વિદ્વાનો, આચાર્ય, (ગુરુ) ઋત્વિજો, જોઈએ યજ્ઞ વગેરે સત્કર્મ કરાવનારા તથા જે કોઈ શ્રેષ્ઠ પુરૂષો હોય તેનો પણ સારો સત્કાર અને તેની પૂજા શુદ્ધ પ્રેમભાવથી કરજો. આ મારા છેલ્લા બોલને સ્વીકાર્યો તેથી તમારૂં આલોકમાં અને પરલોકમાં પણ સદાય શ્રેય છે, અને તેથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનીજ

પૂજા કરી જોમ સમજાવે શ્રીકૃષ્ણ લગવાન, બ્રાહ્મણ અને સ્વપાત્રની
પૂજાથી બહુ રાજ થાય છે; આ તમને છેલ્લા શબ્દો કહું છું.

આવી રીતે દાદાએ જણાવ્યું, જોટલે ધર્મરાજાએ તેમ કરીશ
અને તમારી આજ્ઞા પાળીશ; જોવું કહી તેમને છેલ્લા પ્રણામ કર્યા.
હવે લીબમ પિતામહ શ્રી કૃષ્ણ લગવાનને માનસિક પૂજન અને
નમસ્કાર કરી; સન્નિધિને કહેવા લાગ્યા કે, હે ભકતવત્સલ ! આપે
મારા દેહ છોડવાને વખતે પધારી મારું જીવન સફળ કર્યું છે. માટે
હવે મને દેહ છોડવાની આજ્ઞા આપો તો હું દેહ છોડું. આજ અહાવન
દીવસ થયા હું બાણુશ્યામનું કષ્ટ સહન કરું છું; અને તે મારી ભૂલ-
નુંજ પરિણામ લોગવું છું.

હે ! નાથ ! દ્રોપદીની લાજ લૂટયારૂપ અધર્મ, મેં મારી નજરે
જોયો. અને એ અટકાવવા હું સમર્થ હતો છતાં મને સંશય થયો
જેથી હું ધર્મ અધર્મને ન સમજ્યો તે પાપનું ફળ તથા જે મેં અધર્મ-
નો પક્ષ, પેટની ખાતર લીધો તે પાપનું ફળ મેં પૂરું લોગવી લીધું.
જોમ મને આપના પધારવાથીજ ખાતરી થઈ છે. તો હવે આપ દેહ
છોડવાની રજા આપો જોટલે જેવટની આપની સ્તુતિ કરી, દેહ છોડું
ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા કે-હે લીબમ ! તમારામા હવે જરા પણ પાપ
નથી રહ્યું. માટે હું રજા આપું છું કે પુશીથી આ મનુષ્યનો દેહ
છોડી, તમારું મૂળ સ્વરૂપ જે વસુ નામના દેવ છે, તે તેજસ્વી સ્વરૂપ-
વાન બનો અને મુજેથી સ્વર્ગમા પધારો, તમે પિતાની આજ્ઞા પાળી
છે અને પિતાની ખાતર પોતાનો સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી ધનની,
રાજ્યની કે સ્ત્રી વગેરે કોઈ જાતના દુનિયાદારીના સુખની પરવાર
નથી રાખી, માટે તમોએ મૃત્યુને જીતી; પોતાને તાબે બનાવ્યું
છે અને અનેક સત્કર્મો કરી લોકસેવા કરી, આખા જગતનાં મન
જીત્યા છે જેથી આપને આખરને વખતે આ સર્વ રાજાઓ અને
ઋષિઓ અને સજ્જનો આપનાં જેવટનાં દર્શન કરવાને આવેલા
છે એ સર્વે આપના પ્રકાશમાન દિવ્ય સ્વરૂપ થવાની રાહ જોઈ રહ્યા
છે. માટે પુશીથી મનુષ્યદેહ છોડી દિવ્ય સ્વરૂપવાન બનો.

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માની આરાધા, સ્વિકારી ભીષ્મ પિતામહ,
પોતાનો દેહ છોડવાની વખતે છેવટની શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની પ્રાર્થના
કરવા લાગ્યા.

તદોપસંહત્યગિરઃ સદ્દુઃખોવિમુક્તસંગમન આદિ પુરુષે
કૃષ્ણેલસત્પોતપટેચતુર્મુજે પુરસ્થિતંમીલિતદૂગ્ધન્યધાયતુ
વિશુદ્ધયા ધારણયાહતાશુભસ્તદીક્ષયૈવાશુગતાયુધશ્રમઃ ॥
નિવૃત્તસર્વેન્દ્રિયવૃત્તિવિધ્રમસ્તુષ્ટાષઙ્ગન્યંબ્યસ્રજનજનાર્દનં ॥ ૨ ॥

ભીષ્મ સ્તુતિ:

ક્ષિતિમતિરુપકસ્પિતાવિતુષ્ણા ભગવત્તિસાત્વતપુંગવેવિમુક્તિ
સ્વસુખમુપગતે ક્વચિદ્વિહર્તુ પ્રકૃતિમુપેયપિયઙ્ગવપ્રસાદઃ ॥ ૧ ॥
ત્રિભુવનકમનં તમાલકર્ણે રત્નિકા ગૌર શરાંશરદંધાને
વપુરલકકુલાવૃતાનનાઠઞ્જ વિજયમલ્હેરતિરસ્તુમેનવચા ॥ ૨ ॥
યુધિતુરગરજોવિપૂન્નવિશ્રકલ્પલિતશ્રમ વાર્યલંકૃતાસ્યે
મંમનિશિત જ્ઞાનૈર્વિભિદ્યમાનત્વચ્ચિવિઝસત્કવચે સ્તુકૃષ્ણ આત્મા ॥ ૩ ॥
સપદ્વિસસ્ત્રિક્ષ્ણો નિશઃપ્રમધ્યેનિજપરયોર્બલયોરધનિવેદ્ય
સ્થિતવતિ પરસૈનિકાયુરક્ષ્યા હૃતગતિપાત્ય સલ્હે ગતિર્મેગસ્તુ ॥ ૪ ॥
બ્યવહિતપૃતના મુલ્કનિરિક્ષ્ય સ્વજનવધાદ્વિમુલ્કસ્થદોપયુધ્યા
કુમતિરહરદાત્મવિદ્યાયાયશ્ચારણરતિઃપરમસ્યતસ્ય મેસ્તુ ॥ ૫ ॥
સ્વનિગમમપહાય મત્પ્રતિજ્ઞામૃત મધિકર્તુ મવપ્લુતોરવસ્થઃ
ધૃતાર્થચાળોભ્યયાચલર્ગૃહૃરિગ્વિહંતુમિભંગતોત્તરોયઃ ॥ ૬ ॥
શિતવિશિષ્ઠહતો વિશ્વિર્ણદંશઃ ક્ષતજપરિપ્લુતઆતનાયિનોમે
પ્રસમમમિસસર મદ્ધાર્થ સમ્ભવતુમે ભગવાન્ગતિર્મુકુંદઃ ॥ ૭ ॥
વિજયરથકુટંબઆત્તોત્રે ધૃતહયરશ્મિનિતશ્ચિત્રેક્ષ્ણીયે
મગવપિસ્તિરસ્તુમે મુમુર્ષોર્વામિહ નિરીક્ષ્યહવાગતાઃ સ્વરૂપમ્ ॥ ૮ ॥

લલિતગતિવિહા સવલ્ગુહા સપ્રણયનિરીક્ષણકલ્પિતોરુમાનાઃ
 કૃતમનુકૃતવત્સ્ય સન્મદાંવાઃપ્રકૃતિમગન્કિલ ચસ્ય ગોપવધ્વઃ ॥૯॥
 મુનિગણનૃપવર્યસંકુલેન્તઃ સત્સિ યુધિષ્ઠર ગજસૂય પથામ્
 અર્હણમુપપેદ્દક્ષણીયો મમદુશિ ગોચર ષ્વઘ્રાવિરાહમા ॥ ૧૦ ॥
 તમિમમહમજંશરીરભાજામ્ હૃદિહૃદિધિષ્ઠિતમાત્મકસ્ત્રિતાનામ્
 પ્રતિદશમિષ્ઠ નૈરુ ધાર્ક મેકં સમધિગતોસ્મિન્નિવિધૂત મેદમોહઃ ॥૧૧॥
 કૃષ્ણર્ણવ મગવતિ મનોવાગ્દૃષ્ટિવૃત્તિભિઃ
 વ્યાત્મન્યાત્માનમાવેદ્ય સૌન્તઃશ્વાસ લપારમત્ ॥

શ્રીમદ્ ભાગવત પ્રથમ સ્કંધ અધ્યાય ૯ મો.

શ્રી ભીષ્મપિતામહ પછી વાણીને નિયમમાં રાખી અર્થાત્
 ખીલ વિષયોમાથી મન અને વાણીને પાછાં વાળીને પિતાંબર
 જેને ઝળકી રહેલ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં ચિત્ત રાખીને તથા
 દેહ છોડવા વખતે દર્શન આપવા માટેજ ખાસ સામે દર્શન થાય
 તેવી રીતે બિરાજેલ શ્રીકૃષ્ણ તરફજ દાટી રાખીને, પવિત્ર ધારણાથી
 જેનું કલ્યાણ થઈ ચુકેલ છે અને વાગેલાં ખાલુની પીડા પણ
 જેની શાત થઈ છે અને સર્વ ઇન્દ્રીઓ શ્રી પ્રભુમાં ભેડી દીધેલ છે
 એવા ભીષ્મપિતામહ, આવી રીતેછેલ્લો શ્વાસ લેતાં સુધી શ્રીકૃષ્ણનું
 આરાધન કરવા લાગ્યા.

શ્રી ભિષ્મપિતામહ કહે છે હે કૃષ્ણ ! હવે આખરને વખતે
 કોઈપણ જાતના ક્વાર્થ વિના હું યાદવના પતિ અને સર્વ પ્રકારે
 સમર્થ એવા તમારે વિશે માફ મન બેઠું છું. આપ પોતાનો
 (નિબંધ) પ્રગટ કરવાને આવું, સ્વરૂપ, પ્રકૃતિને વચ થઈ; ધારણ
 કરો છો તેથી અમારા એવા સંસારના પ્રવાહમાં તણાતા તણાતા
 તમારાં દર્શન પામી શકે અને કલ્યાણ મેળવે. ૧ ત્રણેય
 ભુવનમાં સુંદર, સ્વામસ્વરૂપ તથા સૂર્યના પ્રકાશ સમાન
 ચળકતાં પિતાંબર ધારણ કરનાર, કાળા કુટિલ કેશચુકર્ત મુખવાળા,

અર્જુનના સખા જોવા હે શ્રીકૃષ્ણ ! હું છેલ્લો શ્વાસ લેવા વખતે
 આપની કોઈ પણ ક્ષણની આશા રાખ્યા વિનાજ ભકિત કરું છું
 જેથી મારો જો નિસ્વાર્થ પ્રેમ પરલોકમાં પણ કાયમ રહે. ૨.
 હે કૃષ્ણ ! યુદ્ધના પ્રસંગમાં ઘોડાઓની ખરીથી ઉડેલી રજથી
 ઘેરાયેલા તથા ઉડતા કેશ અને પરસેવાના ણિંદ્રથી યુક્ત મુખારવિદ્-
 વાળા તેમજ મારાં તિક્ષ્ણ બાણોથી જેની આમડી ને કવચ ભેદાયેલ
 છે જોવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના ચરણ કમળમાંજ મારા મનનો વાસ
 થતો અર્થાત્ આપને બાણ મારવારૂપ મારી દુષ્ટતા સામું ન જોતાં
 પોતાનું ભકતાધિનપણું જાતાવી આખરને વખતે દર્શન આપી મને
 કૃતાર્થ કયો જોવા હયાળુ પ્રભુના ચરણમાં સદા મારો વાસ થતો. ૩
 હે કૃષ્ણ ! પોતાના મિત્ર અર્જુનનું વચન સાંભળી જો સેનાની વચમાં
 રથ ઉત્તો રાખી આપે જે નજર કરી તે નજરથીજ પાપીઓના કાળ-
 રૂપ બની પ્રાણ હયાં અને ભકતોનું તો તેજ નજરથી ઉલટું પોષણ
 કર્યું. અર્થાત્ અમૃત નજર કરી મારા જેવાનું કત્યાણ કર્યું. ૪ યુદ્ધમાં
 રહેલાં સગા, મુરખી અને શુરને કેમ મારવા ? જોવો ખોટો અર્જુનને
 મોહ થતાં આત્મવિદ્યા (શ્રીભગવતગીતા) કહી જેણે અર્જુનનો મોહ
 દાખવાને નિમિત્તે આખા જગતનો મિથ્યા મોહ દાખેલો છે તેવા જ્ઞાન
 આપનારા શુરૂરૂપ કૃષ્ણ ભગવાનના ચરણમાંજ સદા મારી પ્રીતી (પ્રેમ)
 રહેજો-ના ૫ ॥ હે કૃષ્ણ આપની અદ્ભુત કૃપાનું શું વર્ણન કરું । ।
 સે મને સમજતું નથી. કારણ આપના અનેક ભકતો હશે તેમાં
 પણ મારીપર તો તે સર્વના કરતાં વિશેષ અનહદ કૃપા કરી છે, તે
 જો કે આપે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તે કદી પણ તોડી જોવો કોઈ
 પણ દાખલો હોય તો તે મારે માટેજ બન્યું છે. યુદ્ધના પ્રસંગમાં
 આપશ્રીએ જોવી પ્રતિજ્ઞા લીધેલ કે, હથિયાર હાથમાં ન લેવાં ત્યારે
 આપની સામે મેં જોવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે મારે હથિયાર આપને
 હાથમાં લેવશવનું.

હવે આ બે પ્રતિજ્ઞા વચ્ચે લક્ષતવત્સલ અને લક્ષતાધીન બની
મારી પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરવાની ખાતરજ હાથમાં રથ ચરણ (સુદર્શન
ચક્ર) લઈ મહાન કોપાયમાન થઈ મને મારવા દોડયા. જગતની
દૃષ્ટીએ આપે એ પોતાનું કાળરૂપ દેખાડ્યું પણ મારી સામે આવતાં
મને પરમ તેજમય અમૃત નજરચુકત દર્શન આપ્યું, અને જે
ચક્ર પાપીને હણે છે એજ ચક્રના પ્રકાશથી મારા અજ્ઞાનરૂપ અધ-
કારને હણી ઉઘટું માફ કર્યાણુજ કર્યું. પૃથ્વી ઠાલવા લાગી તેને
ઉત્તરીય વસ્ત્ર નાખી શાંત કરી, અને સિંહ જેમ હાથીને મારવા
દોડે એવું જગતને દેખાડ્યું. એવા મારી પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં
ફાવત બનેલા કૃષ્ણના ચરણમાંજ માફ મન રહેજે. ॥ ૬ ॥ આવી
રીતે સુદર્શન ચક્ર સાથે મારી સામે પધારી જે કે આપ મને મારવાને
બહલે દેવી બળ આપો છો ત્યારે મને મારવા આવ્યા છો એવી
હુનિયાની દૃષ્ટીને માન આપી હું તો હુલ અને કઠોર બની આપને
કઠોર તિક્ષ્ણ બાણ મારી તમારા શરીરને ઘા મારી મારી લોહીવાળું
કર્ણ છું છતાં મારી મુખતા સામું ન જોતાં મારા કદયાણુ માંટેજ
જેની પ્રવૃત્તિ છે એવા એ પરમ દયાળુ મુકુંદ પ્રભુ ! હું આપને
વિનતિ કરું છું કે આપજ આખરને વખતે મારી ગતિરૂપ
હોજે. ॥ ૭ ॥

હાથમાં ચાણુક અને ઘોડાની લગામ લઈ જે શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુએ
અર્જુનના રથનેજ પોતાનું કુટુંબ ગણેલ અર્થાત તેનું રક્ષણ કરવું
એજ મહત્વની વાત જેણે ગણેલ હતી એવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને
વિશેજ મારી મરવા વખતે મતી હોજે કારણ કે પાપીપુરુષોની ઉપર
પણ મરવાને વખતે તેની નજર થતાં સદ્ગતિ થઈ છે ॥ ૮ ॥

મહા મુખ, અજ્ઞાની અને વગર લજ્જેલી ગોપીઓ પણ શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાનની મુંદર ગતિ, વિલાસ, મધુર હાસ્ય અને પ્રેમમય નજરથી
તેમના કર્તાવ્યોનું અનુકરણ કરી તેમના જેવીજ ચેષ્ટાઓ કરી
ઉત્તમ માન પામી શ્રેષ્ઠ ગતિને પામી ગઈ, ત્યારે વિદ્યા, વિવેક અને
પ્રભુસેવાપરાયણ, જે સ્વરૂપને મેળવે એમાં નવાઈ શી; માટે હું પણ
અજ્ઞાની છતાં જે સ્વરૂપનું ચિંતન કરું છું ॥ ૯ ॥

ધર્મરાજના રાજસુય યજ્ઞમાં જેમણે લગવાનું તમામ ઋષિઓ અને મુનીઓએ પવન કરી અત્યંત માન આપી શ્રીકૃષ્ણના પરમ તેજને ઓળખાવ્યું હતું એ વિશ્વાત્મા કૃષ્ણ પ્રભુએ મારા મરવા વખતે મારી પાસે પધારી અને કૃતાર્થ કર્યો છે તેના ચરણમાંજ માફ મન રહેજે ॥ ૧૦ ॥

સૂર્ય એક છે તો પણ દરેકની નજરે જુદો જુદો લાસે છે તેમ આપ સર્વના હૃદયમાં વસી જુદા લાસો છે. છતાં અતે એક જોવા જગતના નિયંતા અજન્મા અને ભેદ તથા મોહને ટાળનાર જોવા શ્રીપુરૂષોત્તમ કૃષ્ણ લગવાનને હું છેલ્લા નમસ્કાર કરું છું ॥ ૧૧ ॥

આવી રીતે મન અને વાણીને શ્રીકૃષ્ણમાંજ જોડી, છેલ્લા શ્વાસ લેતાં સુધી કૃષ્ણ કૃષ્ણ જોજ ઉચ્ચાર કરતાં પોતાનો જીવ શરીરથી છુટો કરવા લાગ્યા. જેમ જેમ જીવ છુટો થવા લાગ્યો તેમ તેમ જાણે, શરીરથી છુટાં થવા લાગ્યાં આખર મહાન પ્રકાશમાન જીવ, શરીરથી છુટો થઈ, કૃષ્ણને નમસ્કાર કરી આકાશ માર્ગે સર્વે દેખે તેવી રીતે ચાલતો થયો અને તર્તજ ભીન્નના શરીર ઉપર આકાશમાંથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ. હુંડલી નગારાંઓ વાગ્યાં અને જય જયકાર શબ્દ થયો તે સાથે પૃથ્વી ઉપર પણ કૃષ્ણ લગવાનની પ્રેરણાથી સર્વે આવેલાઓએ જયજયકાર શબ્દ કર્યો તથા તમામ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓએ તેના દેહની વિધિ પ્રમાણે ફરીને પૂજા કરી પુષ્પથી શરીર આપું ઢાંકી દીધું. સુગંધી પદાર્થો ધુપ, દીપ, જરીયાન વસ્ત્રો, હીરા, માણિક, મોતીના અલંકારો વગેરેથી શરીર શણગાર્યું અને સાંમ વેદનું ગાન કરતાં, સર્વે લાખો મનુષ્યો સાથે ગંગાકિનારે જઈ સુષકનાં કપ્પડોની ચેડુ કરી, અગ્નિસંસ્કાર કર્યો, પછી ગંગાજીમાં સર્વેએ સ્નાન કર્યું ત્યારે ગંગા પોતે મુર્તિમાન થઈ પધાર્યા અને પુત્રના મૃત્યુનો શોક કરવા લાગ્યાં તે વખતે શ્રી કૃષ્ણ લગવાને ધીરજ આપતાં કહ્યું કે તમારા પુત્ર દેવ હતા. અનેદેવ સ્વરૂપ બન્યા. જગતમાં કીર્તિ મેળવી કલ્યાણને પામ્યા છે એમ કહી તેનો

શોક ન કરવાનું જણાવ્યાથી શાંત થઈ જળમાં પધાર્યાં. પછી સર્વેને શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને શાંત કર્યા અને પછી સર્વ રાજાઓ વગેરે પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

આ ભીષ્મ ચરિત્ર પૂરું થયું. તે તો સહુજ સમજાય છે. એના જીવનનું અવલોકન આપણે 'શરૂઆતથી કરશું' તો આપણે ઘણું મેળવશું.

ખાયાવસ્થામાં આજકાલનાં બાળકો પોતાની શી ફરજ છે તે બાળકભાવથી પૂરું જાણી પણ શકતાં નથી ત્યારે તેટલી નાની અવસ્થામાં પિતાના સુખની ખાતર પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ, શરૂઆતમાં આપે છે અને રાજ્ય અર્થાત્ ધન તથા સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી અખંડ બ્રહ્મચર્ય, સ્ત્રીકારે છે.

કહેવું સહેલું છે પણ પાળવું બહુ મુશ્કેલ છે તે કહેવત જુડી પાડી, પોતાની સત્ય કીર્તિ બળદાવવા માટે તેમને કસોટી પર ચઢાવેલો વખત આવે છે તે એ કે, રાજગાદી ભોગવનાર, નાશ પામતાં વિધવા સ્ત્રીઓનો સંગ કરી, રાજ્યવારસ બનાવવા તેમની સાવકી માતા વિનવે છે તે વખતે દૃઢ પ્રતિજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન તેજ વધારી પોને અચળ રહે છે, અને પોતાની બ્રહ્મચર્ય દ્વિતા પવિત્ર રાખે છે. જંગલમાં જઈ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યા કરતાં સ્ત્રીઓની વચમાં રડી, પાળવું એ ઘણું મુશ્કેલ છે, છતાં બ્રહ્મચારીનો બહારનો આડંબર ન રાખતાં અતરીક નૈટિક બ્રહ્મચર્ય કસોટીમાં ચઢ્યા છતાં પાળી નિહ કરી આપ્યું.

આજકાલનાં બાળકોને આ દૃષ્ટાંત આદર્શરૂપ થઈ પડશે એમ મનાય છે. હવે આગળ તેની જીવનદૃષ્ટાંતો વિશેષ ખ્યાલ કરીએ. બાળકોને કેળવણી આપવાનું કામ પણ તેણે કર્યું છે, સત્યની ખાતર પરશુરામ જેવા મહાન પુરૂષ સાથે યુદ્ધ કરી તેને જીત્યા છે, જોકાદ બે ભૂલનાં પરિણામો પણ ભોગવવાં પડ્યાં છે.

યુદ્ધ વખતે પણ ધર્મયુદ્ધજ કર્યું છે, અને છેવટ નીતિ, ન્યાય અને ધર્મ તથા વ્યવહાર માટે અનેક ખુલાસા, ધર્મરાજાને આપ્યા છે કે જે આપણે દુનિયાદારીમાં વસનારા સર્વેને અતિ ઉપયોગી છે.

આવા ઉત્તમ પ્રકારના જ્ઞાનરૂપ થગ શરીર આ જગતમાં કાયમ મજબૂત રાખી, નાશવંત મનુષ્ય શરીરનો ત્યાગ કરી, દેવરૂપ બનેલા લીધ્મપિતામહે આપેલા સદ્બોધમાંથી આપણે કાંઈ પણ ગુણ લીધો હોય તો તેના જલ્લામાં તે મહાત્માને પ્રેમના સુગંધીયુક્ત પુષ્પની અંજલીમય નિષાપાંજલી તેમને છેલ્લી આપવી એજ આપણું કર્તવ્ય.

. શાંતિ.

શાંતિ.

શાંતિ.

આ પુસ્તક વાંચારને મારે સવિનય જણાવવાનું કે, આપ જાણક કે વૃદ્ધ, સ્ત્રીરૂપે મારી માતા કે બહેન હો, કે પુરુષરૂપે બંધુ હો, ધનવાન હો, મહાન રાજા હો કે નિર્ધન હો, બ્રાહ્મણ હો કે ગમે તે જાતિના હો, અને બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થી અથવા સન્યાસી હો, પરંતુ આપને નમ્રતાપૂર્વક એજ જણાવવાનું કે,

गुण दोषौ बुधोगृह्णन्निदुष्येठ मिवेग्वरः

शिरसा त्माघते पूर्वं पर कंठे नियच्छति

શ્રી શંકરે ચંદ્રની કળાને પોતાના મસ્તક ઉપર સ્થાન આપેલ છે અને ઝેરને ગળામાં રાખ્યું છે તેમ આ પુસ્તકમાં ચંદ્રકળા સમાન લેશ પણ ગુણ હોય તો તે આપ શંકર માફક માથે ચડાવશો એટલે તેનો પ્રકાશ અર્થાત્ પ્રગિદ્ધ કરશો, પરંતુ ઝેર માફક કાંઈ દોષ હોય તો તે ગળામાં જ રાખશો. અર્થાત્ અંદર ન ઉતારશો તેમ પ્રગટ પણ ન કરશો અને તે માટે મને ક્ષમા કરશો. એજ મારી અંતિમ પ્રાર્થના.

